MARTIN HIMLER

EGY MÁTRAVEREBÉLYI KALANDOR ZSIDÓ ÚJ HAZÁJA

AMERIKAI LETTEM

Aki pofon ütötte Szálasit. Egy bevándorlóból lett bányászváros-alapító és titkosszolgálati tiszt regényes élete

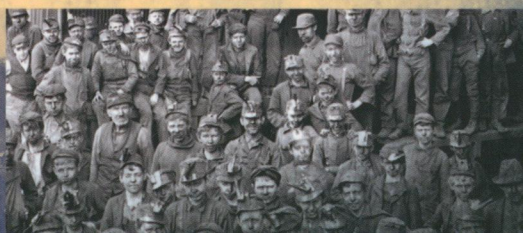

EURÓPA

A mátraverebélyi zsidó családból származó Himler Márton a fojtogatónak vélt családi közegből, de főképpen a reménytelen szegénységből menekülve 1907-ben, jószerivel egyetlen fillér nélkül felszállt az Amerikába tartó *Carpathiá*-ra, majd jó ideig nagyon szerény, gyakran siralmas körülmények között élt – hogy aztán Martin Himlerként fényes karriert fusson be az Újvilágban.

Szikár stílusban megírt önéletrajza, amely életének utolsó éveiben készült, roppant érdekes, élvezetes beszámoló az amerikaivá válás élményéről, üzleti sikerekről és kudarcokról, a már amerikaiként megélt magyarországi tapasztalatokról, a titkosszolgálat tisztjeként végrehajtott feladatokról; elgondolkodtató vélemény az amerikai észjárásról, életformáról, politikáról, üzleti felfogásról, az USA nemzetközi szerepvállalásáról, a történelem főképpen Magyarországot és az Amerikai Egyesült Államokat érintő eseményeiről.

otta
S GYÖRGY

MARTIN HIMLER

AMERIKAI LETTEM

Aki pofon ütötte Szálasit.
Egy bevándorlóból lett bányászváros-alapító
és titkosszolgálati tiszt regényes élete

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2021

www.europakiado.hu • www.moobius.hu

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Martin Himler: The Making of an American

Introduction copyright © 2018 by Doug Cantrell.
Editing and annotations copyright © 2018 by Cathy Cassady Corbin.
Foreword copyright © 2018 by Charles Fenyvesi.
All Rights Reserved.

Hungarian translation © Dési András György, 2021

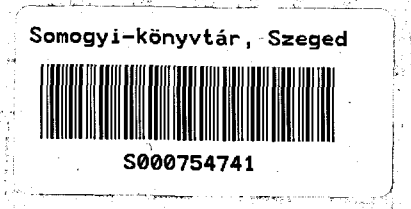

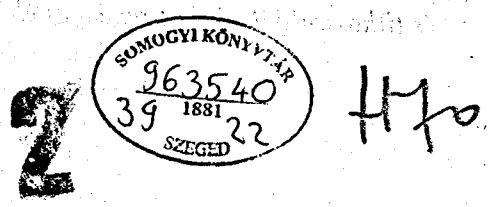

Bevezető

Marci bácsi

A *The Washington Post* 2003. december 16-i számának publicisztikai rovatában írásom jelent meg arról, hogy Himler kihallgatta Szálasit. A cikk megtalálható e könyv függelékében. Mivel Himler és Borshy-Kerekes sincs már közöttünk, úgy érzem, hogy bár titoktartást fogadtam, az nem köt tovább. A cikkben párhuzamot vontam két eset között: az egyik, amikor amerikai katonák a búvóhelyén rátaláltak Szaddám Huszeinre, az iraki diktátorra, és állítólag durván bántak vele, a másik, amikor Himler felpofozta Szálasit. A cikknek a szerkesztő adott címet, és ezt írta a szöveg fölé: *Más emberek, azonos gonoszság.*

Martin Himler ezredes sok életet élt. Volt szénbányász, szakszervezeti szervező, utazóügynök, két nyelven publikáló újságíró, egy kisváros alapítója, ahol a bányászok középosztálybeli komfortban élhettek, a II. világháborúban pedig a titkosszolgálatnak dolgozott, és háborús bűnösöket hallgatott ki.

1908-ban, tizennyolc éves korában tanulatlan bevándorlóként érkezett az Egyesült Államokba, és egy szót sem tudott angolul. Autodidakta volt, a középiskolát sem végezte el. Formális oktatásban később is alig részesült, de sokat olvasott, és szívesen meghallgatott másokat.

Az önéletrajza lenyűgöző beszámolót kínál a huszadik század első felének egy alig ismert bevándorlóközösségéről.

Bejárta Kentucky, Tennessee, Nyugat-Virginia, Virginia és Pennsylvania bányáit, és nem rettent meg a vidéken a törvényt képviselő bányász cégek zsoldosaitól, akik levadászták, megverték vagy akár meg is ölték az úgynevezett „bajkeverőket". Újságíróként azoknak a bányászoknak és más munkásoknak a jogaiért harcolt, akikkel a nagy hatalmú főnökök bántak el, amikor kis fizetést kínáltak nekik, vagy meg is tagadták tőlük a járandóságukat.

Végül elege lett a bányászéletből, és sikeres postai csomagküldő céget alapított, pedig semmit sem tudott az üzleti életről, bankszámlákról, árengedményekről és adóügyekről. Nemegyszer munka nélkül maradt, és sokszor arra sem volt pénze, hogy jóllakjon. Mégis segítette kevésbé vállalkozó kedvű társai előrejutását.

Sokféle nehézséggel küzdött, de mindegyiktől csak erősebb és bölcsebb lett.

Kis termetű férfi volt, nem arra a nehéz fizikai munkára való, amit néhány állása megkívánt, de keményen és sokat dolgozott.

Az önéletrajza nevekkel, ügyekkel és számokkal van tele. Az órabére filléres változásairól is beszámol. Más sikeres bevándorlóktól eltérően nem túlozza el az eredményei fontosságát. Megbízható tanú.

Amikor viszont az Egyesült Államok titkosszolgálata számára végzett munkája kerül sorra, ragaszkodik a szabályokhoz, sem a kapcsolatait, sem a feladatait nem nevezi meg. Az önéletrajz nem nyújt magyarázatot arra, hogy a nem sokkal korábban alapított OSS (Office of Strategic Services) – a CIA elődszervezete – miért őt alkalmazta bonyolult és kényes feladatára: Himler a szülőhazáját figyelő csoport vezetője lett, ők mérték fel annak a lehetőségét, hogy leválasztható-e Magyarország a náci Németországgal kötött szövetségről.

A néhai John E. Taylor, az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárának legendás munkatársa is kiváló véleménnyel volt Himler jelentéseiről, különösen azokról, amelyek a magyar zsidók ezreinek legyilkolásáért és százezreinek német haláltáborokba szállításáért felelős hetvenegy nyilas vezető kihallgatásáról szólnak. Himler Pásztón, egy szegény ortodox zsidó családban született, de már gyerekkorában felhagyott a zsidó törvények és szokások betartásával. Később, az Egyesült Államokban felvette a katolikus vallást, bár az anyjának ezt nem árulta el. A háború előtt és után a hitük miatt üldözött magyarországi zsidók sorsa mégis fontos volt számára. Meggyászolta az ismerős áldozatokat.

Két alkalommal találkoztam Himlerrel. Tízéves voltam, amikor a nagybátyám, Thury Levente, antifasiszta ellenálló, valamint a felesége, Mara, a *Demokrácia* című újság munkatársa 1946-ban összejövetelt szervezett Budapesten, hogy Himler

megismerhesse az antifasiszta, antikommunista Kisgazdapárt néhány tagját – én pedig a konyhában és a felszolgálásban segítettem. Az önéletrajz sajnos nem részletezi szerzője 1930-as és 1940-es évekbeli tevékenységét, amelynek során az amerikai és magyarországi antifasisztákat igyekezett bátorítani.

Jamie Jameson, a CIA egyik magas rangú munkatársa a II. világháború után úgy jellemezte Himlert, hogy „okosan és keményen dolgozik, az a fajta szervezőember, akire a szövetségeseknek pont szüksége volt egy Magyarországhoz hasonló országban". Amikor a 80-as években megemlítettem neki Himler nevét, Jameson nem szorult a jegyzeteire, emlékezett rá, hogy az ezredes mennyire „segítőkész" és „tehetséges" volt.

Taylor és Jameson is elismeréssel emlegette, hogy a háborút követő németországi káoszban Himler milyen ügyesen és menynyi energiával vetette bele magát a német támogatással 1944 októberében puccsal hatalomra került magy nyilaskeresztes vezetők felkutatásába. A nyilas kormány decemberben a visszavonuló Wehrmachttal Budapestről nyugat felé menekült.

A két amerikai egyetértett abban, hogy Himlernek „rekordidő", mindössze két hónap alatt sikerült összegyűjtenie azokat a bizonyítékokat, amelyeket később a magyarországi bíróságok használtak a magyar háborús bűnösök perei során. (Néhány magyar háborús bűnöst kivégeztek, de nem ítélték el mindannyiukat, mert a kommunisták a nyilaskeresztesek fanatikusainak egy részét a saját hatalmi berendezkedésük, a nem sokkal később létrejött sztálinista „népköztársaság" konszolidálásához használták fel.)

– Himler ezredes kihallgatásainak köszönhetően kerültek birtokunkba a nyilaskeresztes vezetők jellemével kapcsolatos alapvető történelmi ismeretek – mondta nekem Taylor, és nem rejtette véka alá, mennyire bosszantja, hogy az angolra fordított eredeti szövegeket ellopták a Nemzeti Levéltárból. – Igen, ellopták őket! – dühöngött az általában halk szavú tudós levéltáros, míg a hivatalos kormányzati kommunikáció szerint a dokumentumokat csak rossz helyre sorolhatták be, és előbb-utóbb elő fognak kerülni. – A vizsgálat eredménytelenül zárult, és soha nem fog kiderülni, ki követte el a lopást, ez pedig szövetségi ügy, főbenjáró bűncselekmény!

Egyelőre úgy tűnik, Taylornak volt igaza.

Másodszor 1957-ben találkoztam Himlerrel: nem sokkal korábban, menekültként érkeztem az Egyesült Államokba, és gólya voltam a Harvardon. Arra kért, hogy szólítsam Marci bácsinak. A találkozónkra Washingtonban, egyik legközelebbi barátja és támogatója, Borshy-Kerekes György református lelkész, az Amerikai Magyar Református Egyesület titkára, majd elnöke, az amerikai magyarok közösségének köztiszteletben álló tagja lakásán került sor. Borshy-Kerekes az én Magyarországon maradt családomnak is régi barátja volt.

Ő mutatott be a nála megszálló Himlernek, aki hosszan nézett engem, majd felkiáltott: – Nem hasonlítasz Elza nénikédre!

Hallottam róla, hogy Marci bácsi is anyám nővére, a szemkáprázlatóan vörös hajú, a költészetért rajongó Elza számos hódolója közé tartozott. Himler tudta, hogy a nagynéném élete

egy auschwitzi gázkamrában ért véget, így aztán az anyámról és életben maradt testvéreiről kérdezgetett – hiszen még Levente bácsi budapesti vendégségéből ismerte őket.

Azt is tudtam, hogy Elza néni nem méltatta sok figyelemre az amerikás magyart, aki a '30-as években látogatott el hozzánk, miután összebarátkozott egy kollégájával, Elza néni sógorával, Thury Leventével, aki valószínűleg úgy gondolta, nem szalasztható el a lehetőséget, hogy elvált sógornőjét összeboronálja egy partiképes agglegénnyel. De az anyám jobban átlátta a helyzetet. Biztosra vette, hogy Elza lenézi majd az iskolázatlan férfit.

Tizenkilenc évesen már elég idős voltam hozzá, hogy ne hozzam szóba a régi pletykákat.

Nem sokkal később Marci bácsi megkérdezte: tudok-e róla, hogy 1945 nyarán Ausztriában ő hallgatta ki Szálasit és a társait.

Igennel válaszoltam, és sejtettem, hogy ezzel kiálltam a próbát. Marci bácsi olyan mélyet sóhajtott, mint aki egy súlyos titoktól készül megszabadulni. – El kell árulnom neked valamit, amiről még senkinek sem beszéltem. – A házigazdánkra és rám nézett. – Ugye nem adjátok tovább?

Borshy-Kerekes tiszteletes és én is ünnepélyes ígéretet tettünk.

Marci bácsi először azt idézte fel, hogy milyen nagy gonddal teremtette meg a kihallgatások körülményeit. A rabokat egy amerikai katona kísérte az irodájába, tisztelgett, majd engedélyt kért, hogy távozhasson. Ő megadta az engedélyt, majd utasította a katonát, hogy álljon az ajtó elé, és senkit se engedjen be.

Himler ezredes az íróasztala mögött ült. Anélkül, hogy a fogolyra pillantott volna, közölte, a kihallgatás magyarul folyik, a fogoly állva marad, és köteles az összes kérdésre válaszolni.

Azt nem árulta el nekünk, hogy az elé vezetettek közül jó néhányan ártatlannak vallották magukat, és arra hivatkoztak, hogy a zsidók deportálásával, valamint a német szövetségesekkel fennálló együttműködés más kérdéseivel kapcsolatban kizárólag Szálasi nemzetvezető hozott döntéseket.

Himler azt mesélte, hogy rideg és személytelen maradt, nem mutatott érzelmeket. Az volt a feladata, hogy információt gyűjtsön és továbbítson az OSS parancsnokságának. Csak nagy ritkán nézett fel a kihallgatottakra.

Az alapkérdésekkel kezdte: név, születési hely és idő. Szálasi kijelentette, hogy mint államfő egyetlen további kérdésre sem köteles felelni.

Himler tudomást sem vett a válaszról, és folytatta, amit elkezdett: – Foglalkozása?

Szálasi válasza: – Nemzetvezető.

– Egyszer csak elveszítettem az önuralmamat – mesélte Himler. – Felugrottam a székemről, odamentem a mereven álló Szálasihoz, és akkora pofont kevertem le neki, hogy megtántorodott, majdnem el is esett. Egy szó nélkül visszamentem a helyemre és leültem. Amikor Szálasi visszanyerte az egyensúlyát, azt mondta, hogy kész válaszolni az összes kérdésemre. És válaszolt is.

Marci bácsi mélyen a szemünkbe nézett. – Máig szégyellem, amit tettem. Amerikai katonatiszt voltam, nem lett volna szabad

erőszakot alkalmaznom egy hadifogollyal szemben. – A szőnyeg mintáit vizsgálta maga előtt. – Ne áruljátok el senkinek, amiről most beszéltem. – Rám nézett. – De a családod barátja vagyok, el akartam árulni neked ezt a titkot.

– Marci bácsi! – kiáltottam fel. – Az én családomért is járt az a pofon, azokért, akik elpusztultak, mint Elza néném és a te testvéreid, és azokért, akik életben maradtak. Nem tettél semmi olyat, amiért szégyenkezned kellene!

Marci bácsi felállt, kezet nyújtott. Én is felálltam. Kezet ráztunk, megölelt és két oldalról megcsókolt.

– Köszönöm – mondta. Könnyek csillogtak a szemében.

Egy ideig mindannyian hallgattunk. Végül a tiszteletes szólalt meg egészen halkan: – Elza gyönyörű nő volt. Gyönyörű.

Charles Fenyvesi
2015. október 23.

Rövid bevezető

Egy önéletrajz története

Martin Himler 1946 júniusától 1961 júliusáig írta az önéletrajzát. Attól kezdve, hogy 1946-ban visszatért Amerikába, egészen 1961. július 8-án bekövetkezett haláláig dolgozott rajta. Habár valószínűleg készített jegyzeteket, sőt talán naplót is írt, az önéletrajz feltehetően Los Angeles-i otthonában, a Nyugati Nyolcadik utca 1505. szám alatt született. '46-os hazatérése után Himler Los Angelesbe költözött, és szabadúszó újságíróként dolgozott.

Az íráshoz nem fűzött sem jegyzeteket, sem kommentárokat. A címet is ő adta, de már a szerkesztő döntött úgy, hogy az eredeti változat, *Egy hunky emlékiratai* helyett a mostani, informatívabb alcím kerüljön a szöveg alá. Habár Himler nem publikálta művét, úgy gondolom, hogy kiadásra szánta, már csak azért is, mert a szövegben kétszer is „könyvként" hivatkozik rá.

Martin Himler halálát hasnyálmirigy- és májrák okozta. Miután 1961. július 8-án a Los Angeles-i Cedars of Lebanon

Kórházban elhunyt, tulajdoni tárgyai, köztük e kötet kézirata, az unokaöccséhez, Fáy Fisher Andorhoz kerültek. Mr. Fisher 1921-ben érkezett Amerikába, hogy segítse nagybátyja himlerville-i munkáját, és később Himler legismertebb újságja, a *Magyar Bányászlap* tulajdonosa lett.

Mr. Fisher szintén Los Angelesben élt, és itt őrizte a kéziratot egészen addig, míg megromlott egészségi állapota miatt kénytelen volt az unokaöccsei, Himler másodunokaöccsei, Alex Hertz és Gary Hamos közelébe, az ohiói Clevelandbe költözni. Miután bevonult egy öregek otthonába, a kéziratot Mr. Hertz őrizte tovább.

Mr. Hertz és a felesége, Clara mindketten holokauszttúlélők, és 2003 kora őszén a fiukkal, Sanforddal együtt a Kentucky állambeli Martin megyébe utaztak, hogy ellátogassanak Himlerville-be. Evelynn Cassady, a Martin County Historical and Genealogical Society (Martin Megyei Történeti és Genealógiai Társaság) elnöke, valamint a társaság két tagja, Jay és Geraldine Fitch fogadta őket, körbevezették a családot Himlerville-ben, megmutatták nekik a Himler Coal Company bányáinak a bejáratát és a Tug folyón keresztülvezető vasúti hidat, amelyet szintén a cég épített. Mrs. Cassady, valamint Mr. és Mrs. Fitch együtt ebédelt Hertzékkel Inezben, a Miss Ida's Tea Roomban, és az asztal mellett Himler önéletrajza is szóba került. Mrs. Cassady így emlékszik vissza:

„Mr. Hertz örült a találkozásunknak, és megbízott bennem annyira, hogy a hazatérésük után elküldje az önéletrajz eredeti

változatát. Mr. Hertz a Martin Megyei Történelmi és Genealógiai Társaságnak ajándékozta a kéziratot, remélte, hogy így nyilvánosságra kerülhet Martin Himler igaz története. Megígértem, mindent el fogok követni, hogy terve valóra váljon."

Mrs. Cassady jó pár éven keresztül kereste azt a szerkesztőt, aki díjazás nélkül vállalná a szöveggel végzendő munkát, felmérné a megjelentetés lehetőségeit, és meg is szerkesztené a leírtakat. 2010 őszén telefonon beszéltem vele, és nekem is megemlítette, hogy az 1920-as években Martin megyében élő magyar szénbányász, bizonyos Martin Himler családja sok évvel korábban a társaságnak ajándékozta Himler önéletrajzát, és még hozzátette: „Fogalmam sincs, mihez kezdjek vele, pedig igazán érdekes történet, sok minden kiderül belőle Mr. Himler Martin megyében töltött éveiről és a II. világháborús katonaidejéről." Azonnal rávágtam, hogy nagyon szívesen elolvasnám a visszaemlékezést, és örömmel lennék a szerkesztője is. 2010 telén Martin megyébe utaztam a férjemmel, és magammal hoztam a kéziratot Kentucky államba, Moreheadbe.

Amikor 2011-ben nekiláttam az olvasásnak, rögtön láttam, hogy a szerző kiválóan ír. Lenyűgözően és őszintén számol be egy bevándorló, egy vállalkozó, egy újságíró, az amerikai és magyar ügy hű szolgája életéről. Fontos képet fest a koráról: úgy éreztem, tudományos szempontból is hasznos volna kiadni a munkáját. A szerkesztés több éven át húzódott, sokat beszélgettem közben a Himler családdal, dr. Doug Cantrell-lel és Charles Fenyvesi újságíróval, míg végül 2016. február 1-jén

megmutattam a könyvet Thomas G. Wellsnek, a University of Tennessee Press akvizíciós szerkesztőjének.

Mrs. Cassady betartotta, amit Alex Hertznek ígért. Valóra vált Martin Himler álma, nyilvánosságra kerül az életrajza, és most az olvasók világszerte megismerhetik a szerző különleges hagyatékát.

Cathy Cassady Corbin
Morehead, Kentucky állam

Előszó

Doug Cantrell

Martin Himler élete, ahogy az önéletrajzában is leírja, izgalmas és különleges kalandok sora volt. A szegénységet és az előítéleteket legyőzve vándorolt szülőhazájából, Magyarországról Amerikába, ahol vállalkozóként valóra váltotta az amerikai álmot: volt vigéc, lapkiadó és befolyásos szénbánya-tulajdonos, majd közvetlenül a II. világháborút követően az Amerikai OSS (Office of Strategic Services) tisztjeként dolgozott a gazdaságilag és ideológiailag is tönkretett Európában. Himler gyermekévei sok szempontból hasonlítottak más bevándorlók élményeire, akik jobb megélhetésre vágytak, és a kapitalizmus globális elterjedése, valamint az ipari forradalmat követő népvándorlás sodrába kerülve biztosították az amerikai fejlődéshez szükséges új munkaerőt.[1] A transznacionális migráció a teljes amerikai nemzetgazdaságot átalakította, és komoly gazdasági hatást fejtett ki Kentucky keleti részén, Nyugat-Virginiában, Kelet-Tennesseeben, Alabama északi, Ohio délkeleti, Virginia délnyugati területein és az Appalache déli régiójának más vidékein. Habár az Appalache déli részére nem érkezett olyan sok bevándorló, mint az

SUMUGYI KÖNYVTÁR
963540
1881
SZEGED

északkeleti és középnyugati államokba, a munkát keresők egy jó része a hegyi szénbányákba jelentkezett. A népszámlálási adatok szerint Nyugat-Virginiában több mint hatvanezer bevándorló telepedett le, míg a virginiai, kentuckyi, tennesseei és alabamai bányászmegyék ennél jóval kevesebb külföldön született munkást vonzottak.[2] A vasútvonalat építő, a szűz hegyi erdőket kitermelő és a régió szénbányáiban dolgozó kelet-európai bevándorlók megjelenése egyértelműen jelzi, hogy a vidék gazdasága nem szigetelődött el a fejlődő nemzeti és globális gazdaságtól.[3] Nem sokkal később hazai és multinacionális cégek tulajdonába került szinte minden ásványi és faanyag, a hegység déli régiójának szinte valamennyi természeti kincse.[4] Himler amerikai története annak a folyamatnak a része volt, amelyet a történészek „új bevándorlásnak"[5] neveznek. Kb. 1880 és 1915 között hozzávetőlegesen húszmillió, főként dél- és kelet-európai, valamint közel-keleti ember hagyta el az otthonát, hogy az Egyesült Államokban kezdjen új életet. Nagyjából kétmillióan érkeztek Magyarországról, sokan közülük parasztok, illetve képesítetlen munkások, akik az I. világháború kitörése előtt választottak új hazát. Közülük körülbelül 650 ezren voltak magyar származásúak, a többi 1,35 millió más nemzetiségekhez tartozott, volt köztük orosz, szlovák, román, horvát, szerb és német is. A Magyarországról induló kivándorlási hullám kiváltó okai között ott szerepeltek azok a problémák, amelyek az 1867-ben a Ferenc József alatt egyesített Osztrák–Magyar Monarchia születése után jelentkeztek.

Magyarországnak és Ausztriának együtt több mint ötvenmillió lakója volt, és nemzetiségei kb. tizenöt különböző nyelven beszéltek. A kisebbségek együttélését számos nehézség terhelte, és az egyes csoportok közötti kulturális különbségek gyakran konfliktusokhoz vezettek. A vallási türelmetlenség szintén megkeserítette az Osztrák–Magyar Monarchia lakóinak életét. Mivel a birodalom államvallása katolikus volt, így különösen igaz ez a zsidókra, muzulmánokra, protestánsokra és a pravoszlávokra.

Az államszövetség politikai elve volt a nem katolikus egyházak elnyomása, és ez a Monarchia népessége majd öt százalékának amerikai kivándorlásához vezetett. A gazdasági nehézségek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az ország lakosai elhagyják a szülőföldjüket. Magyarországon a 19. század második felének számos más országához hasonlóan erőre kapott az ipari forradalom helyi változata. Az iparosodásnak köszönhetően a parasztság egy része kénytelen volt nagyobb városokba költözni, hogy ott keressen munkát. A vidékről érkező képzetlen munkaerő azonban nem feltétlenül talált alkalmazást, így sokan az Egyesült Államok jóval erőteljesebb iparosodásának köszönhetően létrejövő, a tengerentúlon elérhetővé váló állások nyomába eredtek. Ferenc József hivatalnokai tisztában voltak a Monarchiát feszítő számos politikai, gazdasági és vallási problémával, ezért az újabb ellentétek megelőzése érdekében úgy döntöttek, hogy engedélyezik a birodalom polgárai számára a kivándorlást. A megengedő emigrációs politikának köszönhetően zsidók ezrei (köztük Martin Himler), csehországi csehek, Magyarország északkeleti

vidékén élő szlovákok, valamint lengyelek vándoroltak a vallási türelmetlenség, az erőszakos magyarosítás, a katonai szolgálat vagy a haldokló, csupán a minimális szükségleteket fedező mezőgazdaság nyújtotta lehetőségek elől az Egyesült Államokba.[6]

A 19. század utolsó évtizedében a Kelet-Európából érkező tömegek alapvetően átalakították az Egyesült Államokba irányuló bevándorlók nemzetiségi megoszlását. Az 1880-as évek előtt az amerikai partra lépők többsége észak- és nyugat-európai országokból kelt útra. A kelet-európaiak felbukkanása nemcsak az anyaországuk és az etnikumuk miatt, hanem vallási szempontból is újdonságot hozott. Az ekkor érkezők között sok római katolikus, zsidó, pravoszláv vagy mohamedán volt, míg 1880 előtt az Egyesült Államok főként protestáns nemzetként tekinthetett magára. Ez az etnikai és vallási átalakulás újjáélesztette az országban a nativista mozgalmat, amely már a bevándorlók előző generációival is szembeszállt.[7]

Az 1920-as években a mozgalom elérte, hogy új bevándorlási törvény (National Origins Act, NOA) lépjen életbe. A restriktív jogszabály célja a Dél- és Kelet-Európából érkezők számának kvótarendszer szerinti korlátozása volt. A NOA 1924-es, majd 1927-es felülvizsgálata még szigorúbb megszorításokat hozott, eszerint évente csupán kb. nyolcszáz magyar léphetett be az Egyesült Államokba. Önéletrajzában Himler határozottan szembefordul a nativizmussal. Bár indítóokai összetettek voltak, az először Nyugat-Virginiában, majd Kentucky keleti részén alapított bányászközösségek is részben a magyarokat fogadó

előítéletekre, diszkriminációra és rasszizmusra adott válaszként jöttek létre. Amikor Himler megszervezte azokat a bányavállalatokat, amelyek az amerikás magyarok közös tulajdonában és irányítása alatt álltak, az egyik célja az volt, hogy megmutassa a bevándorlás ellenzőinek: az újonnan érkezők is a közösség hasznos tagjai, akik az amerikai kapitalizmus rendszerén belül is képesek dolgozni és boldogulni. Himler azt remélte, hogy ha ki tudják használni a kapitalizmus, az iparosodás, a technológia és a munka kínálta lehetőségeket, akkor meggyőzik a külföldön születettektől tartó helyieket, hogy a bevándorlók feljavítják az ország munkásosztályát, és nem jelentenek fenyegetést hazájuk politikai rendszerére, ipari fejlődésére, vallásgyakorlására vagy demokráciájára. A Himler Coal Company csődje után az alapító a Chicago, Milwaukee, St. Paul & Pacific Railway vasúttársasággal együttműködve hozott létre Közép-Nyugaton magyar mezőgazdasági közösségeket, és ezzel egyszerre igyekezett a nativista mozgalom ellen érvelni és bizonyítani, hogy a bevándorlók asszimilálódhatnak az amerikai vidék lakosságához.

Habár Himler Amerikában katolikus hitre tért, a szülőföldjét még mint zsidó vallású hagyta el. A késői 19. század zárt osztályrendszerét és a magyar társadalom zsidókkal kapcsolatos előítéleteit maga mögött hagyva sok zsidó bevándorlóhoz hasonlóan a vallási türelemben bízva érkezett az Egyesült Államokba. Természetesen az új hazájában is találkozott előítélettel és diszkriminációval. Nem volt olyan naiv, hogy azt higgye, Amerikában

minden tökéletes, és tudta, hogy ha sikert akar elérni, azért keményen meg kell dolgoznia.

A megérkezése utáni első években sok egymástól egészen különböző nehéz, kétkezi munkát vállalt. Volt szénbányász Nyugat-Virginiában és Pennsylvaniában, talicskázott olvasztott vasat egy ohiói acélműben, részt vett a New Yorkot New Jersey-vel összekötő McAdoo-alagút építésében, kipróbálta magát cipészsegédként, készített homokformákat öntödében, pucolt ablakot szállodában és pincérkedett hajón. Bőrönddel a kezében, bevándorló kolóniáról bevándorló kolóniára járva bebarangolta az Appalache déli részét, és a hegyi szénbányák külföldi dolgozói számára szükséges termékeket árult.[8] Himler kezdetben nem akart tartósan letelepedni az Újvilágban. Úgy tervezte, hogy csak ideiglenesen marad, amíg elég pénzt nem gyűjt ahhoz, hogy hazatérve a társadalmi osztályának megfelelő életmódot folytathasson. Az ehhez hasonló tervekkel érkezők általában feladták eredeti elképzeléseiket, mert szembesültek az alacsony fizetésekkel meg a nehéz munkakörülményekkel, amelyek nem hagytak nekik más lehetőséget, mint hogy maradjanak.

Az elmúlt évtizedekben a történészek nagyon sok szempontból vizsgálták a bevándorlást. A szakemberek kezdetben a szegény tömegek kétségbeesett menekülését és az amerikai álom hajszolását látták a folyamatban. E nézőpont szerint a bevándorlók megérkezésük után a kapitalista rendszer áldozataivá váltak, mert az nagyvárosi gettókba és rosszul fizetett munkák végzésére kényszerítette őket. Egy későbbi megközelítés szerint

az Egyesült Államok új lakói kulturális tradicionalisták voltak, akik egyedi intézményeket, például a nagyvárosi gettón belüli etnikai közösségeket, idegen nyelvű újságokat vagy jótékonysági egyleteket hoztak létre, és ezek lehetővé tették, hogy az óhaza hagyományaira támaszkodva illeszkedjenek be az amerikai gazdasági, ipari és társadalmi rendszerbe. Egy megint másik elmélet szerint a kapitalizmus szakította ki a bevándorlókat hagyományos társadalmi és kulturális közegükből, és itatta át őket az 1880-as évekre legfejlettebbé váló kapitalizmus, az egyesült államokbeli kapitalizmus előnyei iránti vággyal. Habár ezek az interpretációk különböznek az USA-ba irányuló migráció okainak megítélésében, egyvalamiben megegyeznek: kis eltérésektől eltekintve mindegyik azt feltételezi, hogy az összes bevándorló csoport hasonló tapasztalatokat szerzett Amerikában.[9]

John Bodnar *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America* (Bloomington, 1985, Indiana University Press) című munkájában szembeszáll a bevándorlással foglalkozó történészek között régóta elterjedt gondolattal. Azt állítja, hogy a bevándorló tapasztalatai nem kategorizálhatók ilyen egyszerűen. Nem mindenki ugyanabból az okból indul útnak, és megérkezése után sem ugyanazt éli át. Számos közelmúltban készült tanulmány ért egyet Bodnarral abban, hogy minden bevándorló más, csak rá jellemző okból hagyta el a hazáját, és a saját viszonyainak megfelelően tekintett az amerikai életre. Volt, aki ragaszkodott az óhaza hagyományaihoz, míg mások gyorsan asszimilálódtak. Martin Himler története Bodnar iga-

zát támasztja alá. Ő, ahogy önéletrajzában írja, boldogan tette magáévá a kapitalizmus logikáját, amely felébresztette a benne szunnyadó vállalkozó szellemet. Utazóügynökként próbálta ki először a szabadpiacot, később megalapította a *Magyar Bányászlap*-ot, valamint más újságokat is kiadott, felépített két szövetkezeti alapon működő szénbányász-közösséget, és közeli viszonyba került Kentucky, Nyugat-Virginia, Ohio és az egész ország néhány sikeres üzletemberével. Az emigráns közösségben felbukkanó szélsőségesek gerjesztette radikális jobb- és baloldali ideológiákat elutasította. Az extrém politikai elgondolásokat elfogadó amerikai magyar vezetők gyakran kritizálták Himlert és vállalkozásait.[10] A radikálisok a *Magyar Bányászlap* alapításakor is támadták. „Szalonbányásznak" nevezték, és gúnyosan azt kérdezték, mi szüksége lehet a magyar bányászoknak saját újságra. Harsányabb kiadványok szerzői nemegyszer állították, hogy Himler szélhámos gazember, aki megkopasztja a bevándorló közösségeket. Amikor a szövetkezeti bányászvállalkozást irányító Himler Coal Companyt a himlerville-i lelőhely kiaknázását hátráltató egyre vastagabbá váló palaréteg, valamint a szénbányászatot sújtó nehéz gazdasági körülmények csődbe kényszerítették, számos Amerikában élő, radikális nemzetiségi vezető állította, hogy Himler több ezer keményen dolgozó magyar bányászt forgatott ki a megtakarításaiból. Ő maga az önéletrajzában cáfolja ezeket az állításokat, és leírja, hogy amikor a csőd után elhagyta Himlerville-t, és a Minnesota állambeli Rochesterben, a Mayo Klinikán kezeltette a szájrákját, összesen

négy dollár csörgött a zsebében, a napi megélhetését is csupán baráti kölcsönök segítségével tudta fedezni. Kentucky Martin megyéjében és az egykori részvénytulajdonosok leszármazottai között máig élnek azok a mendemondák, amelyek szerint Himler a pénzüket a Himler Coal Companybe befektető bevándorlóktól megszerzett dollárezrekkel lépett le.

A szélsőséges politikai és gazdasági elképzelésekkel kapcsolatos ellenérzései, az ezek miatt őt érő támadások, valamint a helyi nativista mozgalmak előretörése, az előítéletek és diszkrimináció léte segíthet megértenünk, hogy Himler miért vívott a II. világháború alatt, majd a hidegháború időszakában kétfrontos harcot a nácizmus és a kommunizmus ellen. A kommunizmus elszánt ellensége lett, és saját véleménye szerint élete legfontosabb eredményeit azt követően érte el, hogy a Pearl Harbort sújtó japán támadás után jelentkezett az amerikai hadseregbe. Viszonylag idős korban, ötvenöt évesen lett katona, mert meg akarta védeni az országot, amely lehetővé tette számára a sikert, és mert hitt benne, hogy a náci ideológia egyszerre veszélyezteti az amerikai és a magyar – vagy általában az európai – életformát. Az Egyesült Államok hadseregében a németek és japánok ellen harcoló sok ezer bevándorló mellett ő is cáfolni akarta azt a feltételezést, hogy az újonnan Amerikába érkezettek nem jó hazafiak.

Mivel két nyelven – magyarul és angolul – beszélt folyékonyan, az OSS-hez osztották be, ahhoz az intézményhez, amelyből később a mai CIA is kinőtt. Az OSS tisztjeként jó pár európai és afrikai országban járt, feladata a háborús nehézségek közepette

a civil menekültek életkörülményeinek megteremtése volt: élelmiszer- és ruhaosztásokat szervezett, szállást szerzett a hajléktalanná váltaknak. Az OSS keretein belül a náci háborús bűnösök felkutatásával, letartóztatásával és kihallgatásával is megbízták. Sajnos Himler családjának legtöbb tagja a náci megsemmisítőtáborokban elpusztult 600 ezer magyar zsidó között volt. Bár a naplóban tagad bármiféle olyan személyes elfogultságot, amely a náci gonosztevők bíróság és kivégzőosztag elé juttatása során befolyásolta volna, fontos volt számára, hogy igazságot szolgáltasson – különösen, miután rájött, hogy néhány háborús bűnösnek valószínűleg személyesen is köze lehetett a családtagjai halálához.

Himler nemcsak a nácizmus szélsőséges eszméivel fordult szembe, hanem a II. világháború után, amikor a Szovjetunió már az Egyesült Államokat fenyegette, a kommunizmussal is. A hidegháború idején végig a kommunizmus elszánt ellensége maradt. Önéletrajzát a két világrend szembefordulásának legintenzívebb időszakában, az OSS tisztjeként írta.

Visszaemlékezésének lapjain Himler többször is elítéli, és az amerikai demokráciára, valamint a kapitalista rendszerre leselkedő súlyos veszélyként írja le a másik világrendet, mert hisz benne, hogy a kapitalizmus tette az Egyesült Államokat a hatalmas gazdasági lehetőségek földjévé. Határozott érzelmeiben az a kor tükröződik, amelyben visszaemlékezéseit írta. Valószínűleg attól tartott, hogy a hidegháború kezdetén újra fellángoló kommunistaellenesség következményeképpen Joseph McCarthy szenátor, Richard Nixon és más, ideológiailag meghatározó közéleti szereplők szemében a bevándorlók gyanússá válhatnak, és ez az I. világháború után, az 1920-as években megjelent nativizmus újabb hullámát indítja el.[11] Himler nem akart a rasszizmus, az előítéletek és a diszkrimináció ellen harcolni, mint korábban a nyugat-virginiai és kelet-kentuckyi szénbányákban.[12] Tudott arról az ingatag helyzetről is, amely a II. világháború után a szovjet befolyási övezetbe kerülő Magyarországon alakult ki. A szovjet elnyomás hatására körülbelül 130 ezren emigráltak Himler eredeti hazájából. Közülük majd 30 ezren hontalanként érkeztek, majd az 1956-os forradalom leverése után is kb. 40 ezer szabadságharcos menekült az USA-ba.

Martin Himler amerikai kapitalizmussal és ipari társadalommal kapcsolatos elképzeléseit bizonyos fokig a progresszív mozgalom és a nagy gazdasági világválság formálta.[13] Himler 1907-ben, Theodore Roosevelt elnöksége, a progresszív mozgalom virágzása idején érkezett az Egyesült Államokba. Roosevelt, valamint az elnöki székben őt követő William Howard Taft és Woodrow Wilson az iparvállalatok szabályozásával szerették volna megerősíteni az amerikai kapitalizmust. A progresszív törvénykezés kisebb részének célja a korábbi hibák kijavítása és az igazságtalanságok megszüntetése volt, a többségük azonban a nagyiparosok igényeit szolgálta, akik a szabad verseny garantálását várták az ország vezetőitől. Legtöbb polgártársához hasonlóan Himler is megszenvedte a gazdasági világválság következményeit, és támogatta Franklin Roosevelt elnöknek a New Dealben testet öltő elveit és az új szabályokat. Mivel alig talált

hirdetőt, és a cég- és gyárbezárások következtében fellépő súlyos munkanélküliség miatt sok ezer magyar mondta le addigi előfizetését, az olvasói száma is megcsappant, és csak nagy nehezen sikerült megőriznie a *Magyar Bányászlap* fizetőképességét. Himler felismerte, hogy Roosevelt elgondolásainak egy része a szocialistáktól származik, de azt is megértette, hogy éppen ebben rejlik a New Deal zsenialitása: a szocializmus segítségével óvja meg az Egyesült Államokban a kapitalista rendszert.

1947-ben Himler leszerelt, majd Kaliforniába költözött, úgy tervezte, hogy egyszerű farmer, író és kiadó lesz. Sajnos üzlettársa és barátja, Bakó János még azelőtt meghalt, hogy a kultúrfarmerségről szőtt álmaikat valóra válthatták volna. Hátralévő éveit Himler Los Angelesben töltötte, ahol 1961-ben bekövetkezett, hasnyálmirigy- és májrák okozta haláláig szabadúszó íróként dolgozott.

Martin Himler önéletrajza egy megélt élet története. A fiatalkori magyarországi utazásoktól kezdve a bizonytalanságoktól terhes, hosszú hajóúton keresztül az amerikai földre érkezés boldogságáig, majd az appalache-i bányatulajdonosságig és újságkiadásig nyíltan beszél a reményeiről, félelmeiről, álmairól és szorongásairól is. Talán meglepő, hogy az OSS tisztje lett belőle, de a hadseregben befutott pályája egyszerűen szólva lenyűgöző; nyelvtehetsége és vallatási módszerei komolyan hozzájárultak az emberi történelem legsúlyosabb népirtása néhány elkövetőjének elítéléséhez. Martin Himler valószínűleg nem testesíti meg az amerikai álmot a maga teljes bonyolultságában, de irodalmi

örökségéből minden amerikai sokat tanulhat a bevándorlásról, az olvasztótégelyről, az Appalache vidékének lakóiról és gazdaságáról, a holokauszt borzalmairól, valamint a kommunista és a kapitalista világrend szembenállásáról a hidegháború idején.

Az önéletrajz olvasóit biztosan magával ragadja majd az elejétől a végéig érdekfeszítő, regényszerűen sodró történet, miközben hasznos és egyedi nézőpontból, egy bevándorló szemszögéből tudhatnak meg sok mindent a bevándorlásról. Himler igyekezett az előítéletek és a rasszizmus fölé emelkedni, le akarta győzni a szegénységet, sikerek és kudarcok váltogatták egymást az életében, de mindenáron amerikaivá akart válni. Története reménnyel tölthet el minden bevándorlót és Amerikában születettet, aki ki akar törni a saját osztályából vagy kasztjából, aki harcba száll a gyűlölet, a diszkrimináció és az elé kerülő összes korlát ellen. A szerző élete tökéletes példája annak, hogyha az ember nem fél a kudarctól, mer kockáztatni, és a nehézségek ellenére is továbbhalad az útján, akkor minden akadályt legyőzhet. Siker várja azokat, akik vállalják a nehézségeket, és nem riadnak vissza a küzdelemtől.

Semmi kétség afelől, hogy Himler élete igazi sikertörténet. Miután maga mögött hagyta az európai társadalmi és vallási előítéleteket, az Egyesült Államokban másfajta sztereotípiákkal találta szemben magát, de egyszerű munkásból sikeres üzletember és lapkiadó lett. Élvezhette volna, amit elért, és viszonylagos kényelemben élhetett volna tovább, de a kötelességérzete mást diktált. Már nem volt fiatal, amikor úgy döntött, hogy meg kell

védenie választott hazáját a külföldi ellenségektől. Valóra váltotta az amerikai álmot, magáévá tette az amerikai gondolkodást, és végül teljesen amerikaivá vált. Emellett egy pillanatra sem feledkezett meg a gyökereiről, egész életében fáradhatatlanul dolgozott, hogy a honfitársain és más bevándorlókon segítsen, miközben a II. világháborúban és a hidegháború kezdetén is büszkén szolgálta új hazáját. Az amerikai Martin Himler életére mindig mint a bevándorlók örök álmának beteljesítőjére fogunk emlékezni; története reménnyel töltheti el az utána következő generációk minden olyan tagját, aki a saját amerikai álmának valóra váltásáért küzd.

A szerkesztő megjegyzései

Martin Himler tapasztalt író és született történetmesélő volt. Lendületes személyisége, szellemessége és alapos tárgyismerete éppúgy lebilincselí olvasóit, mint ahogy valószínűleg a beszélgetőtársait is magával ragadta.

Himler önéletrajzának szerkesztése során sem a szerző közlendőjén, sem az általa fontosnak tartott tényeken nem változtattunk. Kizárólag az módosult, ami a szokásos szerkesztői munka során általában: a szöveg szerkezete és helyesírása. Himler hajlott rá, hogy hosszú mondatokat írjon, így mondanivalója hatásának megőrzése érdekében, néhol alakítottunk rajtuk. Az igeidők is igényeltek némi beavatkozást, bár ahhoz képest, hogy az angol csupán tanult nyelv volt számára, Himler kiváló stilisztának bizonyult.

Szintén szerkesztői beavatkozásra volt szükség ahhoz, hogy a bekezdések ne legyenek sem túl hosszúak, sem túl rövidek, és tárgyuknak megfelelően tagolják a szöveget. Néhol szerkesztői közreműködés tisztázta az ok-okozati összefüggéseket, szükség szerint szintaktikai párhuzamokkal egészítettük ki a mondatokat, és javítottuk a helyesírást, valamint a központozást. Himler nagyon sok felkiáltójellel tűzdelte meg közlendőjét, érdekes volt

megfigyelni, hogy mely témákat és eseményeket tartott erre érdemesnek.

Martin Himler a gyengébbek fáradhatatlan védelmezője volt, önéletrajzában nemegyszer hosszan taglalja az amerikai kisebbségekre és bevándorlókra leselkedő nehézségeket, bajokat. Témája kifejtése során többször használ olyan szavakat, mint néger, digó, hunky és hunyak (utóbbi két szóval a magyar vagy kelet-európai bevándorlókat gúnyolták): azokban az időkben sokan éltek ezekkel a kifejezésekkel, és ő sem bántó szándékkal emelte őket a szövegébe. Sőt, ellenkezőleg. A figyelmes olvasó hamar fel fogja fedezni, hogy e szavakat olyan ember írta le, aki minden fajhoz és minden népcsoporthoz megértéssel és szeretettel közelít.

A szerző az OSS-nél folytatott munkájával kapcsolatban nem bocsátkozott részletekbe. Ottani tevékenysége a visszaemlékezés megírásakor államtitoknak minősült, és utána még hosszú ideig nem oldották fel a titkosítást. Himler jelentéseit és összefoglalóit Marylandben, a College Park-i Nemzeti Levéltárban őrzik, és mindegyiken ott díszeleg a piros tintás pecsét: szigorúan titkos.

Az önéletrajz szerkesztése közben néha úgy éreztem, hogy a szerző kicsit kapkodva írt. Talán a lehető leghamarabb papírra akart vetni minden információt, hogy kiadót kereshessen, és még életében megjelentethesse a munkáját. Bár a könyv a végső szöveg megírása után majd hatvan évvel látott először napvilágot, a szerző üzenete máig fontos, helytálló és sok érdekességet tartogató adalék Amerika, Magyarország és a világ történelméhez.

Martin Himmler holland neokoloniál háza, a Himler House egy hegy tetején áll Kentuckyban, ablakai a ma Beautynak nevezett, korábban Himlerville-ként ismert helységre néznek. A Himler-ház 1991-ben felkerült a Történelmi Emlékhelyek Nemzeti Jegyzékére, de tulajdonosa életéről akkor még csupán töredékes információk álltak rendelkezésünkre. Az önéletrajz számos új adatot hozott felszínre, új kutatási lehetőségeket teremtett, és sok szempontból pontosította a Himlerville-ben működő Himler Coal Companyvel, Himler újságírói pályájával és a II. világháború során az OSS tisztjeként Amerikának, Magyarországnak, valamint az egész világnak tett szolgálataival kapcsolatos, már meglévő tudásunkat. A Himler-ház felújítása az önéletrajz kiadásával együtt lehetővé teszi, hogy az épület az Appalache-ben működő szénbányák történetének és a magyar bevándorlók kulturális örökségének szentelt emlékhely legyen, amely felkerülhet az USA nemzeti történelmi emlékhelyeinek listájára. Az e könyv kiadásából származó összes bevétel a Martin Megyei Történelmi és Genealógiai Társaság által létrehozott, a Himler-ház restaurálását célul maga elé tűző alapítvány számlájára kerül.

1. fejezet

Mátraverebély

1892 egy őszi napján sok vendég érkezett pásztói házunkba. Legidősebb nővérem, Teréz gyönyörű rózsaszín selyemruhát viselt, és a Czóbelnétől, a gazdag zsidó boltos feleségétől kölcsönkért, kárpitozott széken ült. Feleségül ment Fischer Adolfhoz, a biztosítási ügynökhöz.

A konyhában sült libával, kacsával és rétessel teli tálak várakoztak. Néha el-elcsentem róluk egy falatot, és végül jó nagyot hánytam az udvaron. Borzasztóan rosszul lettem, behúzódtam az istállóba és elaludtam. A rokonság csak késő este talált rám, addigra véget is ért a lakodalom. Mindenről lemaradtam.

Ez az első emlék az életemből. Négyéves voltam. Másnap reggel a bútorainkat, lábasainkat és serpenyőinket felpakolták két szekérre. A szüleim felmásztak az elsőre, a két nővérem, a legfiatalabb bátyám és én a másodikra, azzal elindultunk egy tőlünk nyolc kilométerre lévő faluba, Mátraverebélyre, az új otthonunk felé. A bátyám meg én egy nagy ládán ülve utaztunk. Tizenhár-

man voltunk a családban: öreg, addigra félig rokkant apám, az anyám, aki sosem tanult meg olvasni, mégis csodálatosan bölcs és intelligens asszony volt, és az ő tizenegy gyerekük. Teréz volt az elsőszülött, a menyasszony, utána Herman következett, aki lakatosként kereste a kenyerét. Móricból kelmefestő, Terkából varrónő, Dávidból bádogos, Jakabból asztalos, Bertából varrónő lett, Sára és Regina a szüleim mellett maradt. Géza még iskolába járt, utána én jöttem, én voltam a legkisebb. Herman, Móric és Dávid Budapesten dolgozott, és eltartották magukat, Jakab szintén Budapesten inaskodott. Terka és Berta Pásztón maradt a fiatal párral, és szintén gondoskodtak magukról. Sára, Regina, Géza és én költöztünk a szüleinkkel Mátraverebélyre.

Új lakóhelyünkön korcsmát béreltek a szüleim. A házunk a faluban élő másik zsidó család tulajdonában állt, ők harminc hold földön gazdálkodtak és fűszerüzletet is vezettek, már túl gazdagok voltak ahhoz, hogy a korcsmával foglalkozzanak.

Géza két évvel volt idősebb nálam, és lenyűgözte az új hely. A ház egy nagy teremből állt, amelynek egy kisebb részét elkerítették, ott tartottuk az italokat, volt egy nagy konyhánk, amely egyben étkezőként és nappaliként is szolgált, valamint volt egy tisztaszobánk. Ebben állt az összes szép bútorunk és azok az apró kincsek, amelyek nem hiányozhatnak a szalonból, de a szüleim itt is aludtak. Mi napközben csak akkor léptünk be ide, ha messziről jött vendég érkezett, és vele kellett beszélgetnünk.

A ház alatti jókora pince tartotta hűvösen a sört, a bort és a pálinkát, vasárnaponként számtalanszor kellett leszaladnunk

egy palack sörért, egy kancsó pálinkáért vagy borért. Volt még egy nagy udvarunk, egy tágas kertünk és egy istállónk, amelyben egyetlen árva kecskét tartottunk, mert az orvosok kecsketejet írtak elő az apámnak.

A ház és a környék felfedezése, a helyi gyerekekkel való ismerkedés azután is örömteli elfoglaltságot jelentett, hogy Gézát néhány héttel később visszaküldték Pásztóra iskolába. Ettől kezdve ő is Terézéknél lakott.

Az üzlettel névleg az apám foglalkozott, de igazából az akkor körülbelül tizenkilenc éves Sára intézett mindent. Az anyámat lefoglalta a háztartás, a főzés, a kecske megfejése, a varrás, a sikálás, a kertészkedés és az apámmal való állandó törődés. Regina anyámnak segített. De amikor a korcsma vasárnap zsúfolásig telt, akkor mindannyian ott tettünk-vettünk. Vasárnaponként én sem játszottam a többi gyerekkel, mert időm nagy részét a söntésben töltöttem. Hétköznap kevesen tértek be hozzánk, és mi is az ottani hosszú asztalnál, a padon ülve ebédeltünk, ott teltek a mindennapjaink.

Az estéket szerettem a legjobban. Volt néhány állandó kuncsaftunk, akik rendszeresen beültek hozzánk, és ha már megbeszélték az időjárást meg a termést, akkor lenyűgöző történeteket meséltek szellemekről meg boszorkányokról: persze olyanoktól hallottak róluk, akik valóban láttak már ilyesmit. Ahányszor meghalt valaki a faluban, a szellemek váltak a kocsmai társalgás fő témájává. Az volt a szokás, hogy négyóránként harangoztak a halottért, és a harangszóra a rokonok és barátok odasereglettek

az elhunyt házához. A halott a szoba közepén feküdt kiterítve, közeli női hozzátartozók hajoltak fölé. Sírtak, a halott érdemeit sorolták, a családot ért hatalmas veszteséget emlegették, és időről időre megcsókolták az elhunytat. Így gyászoltak, míg a látogatóba érkezettek tisztelettudóan körülállták a testet. A temetésig naponta négyszer megismétlődött ugyanez.

De ennél szívderítőbb okokból is összejöttek néha a falusiak. Amikor beköszöntött a tél, a lányok, asszonyok esténként egy helyiségbe gyűltek és felfonták a kenderszöszt, a fiatal férfiak pedig elkísérték őket, hogy mesékkel, dalokkal szórakoztassák őket. Általában vidáman teltek az órák. Ha a gyerekek jól viselkedtek, ők is ott lehettek.

Ha az egyik fiatalember többször is hazakísérte valamelyik lányt, az komoly szándékot jelzett. Ilyen esetben a fiú a lány házában tölthetett egy éjszakát, a választottjával kettesben, külön szobában. Csak simogathatták egymást és csókolózhattak; nagyjából húsz év alatt csupán két olyan esetről hallottam, amikor a fiatalok túl hevesek voltak, és méltatlannak bizonyultak a beléjük vetett bizalomra.

Vasárnap a korcsma vált a falu társasági életének a középpontjává. Úgy délután egy óra körül csapatostul érkeztek a fiatalok, elfoglalták a leghosszabb asztalt, és egy óra múlva már húszan-harmincan ittak és énekeltek. Az idősebb férfiak egy másik asztalhoz ültek. Nem nagyon rúgott be senki, mert nem volt rá pénzük, hogy sokat igyanak, legfeljebb a nagyobb ünnepségek után fordult elő ilyesmi, például a fiúk felnőtté válását követően.

Az összes felnőtt a falu lakóiból szervezett három banda valamelyikébe tartozott, és ezek a csoportok szerződtek az Almássy gróf birtokán zajló aratásra. A falu körüli földek kilenctizede a gróf tulajdonában állt. A lányok és a kisebb fiúk marokszedőnek jelentkezhettek, és fele búzát kaptak a munkájukért. Amikor a fiúk betöltötték a tizenhetedik vagy tizennyolcadik életévüket, befogadták őket az aratók közé, és már ők is teljes fizetségért dolgozhattak. Attól kezdve tarthatta magát mindenki felnőtt embernek, és ülhetett vasárnaponként a többiek közé, de előbb rendelnie kellett két liter pálinkát a társaságnak.

A vasárnapi vacsora után a lányok is megérkeztek, néhány cigány követte őket, és úgy este tízig folyt a tánc. Néha verekedés tört ki, valakit esetleg megbicskáztak, de ilyesmi ritkán történt.

Mátraverebély nagyon szegény falu volt. A föld Almássy gróf tulajdonában állt, a legtöbb parasztnak csak két-három hold jutott, ami legfeljebb arra volt elég, hogy egy kis krumplit, egy kis kukoricát, vagy más ilyesmit termesszen. Azt a három családot, amelyiknek több mint tíz holdja volt, jómódúnak tartották. Nyáron a parasztok cukorrépát vagy kukoricát kapáltak a grófi birtokon, de a saját zsebkendőnyi telkükön is dolgoztak. Néhányukat felvette vágánymunkásnak a vasút. A legszegényebbek a kőfejtőben vagy a körülbelül tizenkét kilométerre lévő szénbányában vállaltak munkát. Naponta kétszer, gyalog tették meg az odáig vezető utat.

Mivel a munkabíró férfiak nagy része a grófi birtokon aratott, júliusban és augusztusban igen sok tennivaló maradt az asszonyokra. Az aratók hajnali háromkor keltek, este kilenc körül

tették le a szerszámot, és nem otthon aludtak. A nőknek kellett megkapálniuk a krumplit és a káposztát, ők gondoskodtak a tehénről, a gyerekekről, a disznóról és a csirkékről. A fiatal nőknek volt a legnehezebb dolga, mert a téli, tétlen hónapoknak hála, augusztusban és szeptemberben sok baba született.

Télen alig maradt teendő a faluban, legfeljebb a tehenük foglalta le a helybelieket, és a viszonylag jómódúakat a lovuk. Körülbelül kétszáz család élt Mátraverebélyen, és talán húsz, harminc tartott közülük lovat. Mindenki másnak is ők végezték az aratást és a szállítást. Hétköznap a férfiak apróságokkal bíbelődtek a ház körül, és ilyenkor kifordított nadrágban dolgoztak. Vasárnap a nadrágok már a rendes fekete színüket mutatták a világnak.

A legtöbb család a téli hónapokban nem engedhette meg magának, hogy naponta háromszor étkezzen. Későn keltek, korán ágyba bújtak, így elég volt kétszer enniük, és még a petróleummal is spóroltak. Télen este fél nyolc után már alig pislákoltak fények valahol.

Sok helyen sikerült felhizlalni egy-egy disznót, és a tor, a segítségül összegyülekező jó barátokkal meg rokonokkal igazi ünneppé vált. Az állatból kitelt az egész évre szóló hús- és szalonnatartalék, de ha valami kórság hamarabb elvitte szegényt, az igazi tragédia volt, mert egy évre szóló éhséget jelentett. A kenyér meglett az aratómunkások természetben kiadott részéből, amit a pásztói vízimalomban őröltettek meg.

Mivel a parasztok szegények voltak, mi is szegények voltunk. Nagyon szegények. Évekig nem kaptam új nadrágot, az lett az

enyém, amit Géza kinőtt, és mire az enyém lett, már jó néhány folt díszelgett rajta. De ahogy a mátraverebélyiek megelégedtek azzal, ami jutott nekik, és nem lázadtak a sorsuk ellen, én sem törődtem sokat gyerekkoromban a szegénységgel. Amíg otthon éltem, soha nem kellett éheznem. Anyám elég fekete kenyeret sütött péntekenként ahhoz, hogy egész héten kitartson. Reggel kávét ittunk és pirítóst ettünk, rendesen megebédeltünk, hetente legalább négyszer készült nálunk marha vagy baromfi, vacsorára pedig mindig kaptam négy diót vagy egy kis házilag eltett lekvárt a kenyeremhez. Péntek este fehér bárhesz és meleg vacsora került az asztalra; a szombat pedig túrós lepényt és sült kacsát vagy libát jelentett.

Mindent összevetve mégis sokszor voltam szomorú. Apám gettót épített körém. Ortodox zsidó volt, én meg a sok rám kényszerített szabály miatt egészen szerencsétlennek éreztem magam. Én voltam az egyetlen zsidó gyerek a faluban. A legtöbb négy-, öt-, hatéves csak ingben-gatyában járt. Az apám parancsainak megfelelően nekem igazi nadrágot kellett viselnem. Szegények voltunk, apám kénytelen volt mezítláb járatni engem, de bánkódott is miatta. Beteges volt, és ez rosszkedvű, türelmetlen emberré tette. Szinte mindennap leszidott, amiért a parasztgyerekekkel játszottam. A szüleim között soha egy hangos szó sem esett, csak akkor, amikor anyám a védelmemre kelt. De akkor is jiddisül veszekedtek, és én nem értettem őket. Szombatonként utáltam, hogy a legjobb ruhámba kell bújnom, és cipőt húzatnak velem, mert így még jobban kilógtam a pajtásaim közül.

Vasárnaponként az bántott, hogy más gyerekeket kiöltöztettek, engem meg nem. Amikor áthívtam néhány fiút, hogy játsszunk az udvarunkban, anyám mindenkinek adott egy-egy szelet kenyeret, de nekem megtiltották, hogy másoktól elfogadjam, ha kínálnak. A többieknek természetesen hamar feltűnt a különbség, és ha összevesztünk, egypáran máris bibsinek gúnyoltak.

Hatéves koromban beírattak a falusi iskolába, mivel arra nem futotta, hogy Géza és az én pásztói ellátásomat is fizessék. Katolikus iskola volt, és engem persze sosem szólítottak fel, hogy a nap elején elmondjam a Miatyánkot vagy a végén az Üdvözlégyet. Jobban fújtam, mint a legtöbb diáktársam, de a tanár tapintatos akart lenni, és én egyre jobban kiszorultam az osztályból. A következő tavasszal a bátyám hazajött a húsvéti szünetre. A szüleim elégedetlenek voltak a falusi iskolában elért eredményeimmel, ráadásul apám attól félt, hogy a katolikus intézményben gojt (nem zsidót) nevelnek belőlem.

A négy, már Budapesten dolgozó bátyám beleegyezett, hogy kifizetik, amibe a kosztom kerül: tizenkét koronáról, azaz havi két dollár, negyven centről volt szó. Így hát szeptembertől visszatérhettem Pásztóra, a kiváló zsidó elemi iskolába. Meg kellett ismételnem az első osztályt. Talán mégis volt haszna az addigi tanulmányaimnak, mert az első naptól kezdve egészen addig, míg ki nem csaptak, kiváló tanuló voltam. Apámat azonban továbbra is aggasztotta a katolikus tudásom, és fizetett egy bóhert (egy rabbinak készülő tóratanoncot), hogy héberórákat adjon nekem. Vagyis minden este elvesztegettem egy órát, amelyet én

inkább játékkal szerettem volna tölteni. Év végére Géza kijárta a négy kötelező osztályt. A bátyáim úgy gondolták, hogy négy szakmunkás elég a családban, és kettőnkből tanult embert faragnak. Gézát gimnáziumba íratták.

Nem éreztem jól magam Pásztón. Naponta egy órát töltöttem a hébertanár társaságában, ráadásul Teréz gyerekeire vigyáztam, és megcsináltam mindent, amit Terka és Berta, a két varrónőként dolgozó nővérem rám bízott, de többnyire mégsem volt kellemes a hangulat. A sógorom kártyázott, és sokszor eljátszotta a keresetét. Ha a nővérem veszekedni kezdett vele, vagy alig került étel az asztalra, ő általában azzal vágott vissza, hogy csak egyvalakit akart feleségül venni, mégis négy vagy öt házastársat kapott. Pedig az az igazság, hogy a fizető kosztosok nélkül éhezett volna a családja.

A nyári vakáció idején Géza is, én is jól éreztük magunkat, de a bátyám csendes fiú volt, én pedig vad. Ő sokat ült otthon könyvvel a kezében, én viszont a barátaimmal töltöttem az időt, és tűrtem apám egyre szaporodó szidalmait.

Négy évvel később engem is beírattak a gimnáziumba, és maradtam Terézéknél. Akkor kaptam az első, kiváló bizonyítványomat, amikor Géza leérettségizett. A családom nem tudta megemészteni, hogy míg Géza jó gyerek volt, minden estéjét leckeírással töltötte, én zabolátlan maradtam, soha nem készítettem el a házi feladatomat, és mégis iskolaelsőként fejeztem be az első évet. Eredményeimet tízkoronás díjjal jutalmazták, Géza pedig csak öt koronát kapott.

A bátyáim bátor döntést hoztak. Gézát Turócszentmártonba küldték felső kereskedelmi iskolába. Vállalták a taníttatása költségeit és az ezzel járó szükséges kiadásokat. Géza „napokat evett". A zsidók közt bevett szokás volt „napokat enni". A szegény diákok körbejárták a városban élő jómódú zsidó családokat, és arra kérték őket, hogy abban az évben a hét egy adott napján háromszor ehessenek náluk. A legtöbb háztartásban a hét valamelyik napján fogadtak kosztost, a jómódúak a hét minden napján megetettek valakit, vagy a hét egyik napján fogadtak többeket. Há a diáknak a hét minden napjára volt ebédje, örülhetett. Vasárnap X-éket, hétfőn Y-ékat látogatta meg, és ez így ment egész évben. Néha megesett, hogy éveken át járhatott ugyanazokhoz. Persze, az is megtörténhetett, hogy valakinek csak a hét négy-öt napjára jutott meghívás, és a többi napon saját magáról kellett gondoskodnia. Nem volt könnyű napról napra háromszor elfogadni a jótékonyságot, de sok kiváló magyar értelmiségit segített végig az iskoláin, hogy napokat ehetett, és Géza is közéjük tartozott.

A gimnázium harmadik osztályát kezdtem éppen, amikor a Magyar Királyi Államvasutak olcsó diákbérletet kezdett árusítani, és a Mátraverebély–Pásztó vonalra szóló éves igazolvány csupán három koronába került. Közben Terka nővérem hozzámént egy szabóhoz, Móric bátyám megnősült, és mindketten Pásztón telepedtek le. Mivel mindannyiunknak elege volt már a sógorom örökös nyavalygásából, hogy plusz öt vagy hat embert kapott a nyakába a házassággal, Berta Mórichoz költözött, nekem pedig bejáró bérletet vettek. Nagyon büszke voltam rá,

hogy az igazolványhoz lefotografáltak, és a különleges alkalomra Móric felesége még egy nyakkendőt is kölcsönadott.

A vonat reggel hétkor indult Mátraverebélyről, és pont nyolcra értem be az iskolába. A hazaút már bonyolultabb volt. Csak este kilenckor indult járat, és majd tíz óra lett, mire megérkeztem. Az iskola délután négykor fejeződött be, télen az indulásig Terézéknél leckeírással kellett volna töltenem az időmet, nyáron pedig egy másik mátraverebélyi bejáró, az állomásfőnök fia társaságában hazagyalogolhattam.

Néha tényleg elmentem Terézékhez, segítettem a gyerekek körül. De inkább a tizenöt másik ingázó gyerekkel játszottam a vasútállomáson: a bakter jó néhány ősz hajszálá a mi lelkünkön száradt. Tény, ami tény, rosszak voltunk.

Az ingázó időszak első szombatján olyasmi történt, ami végleg megrontotta a viszonyomat apámmal. Szombatonként a zsidók nem utazhatnak, így ő azt parancsolta nekem, hogy ezen a napon oda és vissza is gyalog menjek. Még a legjobb barátaim is sokat gúnyoltak emiatt, és én újra csak kilógtam a sorból. Főleg télen. Anyám sem tudta elviselni a gondolatot, hogy tizenöt centis hóban vagy zuhogó esőben, sötét hajnalokon caplassak a városba, ezért azt javasolta, hogy hajnali fél ötkor induljak el Pásztó felé, de a falu határában forduljak vissza, és a legelőn keresztülvágva menjek az állomásra. Szombatonként már délben befejeződött a tanítás, én pedig anyám tanácsát követve felültem az egykor induló vonatra, és elmentem vele Tarig, a Pásztó és Mátraverebély közti faluig: onnan gyalogoltam haza. Így leg-

alább a táv felét megúsztam. Az osztálytársaim nagyon jól tudták, miért szállok le Taron, és kegyetlenül gúnyoltak miatta.

Akkor fogadtam meg, hogy semmiképpen sem nevelek zsidót a gyerekemből; biztos nem fogom rákényszeríteni, hogy tovább cipelje borzasztó örökségét. Lázadó hangulatomban úgy érveltem, hogy gyalogolni nagyobb munka, mint a vonaton ülni, és egymás után fedeztem fel apám hitének következetlenségeit.

Amikor téli szombatokon más gyerekeket kellett megkérnünk, hogy fát rakjanak a tűzre, a tízparancsolatra emlékeztettem anyámat, amely megtiltja a zsidóknak, hogy ők vagy szolgájuk vagy szolgálólányuk sabbatkor dolgozzon. Anyám nem vitatkozott velem, és bennem fel sem merült, hogy vitatkozzam vele, vagy apámnak akár csak meg is említsem a kérdést. Jobban meggondolva, apámmal csak akkor álltam szóba, ha muszáj volt.

Az 1901-es iskolaévben tífuszt kaptam, és hat héten át többnyire öntudatlanul feküdtem Móric bátyáméknál. Az egyik orvos halottnak hitt, és ahogy az ortodox zsidóknál szokás, le is fektettek a padlóra, és letakartak azzal a fekete lepedővel, amelyet a Chevra Kadisa, a zsidó közösség temetkezési egylete direkt e célra tartott. Az iskolámnak is üzentek, és ott már rá is parancsoltak a diáktársaimra, hogy másnap a temetés kedvéért a legjobb ünneplőjükben jöjjenek. Míg imádkoztak fölöttem, megmozdultam, erre gyorsan visszatettek az ágyamba. Ez volt a fordulópont.

Lassan lábadoztam, annyira legyengültem, hogy újra meg kellett tanulnom járni. A beleim sem voltak egészségesek, és a családtagjaim nem mertek nekem enni adni. Heteken át csak bort és konyakot kaptam, mert a tej sem maradt meg a gyomromban. De közben egyre éhesebb lettem, és egy életre megutáltam a szeszes italok szagát. A mai napig nem iszom alkoholt.

Amikor már elég jól voltam hozzá, hogy hazavigyenek Mátraverebélyre, valaki elmesélte nekem a betegségem egész történetét. Ámulva hallottam, hogy miközben öntudatlanul feküdtem, apámat hívtam, aki erre zokogva rohant hozzám a falunkból. Akkor értettem meg, milyen nagyon vágyom az apai szeretetre és közelségre, és akkoriban jobb viszonyba is kerültünk egymással, vagy legalábbis enyhült a köztünk lévő feszültség.

A hazatérésem után jól szórakoztam az öreg parasztokon, akik megállás nélkül a túlvilágról faggattak. A betegségemről szóló hírek eljutottak hozzájuk, hallottak róla, hogy vagy két órán keresztül „halott" voltam, és nem fért a fejükbe, hogy odaát nem találkoztam Mátraverebély korábbi elhunytaival.

Ekkor már tizenhárom éves voltam, eljött a bár micvám ideje, ami a zsidó hitbe való beavatást jelenti. Nem akartam, hogy beavassanak a hitbe, amelyben nem hiszek, és ezt őszintén meg is mondtam anyámnak. Elnézően fogadta a döntésemet. Szívből szerette apámat, és minden kívánságának alávetette magát, ezért lett ortodox a vallásunk és az életvitelünk. De egyúttal olyan megértő anya volt, amilyenre egy fiú csak vágyhat.

Így aztán anyám meggyőzte apámat, hogy a család nem engedheti meg magának az új ünnepi öltöny vásárlását, valamint a bár micvá után szokás szerint elvárt vendéglátást Pásztón,

vagyis az egész szertartást kénytelenek későbbre halasztani. Úgy nyolc hónappal ezután, miközben Géza és én Turócszentmártonban voltunk, apám meghalt, és a család annyit sem engedhetett meg magának, hogy a testvérem meg én hazautazhassunk a temetésre. A bár micvám ügye többé nem került szóba, és nem is avattak be a zsidó hitbe.

Turócszentmárton szlovák város volt, és Géza meg is tanult valamennyire szlovákul. Én is el szerettem volna sajátítani a nyelvet, és a család beleegyezett, hogy a gimnázium negyedik évét már ott járhassam ki. Az odaköltözésem előtti nyári szünetben a legidősebb testvéremhez mentem dolgozni a kis mátraverebélyi szatócsüzletbe. A bátyám egy cséplőgépet is bérbe adott, és a gép üzemeltetése nem volt könnyű munka. Még tizennégy sem voltam. Anyám nem akarta, hogy részt vegyek a cséplésben, a pénzre viszont nagy szükségünk volt, így megengedte, hogy a gép mellett maradjak. Épp annyit dolgoztam, mint mindenki más: hajnali ötkor kezdtem, este nyolckor fejeztem be a műszakot, és a fizetésem is ugyanannyi volt: nyolcvan fillér, vagyis harminc cent. Még így is mindig örültem, amikor eleredt az eső.

Szeptemberben megérkeztem Turócszentmártonba, és körbejártam a zsidó családokat, hogy az étkezésemről gondoskodjam. Sem Géza, sem én nem jártunk sok szerencsével, és hetente csupán ötször tudtunk ebédelni. A bátyáink annyi apanázst adtak, hogy abból éppen csak szobát bérelhettünk, és kifizethettük, amit még muszáj volt, de most a heti két ebédet is ki kellett gazdálkodnunk. A költségvetésünkből napi harminckét fillér jutott ételre. Általában húsz fillért szántunk kenyérre, a maradék tizenkettőn sajtot, nekem egy heringet – mert Géza megkóstolni sem volt hajlandó – és egy kis darab szalonnát vásároltunk. De ha Géza vagy én valamilyen előre nem látható eseménnyel találtuk szemben magunkat – például meg kellett sarkaltatni vagy újra kellett talpaltatni a cipőnket –, akkor a költségvetésünk utálatosan kiegyensúlyozatlanná vált, és az ebéd nélküli napokat üres kenyérrel kellett átvészelnünk. Nem akartuk megijeszteni az anyánkat, a család nem tudott róla, hogy néha alig van mit ennünk, de sokszor sírtam éhségemben.

Egy szlovák családtól béreltünk szobát. Az év végére a család összes tagja tudott valamicskét magyarul, rám viszont egy szó szlovák sem ragadt. A nyelvek a gyengeségeim közé tartoztak és tartoznak. A zsidó elemiben, azután a középiskolában a német nyelv is a tantárgyaink között szerepelt, de én soha nem tanultam igazán meg németül. A szlovákkal is kudarcot vallottam, és öt év kellett hozzá, hogy Amerikában megértsem, ha angolul szóltak hozzám.

Az iskolaév végén a családi tanács úgy döntött, hogy ne kövessem Gézát a kereskedelmi iskolába. A testvéreim legalább olyan jól tudták, hogy nem vagyok kibékülve a hitünkkel, mint az apám, és hogy legyőzzék ezt a különös tulajdonságot, a budapesti zsidó iskolába küldtek. Az is a szempontjaik között szerepelt, hogy Géza végzett, és én túl zabolátlan voltam ahhoz, hogy egyedül maradjak a távoli Turócszentmártonban. Budapesten Jakab vigyázhatott rám, aki akkor nyitotta meg kis műbútorasz-

talos-műhelyét. Természetesen továbbra is napokat kellett ennem, és heti hat nap távoli rokonoknál ebédeltem. A hetedik napon a népkonyhára mentem, egy jótékonysági intézménybe, ahol mindössze húsz fillért kellett fizetni az ebédért.

Az iskolámat zsidó adakozók támogatták, a szükséget szenvedő diákok a népkonyhára szóló ebédjegyet, valamint havi hat korona szobabérlési támogatást kaptak. „Állást" is szereztem: buta és elkényeztetett takonypócokat korrepetáltam, fejenként havi kettő–négy koronát vágtam zsebre értük, a testvéreimtől pedig havonta egy tízes járt. Amíg napokat ettem, addig biztosan álltam a lábamon, úgyhogy hetente hat népkonyhai ebédjegyet adtam el szegény öreg zsidóknak, darabját tizenhat fillérért, és a bevételt színházra költöttem. De a napokat evést néhány hónap múlva már nagyon megalázónak éreztem, és két hely kivételével ott is hagytam a vendéglátóimat.

Azzal, hogy a családom felekezeti iskolába erőltetett, a lehető legrosszabb döntést hozta. Utáltam az iskolát, és örökre elidegenedtem a zsidó vallástól. Nem érdekelt a héber nyelv, a zsidó történelem, és sokat lógtam az órákról. Inkább könyvtárba jártam, meglátogattam a parlamentet, és bírósági tárgyalásokat néztem. Jakab megpróbált ellenőrizni, de Budapest nagy város, és őt túlzottan lefoglalta az új műhely. Ritkán tudta, hogy mivel töltöm a napom. Rászoktam a lógásra, és csak a kedvenc tárgyaimra jártam be. Korábban is fékezhetetlen gyerek voltam, ekkorra viszont fékezhetetlen budapesti kamasz lettem, márpedig a nagyváros számtalan kísértéssel szédít egy tizenöt éves fiút.

Az év végén az irodájába hívatott az igazgató. Az iskola szégyenének nevezett, és közölte, hogy nem tűrnek meg tovább, kicsapnak. Sem a magyarázkodásomra, sem a könyörgésemre nem volt kíváncsi. Azt mondta, hogy mivel valószínűleg kiváló agyam van, és a legjobb is lehettem volna, olyan kemény leckét kíván adni nekem, amely talán ráébreszt a hibáimra. Vagy ha a velőmig rohadt vagyok, akkor a döntésével legfeljebb elindít azon az úton, amelyen úgyis végig fogok menni.

Irodalomból én voltam a legjobb az egész zsidó iskolában. Nem volt kibúvó, át kellett nekem adniuk a tízkoronás díjat. De az évzárón azt is közhírré tették, hogy Himler Márton öt másik tárgyból elbukott, és nem járhat többé oda. Az igazgató okos ember volt. Döntése felrázott, és megértettem, mekkorát hibáztam. Évekkel később már nagyon hálás voltam neki, és közeli barátok lettünk.

Nem volt könnyű hazamennem a családomhoz, különösen az anyámhoz, bár ő volt az egyetlen, aki sosem leckéztetett. De minden fejmosásnál rosszabb érzés volt, hogy sírva fogadott. A testvéreimnek és nekem inasnak kellett volna mennünk, de ő ragaszkodott hozzá, hogy „tanult ember" legyek, és most vissza kellett térnem a pásztói gimnáziumba, és újra kezdhettem az ingázást.

Géza közben jó állást kapott, egy losonci gyár hivatalnoka lett, és fél évvel később nekem is hasonló helyet szerzett az ottani zománcgyárban. Tizenhat éves koromban nagyszerű munkához jutottam, olyanhoz, amely általában csak kereskedelmi iskolá-

ban végzetteknek járt, és szép fizetést kaptam: a szállásomra és a hivatalnokhoz méltó ruházkodásomra is telt belőle. Géza meg én ugyanannál a családnál laktunk, és olyan nívón éltünk, amilyet otthon soha nem tapasztaltunk, még vacsorára is főtt ételt kaptunk. Anyám úgy érezte, hogy mégsem hiába bízott bennem, és a testvéreim is elégedettek voltak. Fél évvel később arra kellett rácsodálkozniuk, amit iskolás korunkban sem értettek. Géza, a tökéletes fiatalember nyolcvan, én, a fekete bárány kilencven koronát kerestem havonta. A bátyám is, aki eredetileg kicsit félve ajánlott be a gyárba, örömmel fogadta az új helyzetet, de én értéktelennek tartottam magamat. Viszont szívből szerettem Gézát, és büszke voltam rá.

Talán egy évvel később, tizenhét éves koromban szerelmes lettem. A háziurunknak két lánya volt, és sok időt töltöttünk együtt. Géza alig figyelt rájuk, hiszen nem voltak zsidók, de én minden szabadidőmet rájuk szántam, míg egy nap rá kellett ébrednem, hogy halálosan beleszerettem Icába.

Érzéseim viszonzásra találtak, de tudtuk, hogy semmi reményünk. Ica és a családja gazdag volt, én pedig szegény. Ők nem voltak zsidók, én zsidó voltam. Ahhoz túl fiatalok voltunk, hogy gyors házasságra gondolhassunk, de a távoli jövő sem tűnt rózsásnak. Ha szerencsém van, talán összeszedhetek annyi pénzt, ami ahhoz kell, hogy választottam családja befogadjon, de a zsidók és nem zsidók közötti korlát olyan biztos volt, mint a halál maga. Csakhogy minél reménytelenebbnek tűnt a kapcsolatunk, annál jobban szerettük egymást. Minden spórolt pénzemet virágra és édességre költöttem. Az összes bálba és piknikekre követtem a választottamat, és mert a viszonyunkat éretlen gyerekszerelemnek tartották, Ica szülei sem tiltottak minket egymástól.

Úgy tizenöt hónappal később a gyár egyik beosztottja felmondott, és saját gyárat épített Budafokon, Budapesttől úgy tíz kilométerre. Magával hívott, állást ajánlott az új cég könyvelésén. Az adott területen belül komoly, felelősségteljes munkáról volt szó. Tizenhét éves fiúk ritkán kapnak, ha kapnak egyáltalán ilyen ajánlatot. Büszke voltam és boldog, örültem, hogy véget vethetek az Icával folytatott reménytelen kapcsolatomnak.

120 korona lett a fizetésem, sokkal több, mint amennyit egy korombeli fiatalember elvárhatott. Mivel jól dolgoztam, azt reméltem, hogy az év végén komoly emelést kapok. Az a hivatalnok, aki Losoncon hasonló munkát végzett, havi 210 koronát keresett.

A budafoki gyár új volt, és a tulaj nem boldogult egykönnyen. Nem kaptam meg a várva várt fizetésemelést, viszont a gyorsan jött siker miatt fenn hordtam az orrom. Felmondtam.

2. fejezet

Amerika felé

Budapesten kezdtem állást keresni, de nem jártam sikerrel. A nagyobb cégek meg sem fontolták, hogy olyasvalakit alkalmazzanak, aki nem végzett gimnáziumot, reáliskolát vagy legalább felső kereskedelmi iskolát. A német nyelvtudás hiánya is sokat rontott az esélyeimen. Azokban az időkben ez a kereskedelmi szakmák elengedhetetlen feltétele volt Magyarországon. Heteken és heteken át jártam a várost, álláshirdetésekre jelentkeztem, és amíg tartott a pénzem, hirdetésekben kínáltam a szolgálataimat. De hiába.

Anyám túl szegény volt ahhoz, hogy újra ráakaszkodjam, Sárával és Reginával hármasban is alig éltek meg. A bátyáimnak tökéletesen igazuk volt: nem lett volna szabad felmondanom azt az állást, amellyel többet kerestem, mint a nálam képzettebb Géza.

A zsidó gimnáziumból ismerős négy egykori iskolatársammal laktam, akik a vészesen közelgő érettségijükre készültek. Én többnyire a népkonyhán ettem. Nagy ritkán sikerült néhány fillért keresnem: borítékokat címeztem vagy néhány napos alkalmi munkákat végeztem, de ezekben a hónapokban igen gyakran maradtam éhes. Esténként Jakabhoz mentem, vezettem a könyvelését, és ő egyszer-egyszer levessel kínált, de én nem árultam el neki, milyen szűkösen élek. Ha már nagyon korgott a gyomrom, vagy a havi szobabérletre sem maradt négy koronám, eladtam egy ruhámat vagy egy pár cipőmet.

Kétkezi munka szóba sem jöhetett. A képzett munkások három-négy évig inaskodtak, a többieknek pedig munkakönyvet kellett kiváltaniuk: azzal bizonyíthatták a megbízhatóságukat, anélkül nem dolgozhattak. Ha munkakönyvet igényelek, vagy ha egyáltalán elvállalok valami egyszerű fizikai munkát, az rögtön alsóbb osztályba sorol, és többé nem is remélhettem volna, hogy visszakerülök a nadrágos emberek közé. Magyarországon szigorú kasztrendszer működött: ha egyszer lecsúszom a munkásosztályba, azzal örökre száműzöm magam az áhított világból. Amikor végső megszorultságomban néhány éjszaka hólapátolást vállaltam, mindig felhajtott gallérral dolgoztam, hogy a járókelők ne lássák az arcom.

Emlékszem arra a téli napra, amikor már csak nyolc fillérem maradt, és egy utcasarkon vettem nyolc sült gesztenyét. 1906-ban ez volt a teljes karácsonyi menüm. Mindig hajlamos voltam az utólagos okosságra, és kicsit sem javított a hangulatomon, hogy tudtam, csak magamat okolhatom a sorsomért.

1907 februárjában az egyik szobatársam sakkozás közben arról mesélt, hogy a szülei egy évvel korábban kivándoroltak Ame-

rikába. Ha túljut az érettségin, ő is utánuk megy. Attól a pillanattól kezdve nem tudtam a játékra figyelni. Megoldást találtam az összes problémámra. A munkanélküliség és a pénztelenség mellett volt ugyanis egy sokkal súlyosabb gondom – féltem a katonaságtól.

Minden huszadik életévét betöltő magyar fiút besoroztak az osztrák–magyar hadseregbe, ahol három évet kellett lehúznia, kivéve, ha az iskolázottsága alapján megfelelt az egyéves önkéntesi szolgálat feltételeinek. Aki reálgimnáziumban érettségizett, felső kereskedelmi iskolát vagy tanárképzőt végzett, az önkéntesnek ment, és hamar őrvezető, azután tizedes lett belőle, egy évvel később pedig tartalékos állományba került. Mivel én nem fejeztem be a középiskolát, rám három év katonaság várt, ami azokban az időkben kegyetlen megpróbáltatás volt, a sorozottakat bármelyik parasztból lett tizedes vagy őrmester testi fenyítésben részesíthette.

Amerika volt a válasz az összes kérdésemre. Kiutat jelentett lehetetlen helyzetemből, és azzal kecsegtetett, hogy összegyűjthetek annyi dollárt, amennyiből diplomát szerezhetek egy privát kereskedelmi akadémián, vagyis önkéntesként eshetek túl a katonaságon. Elmúltam már 18, ha rászánok két évet, legalább száz dollárral a zsebemben jövök haza.

Amerika persze elérhetetlen álom volt. Először is útlevél kellett hozzá. 1907-ben az ember útlevél nélkül beutazhatta a világot, egyedül a cári Oroszországban volt rá szükség, meg ha magyar emigráns volt az ember. A magyar kormányt nagybirtokosok irányították, és ők nem szívesen engedték külföldre az olcsó munkaerőt. A kivándorolni készülők nemegyszer búcsújárónak adták ki magukat, akik valamelyik osztrák kegyhelyre igyekeznek, és így lépték át a magyar határt. A helyi jog szerint nem voltam még nagykorú, csak az anyám hozzájárulásával kérelmezhettem volna úti okmányt. Vagyis a családi tanács döntésén múlt a sorsom.

A fedélközbe szóló jegy körülbelül kétszáz koronába került. A vonatjegy és a többi költség még ötven korona. De azt hallottam, hogy az ember munkát is vállalhat az átkelés idejére, és mindenképpen módját akartam találni annak, hogy eljussak abba a csodálatos új országba. Még aznap este elmentem a könyvtárba, találtam két könyvet Amerikáról, mindkettőt rögtön elolvastam, és kidolgoztam a tervet, amellyel elnyerhetem anyám beleegyezését.

Másnap eladtam a tehetősebb napjaimból maradt utolsó kincsemet, a zsebórámat. Tizenkét koronát kaptam érte, és elindultam Fiumébe – a város akkor magyar kikötő volt. A vasúti jegy tíz koronába került. Az út huszonnégy óráig tartott, és közben megismerkedtem néhány munkással, akik egy nagy kormányzati palota építésére utaztak. Hatvan fillérért kenyeret és túrót vettem a hosszú útra, így mire Fiumébe érkeztem, kicsivel több, mint egy korona maradt a zsebemben. Kipuhatoltam, valóban lehet-e a gőzhajókon munkát kapni, majd táviratoztam haza, hogy úton vagyok Amerikába, és postafordultával kértem anyám áldását.

Estig nem kaptam választ, ezért felkerestem új barátaimat, az építőmunkásokat, akiktől vacsorát és szállást kaptam, bár egész éjjel nem jött álom a szememre. Úgy döntöttem, hogy ha a tervem csődöt mond, akkor attól kezdve bármilyen kétkezi tevékenységet elvállalok, mert elegem lett az örökös éhezésből, meg abból, hogy nem tudok megfelelő munkát szerezni.

Másnap reggel kiderült, hogy bevált a tervem. Megérkezett a választávirat, vele tizenöt korona, valamint a kérés, hogy menjek haza, legalább búcsúzzunk el.

Mátraverebélyen várt rám a családi tanács. Kivétel nélkül ott volt az összes fiú- és lánytestvérem meg az összes sógorom, és rögtön lekaptak a tíz körmömről. Nagyon határozott szavakkal emlékeztettek rá, hányféle megaláztatást viseltek már el miattam, amikor kicsaptak az iskolából, és most ezzel az őrült ötlettel csak megkoronáztam az eddigi bajokat.

Az I. világháború előtt, a középosztály aranykorában csak parasztok, proletárok és bűnözők vándoroltak Kelet-Európából az Egyesült Államokba. A család azt is az orrom alá dörgölte, hogy ők maradnak, és nekik kell majd szembenézniük a rokonokkal és barátokkal, akik úgysem fogják elhinni, hogy nem követtem el semmit, mielőtt a tengerentúlra szöktem.

A tanács az anyámnak azt rótta fel, hogy egy budapesti iskolába küldött, ahol az ő óvó tekintetüktől távol menthetetlenül elzüllöttem. Szerintük azért mondtam fel a kiváló állásomat, mert lusta voltam dolgozni. Úgy gondolták, hogy ha az anyám elenged Amerikába, akkor nekem biztosan végem.

Anyám jutott szóhoz utoljára. Nagy meglepetésemre az én pártomat fogta, és arra emlékeztette a testvéreimet, hogy amikor kicsaptak az iskolából, és nekem bátorításra lett volna szükségem, ők ellenem fordultak. Géza kivételével egyiküknek sem volt hozzám egy kedves szava; így elvesztették azt a jogukat, hogy beleszólhassanak az életembe.

Ehhez még azt is hozzátette, hogy az apám – akit ő szinte betegesen tisztelt és szeretett – szintén álmodozott Amerikáról, és a legkisebb fiú kívánsága talán az ő vágyainak a meghosszabbítása. A család legnagyobb megrökönyödésére kijelentette, hogy hajlandó beleegyezését adni az útra.

A falu jegyzője is le akarta beszélni. Még soha senki nem utazott Mátraverebélyről Amerikába, és ő büszke volt erre az eredményre, ami nagy megelégedésére szolgált a falu urainak.

Míg az útlevélre vártam, anyám tanácsát követve levelet írtam egy Brooklynban élő, ismeretlen unokatestvéremnek, aki üzleti csődje után, vagy tizenöt évvel korábban hagyta el Magyarországot. Érkezésem előtt tanácsot kértem tőle. Úgy négy héten belül az útlevél és a Brooklynban feladott válasz is megérkezett. Már a fejléc is lenyűgözött, amely szerint Mr. Géza Weiss személyében egy igazi „szappangyáros" írta, hogy várni fog a kikötőben.

Kijelöltük az indulás napját. A család újra összegyűlt: a nővéreim, a bátyáim, a sógoraim és a gyerekeik még egyszer, utoljára, egyesült erővel megpróbáltak maradásra bírni. Anyám mákos pitét sütött az útra, mert hitt benne, hogy aki ezzel vág neki, az hazatér. A könnyei belepotyogtak a tésztába.

Végül elbúcsúztam a szomszédoktól, a barátaimtól, és az összes testvéremtől, Jakab, a pesti asztalos kivételével mindannyian a kezembe csúsztattak néhány koronát, amikor megcsókoltam őket. Jakab továbbra is haragudott rám, de annyira, hogy bár Budapestig együtt utaztunk a vonaton, nem volt hajlandó egy kocsiba szállni velem, és egy szót sem szólt hozzám.

Boldog voltam, nagyon boldog, és csak akkor gyűlt gombóc a torkomba, amikor a vasútállomáson búcsúzóul anyám is megcsókolt, és azt súgta a fülembe, hogy már soha többé nem látjuk egymást. Szerencsére később még sok alkalma volt rá, hogy ugyanezekkel a szavakkal búcsúzzon el tőlem.

Több mint harminc koronával a zsebemben érkeztem újra Fiumébe, ahol megtudtam, hogy öt nap múlva befut a Cunard Line hajója, az *SS Carpathia.* Sok hozzám hasonló fiatalember gyűlt össze a kikötőben, és együtt élveztük az adriai tavaszt. Elmentünk a híres téli üdülőhelyre, Abbáziába, ahol lányokkal ismerkedtünk, többségük a közeli szivargyárban dolgozott. A gőzös érkezése előtti este nem aludtunk, a mólón ültünk. Hajnali 3 óra volt, amikor az *SS Carpathia* – számomra – hatalmas teste felbukkant a látóhatáron, és öt óra lett, mire a hajó kikötött. Az óceánjáró látványa úgy lenyűgözött, hogy el is feledkeztem a munkámról. Azonnal kezdődött a ki- és bepakolás, és én szájtátva bámultam az óriási terheket mozgató daruk táncát.

Reggel kilenckor léphettünk be az élelmezési tiszt irodájába. Úgy körülbelül negyven másik jelentkezővel álltam egy sorban, és tudtam, hogy csupán néhányunkat alkalmaznak majd. Rémülten vettem észre, hogy a tiszt a legizmosabbakat válogatja ki, és amikor Mr. Strimpler elkérte az útlevelemet, sírva fakadtam. Az irataimból kiderült, hogy hivatalnok vagyok, de ránézésre is vékony gyerek voltam. Nem a legszerencsésebb tulajdonság, amikor kemény munkára keresnek embert. Talán a könnyes szemem hatotta meg a tisztet, talán valami más, de felvett. Két órával később átestem az egészségügyi vizsgálaton.

„Stewardnak" szerződtettek, és a Budapesten vásárolt *Magyar–angol segédlet és szótár* segítségével azt is hamar kideítettem, hogy ez pincért jelent. Havi négy font járt cserébe, ami tizenhat dollárnak vagy nyolcvan koronának felelt meg. A többiek és én is azt a parancsot kaptuk, hogy másnap hajnali ötre minden cókmókunkkal együtt jelenjünk meg a fedélzeten.

Az utolsó Európában töltött napom egyben talán a legboldogabb is volt a vén kontinensen. Megtáviratoztam anyámnak, hogy mikor indul az *SS Carpathia,* írtam a brooklyni unokatestvéremnek, és először azóta, hogy elhagytam Losoncot, Icának is küldtem egy levelet. Tudattam vele, hogy Amerikába megyek, nagyon bízom benne, hogy szerencsével járok, és egyszer talán még viszontlátjuk egymást, amikor semmi sem állhat közénk.

Mivel még mindig volt hat koronám, meghívtam két kollégámat színházba, és megnéztük *A víg özvegy* egy kiváló előadását. Olyan nagy volt a siker, hogy a híres valcert az egész közönség együtt énekelte. De ezután is maradt valamicske pénzünk, úgyhogy a színházból a Café de la Villába mentünk, és záróráig hallgattuk a cigányzenét. Nyolc fillértől még itt sem tudtunk meg-

szabadulni, azt egy vén koldusasszony kapta. Egy krajcár nélkül léptem a fedélzetre, de azzal a kilátással, hogy New Yorkban körülbelül tíz dollár üti a markomat. Az utat húsznaposra tervezték.

A pincérkedés nem tűnt nehéz munkának, és hogy a legjobb formámat hozzam, felvettem a (kettőből) legjobb skót gyapjúszövet zakómat és hozzá a fehér flanelnadrágomat. A főnököm első dolga az volt, hogy gorombán rám parancsolt, hozzak egy vödör vizet meg szappant, és sikáljam fel a konyhából a fedélzeti étterembe vezető lépcsőt. Amikor némileg összezsugorodott egóval, de egyenes derékkal előrehajolva láttam neki a felmosásnak, ígért néhány jól irányzott rúgást arra a testrészemre, ahol a legjobban fáj, ha nem térdelek le azon nyomban, mint a többiek. És olyan modorban mondta mindezt, hogy abba egy gyalogos baka is belepirult volna.

Mit volt mit tennem, levettem a zakómat, és tönkretettem a fehér flanelnadrágot. Azzal vigasztaltam magam, hogy Amerikában az lesz az első, amit veszek magamnak. Aznap délután mindannyian kék farmer kezeslábast és egyforma sapkát kaptunk.

Másnap reggel kb. kétezer utas érkezett a fedélzetre, és délután egykor kihajóztunk. A fedélzeten álltam, és néztem a távolodó partot. Nem tudnám megmondani, hogy boldog voltam-e vagy szomorú, miközben utolsó pillantást vetettem a magyar városra, de azt tudtam, hogy bármilyen talaj is volt addig a lábam alatt, elrugaszkodtam róla, és minden hidat felégettem magam mögött.

A hajózási cég brosúráiban csupa kényelmes kabin és vonzó társalgó kellette magát, de a fedélközi utasok nyolcvan százaléka igazából hatalmas termekben aludt, egy-egy terem emeletes ágyaiban úgy háromszázan fértek el. A steward munkája azzal kezdődött, hogy hajnalban ételt cipelt le két emelet mélységbe, és a hosszú asztalok mellett ülő utasoknak porciózta a reggelit. Egy asztalnál harmincan kaptak helyet. A pajtásom, Szabó Jenő és én három asztalért feleltünk, amelyhez két turnusban érkeztek a kosztosok. Ezután következett a mi reggelink: az utasok és mi is bőségesen belakhattunk. Reggeli után felmostuk a hálótermeket. A háromszáz utas között az elsőtől az utolsó napig akadt néhány tengeribeteg, szóval, volt mit eltakarítanunk.

A kapitány mindennap tizenegykor kezében zseblámpával végigjárta a hajót, és a legkisebb piszkot is észrevette. Az inspekció után jött az ebéd, utána délután négyig fülkéket takarítottunk. Ekkor a névsorolvasás kedvéért fel kellett sorakoznunk a fedélzeten. De csak néhány percet tölthettünk a szabad levegőn, mert rögtön utána nekiláttunk a vacsora felszolgálásának, amit a hálóhelyiségek újabb sikálása és felmosása követett. Az esti sikálás volt a nap legrosszabb része. Nyolctól tizenegyig krumplit hordtunk a raktárból a konyhába, és amikor ezen is túlestünk, befejezettnek nyilváníthattuk a napot.

És mindezt négy fontért. Ez még nem zavart volna, az viszont bántott, hogy Nápolyban, Palermóban és Gibraltáron sem engedtek minket kiszállni, habár mindhárom kikötőben töltöttünk egy-egy napot, szállítmányt és néhány utast vettünk fel. Még arra sem volt időnk, hogy felmenjünk a fedélzetre, és gyönyörködjünk a romantikus látványban.

A kilencedik napon, éppen amikor elhagytuk a Földközi-tengert, komoly viharba keveredtünk. Rosszul lettem, de nagyon rosszul, és vízen azóta is mindig rám tör a tengeribetegség, pedig jó néhányszor átkeltem már az óceánon, és hosszú tengeri utak vannak mögöttem.

A munkámat betegen is el kellett végeznem. Egyszer egy tányértoronnyal a kezemben iparkodtam a konyha felé, amikor a hajó kiment a lábam alól, elestem, és eltörtem vagy negyven tányért. Meglepett, hogy a tisztünk egy szót sem szólt, de még nem tudtam, mennyi meglepetés vár rám.

Egy másik tengeribetegséggel kapcsolatos történetem abból a napszakból származik, amikor éppen ételt kellett osztanom valamelyik asztalnál. Hirtelen leküzdhetetlenül és mindent elsöprő erővel tört rám a hányinger, és mind a harminc, éppen étkező utas követte a példámat. Érdekes, bár nem kellemes látványt nyújtottunk, de úgy éreztem, hogy az utasaink megérdemlik, ami történt velük: nem kellett volna viharban enniük, ha jó néhányan eleve hányingerrel küszködtek.

Négy napon át szenvedtem, de ezt leszámítva pompásan éreztük magunkat, még a sok munka sem tudta elrontani a jó kedvünket. Fiatalok voltunk, az Ígéret Földje felé hajóztunk, és mindannyiunknak megvoltak a maga tervei és álmai. Ráadásul abban reménykedtem, hogy nem fogok üres zsebbel partra szállni, mert úgy hallottam, az utasok az utolsó étkezéskor borravalót adnak a pincéreknek.

A kelet-európai falvakban valószínűleg nem hallottak még erről a szokásról, vagy csak a mi utasaink voltak zsugoriak, de búcsúzóul majd kétezer embertől összesen csak hatvan centet sikerült összegyűjtenünk. Mivel tudtam, hogy végül tíz dollárt kapok, és az új barátom a fedélzeten maradt, hogy még egy kört tegyen, a teljes összeget nála hagytam. Hiszen mit számít harminc cent annak, akinek hamarosan dollárokat nyújtanak át, és akire a gyártulajdonos unokatestvére vár a kikötőben?

1907. május 7-én a reggeli felszolgálása előtt izgatottan rohantunk fel a fedélzetre. Föld a láthatáron! Azon a gyönyörű májusi reggelen a Sandy Hook zöld mezői fölött kelt fel a nap, és a távolból odalátszottak a Szabadság-szobor és a Battery Place felhőkarcolóinak körvonalai.

Isten kegyes volt hozzám, mert elmondhatom, hogy nem csak egyszer járt át az az izgalom, amelyet akkor érez az ember, amikor egy gőzhajó fedélzetéről megpillantja Amerikát. Harminchét évvel később újra ugyanezt éreztem, de a két alkalomból egy is elég lett volna, hogy holtomig erőt merítsek belőle. És az az első, különleges pillanat azért olyan dédelgetett emlékem, mert tényleg csak egyetlen másodpercig tartott. Mózes jutott eszembe, aki szintén csak egy pillantást vethetett az ígéret földjére – minket rögtön visszaparancsoltak a konyhára, hogy szolgáljuk fel a reggelit.

Három órával később az *SS Carpathia* beállt a Cunard dokkjába. Szomorúan hallottuk, hogy három másik, bevándorlókkal teli hajó várakozik előttünk, így nem kezdhetjük meg a kipako-

lást… még vagy két napig. Azokban az időkben hetente húszezren érkeztek Amerikába.

Két hosszú nap telt várakozással a dokkban, és a személyzet sem szállhatott partra, mert a hajózási társaságot megbüntették, ha egy tengerész elbliccelte az Ellis Island-i ellenőrzést. Azokkal, akik befejezték közülünk a szolgálatot, közölték, hogy hamarabb megjelenhetnek a bevándorlási tisztviselők előtt, mint az utasok, és az kapja meg a fizetését, aki Amerika földjére léphet. Az unokatestvérem nem jelentkezett, és kicsit aggasztott az a szabály, amely szerint Ellis Islanden mindegyik bevándorlónak fel kellett mutatnia tíz dollárt. De bíztam benne, hogy a rokon értesült a késésünkről, és a parton majd kapcsolatba lép velem.

Végül 1907. május 9-én érkeztünk meg a Sóhajok Szigetére. Azokban a boldog, szabad napokban sem útlevélre, sem vízumra nem volt szükség. Amerika kapui mindenki előtt nyitva álltak, aki hajlandó volt dolgozni. Az érkezőket egyedül azért vizsgálták meg, nehogy behurcolják a rettegett trachomát, és csak azt fordították vissza, aki az Egyiptomból származó kór jeleit mutatta. Amikor az elé a tisztségviselő elé kerültem, akinek a financiális helyzetem ellenőrzése volt a feladata, vagyis az érdekelte, hogy a birtokomban van-e a szükséges tíz dollár, úgy megbántódtam a kérdésétől, hogy még a riadtságomról is megfeledkeztem. Németül, tegezve szólított meg: „Wie viel Geld hast du?"[14]

A tőlem telhető legnagyobb választékossággal azt feleltem neki, hogy hamarosan megkapom a fizetésemet, ami tíz dollár. Átengedett.

Míg arra a kompra vártunk, amely az *SS Carpathia* személyzetét vitte partra, kölcsönkértem három centet az egyik társamtól, hogy vehessek magamnak egy almát ebédre. Délután három körül jutottunk el a brit konzuli irodába, ahol felvehettük a járandóságunkat. Az unokatestvérem továbbra sem került elő.

3. fejezet

Szárnypróbálgatás Amerikában

Amikor átvettem a fizetésem, szörnyű csalódás ért. Nekünk, stewardoknak azt mondták, hogy már kifizették a minden bevándorló után járó kétdolláros fejadót. Egyikünk sem sejtette, hogy létezik ilyesmi, mert az utasoknál a jegy ára tartalmazta ezt az összeget. Levontak valamennyit az overallért, a sapkáért és az eltört tányérokért is, így aztán végül tizenkét centet rakhattam zsebre, és alá kellett írnom, hogy rendben átvettem a járandóságomat. Megadtam a kölcsönkért három centet, és ott álltam kilenccentnyi vagyonnal. Ez a teljes tőke, amit az amerikai életembe fektettem.

Idegen voltam egy idegen világban, a kilenc centen kívül nem volt semmim, a gyáros unokatestvérem nem bukkant fel, hogy gondoskodjon rólam, egy szót sem tudtam angolul, nem tudtam, kihez fordulhatnék szállásért vagy a következő, régóta esedékes étkezés miatt. Szédelegve álltam, amikor az egyik kollégám azt mondta, szívesen fizetne valakinek huszonöt centet, aki

a Rákóczi Hallba cipeli a kis faládáját. Én arra készültem, hogy az unokatestvéremmel tartok, a többiek viszont mind a Keleti Negyedik utcában álló magyar italmérésbe, a Rákóczi Hallba indultak. Még Fiumében találtunk egy brosúrát, amelyen a Rákóczi Hall címe állt, és huszonöt centért szállást, tizenöt centért pedig étkezést kínáltak.

Azonnal lecsaptam a nagylelkű ajánlatra, és a saját két bőröndömet hátrahagyva, a vállamon a ládával tettem meg kilenc kilométert a Battery Place-től a Keleti Negyedik utcáig. A magasvasút persze öt centért ládástól, mindenestől elvitt volna, de hogy is tudhatott volna erről egy magamfajta zöldfülű?

Mire másodszor is végiggyalogoltam a távot, és a két saját bőröndömmel eljutottam a Rákóczi Hallba, már este nyolc körül járt az idő, de először kerestem pénzt Amerikában, és volt huszonöt centem, hogy a Hallban tölthessem az éjszakát. Addigra a kollégáim felhívták a figyelmemet egy csodás intézményre, az egyik legszebb amerikai hagyományra, amely az alkoholtilalom bevezetésével tűnt el: az ingyenebédre. Az alkoholtilalom előtt minden amerikai bárban állt egy hosszú asztal sokféle hideg hússal, pereccel és nassolnivalóval megrakva, amiből bármelyik vendég vehetett – még akkor is, ha csak egy korsó ötcentes sört ivott –, és annyit ehetett ingyen, amennyit csak akart.

Később olyan kocsmákban is jártam, ahol dél körül egy tányér forró leves is járt a hideg húsok mellé, másutt pedig frissen főtt virslit kínáltak. De ebben az esetben a Rákóczi Hall asztala pont elég volt nekem. Megvettem a sört, ami nem ízlett, azután

annyit ettem, hogy majd kipukkadtam. És még mindig maradt négy centem, amellyel az első Amerikában töltött reggelemet köszönthettem.

Éjszaka úgy döntöttem, hogy nem keresem meg az unokatestvéremet. Életem során kivágtam már magam néhány igazán rossz helyzetből. Egészen közelről néztem szembe legyűrhetetlennek tűnő nehézségekkel, és talpon maradtam; ezúttal is egyedül akartam megküzdeni azzal, ami vár rám. Tizennyolc éves korában nagyon büszke tud lenni az ember.

Gyönyörű tavaszi reggelre ébredtünk, és miután elfogyasztottam egy kétcentes kávét és hozzá újabb két centért két zsemlét, ismét egy fillér nélkül maradtam, de jó hangulatban tekintettem a jövőbe. Nekivágtunk, hogy végigjárjuk az East Side munkaközvetítő irodáit, amelyekben mind portást, éttermi segédmunkást, favágót és szénbányászt kerestek. Mivel a testvéreim jó előre figyelmeztettek, hogy a kivándorló egykori katonatisztek és más művelt semmirekellők, akik az ügyész szigora elől menekültek Amerikába, végül mind a mosogatásnál kötnek ki, én az ajánlatok közül a legkeményebbet választottam: a szénbányászatot. Azt ígérték, ingyen odaszállítanak minket, és én négy kollégámat is rábeszéltem, hogy tartsanak velem. Mind jobban álltak nálam, mert volt néhány dollárjuk, nekem viszont azt a lehetőséget kellett elfogadnom, amelyik azonnali fuvart és étkezést kínált.

A munkaközvetítők is győzködték egy kicsit a társaságot, aláírtuk a szerződést, és ígéretet kaptunk, hogy még aznap délután

útnak indítanak bennünket. Mr. Engel, a közvetítőiroda vezetője azzal pecsételte meg az egyezséget, hogy mindenkit meghívott egy tizenöt centes ebédre. Délután négyre még néhány magyar csatlakozott hozzánk, köztük egy nő, aki velünk együtt érkezett az óhazából, és a férje azért hívta maga után, hogy a magyar bányászok szállását vezesse. Egy nagy zsákot megtömtünk kenyérrel meg sok hideg sülttel, és ötkor elindultunk New Yorkból a nyugat-virginiai Thacker Mines[15] felé. A vonat párnás ülései újra csak Amerika felfoghatatlan gazdagságát bizonyították. Magyarországon a középosztálybeliek és a náluk szegényebbek harmadosztályon, fapadon ülve utaztak, a másodosztályon már kicsivel jobb volt a helyzet, de kizárólag az első osztályon utazóknak jutott plüss. Órákon át attól féltem, hogy jön a kalauz, és megbírságolja Mr. Engelt, amiért feltette a cipős lábát a vele szemben üresen maradt ülésre. A jeges víz a vonaton újabb csoda volt, mert Európában az ember csak nagyobb állomásokon gyerekektől vagy öregasszonyoktól vehet egy pohár vizet.

Keresztülszáguldottunk New Jersey-n, Pennsylvanián, Marylanden, Virginián, és minden új farm és új épület egy-egy új csoda volt. A földeken dolgozó férfiak nem parasztgúnyát viseltek, hanem rendes bolti ruhát. Igazából ennél is jobban meglepett, hogy láttam néhány munkást, aki a piszkos ruhájában felszállt a kocsinkba, és a legnagyobb lelki nyugalommal a plüssülésekre telepedett. Meglepett a sok faszerkezetes ház látványa, nem értettem, miért nem égnek le. Tudtam, hiába írnám meg az otthon maradottaknak, a rokonaimnak és a barátaimnak, hogy itt

a parasztok puhakalapban és bőrcipőben dolgoznak a mezőn, sőt ha az ingyenebédről számolnék be, azt sem hinnék el.

A hosszú út során természetesen álmodozásra is bőven jutott időm. Az mondták, hogy egy vájár naponta átlagosan három dollárt keres, és ha havi huszonöt munkanappal számoltam, az hetvenöt dolláros havibért jelentett, ami 375 koronával, bármelyik neves cég vezető tisztségviselőjének a fizetésével volt egyenlő. Mr. Engel rábeszélt minket, hogy támogassuk az újonnan érkezett feleség vállalkozását, szálljunk meg nála, és fizessük neki a szállásért járó havi tizenhat dollárt. De ezt bekalkulálva is elég pénzem marad, hogy havonta megspóroljak, mondjuk ötven dollárt, ami több, mint amennyit Géza összesen keres!

Beismerem, az az apró részlet, hogy mindeközben szenet kell bányásznom, azért aggasztott valamennyire. Emlékeztem, hogy több könyvben is olvastam e mesterség veszélyeiről, a robbanásokról, a sújtólégről és más effélékről, nem beszélve azokról a leírásokról, amelyek szerint a bányászok hétrét görnyedve vagy a hasukon fekve küzdenek a szénért. Próbáltam elhessegetni a félelmeimet, és sikerrel is jártam, inkább a konzuli irodában átélt élményeimet idéztem fel magamban, és a vállamat veregettem, amiért férfiasan elkerültem az unokatestvéremet.

Másnap délelőtt tízkor a nyugat-virginiai Bluefield állomáson szálltunk le a vonatról, és négy órát vártunk a csatlakozásra. Volt időnk, hogy bejárjuk a sínekkel párhuzamosan futó főutcát. A magunkkal hozott ételhez ivott kávét és az étkezés utáni fagylaltot Mr. Engel fizette. Hihetetlen volt! Fagylalt a jövendő

bányászoknak! Otthon, Magyarországon, csak néhány városi ember hallott fagylaltról, és közülük is csak a legmódosabbak kóstolhatták meg.

A vonat este hatkor érkezett Thackerbe, ahol két szekér várt ránk, amelyen a hat kilométerre lévő Thacker Minesba mentünk. Életemben először láttam ösvér vontatta kocsit – újabb csoda.

Gyönyörű tájon jártunk. Nyugat-Virginia vad hegységei Mátraverebély környékét juttatták eszembe. Minden zöldellt. Amikor sötétedni kezdett, a kocsisok bányászsisakot vettek elő, és a homlokukra szerelt kis lámpások fénye csak növelte a romantikus hatást. És mégis, ahogy közeledtünk az úti célunkhoz meg az új életünkhöz, valami kellemetlen érzés támadt a gyomromban. De csak addig tartott, amíg meg nem érkeztünk.

A cég szálláshelyénél álltunk meg, és azonnal a közös étkezőbe tereltek minket. Csodák csodája! Fehér abrosszal terített asztalok, rajtuk nagy halmokban álló, hófehér kenyér, jókora tálak tele hússal, krumplival és más zöldségekkel plusz vaj, lekvár, kávé és tej. Otthon a mágnások sem éltek így. Magyarországon a szegény ember asztalára sosem került fehér kenyér, vaj csak akkor, ha az étkezés összesen vajas kenyérből állt, lekvár akkor, ha lekváros kenyér volt vacsorára, a kávé pedig kizárólag reggeli italnak számított, és nem bányászok itták.

Ezek után miért félnék a bányától? Ha egy bányász ezt mind megengedheti magának, akkor csak kiváló mesterség lehet. És az Ezeregyéjszaka megelevenedő csodái a vacsorával még nem értek véget.

Az ágyakban, amelyeket kaptunk, igazi, rugós matrac volt. Akkoriban szerintem egész Magyarországon legfeljebb tízezer rugós matrac lehetett. Otthon a gazdagokat kivéve mindenki szalmazsákon aludt. Talán unalmas újra és újra ugyanezt olvasni, de a reggeli végképp levett minket a lábunkról: ham and eggs, forró péksütemény, vaj, lekvár, szörp és kávé. Hogy mesélem majd ezt mind el, amikor hazamegyek? A magyar munkásember legjobb esetben egy karéj kovászos kenyeret és egy szelet szalonnát reggelizett. Étkezés után a cég boltjába kísértek minket, hogy mielőtt lemegyünk a bányába, beszerezzük a szükséges felszerelést. Mindannyian overallt, nehéz, magas szárú bakancsot, sisakot, kesztyűt, ásót, alumíniumcsajkát és olajoskannát kaptunk, azután megmutatták a trükkös eljárást, amellyel olajat tölthetünk a sisakon lévő lámpásba és lámpabelet tehetünk bele. Manapság a bányászok villanylámpát használnak, és nem szívesen cipelik magukkal az akkukat, de legalább nem csöpög néha forró olaj a kezükre, mint régen. Az irodában azt is közölték velünk, hogy az „ingyen" utazás árát levonják a fizetésünkből, és a felszerelés meg a szállítás fejenként 32 dollárunkba került.

Mind kaptunk két dollár értékű „scripet", vagyis kizárólag a cég boltjában érvényes kupont, és elmondták, hogy a fizetésünk kontójára bármikor kérhetünk még. Ez a módszer vonzó gazemberség volt a bányavidékeken. A bánya havonta egyszer adott fizetést, és ha a bányásznak két fizetésnap között készpénzre volt szüksége, akkor eladta a kuponját a felügyelőnek vagy a csapatvezetőnek, de általában 25-30 százalékkal olcsóbban.

Ráadásul a bányász mindent a cég boltjában volt kénytelen megvásárolni, ahol névértéken fogadták el a helyi valutát.

Amikor a kollégáim és én beöltöztünk, a bányához vittek minket, ami úgy száz méterre felfelé lehetett a hegyoldalban. Örömteli meglepetés volt, hogy milyen vastag a szénréteg, akár másfél méter is meglehetett, ami azt jelentette, hogy nem a hasunkon fekve kell dolgoznunk. Ahogy beléptünk a tárna sötét bejáratán, újra megéreztem a gyomromban azt a kellemetlen bizsergést. Kedvem lett volna visszafordulni, de összeszedtem magam. Miután megtettünk befelé harminc métert, már nem is tudtam volna egyedül kijönni. Habár alaposan megrémültem, az első bányában tett sétánknak volt romantikus oldala is. Időnként szénnel megpakolt csillék jöttek szembe velünk, apró termetű öszvérek húzták őket, azokat meg fekete emberek hajtották. A feketék a sisakjukra erősített lámpát viseltek, olyat, amilyet mi is kaptunk korábban. De minden romantikus felindulás elszállt belőlem, amikor a munka közelébe, az úgynevezett fejtési kamrába értünk, és a csapatvezető azt mondta, az lesz az én helyem, ott fogok dolgozni... egyedül.

Az éjszakai műszak egy nagy halom, kibontott szenet hagyott nekem, meg egy üres csillét a tárna végén. Kaptam tíz rézbárcát a számommal, ezekből mindegyik telepakolt csille tetejére rá kellett tennem egyet, hogy kreditet kapjak cserébe. Mielőtt a csapatvezető továbbhaladt volna a többiekkel, egy csillét a harmadáig megpakolt, és legfeljebb tíz percre volt hozzá szüksége: meg akarta mutatni, milyen könnyű munkája van a bányászoknak. Elmagya-

rázta, hogy rendszeres időközönként érkezik majd a csillés, hogy elvigye a tele, négy tonna szenet tartalmazó kocsit, és egy üreset toljon be a helyére. A műszak akkor ér véget, ha az összes kifejtett szén a felszínre jutott. De azt is hozzátette, hogy késő van, én meg tapasztalatlan kezdő vagyok, azzal sincs semmi baj, ha csak három vagy négy csillét sikerül telelapátolnom, vagyis a szénhalom felével boldogulok. Egy megpakolt csilléért ötven cent járt.

Amikor egyedül hagytak, halálra rémültem, és megértettem, hogy csak magamra számíthatok. Munkához láttam, és meglepett, hogy mennyire nehezen boldogulok. A csapatvezető kezében könnyen csúszott a lapát a sima talajon, az enyémben viszont száz buckába akadt és ezer nagy széndarabnak ütközött. Úgy szorítottam a nyelét, ahogy csak tudtam, ettől viszont rögtön felhólyagzott a tenyerem, és gyakran a csípőmmel löktem előre a szerszámot. Amikor a lapát végre tele volt szénnel, alig bírtam megmozdítani, pedig jó magasra kellett emelnem, hogy a csille oldala fölé kerüljön. Megpróbáltam kesztyűben dolgozni, de valahogy sosem tudtam hozzászokni, és bár sok évig végeztem nehéz fizikai munkát, nem sikerült felfedeznem a kesztyűs munka titkát. A tenyerem nemsokára égő hólyagokkal, a szemem pedig könnyel, sok-sok könnyel telt meg.

Rettegtem, hogy hamarosan érkezik a csillés a szállítmányért, és kézzel kezdtem a nagy széntömböket a csillébe dobálni, mert nem tudtam, hogy ezeknek a tömböknek a széle élesebb, mint a borotvapenge, úgyhogy alaposan összevagdostam a tenyerem, és minden csupa vér lett körülöttem. Egy örökkévalóság telt el,

ami talán tíz perc lehetett, mire megérkezett a csillés. Még sehol sem tartottam, és ő fekete arcán széles mosollyal fordult vissza. Addigra az én arcom is fekete lett a szénportól, csak a könnyeim maszatolták össze. Nem haladtam, tehát neki egy rakománnyal kevesebbet kellett kivontatnia, és eggyel kevesebbet kellett kipakolnia, aminek nagyon örült. A következő állásban rögtön el is mesélte a síró bányász esetét, és pár perc múlva átjött a szomszédom látogatóba.

Sosem fogom elfelejteni Ján Hudak, a korombeli szlovák fiú mosolygó arcát és kedvességét. Tudott magyarul, és ahelyett, hogy kinevetett volna a könnyeimért, megnyugtatott, hogy hamarosan beletanulok majd a szénrakodás művészetébe. Azt mondta, ez a munka kezdetben mindenkinek nehéz, neki is az volt, pedig kisgyerekkora óta fizikai munkát végzett. Azt is hozzátette, hogy a hólyagok két hét alatt elmúlnak, bőrkeményedéssé változnak, és ha elég gyakran vizelek a tenyerembe, a sebek is begyógyulnak. És a sok jó tanács mellé ráadásnak segített telelapátolni az első csillémet. Pontosabban szólva, ő lapátolt, én segítettem.

Amennyire a nyelvtudásától telt, egyre csak bátorított, és megígérte, hogy amíg igazi bányásszá nem válok, gyakran átjön majd és kihúz a csávából. És úgy is tett, abban a rövid időszakban, amit Thacker Minesban töltöttem, naponta legalább kétszer felkeresett, és ahányszor jött, egy fél csillét biztosan megrakott nekem. Negyven év telt el azóta, de még mindig nagyon sajnálom, hogy amikor eljöttem, nem búcsúztam el Jántól, és így szem elől veszítettem az egyik első amerikai barátomat, az

SOMOGYI KÖNYVTÁR
963540
1881
SZEGED

elsőt a sok közül, aki segítő kezét nyújtotta felém. Később hiába kerestem, nem akadtam a nyomára.

Amikor megérkezett a csillés, meglepve látta a teli kocsit. Kitolta a tárnába, és hívott, hogy segítsek behúzni magamhoz az üreset. A síneket úgy rakták le, hogy a nehéz szállítmányt könnyebb legyen mozgatni, az üres kocsit felfelé kellett erőltetni.

Úgy éreztem, hogy évekbe telt, mire elkészültem a következő adaggal. A csillés addigra már kétszer ott járt, de végül egyedül is teljesítettem a feladatot. Nem végeztem tökéletes munkát, mert nem tudtam, hogyan lehet a nagy tömbökkel megerősíteni a halmot. A csille azért telinek számított.

Attól féltem, hogy már este öt-hat körül járhat az idő, magamra hagynak a bányában, és lemaradok a vacsoráról. A megpakolt kocsit hátrahagyva hazaindultam, imádkoztam, hogy a sínek a tárna bejáratához vezessenek. Amikor kiértem, csodálkozva láttam, hogy ragyogóan süt a nap, és megértettem, hogy legfeljebb délután egy óra lehet.

Elfáradtam, rettenetesen elfáradtam. Minden csontom sajgott, a kezem égett, de lefelé könnyebben haladtam, mint felfelé. Gyönyörű nyári nap volt. Egy darabban maradtam, túléltem a megpróbáltatásokat, és azzal, hogy telepakoltam két csillét, kerestem 1 dollárt, jóval többet, mint amennyibe a napi szállásom került, meg különben is tizennyolc éves voltam. Vadvirágot szedtem a hegyoldalban, és virágkoszorúval a sisakomon értem haza.

Vöröslő képpel léptem be a szálláshelyünkre, de hamarosan kiderült, hogy nem én adtam fel a leghamarabb. Barátom, Marosi Dezső már otthon volt, meg is mosakodott. Ő csak egy csillét lapátolt tele. Minden bányászházhoz tartozott egy bódé, amelyben megmosakodhatott és átöltözhetett az ember. Volt benne dézsa, szappan és sok forró víz. Az volt a szabály, hogy a burdosné* megmosta az első hazatérő bányász hátát, és az utána hazatérők sorban egymás hátát csutakolták le.

Isten a tanúm, hogy keményen dolgoztunk az *SS Carpathiá*-n, de a szénbányában töltött első naphoz képest az gyerekjáték volt. Pihentünk kicsit, azután elmentünk a vállalati boltba, ahol délután ötkor kitették a napi munkavégzés eredményét, és kiakasztották a csillékkel a felszínre küldött rézbárcákat. Láttuk, hogy a legtöbb bányász 5–7 bárcát kapott vissza, vagyis 2,50-et vagy 3,50-et keresett, és mi szégyenkezve vettük át a saját készletünket. Sok magyarral találkoztunk, és jó pár durva tréfa sült el a rovásunkra. Többségük megkérdezte, meddig szándékozunk maradni, elmesélte a korábban itt próbálkozók történetét, és hozzátette, hogy a frissen érkező fiúk kilenctizede általában néhány napon belül kereket old.

Ez akkor bolond beszédnek tűnt, hisz az ember nem mehet világgá úgy, hogy sok adósságot hagy maga mögött, ha sejtelme sincs, hova menjen, és még csak angolul sem tud. Bolond beszéd, mintha nem látná mindenki a bolt előtt parádézó, fegyve-

* A burdosház szó és származékai az angol *boarding house* (panzió) torzított formájából erednek, az amerikai magyarok így nevezték a többnyire csak férfiakat fogadó tömegszállást vagy ágybérletet. (A ford.)

res bányaőröket, övükben a súlyos, .45-ös revolverrel. Mintha bárki a börtönben szeretné kezdeni az amerikai életét!

Előkerült néhány öreg bányász, aki nem gúnyolódott, viszont beavatott minket egypár nagyon kellemetlen részletbe. Fizetést havonta egyszer kapunk, de egyhavi járandóság mindig a vállalatnál marad, míg a bányász fel nem mond. Nem kellett hozzá sok idő, hogy megértsem, még jó darabig nem lesz igazi pénz a kezemben. Ha még is tanulom a lapátolás csínját-bínját – mondjuk, 50-60 dollárt keresek egy hónapban –, leghamarabb két hónap múlva jár a fizetés, de addigra nemcsak a harminckét dollárral fogok tartozni, hanem a kéthavi lakbéremmel is, ami még egyszer annyi, nem beszélve a kuponokról, amelyeket a szükségleteim fedezésére leszek kénytelen használni. Vagyis a legjobb esetben csak a harmadik hónap végén lesz bevételem, miközben egy fillérem sincs.

A fizetésünkkel kapcsolatos hírek nem nagyon leptek meg, és már könnyen elhittem, hogy a városi fiúk ezt hallva inkább világgá mentek. Másoktól azt is megtudtuk, hogy egyáltalán nem nehéz meglógni, és a burdosgazdák – ahogy a szállások tulajdonosait hívták – nem is bosszankodnak miatta. Sőt, bátorítják a lakóikat. A lakbért a vállalat fizette, és aki szökött, az általában hátrahagyta a tulajdontárgyai jó részét, ami a háziúr nyeresége lett.

Nyolc napot töltöttem Thacker Minesban. Nyolc nehéz, reménytelen napot. Addigra rájöttem, hogy öt-hat hónap is beletelhet, mire pénzt látok, mert a legjobb napjaimon három csillét sikerült teleraknom. Az *SS Charpathiá*-ról származó barátaim

sem arattak nagyobb sikert. A nyolcadik napon már Hudak is azt gondolta, hogy sosem lesz belőlem igazi bányász, és rábeszélt, hogy keressek másfajta munkát. Azt mesélte, hogy mielőtt ideszegődött, a norfolki kikötőben dolgozott, ahol egy tízórás műszakért két dollárt kapott, viszont jóval könnyebben boldogult. Sok beszélgetés és vita után öten, akik az *SS Carpathiá*-val érkeztünk, úgy döntöttünk, hogy lelépünk. Hétfőn azt mondtuk a burdosgazdának, hogy vacsora után visszamegyünk rendet rakni magunk után – ez elfogadott szokás volt. Rögtön rájött, hogy nem a szorgalom tört ránk hirtelen, és azt felelte, jónak tartja a tervet.

Három rend fehérneműt, három inget húztam magamra, amennyi zsebkendőt csak tudtam, a bakancsomba gyömöszöltem, még egy búcsúpillantást vetettem a bőröndjeimre, és nehéz szívvel magukra hagytam földi javaimat. A bádogcsajkával a kezünkben utoljára indultunk a tárnabejárat felé.

Elbújtunk a bokrok között, és megvártuk, hogy besötétedjen. Azután hegyen-völgyön át elindultunk a fő vasútvonal és Thacker városa felé. Vigyáztunk rá, hogy mindig tisztes távolságban maradjunk egymástól és a sínektől. Amikor elértük a fővonalat, a vágány mentén kelet felé kanyarodtunk, és hajnalig meg sem álltunk. Napfelkelte után visszahúzódtunk a fák közé és aludtunk. Jó, hogy nálunk voltak a csajkák: alaposan megéheztünk.

Átaludtuk a napot, és este újra elindultunk a sínek mellett. Másnap reggel bementünk egy kis boltba, és kenyeret meg vastag, sózott szalonnát vásároltunk. Még egy éjszakát töltöttünk

a fák között. A harmadik reggel Glen Alum egy kis boltjának a falán megtaláltam a Norfolk & Western Railway menetrendjét, megvizsgáltam a térképet, és rájöttem, hogy nagy hibát követtünk el, amikor kelet felé fordultunk. Az összes nagy, ismerős nevű ipari város nyugatra volt tőlünk, keletre nem várt semmi, csak Norfolk. Columbus, Pittsburgh, Cleveland, Toledo, Detroit, Cincinnati – mindegyikről hallottam már, de leginkább Portsmouth érdekelt volna. Emlékeztem rá, hogy az orosz–japán békét is itt kötötték meg, és azt gondoltam, hogy akkor az biztosan fontos város, és nincs is messze tőlünk. Eltelt kis idő, mire megtudtam, hogy az orosz–japán békekötésre egy másik Portsmouthban került sor, és az Egyesült Államok jó pár kis- és nagyvárosát hívják így. Akkor már én, a legfiatalabb voltam a társaság vezére, és viszonylag gyorsan meggyőztem a többieket, hogy vissza kell fordulnunk, mert a nagyobb városokban jobb jövő vár ránk. Csak éjszaka haladtunk, és így még tíz napba telt, mire az ohiói Portsmouthba értünk. Elég szánalmas látványt nyújthattunk. Néha ugyan megmosakodtunk egy patakban, de mocskosak voltunk, és két hete nem borotválkoztunk. Viszont boldoggá tett, hogy sikerült megúsznunk a letartóztatást. A vasútállomáson tisztálkodtunk, megborotválkoztunk és inget váltottunk. Megszabadultunk a felesleges fehérneműtől és ingektől, a maradék tulajdonunkat zsebkendőkbe kötöttük. Reggel hatkor bementünk egy kifőzdébe, és két hét után először ettünk meleg ételt. Azután nekiláttunk Portsmouth felfedezésének.

4. fejezet

Így lettem amerikai

Ezután olyan tündérmesébe csöppentünk, amelyet biztosan érdemes elmesélni.

Reggel 8 óra után nem sokkal az *SS Carpathiá*-ról való barátaim meg én a portsmouthi városházához értünk, és én fel is ismertem, hogy mi az az épület. Rábeszéltem a többieket, hogy menjünk be, és mivel nem volt mit veszítenünk, benyitottunk az első ajtón. Odaléptem az íróasztalánál ülő férfihoz, és előhúztam a kis zöld könyvemet, a *Magyar–angol segédlet és szótár*-t. Rámutattam arra a mondatra, hogy „munkát keresek". Fogalmam sincs, hogy a meglepett hivatalnok mit válaszolt, de rámutattam egy másik mondatra: „tudok németül". Ez tulajdonképpen nem volt igaz, hiszen nem tudtam németül, de azért megértettem magam, ha kellett, és a társaságból ketten folyékonyan beszélték a nyelvet.

Amikor a meghökkent férfi összeszedte magát, átment egy másik szobába, és néhány perc múlva három újabb emberrel

tért vissza. Egy ideig megpróbáltak szót érteni velünk, de mi csak a zöld könyv mondataira tudtunk böködni, és makacsul ismételgettük, hogy munkát keresünk és tudunk németül. Végül valamelyik hivatalnok elmutogatta, hogy üljünk le a folyosón egy padra, és láttuk, amint telefonálni kezd. Nem tudtuk, hogy börtönbe csukat-e vagy munkát szerez nekünk. A következő tizenöt perc feszült várakozással telt. Magyarországon a pénztelen vándorokat vagy idegeneket általában csendőrrel zavarják el, és a szülővárosukat terhelik meg a felmerült költségekkel, amit végül a vándor családján hajtanak be.

Úgy tizenöt perc múlva egy jovális, testes férfi érkezett, és visszatereltek minket az irodába. Az érkező sokkal jobban tudott németül nálam, de lassacskán eldadogtuk neki az előre kifundált mesénket, és az ő közvetítésével a többiek is megértették, miről van szó.

A történetünk szerint öt héttel korábban érkeztünk New Yorkba, de sehova sem vettek fel minket, így hát útra keltünk, és amerre jártunk, munkát kerestünk. Mivel nem tudunk és nem értünk angolul, nem jártunk sikerrel. A történetbe azt is beleszőttük, hogy nincs pénzünk, de fizetésért cserébe bármilyen feladatot vállalunk.

Vagy egy félóra rámént, hogy elmondjuk mindezt, és kivárjuk a fordítását. Ezután az amerikaiak egymás között kezdtek tárgyalni. A tolmácsunk egyszer csak megkérdezte, hogy hajlandóak vagyunk-e utat építeni. Azt feleltem neki, hogy dolgozni jöttünk Amerikába, és bármit szívesen megcsinálunk. Erre rávágta, hogy

hétfőn kezdünk, és napi tíz óra munkáért egy dollár és ötven cent üti a markunkat. Csütörtök volt, be kellett neki vallanunk, hogy se szállásunk, se annyi pénzünk, hogy kihúzzuk hétfőig.

Az amerikaiak újra egymás közt kezdtek beszélgetni, és az egyikük megint felhívott valakit. Végül német barátunk azt mondta, hogy egy ember elkísér minket egy helyre, ahol hetenként 3,50-ért megszállhatunk.

A szállás négy sarokra volt a városházától. Tiszta helynek tűnt, a tulaj két szobában helyezett el ötünket. A mostani, távolról sem tökéletes angoltudásom szegényes hozzá, hogy leírjam, milyen boldog voltam. Igaz, hogy a szénbányászok többet kerestek, de heti kilenc dollár bevétellel, és három és fél dolláros, az étkezést is magába foglaló lakbérrel, még mindig spórolok heti öt dollárt, vagyis huszonöt koronát.

A szállásunk számos új amerikai csodával szolgált. Ebédnél meghökkenve láttuk, milyen sokféle étellel kínálnak, és a menü nem egy nagy tálon érkezett, otthoni szokás szerint, hanem sok kicsin. Viszont ízletlennek találtuk a kosztot. A zöldség alól és a levesből hiányzott a szokásos zsír, de a hús, az édesség meg a kávé már nagyon ízlett. A fehér kenyér láttán a szemünk sem rebbent: az ember hamar hozzászokik a fényűzéshez.

Ebéd után elmentünk felfedezni a várost. Miközben egy parkban üldögéltünk egy padon, az eszembe villant valami. Figyelmeztettem a többieket, hogy a város tulajdonképpen jótékonyságból alkalmazott minket – igazából nem ez volt a helyzet –, és most hogy már fedél van a fejünk felet, és van mit ennünk,

a saját lábunkra kell állnunk. Így aztán elhatároztam, hogy máshol keresek munkát.

Szalay János barátommal keresgélni kezdtünk, két gyárnál is kérdezősködtünk, de még csak be sem engedtek minket. Harmadszorra egy fűrésztelepen próbálkoztunk, a zöld könyvemmel a kezemben odamentem a főnökhöz, és rámutattam a szokásos mondatra, miszerint munkát keresek. Kis bonyodalmak után felvettek minket, és a főnök a hetesre mutatott az óráján, jelezve, hogy másnap reggel hétkor kell érkeznünk. Akkoriban mindenki hozzászokott az angolul egyáltalán nem beszélő bevándorlókhoz, hiszen hetente ezrével érkezett az utánpótlás.

Az önerejükből sikert elérők önérzetével siettem vissza a városházára, és kértem újra a tolmácsunk segítségét. Amikor megérkezett, rajta keresztül mindenkivel tudattam, hogy másutt szereztem munkát, és azt is elmagyaráztam, miért. Őszintén elmondtam, hogy a kollégáim és én is hálásak vagyunk a városháza támogatásáért, de szeretnénk megkímélni őket a tehertől, amit jelentünk. Előbb-utóbb mindannyian találunk majd új munkát, bár hármunk azért még jelentkezni fog hétfőn az útépítésen.

A portsmouthi városháza jólelkű dolgozói nem sértődtek meg. Sőt, ellenkezőleg: úgy tűnt, tetszik nekik ez az elszántság. Egyikük vállon veregetett, és mosolyogva megnyugtatott, hogy minden rendben van. A tolmácsunk kérte, hogy tartsunk vele. Kocsmáros volt, és mindkettőnket meghívott egy pohár sörre. Ezután Jánossal visszasiettünk a másik három társunkhoz, hogy tudassuk velük a jó híreket.

A következő nap sajnos nem alakult ilyen vidáman. Szalay János és én beálltunk az új helyre, rengeteg fűrészárut cipeltünk ide és oda, de nem értettük az utasításokat. A főnöknek folyamatosan a nyomunkban kellett maradnia, és délre elege lett belőlünk. Kirúgott minket, és a félnapi munkáért csupán hetvenöt centet fizetett.

A lelkesedésünk odalett. János meg én visszamentünk a kocsmárosunkhoz, és megkértük, hogy finoman tudassa a hírt a városháziakkal, azután kérjen engedélyt, hogy hétfőn mégiscsak mind az útépítésre menjünk dolgozni. Felhívta őket telefonon, újra megnyugtatott minket, hogy nincs semmi baj, és senki nem haragszik ránk. Ráadásul most már ötünket látott vendégül egy-egy korsó sörre.

Mindannyian visszamentünk a parkba, és ami következett, abba máig belepirulok – az biztos, hogy ma már nem merném megtenni, amit akkor. Egy idős, németül beszélő férfi szóba elegyedett velünk, és hamarosan megismerte kalandjaink felét... a portsmouthi felét. Ő is munkás volt, egy másik, American House nevű szállóban lakott az Ohio folyó partján. Azt mondta, hogy az ő helye sokkal jobb, az étel bőségesebb, és csupán heti három dollárba kerül. Meghívott, hogy látogassuk meg, pontosabban mindannyiunkat magával cipelt, és kapacitált, hogy költözzünk oda.

Megrémisztett az ötletével, azt vetettem ellene, hogy a másik helyen már hiteleztek nekünk, úgyhogy nem mozdulhatunk. De az öreg kötötte az ebet a karóhoz, és tizenöt perc múlva új

ismerősünkkel az élen újra a városháza felé tartottunk. Ottani jóakarónknak azt mondta – gondolom, ezt mondhatta, noha nem tudom biztosan –, hogy ha neki nincs ellenvetése, akkor mi a heti ötven cent különbség miatt mind szívesen átköltöznénk. Nagy megkönnyebbüléssel és örömmel tapasztaltam, hogy a városháza hivatalnokai kiválóan szórakoznak rajtunk. Felhívták a szállásunk tulajdonosát, megkérték, hogy engedje elvinni a cókmókunkat, és megígérték neki, hogy a következő hét végén megadjuk a tartozásunkat.

Mindannyian örömmel fogadtuk, hogy hetente ötven centtel, vagyis két és fél koronával többet takaríthatunk meg. A szombat egy részét azzal ütöttem el, hogy az American House hosszú tornácán üldögéltem, és a folyón jövő-menő gőzösöket néztem, amelyek több villanyégővel voltak feldíszítve, mint amennyit a budapesti királyi palotában láttam.

Akkor és ott eldöntöttem, hogy isten segítségével egyszer én is luxus folyami kirándulásra indulok. Az álmok ingyen vannak.

Aznap délután elmentünk ötösben kirakatokat nézni. A tízcentes boltban úgy éreztem magam, mintha az *Alice Csodaországban* meséjében járnék. A ruházkodás olcsó volt. Úgy láttam, hogy négy-öt hét munkával mindent pótolhatunk, amit Thackerben hagytunk. Popcornnal ünnepeltünk, és újból rácsodálkoztunk az ország gazdagságára: arra, hogy itt pattogatott kukoricára pazarolják a vajat.

Hétfőn végre elindultunk dolgozni abba az irányba, amerre a városházáról küldtek minket. De nem értünk oda. Elhaladtunk egy kis cipőgyár előtt, és eszembe jutott egy könyv, amelyet még Budapesten olvastam. A szerző azt fejtegette benne, hogy Amerikában a képzett munkások – például a cipőgyáriak – jobban keresnek, mint a hivatalnokok Magyarországon. A könyvet a Magyar Kereskedelmi Kamara titkára írta, miután meglátogatta a St. Louis-i Vásárt.

Nagy lendülettel győzködni kezdtem a társaimat, hogy jöjjenek be velem a cipőgyár munkafelvételi irodájába. Az ott üldögélő fiatal fickó is azok közé a portsmouthiak közé tartozott, akik jól tudtak németül, és elmagyaráztam neki, hogy nagyon szeretnénk kitanulni a cipészmesterség minden csínját-bínját, és ennek érdekében szívesen inaskodunk.

A fickó beszélt valakivel a szomszéd szobában, azután visszajött, és kezdetnek egydolláros napidíjat ajánlott. Nem mindenkit győzött meg a társaságból, de engem fellelkesített a lehetőség, hogy cipész legyek. Végül mind ott maradtunk, azt hittük, szakmát tanulni. A fiatalember megígérte, hogy reggel nyolckor felhívja a városházát, és közli velük, hogy nem lógunk, csak máshol dolgozunk.

Hamar rá kellett jönnöm, hogy itt lassan lesz belőlem cipész. Kaptam egy vágóformát meg egy kalapácsot, és egy kartonlapról női cipők sarka számára kellett darabokat levágnom. Reméltem, hogy később majd tanítanak is, és bonyolultabb feladatokat kapok.

Ebédidőben a többi munkás közelébe ültünk, és amikor rájöttek, hogy a furcsa saját nyelvünkön kívül németül is tudunk,

néhányan beszélgetésbe elegyedtek velünk. Elmeséltük nekik, milyen ügyesek voltunk, amikor inasbérért vállaltunk munkát, hogy kitanuljuk a szakmát. A hír hallatán egy nagy csapat cipőgyári munkás vonult az irodára, és ahogy hamarosan megtudtuk, ultimátumot intéztek a főnökséghez: ha nem kapunk legalább másfél dollárt a tízórás műszakért, mint más munkások, sztrájkba lépnek. A másik lehetőség: rúgjanak ki mind az ötünket. Hát, a rendes fizetésért a gyárnak nem volt szüksége öt új emberre, így kaptunk ötven-ötven centet, és mehettünk isten hírével. Csüggedten tértünk vissza a kocsmároshoz. Rossz hangulatomon az sem segített sokat, hogy el kellett ismernem, én vagyok dicstelen kitérőnk oka.

A barátunk a kocsmában még mosolyogva fogadott, de abban már nem volt biztos, hogy a városházán mit szólnak majd az újabb kalandunkhoz. Ijedten és keserűen ültük körül a telefont. Azután megérkezett pártfogóink üzenete: hagyjuk az ügyeskedést és a vargabetűket, jelentkezzünk munkára az útépítésen.

Az új helyünkön téglát talicskáztunk. Nem volt könnyű munka, de bírtunk vele, és jókedvűen beszélgettünk egymás között. Egyszer csak odajött hozzánk a munkavezetőnk, és megszólított... magyarul. Erdélyi román volt, tíz évvel előttünk érkezett az Egyesült Államokba. Végighallgatta a történetünket, és azon a véleményen volt, hogy jobban járnánk, ha a várostól úgy tíz kilométerre lévő településen, New Boston acélüzemében vállalnánk munkát. Megtudtuk tőle, hogy vagy száz magyar dolgozik ott, akik négy magyar szálláson laknak, és magyar ételt főznek nekik.

Azt feleltem, hogy az eddigi ügyetlen próbálkozásaink után nem szeretnénk máris valami újba belevágni, és nem szeretném feldühíteni a városházán dolgozó jóakaróinkat. De hozzátettem, hogy a következő vasárnap elmegyek és körülnézek az acélműben meg a magyar szállásokon. A munkavezető elégedett volt velünk, és nem akart megszabadulni tőlünk, de úgy gondolta, bolondság tűrni az amerikai ételt, amikor könnyen segíthetnénk magunkon. Adott tíz centet jegyre, és rábeszélt, hogy azonnal menjek ki New Bostonba. Megígérte, hogy a kiesett időt nem vonja le a fizetésemből.

Az acélműben csak annyit kellett mondanom, hogy magyarul beszélek, máris odahívtak valakit tolmácsnak, akitől megtudtam, hogy másnap vagy a következő hétfőn már munkába is állhatunk. Új magyar barátom arról is biztosított, hogy a négy magyar burdos családnál mind az öten találunk szálláshelyet.

Amikor eljött az idő, a munkavezetőnk elkísért a városházára, és elmagyarázta, hogy ő beszélt rá minket az újabb váltásra. Mind az öten az acélműben fogunk dolgozni, mert angoltudás nélkül nehezen boldogultunk az eddigi szállásunkon. Felelősséget vállalt érte, hogy mindkét szálláson ki fogjuk fizetni a tartozásunkat.

A városházi hivatalnok felhívta az új munkahelyünket, és megbizonyosodott róla, hogy valóban van helyünk. Azután az *American House*-t hívta, és megkérte a tulajt, hogy adja ki nekünk a csomagjainkat. Megnyugtatta, hogy két héten belül kifizetjük a hátralékunkat. Hogy megmutassák, nem haragszanak ránk, az összes kollégája kezet nyújtott nekem, és egyikük

azt mondta, biztosra veszi, hogy izgalmas pályát fogok befutni Amerikában. Csoda, hogy levett a lábamról ez az ország?

Miközben a barátaimmal együtt az új, New Boston-i otthonunk felé utaztunk a villamoson, lepergett előttem a Portsmouthban töltött néhány nap története, és már biztos voltam benne, hogy soha nem hagyom el ezt a csodás országot. Összehasonlítottam a magyar rendőrséget az itteni városi hivatalnokok segítőkészségével. A csavargókat itt nem küldték hatósági kísérettel vissza oda, ahonnan jöttek, ahogy a magyar rendőrség tette volna, hanem azon fáradoztak, hogy segítsenek az öt koldusnak látszó ismeretlennek, és egy kocsmáros is többször félretette a munkáját olyan emberek kedvéért, akik alaposan visszaéltek a türelmével. Akire Magyarországon egy nagy csapat munkást bíznak, az méltóságán alulinak tartaná, hogy a beosztottjaival kvaterkázzon, az amerikai munkavezetőnk pedig pénzt adott, hogy jobb munkahelyet kereshessek, és még a városházára is eljött velünk, hogy kimentsen minket. Ezen a napon szerettem bele Amerikába, de olyan tartós, soha nem múló szerelemmel, amit csak egy másik bevándorló érthet meg. A portsmouthi mese csodás véget ért.

Amikor az I. világháború az intolerancia és elidegenedés első hullámát hozta ebbe az országba, és átalakította az amerikai életformát, e néhány portsmouthi nap emlékébe kapaszkodva menekültem meg a kétségbeeséstől. Még akkor is, amikor a Ku-Klux-Klan az Egyesült Államok legjobbjaival kegyetlenkedhetett, vagy amikor az Ezüstingesek,[16] a Fekete Légió[17] és más hasonló szervezetek terjesztették a türelmetlenség és gyűlölet igéjét, én arról győzködtem magamat és a többi bevándorlót, hogy az igazi Amerika az Portsmouth, az igazi amerikaiak olyanok, mint a portsmouthiak.

Később sok előadást és beszédet hallgattam Amerikáról, és „Amerikai Vagyok"-ünnepségeken is részt vettem. De mindig úgy éreztem, hogy annak az öt-hat portsmouthi férfinak a jó szíve és a hozzájuk hasonlóak tettei minden szép szónoklatnál eredményesebben terjesztik az igazi amerikaiság szellemét. Öt nehéz helyzetben lévő bevándorló fiatalember szívébe mindenesetre mélyen beleplántálták új hazájuk szeretetét.

New Bostonban szétosztottak minket a négy burdosház között, én Petréékhez kerültem. A tulaj fiatal ember volt, a felesége épphogy tizennyolc lehetett, a nagy, düledező épület, amelyben éltek, közvetlenül az acélmű kerítése mellett állt. A földszintet három helyiségre osztották: konyhára, étkezőre és még egy szobára, amelyben a tulajék laktak a két gyerekükkel. Fent egy nagy terem volt tizenkét dupla ággyal – másnak nagyjából nem is maradt hely. Rajtam kívül még huszonhárman laktak itt.

Kicsit meglepett, amikor azt mondták, hogy Jóskával kell aludnom, és gondolom, ő sem örült nálam jobban az új ágytársnak. Ez volt a szokás – vagy talán még most is ez –: ketten aludtak egy ágyban, pedig azt sem tudták, hoz-e bármelyikük valami fertőző betegséget magával. Mindegy, megtiszteltetésnek vettem a lehetőséget.

Nem tudtam nem észrevenni, hogy a szobatársaim némi jogos és némi alaptalan gyanakvással fogadnak. Szinte semmim sem

volt, és jobb ötlet híján pontosan beszámoltam nekik addigi kalandjaimról, azt sem hallgattam el, hogy megszöktem Thacker Minesból. De az őszinteség nem ébresztett irántam bizalmat, sőt az ellenkező hatást érte el. Mindenki rögtön arra a következtetésre jutott, hogy aki megszökik az egyik helyről, és még fel is vág vele, az máskor is szökésre adhatja a fejét, és nem fog üres kézzel távozni. Attól kezdve elalvás előtt az összes szobatársam lezárta a ládáját vagy bőröndjét. Ráadásul nem láttak bőrkeményedéseket a tenyeremen, és a fehérgalléros bevándorlókat eleve gazembernek vagy legalábbis gyanús alaknak tartották a honfitársaik. Tudták, hogy akkoriban csak a parasztoknak és a munkásoknak volt komoly oka az emigrációra. Igyekeztem a lehető legkevesebbet beszélni, mert a műveltebb modoromból kiderülhetett volna, hogy a kötelező négy eleminél többet végeztem az óhazában.

Nem panaszkodtam az ágyra, pedig borzasztó volt, csupa hegy és völgy, színes gyapjútakaróm pedig csupa mocsok. Élveztem a magyaros leveseket, a főtt marhahúst és az első vacsorára kínált kenyeret. Úgy tettem, mintha nem lepne meg, hogy semmiféle zöldséget nem kapunk. A többiek gyanakvása természetesen rosszulesett, de még ezzel együtt is madarat lehetett volna fogatni velem, örültem az új hazámnak.

Másnap reggel négy másik férfi mellé rendeltek, és nyersvasat pakoltunk egy tehervagonból. A nyersvasat, amelyet angolul *pig iron*-nak hívnak, természetesen még hónapokig bigájonnak hívtam, mert így hallottam mindenkitől. Nekem és az összes sorstársamnak kétszer kellett megtanulnunk angolul – egyszer

magyar, olasz vagy lengyel angolul tanultunk meg, azután következhetett az amerikai angol. A túlóra, vagyis az *overtime* nálunk „overtá" volt, az idő, vagyis a *time* pedig „táj".

A nyersvas durva felülete nem kímélte a kezem. A legtöbben bőrpárnát, néhányan kesztyűt viseltek, és én is elhatároztam, hogy az első fizetésemből beszerzem valamelyiket. Amikor aztán először felvettem a havi járandóságomat, begyalogoltam a városba, hogy megspóroljak annyi pénzt, amennyit húsz perc munkával keresnék. Ott viszont úgy éreztem, hogy nem érdemes negyvenpercnyi munka bérét (vagyis tíz centet) költenem egy kesztyűre. Hazamentem, és liszteszsákból varrtam magamnak munkavédelmi felszerelést.

Egy egészséges, tizennyolc éves fiatalember számára nem volt túl megterhelő a munka; a szénlapátoláshoz képest egyenesen gyerekjátéknak tűnt. Az új kollégáim nem siettek. Lassan emelték és cipelték a vasat az ajtóhoz, ügyeltem rá, hogy én se legyek sokkal gyorsabb náluk. Megtanultam, mi a különbség a napidíj és a teljesítménybér között – hát, elég nagy! Később ócskavasat meg kopott síndarabokat pakoltunk, és újra igyekeztem a saját oldalamon mindent éppen azzal a sebességgel éppen abba a magasságba emelni, mint a velem szemben álló. Azokban a boldog időkben a gyárak még nem voltak olyan jól felszerelve, mint manapság, nem voltak elektromos daruik vagy más, a munkát segítő eszközeik. A munkaerő olcsó volt, a gépek sokba kerültek.

A műszak végére azért rendesen elfáradtam, de nem éreztem teljesíthetetlennek a feladatot. Máris kerestem másfél dollárt. Az

új hazámban még soha nem jött össze egy nap alatt ennyi. Jó érzés volt, hogy semmiben sem maradtam le a többiek mögött. Vacsora után minden este vettünk egy nagy kancsó sört. Bár nem szerettem, és azóta sem szeretem az alkoholt, nem mertem visszautasítani a részemet, nem akartam esetleg megbántani a társaimat. Néhány nappal később, amikor már tudtam, hogy több hitelem van, mint tartozásom, és úgy éreztem, hogy a gyanakvás is enyhül körülöttem, bevallottam, utálom az alkoholt. Úgy döntöttek, hogy mivel a céges burdban szövetkezeti alapon élünk együtt, akkor is be kell fizetnem a részem. Örültem, hogy attól kezdve nem kellett velük innom, ők meg örültek, hogy szétoszthatták az adagom. Tudom, hogy ez apróságnak tűnik, de magyar pénzben számoltunk, és a két és fél centem átszámítva 12,50 fillért ért, egy magyar paraszt napi keresetének a negyedét.

A szállásunkon főzött étellel sem barátkoztam meg könnyen, mert csak húsból, kenyérből, levesből és feketekávéból állt, zöldség egyáltalán nem került az asztalra. Kivétel nélkül, naponta majd fél kiló sertéshúst, kenyeret és feketekávét reggeliztünk, sült borjút, kenyeret és feketekávét ebédeltünk, levest, marhát, kenyeret és feketekávét vacsoráztunk. A többiek elégedettek voltak a menüvel. Mint minden kelet-európai, ők is ki voltak éhezve a húsra és a cukorra. Egyikük étrendjében sem volt természetes szereplő a zsír és a hús: otthon azt kellett egész évre beosztaniuk, ami a december táján minden családnál leölt disznóból kitelt. A baromfit, amit az asszonyok tartottak, el kellett adni, hogy jusson ruhára meg az adókra. A földesúr földjén aratók részes búzájából sütötték

a kenyerüket. A cukor luxusnak számított, kelet-európai paraszt ritkán kóstolta, kávét legfeljebb a vajúdó nőknek adtak néha, meg a halálos betegeknek. Ez a kíméletlen étrend általában egy-két éven belül emésztési problémákat okozott.

A második szombaton megkaptam az első fizetésemet. Megadtam a tartozásomat a két korábbi portsmouthi szállásomon, és maradt négy dollárom. Akkor még nem tudtam, hogy az Egyesült Államokban is léteznek magyar nyelvű újságok, viszont érdekelt, hogy mi történik a világban, így postán egy dollárt küldtem Budapestre, és három hónapra előfizettem *Az Ujság*-ot, egy liberális magyar napilapot. A második fizetésnapom utáni vasárnap a hónap végére esett, úgyhogy a szállásomért is fizetnem kellett. Az elszámolás körüli felhajtás felejthetetlen élmény volt.

A vasárnapi vacsora után a szállás összes lakója az asztal mellett maradt, és a legidősebb férfi, Petréné apja elvett két nagy pénztárkönyvet a lányától.

Az egyik a hentesé volt, a másik a kocsmárosé. Összeadta a kettőt, és mindenki átnyújtott öt dollárt az öregnek. Rám később került sor, mert nem a hónap elején érkeztem. Az összegyűlt pénz nem volt elég, ezért mindenkinek elő kellett rukkolnia még egy dollárral. Így viszont a teljes összeg kb. négy dollárral több lett a szükségesnél. Őrült kutatás kezdődött a megfelelő mennyiségű aprópénz után, és végül az összes jelenlévő visszakapott huszonöt centet. Ezután mindenki befizetett négy centet, hogy pontosan kijöjjön a kívánt eredmény. De a hadművelet még nem ért véget.

Az már eldőlt, hogy fejenként 5,71 dollárral tartozunk, de Petrének visszajárt a része fele, mert a burdosházak főnökei kedvezményt kaptak a cégtől a fogyasztásukra. Szerencsére nekem is csak kicsivel kellett többet fizetnem a fél bérnél, és az én hozzájárulásom pont kiegyensúlyozta az így támadt hiányt; máskülönben még jó pár kör pénzezés várt volna ránk, míg helyrehozzuk azt a zavart, amit a Petrének visszatérítendő summa okozott. Miután én is leróttam az adósságomat, maradt pár cent felesleg, de azt sörre költöttük. Az 5,71 dolláron felül még három-három dollárt szurkoltunk le Petrénének a főzésért, mosásért és szállásért. Az elszámolás úgy négy órába telt, és én nem akartam elárulni, hogy papírral és ceruzával négy perc alatt megoldottam volna a problémát, mert az okoskodást nem fogadták szeretettel a magyar szállásokon.

Amikor a következő fizetésemet is megkaptam, rám tört a vásárlási szenvedély, és vettem egy harmonika bőröndöt, egy fehér nadrágot, egy pár fehér vászoncipőt és otthoni viseletnek egy kezeslábast. Nagy hiba volt így kiöltöznöm, mert a férfiak vasárnaponként tiszta overallt viseltek, és a fehér ruházatomról mindenkinek rossz véleménye volt. De addigra úgy éreztem, hogy már éppen eléggé része lettem a közösségnek, és nem nagyon érdekelt a véleményük.

Nemsokára új és komoly szakadék nyílt köztem és a lakótársaim között: megérkezett Magyarországról az első újságom. A postánk az acélműbe jött, a küldeményt a művezető adta oda, és kíváncsi lett a külföldire, aki napilapot rendelt a tengerentúlról. Nem nagyon találkozott még ilyesmivel, és néha szóba elegyedett velem németül. A beszélgetéseink eredménye az lett, hogy vasárnapi ebédre hívott az otthonába. Nem utasíthattam vissza, bár sejtettem, hogy a többieknek nem fog tetszeni ez a barátság. Azt az igyekezetemet, hogy kicsit keményebben dolgozzam a társaimnál, a kezdet kezdetétől félreértették. Úgy gondolták, hogy be akarok vágódni a művezetőnél, és ha egyáltalán bizonyítékra volt szükségük, hát tessék, azt is megkapták.

Amikor a vasárnapi ebédmeghívás után hazaértem, elhangzott néhány szúrós megjegyzés, főleg azoktól, akik már kezdték jól érezni magukat az ilyentájt elfogyasztott nagy adag sörtől. És mindennek a tetejébe másnap reggel áttettek az éjszakai műszakba, elsősorban azért, mert kiderült, hogy értek valamennyire németül és le tudom fordítani a művezető utasításait a többieknek. De az éjszakások tizenkét órát dolgoztak, vagyis harminc centtel többet kerestem, mint a szobatársaim, és ebből már könnyedén kitelt a szállás díja. Mindenki ellenem fordult, és a szemembe vágták, hogy mit gondolnak a főnökök kis kedvencéről. Azt is tudták, hogy az éjszakai műszak inkább csak vész esetére van az üzemben, és a munkaidőnk felét lustálkodással töltjük, sőt, amiatt sincs harag, ha valaki két feladat között szunyókál egy kicsit. Csak éjfél körül kell megerőltetnie magát az embernek, amikor le kell mászni az aknába, a toroklezáró alá, hogy kiürítsük a felgyűlt salakot. A kohóban nagy meleg volt, a salakból is áradt a forróság, és néhány naponként újra kellett talpaltatnunk a cipőnket. De a talpbőrt olcsón adták, a tízcentes boltban éppen tíz centet kértek párjáért. Két rántottás szendvicset vittem

magammal a munkába, és az öreg Petre úgy állt rajtam bosszút, hogy tíz centet kért értük, ami majdnem a fele volt a rendes havi ellátásnak. A többiek ebédidőben szándékosan nagy zajt csaptak, hogy megzavarják az álmom. Amikor az udvarban, egy fűzfa árnyékában próbáltam aludni, néhányan mindig mellettem kezdtek beszélgetni, és fel is vertek vele.

Végül aztán alaposan feldühödtem, és megkértem a művezető barátomat, hogy osszon be délután egytől ötig, de az éjszakai műszakom is maradjon meg. Nem lepődött meg, a külföldiek nagyon akartak dolgozni, és azt is tudta, hogy az éjszakások nem rokkannak bele a munkába. Attól kezdve, a hálótársaim bosszúságára napi tizenhét órát dolgoztam, és két dollár ötvenöt centet kerestem, míg ők csak másfél dollárt. A szemükben ez halálos bűn volt egy frissen érkezőtől.

Közben lassan, túl lassan kezdtem megszokni néhány amerikai szokást. Volt egy kis park a házunktól néhány méternyire, és minden szabadidőmet ott töltöttem. A körhinta előre-hátra ringó lovait néztem, de az üdítőital-árus és a jégkása csigázta fel a legjobban a kíváncsiságomat. Addig bóklásztam körülötte, amíg egy járókelő nem vásárolt valamit, akkor odaugrottam és jeleztem, hogy ugyanazt kérem. Egy adag öt centbe került. Gyakran megismételtem ezt a mutatványt, mert ízlett a szénsavas ital. Pattogatott kukoricát könnyebb volt kérni, mert elég volt, ha rámutattam a zacskóra, és nyújtottam az árát.

Boldog voltam és elégedett. Jól kerestem, naponta 12,75 koronával lettem gazdagabb. De addigra biztos voltam benne,

hogy sosem fogok hazaköltözni, és elkezdtem inkább dollárban számolni a pénzem, csak akkor tértem vissza a koronához, amikor Géza fizetésével vetettem össze az enyémet. Gézának kiváló állása volt, tisztelte a környék és a család, és havi kétszázért dolgozott, míg én háromszázért. Megismerkedtem más szállásokon lakó magyarokkal, valamint néhány németül is tudó fiatal amerikaival, és mind sokat meséltek nekem az új hazámról.

Sosem fogom elfelejteni azt a levelet, amelyet Gézának küldtem, miután az orrom alá dörgölte, hogy egyszerű munkás lett belőlem, és hozzátette, nem érti, miért lelkesedem annyira ezért az országért. Leírtam neki az amerikai élet néhány részletét (ahogy akkor volt), ráadásul emlékeztettem rá, hogy milyen rendszerben él otthon. Emlékeztettem rá, hogy Magyarországon még a viszonylag jól kereső hivatalnokok sem boldogulnak, és azért, hogy társadalmi pozíciójuknak megfeleljenek, kénytelenek hitelbe dolgoztatni a szabót, a susztert meg másokat, és általában csak az esküvőjük után, a hozományból tudják megadni a felgyűlt tartozásaikat. Amerikában viszont házat, farmot vagy az újonnan házasulók bútorait kivéve szégyen volna bármit hitelbe vásárolni.

Honnan sejthettem volna, hogy egy nap autót és százféle gépezetet árulnak részletre az USA-ban, mindenki azért küzd, hogy az összes boltban hitelszámlát nyithasson, és már ma elkölthesse a holnapi keresetét? Sokszor gondolkozom rajta, hogy minket, amerikaiakat boldogabbá tett-e az új, az I. világháború után nem sokkal kialakult életmódunk. Különösen a nagy gaz-

dasági válság idején jutott ez gyakran eszembe, amikor a becsületes munkások tízezrei voltak kénytelenek csődöt jelenteni.

A fagyos üdítőn és pattogatott kukoricán kívül az élelmiszerüzletekkel is megismerkedtem, és izgatottan kísérleteztem a fémdobozban vásárolható finomságokkal. Egyszer rámutattam egy doboz káposztára, és amikor kinyitották nekem, boldogan ettem a nyers *sauerkraut*-ot. Egy doboz savanyú uborkát is felbontattam, és a felfedezéseim egy részét haza is vittem. Attól kezdve káposzta, savanyú uborka és ketchup is került az örökös hús mellé. A kollégáimnak ízlettek az ínyencségek, mégsem fogadták szívesen az újításaimat, inkább a pluszköltségek miatt aggódtak.

Otthon töltött délelőttjeim során megbarátkoztam Petrénével. Nagyon szerettem a gyerekeket, ez máig így van, őt pedig szívből meghatotta, hogy játszom a csemetéivel. Keményen dolgozott, a harmadik babát várta, én megsajnáltam, és gyakran hoztam helyette vizet a kútról. Olyan keményen dolgozott – más bevándorló asszonyokhoz hasonlóan –, hogy azt egy modern amerikai nő el sem tudja képzelni. Huszonnyolcunkra sütött kenyeret, beleértve a saját családját. Ugyanennyi ember piszkos fehérneműjét és ingeit mosta: a munkához és az otthoni viselethez valókat is. Bevetette utánunk az ágyat, és havonta egyszer az ágyneműként szolgáló tarka pokrócokat is kimosta. Időről időre felseperte a szobát, és közben a gyerekeiről is gondoskodott. Petre rendes fiú volt és segített neki, de természetesen ő is eljárt dolgozni a gyárba, és csak műszak után keríthetett sort a ház körüli tennivalókra. A munka oroszlánrésze szegény fiatalasszonyra

maradt. Egyszer megkértem Petrénét, hogy vasalja ki a vasárnapi ingem, természetesen hozzátettem, hogy fizetnék a különmunkáért. Nem tudta, mi az a vasalás.

Elmesélte a titkos álmát. Mielőtt elindult Amerikába, egy falujából származó asszony hazaküldött egy fényképet, amely idősebb nőket ábrázolt kalapban. Otthon a kalap csak az elegáns hölgyeknek járt, és egy parasztlány nem hölgy. Ő kendőt viselt. De csillapíthatatlan lánggal égett benne a vágy, hogy legyen egy igazi kalapja, csak félt. Nem is a férjétől, aki rendes ember volt, jól bánt vele, hanem az apjától és mindenki mástól. Rajtam kívül az egész brancs ugyanabból a faluból származott, és így vagy úgy mind rokonságban álltak egymással. Bátorítottam, azt mondtam neki, hogy szerintem többet dolgozik, mint itt bárki, és több pénzt hoz a házhoz, mint az apja vagy a férje.

Végül rábeszéltem, hogy menjen be a városba, én majd vigyázok addig a gyerekekre. Ragyogó arccal, egy nagy strucctollas kalapban jött haza. A tollat a kalap elejére tűzték, felfelé indult és hátrahajlott. A kedvemért fel is próbálta az új szerzeményét, de fordítva biggyesztette a fejére, az előrefelé álló toll minden lépésre meglendült, és egy elegáns pesti temetkezési vállalat hasonlóképpen feldíszített lovait juttatta az eszembe. De úgy örült, nem volt szívem rászólni, hogy fordítva viseli a kalapot, és amennyire tudom, ha felvette egyáltalán, mindig rosszul vette fel. Mindegy, amíg náluk laktam, mások szeme láttára úgysem merészkedett elő benne, bár amikor kettesben maradtak, a férjének biztosan elbüszkélkedett vele.

Ahogy az életben minden más, a portsmouthi idill is véget ért, úgy tíz hétig tartott csupán. Bár Petréék és a lakótársaim egy része megkedvelt, sőt, olyanok is akadtak, akik arra kértek, hogy olvassam fel nekik *Az Ujság*-ot, esetleg írjak a nevükben levelet a szüleiknek vagy a feleségüknek, a többség még ellenségesebb lett, mint az érkezésem idején volt. Hiába próbáltam meg mindent, hogy elnyerjem a rokonszenvüket. Nem tetszett nekik, hogy többet keresek náluk, hogy szívélyes viszonyba keveredem a helyiekkel, még a Petréékkel kialakuló barátság is bosszantotta őket. És nem rejtették véka alá, amit éreztek. Közben az *SS Carpathiá*-n megismert kollégáim is hiányoztak, mert ők időközben mind elindultak más, nagyobb városok felé. Marosi Dezső azt írta, hogy Clevelandbe került, ahova ezrével érkeztek otthonról a bevándorlók, és színmagyar utcák is vannak a városban, amelyekben a boltok vagy magyarok, vagy a honfitársaink vezetik őket.

És éppen, amikor nőni kezdett bennem a mehetnék, és arra készültem, hogy fejest ugrom valami újba, egy magyar érkezett Toledóból Portsmouthba: azt mesélte, hogy egy átlagmunkás órabére ott tizenhét cent, míg nálunk csak tizenöt. Úgy döntöttem, Toledóba megyek, és tájékoztattam erről a művezetőt és Petrénét. Mindketten megpróbáltak rábeszélni, hogy maradjak. A művezető azzal érvelt, hogy a következő évben választások lesznek, és az acélművek talán az egész országban be fognak zárni, a Portsmouth Steel Companynek viszont három évre előre vannak rendelései. Fensőbbségesen mosolyogtam a gyerekes és ügyetlen próbálkozáson. Úgy beszélt, mintha nálunk, Magyarországon nem lettek

volna választások, amelyeken a kormányzó párt mindig megerősítette a hatalmát. Akkor sem tudtam volna megmondani, ha az életem múlik rajta, hogy miképpen befolyásolhatná egy választás az élet szokásos menetét vagy a gyárak termelését.

Egy szombat este a lakótársaim leplezetlen örömétől és Petréék szívből jövő sajnálkozásától kísérve kezdtem búcsúzkodni, és kivettem a megtakarításaimat a bevándorlók szokásos nemzeti bankjából: a burdosné fehérneműi közül. Másnap hajnali öt körül érkeztem Toledóba, több mint harminc dollár lapult a zsebemben. Első utam egy étkezdébe vezetett, láttam, hogy van már egy vendégük, aki valami furcsaságot evett, jelbeszéddel kértem ugyanazt, amit ő, és kaptam egy adag kukoricapelyhet. Ez is felkerült az újonnan felfedezett, örömteli érdekességek listájára.

Úgy hat kilométer gyaloglás után reggel hétre jutottam Toledo magyar negyedébe – a Portsmouthba érkező férfi kitanított rá, hogy a Genesee Streetet keressem –, és megpróbáltam szállást szerezni az első két házban, ahova bekopogtam. Talán a harmonika bőröndöm nem volt elég megnyerő, vagy a fehér nadrágomban találtak valami kivetnivalót, de mindkét helyen barátságtalanul fogadtak. Úgy döntöttem, hogy villamossal továbbmegyek Clevelandbe. Már önmagában az felkeltette a kíváncsiságomat, hogy a villamosok ilyen nagy távolságokat tettek meg: talán ez is hozzájárult a hirtelen elhatározáshoz. Az út nagyon szép volt, hiszen a sínek az Erie-tó partján haladtak végig.

5. fejezet

Cleveland

Délután négy óra körül érkeztem a clevelandi Public Square-re, és a kis zöld könyvemből kisilabizáltam, hogyan érdeklődhetnék magyarok után. Sejtelmem sincs, milyen kiejtéssel tehettem fel a kérdést, de a téren posztoló rendőr már biztosan megszokta a magyaros beszédet, mert megmutatta, merre van a közeli Hungarian Inn. Valószínűleg harmadosztályú szálloda volt, de a szememben felülmúlhatatlan luxusnak látszott. A tömegszállásokhoz szoktam, az előtt a clevelandi nap előtt soha nem léptem át egy hotel küszöbét. Ez a hely a fehér ágyneműjével és a szobákba bevezetett folyó vizével olyan volt, mint a mennyország. Egyre nőtt az Amerika iránt érzett tiszteletem, bár az örömbe némi üröm került, amikor megtudtam, hogy naponta egy dollárt kell fizetnem.

A tulajdonos kedves, rendes ember volt. Amikor munkalehetőségekről kérdezgettem, és elmondtam, hogy egyszerű fizikai munkát keresek, azt tanácsolta, menjek el a Buckeye Road magyar szakaszára. És hozzátette, hogy olcsóbb szállásra volna

szükségem. Talán nemcsak figyelmes és segítőkész volt, hanem az is felmerült benne, hogy egy piszkos ruhában hazaérkező tróger kilógna a vendégei közül.

Mindegy, eltöltöttem egy kellemes estét a hotelben, és megismerkedtem egy neves magyar színésznővel, Réthy Laurával, valamint a férjével, Rudnyánszky Gyula költővel. Mindketten évekkel ezelőtt meghaltak már. Rudnyánszky azt tanácsolta, hogy valamelyik magyar hajójegyügynöknél vagy bankárnál keressek munkát mint hivatalnok, de azt is hozzátette, hogy egy ilyen állással legfeljebb heti hat-hét dollárt lehet keresni. Nem fogadtam meg a tanácsát. Ahogy a szálloda tulajdonosáét sem, aki valami könnyebb pénzkeresetre, például mosogatásra vagy éttermi asztalleszedésre akart rábeszélni. Be akartam bizonyítani magamnak és a családomnak, hogy nem ijedek meg a nehéz feladatoktól, és nem csatlakozom a cselédkedést vállaló, kivándorolt katonatisztekhez.

Másnap átköltöztem a Buckeye Roadon működő Budapest Hotelbe, ahol heti két dollárért kaptam szobát. Portsmouthoz képest ez is drágának tűnt, hiszen ott heti 2,25-ért ellátás is járt.

Nem találtam meg a barátomat, Marosit – csak huszonöt évvel később láttam viszont. De ráakadtam a magyar napilapra, a *Szabadság*-ra, amely máig megjelenik Clevelandben, és amelyben heti rovatom van. A *Szabadság*-gal a kezemben már tudtam, hogy nem leszek elveszett ember egy teljesen idegen országban.

A Budapest Hotel tulajdonosa azt javasolta, hogy érdeklődjem a Kuntz gyárban: a magyar tulaj szívesen alkalmazott ma-

gyarokat. De amikor megtudtam, hogy kezdőknek csak tizenhárom centes órabért fizet, úgy döntöttem, nem a honfitársaimnál fogok próbálkozni.

A hotel más lakóitól értesültem az Old Factory létezéséről, amely acélmű és öntöde volt a közelben, és tizenhét centes órabért kínált. Azt is elmondták, hogy rossz hírű hely, ahol szinte elviselhetetlen a munka. De aki tizenöt órás műszakot vállalt, az húszcentes órabérre, vagyis napi három dollárra számíthatott.

Negyven éve élek az Egyesült Államokban, soha nem hullott könnyen az ölembe a pénz, de olyan keményen sem dolgoztam többször, mint az Old Factoryben. És mindenki ugyanezt érezte, akivel szóba elegyedtem, akár velem egy napon, akár az előző hétfőn állt be, és akár még aznap este, akár csak a következő fizetésnapon készült felmondani. Tudom, manapság, amikor a munkaerő-vándorlás komoly problémákat okoz, és minden józan cégvezető megpróbál úrrá lenni rajta, furcsának hangzik mindez. De akkoriban naponta ezrével érkeztek az új bevándorlók, és bármilyen feladatra akadt jelentkező.

Legelőször az öntödébe kerültem. Az öntés mintával zajlik, amelynek a készítéséhez homokot használnak, és a kész formát falapokra vagy a földre állítják. Amikor elkészült a minta, az olvadt vasat (amit itt *hitz*-nek neveztek) a formaüregbe töltik. Azt a feladatot kaptam, hogy fogjam a nehéz formát, és vágjam földhöz, hogy az öntvény és a homok elváljon egymástól. Amikor megemeltem a formát, a homok még sütött, és égette a kezemet. Az előmunkástól kaptam egy pár kesztyűt, de attól csak

még jobban fájt a tenyerem, mert egy kis homok mindig belülre került, és hólyagok perzselődtek a bőrömre. Így aztán inkább lemondtam a kesztyűviselésről.

Néhány órával később könnyebb feladatot kaptam: vasport hordtam az esztergák alól kocsira, amit aztán kivontattak a műhelyből. Már a lapát mérete is megrémített, mert jóval nagyobb volt, mint Thacker Minesban, és a vaspor természetesen nehezebb a szénnél. Nem tudom, hány könnycseppem keveredett el a porral. Magamat átkoztam, amiért olyan bolond voltam, hogy otthagytam Portsmoutht, mert utólag mindig nagyon bölcsen láttam a világot. Valahogy mégis kibírtam tizenöt órát, és életemben először egyetlen nap alatt kerestem három dollárt. Nagy nehezen elvonszoltam magam a négy saroknyira lévő Hotel Budapestig, és kis pihenés meg vacsora után felkerekedtem, hogy új szállást keressek a Holton Streeten. Már az első házban könnyen kaptam helyet. Fráternénak nem kellett ajánlólevél, ha valaki azzal állított be hozzá, hogy az Old Factoryben dolgozik.

Errefelé más rendszer szerint látták el a lakókat, mint amivel addig találkoztam. A tulaj minden szükségeset megadott, csak a húst nem. De mindenkinek volt egy saját könyve a hentesnél, és reggelenként közölhette Fárternéval a kívánságát. Volt, aki tojással, volt, aki disznóhússal szerette volna kezdeni a napot, volt, aki sonkát, más borjút kért a fedeles fémdobozba, amit magával vitt a gyárba, és szegény asszony tíz-tizenkétféle menüvel készült a lakóinak. Kenyeret, levest, zöldségeket, kávét és ehhez hasonlókat mindenki kapott. Jó néhányan kihasználták a lehetőséget, és

kevés húst vettek, kenyéren, levesen és kávén éltek. Nekik gyakran kellett költözniük. De még az új húsporciózási módszert és a kiegyensúlyozottabb étrendet bekalkulálva sem került a szállás többe, mint havi tizenkét dollárba, mert a bevándorlók nem Park and Tilford[18]-minőségű boltokból vásároltak. A levesbe való hús azokban az időkben nyolc centbe, egy fél kiló sonka kilenc-tíz centbe kerülhetett. Az itt lakók már azért is átköltöztek az egyik házból a másikba, hogy egy hónapban egy dollárt vagy akár ötven centet megspóroljanak. Mindenki átmeneti időre jött, és minden megtakarított fillérrel közelebb került ahhoz, hogy hazatérhessen a szülőföldjére, a szerettei közé. Nem tudtam napi tizenöt órán keresztül tartani a munka ritmusát, így felváltva dolgoztam naponta tizenkettő vagy tizenöt órát. De sokszor eszembe jutott, hogy felmondok, és új munkát keresek egy másik gyárban. Reggelenként, különösen hétfő reggel nehezen keltem. Az izmaim lassan alkalmazkodtak a nehéz fizikai munkához, és egy kis pihenés után még fájdalmasabb volt az újrakezdés.

Az Old Factoryben eltöltött három hét után már veteránnak számítottam, így aztán rám bízták a legnehezebb és legveszélyesebb feladatot: én vittem a *hitz*-et a kohóból a mintához. Egy 45–55 liter olvadt vasat is befogadó öntőüstöt egy három és fél méter hosszú acélkeret közepébe szorítottak. A keret mindkét végére páros nyelet szereltek, és két ember vitte a nehéz szállítmányt, akár a homokfutóba fogott lovak. Nem kellett messze mennünk vele, talán úgy negyvenöt métert tettünk meg, de még ez is hatalmas távolságnak tűnt. Nemcsak nehéz volt, amit cipeltünk, hanem elképesztően forró is. Mindig attól féltem, hogy én vagy a másik nyélnél álló társam megbotlik, elesünk, és akkor mindketten megégünk, talán meg is halunk. Három inget és két overallt hordtam, hogy kibírjam a forróságot, és természetesen nagyon izzadtam. Minden egyes út után kimentem az udvarra, a számba vettem a vízcsapot, és annyit ittam, amennyit csak tudtam. Még mindig beleborzongok, ha eszembe jut ez az időszak.

Öt napig cipeltem a forró fémet, de akkor összeestem, és kórházba vittek. Négy nappal később tudtam meg Fráternétól, aki mindennap meglátogatott, hogy tüdőgyulladásom van. Kicsit sem volt kellemes több mint két hétig úgy feküdni a kórházban, hogy senkivel nem tudtam beszélni, és nem értettem, amit mondani próbáltak nekem. Amikor kiengedtek, még túl gyenge voltam a munkához. Mivel nem sokkal korábban feljavítottam gyér ruhatáramat, nem volt már meg a harminc dollárom. És közeledett a tél.

Szép őszi napokon általában kiültem az Erie-tó partjára, és néztem, ahogy elindulnak a nagy gőzhajók. Tudtam, hogy nem tengerjárók, mégis az óceán, az *SS Carpathia* és az otthonom jutott róluk az eszembe. Úgy éreztem, végképp magamra maradtam, és most először rám tört a honvágy. Azon az őszön töltöttem be a tizenkilencedik életévemet, és nehéz ebben a korban egyedül, betegen, munkaképtelenül, idegenek között élni egy idegen országban. Ma sem kárhoztatom magam amiatt, hogy néha sírva fakadtam, de nem felejtettem el a régi dalt, és „ott sírtam, ahol senki sem lát". Azt is elhatároztam, hogy ha törik, ha szakad, megpróbálok megtanulni angolul.

Találtam egy hirdetést, amely szerint egy bizonyos Mr. Brown hetente másfél dollárért ad angolórákat, és beiratkoztam hozzá. Nem virágzott az üzlet, csak öten jártunk a tanfolyamra. Addig nagyon kevés nyelvtudás ragadt rám, mert ha az ember a honfitársai között él, akkor – épp úgy, mint a víz – a legkisebb ellenállás irányába halad, és különben is: ahogy ezt már korábban is említettem, amit az ember eleinte magára szed, az igazából valami egészen más. Ráadásul az angol nyelv igen nehéz. Bár nem sokat tanultam Mr. Brown iskolájában, azért megérte odajárni: az egyik diáktársam szerzett nekem egy olyan állást, amely megfelelt az egészségi állapotomnak. Néhány nappal később már a Hollenden Hotel ablakait mostam. Semmi kétség, könnyű munka volt.

A Hollenden műszakvezetőnőjétől öt szobát kaptam, és nemcsak ablakokat kellett mosnom, hanem a tornácon álló növények locsolását is rám bízta. Soha nem fogom elfelejteni, milyen türelmesen és kedvesen bánt velem. Azt mondta, hozzak egy vödröt. Nekem sejtelmem sem volt, mit akar. Kézen fogott, odavitt a vödörhöz, rámutatott és vagy tízszer elismételte a szót. Azután nekem kellett néhányszor utánamondanom, és nem is felejtettem el soha, mit jelent az, hogy *pail*. Végül elkísért az első szobába, megtanított ablakot pucolni, és megmutatta, melyik öt szobáért leszek felelős.

Igyekeztem hasznossá tenni magam, gyorsan elvégeztem a feladatomat, és amikor mind az öt szobán túlestem, jelentkeztem nála. Életem legnagyobb meglepetése várt rám.

A műszakvezetőnő addigra felfedezte, hogy értek kicsit németül, és a saját szegényes németségével megtámogatott angol nyelven lehordott, amiért többet szerettem volna dolgozni, mint amennyit elvárnak tőlem. A *Leben und leben lassen* (élni, és élni hagyni) volt a mondókája lényege, és rám parancsolt, hogy kezdjem újra ugyanazt, amit addig csináltam. Nincs más dolgom egy nap, mint meglocsolni a növényeket, és megtisztítani az öt szoba ablakait.

Az ebédidő vetett véget a prédikációnak, és az asztal mellett megismerkedhettem jó pár új munkatársammal. Délután négykor, a műszak végén újra kaptunk enni. A három étkezésen és az étkezések közötti ropogtatnivalókon kívül havonta tizennyolc dollárt kerestünk. Az étel amerikai volt, vagyis furcsa. De a szakács vagy az éléskamra őre kedvességének hála, mindig hozzájuthattunk egy kis kávéhoz, tejhez vagy süteményhez. Éltem az alkalommal, és annyit ettem, amennyit csak egy betegségéből frissen felgyógyult tizenkilenc éves képes. Egyedül az zavart, hogy az esték hosszúra nyúltak, és nyolc körül már újra korgott a gyomrom. Mivel a szobámért 1,25-öt, Mr. Brownnak pedig másfél dollárt fizettem, és ezen kívül néha-néha villamosjegyre is költenem kellett, nem maradt sok a fizetésemből.

Megtanultam potyázni. 1907-ben az utasok és a kalauzok is tökéletes megoldásnak tartották, hogy a villamoscég egy dobozba gyűjtötte a viteldíjat. A kalauz végigjárta a kocsit, összegyűjtötte az ötcenteseket, és annyi érmét dobott a helyére, amennyit akart, vagy amennyire ideje jutott. Ha „túl kevés ideje jutott rá”,

és a műszak végén az elvárthoz képest kevesebb pénzt adott le, akkor egyszerűen kirúgták, de a cégvezető még meg is köszönte neki, hogy legalább a járművet visszavitte a remízbe. A villamoskocsi nyitott volt, és hosszú lépcső futott végig az oldalán. Délután ötkor tucatjával lógtak rajta. Ha az ember a villamos egyik végén fellépett a lépcsőre, mire a kalauz nagy nehezen eljutott hozzá, már le is ugorhatott. Néha három vagy négy villamossal értem haza, de megspóroltam a viteldíjat.

Aki a Hollenden Hotelben dolgozott, annak hetente egyszer vissza kellett mennie este hétre, hogy a mosodában őrködjön. Máig nem tudom, mire vigyáztunk, bár azt hiszem, azt kellett megelőznünk, hogy leégjen a ház. Ezek voltak a legszebb napjaim, hiszen több tucat lány dolgozott a mosodában. Tizenkilenc voltam, és amióta csak eljöttem Magyarországról, ők voltak az első lányok, akiknek a közelébe kerülhettem.

Az amerikaiak nem értették, mit jelent, hogy a milliószám érkező tizennyolc és harminc év közötti bevándorlóhoz nem tartoznak bevándorló nők. A sok messziről jött fiatalember nagyon nehezen talált a saját országából származó párt, nem volt ritka az olyan nagy, magyar kolónia, amelyben egyetlen nőnemű személy sem élt. A szállókon lakó családok is fiatalok voltak, a lányaik sem lehettek elég idősek hozzá, hogy valaki párjául választhassa őket. Portsmouthban például egy magyar lánnyal sem találkoztam. A viszonylag kevés fiatal bevándorló nő általában háztartási alkalmazott lett, a New Jersey állambeli New Brunswickban, a Johnson & Johnson gyárban egészségügyi termékeket készített

vagy a passaici szövödék valamelyikében helyezkedett el. A férfiak viszont szénbányába vagy a pennsylvaniai nehézipari városokba kerültek. Nem beszéltek angolul, ezért hiába vágytak társaságra, vagy dédelgettek egyéb hátsó szándékokat, nem tudtak amerikai lányoknak udvarolni. Volt, aki a burdosnét ostromolta, és a kiegyensúlyozatlan helyzet nemegyszer tragédiához vezetett. A legtöbb bevándorló némán szenvedett, de szenvedett.

Jó pár magányos férfi nem tudta kivárni, hogy hazakerüljön Magyarországra, elment Passaicba vagy New Yorkba és onnan hozott feleséget. Az I. világháború végéig nem is változtak a körülmények. Addigra sokan hazautaztak, hogy megházasodjanak, sokan pedig olyan jól megtalálták a helyüket Amerikában, hogy udvarolni kezdhettek más magyar családok lányának, és akár meg is nősülhettek.

A Hollendenben dolgozó mosónők mind bevándorlók vagy bevándorlók lányai voltak, és mind tudtak angolul. Sokkal többet tanultam tőlük, mint Mr. Browntól. Gondolom, senkit sem lep meg, hogy velük nem a gyári munkáról diskuráltam. De bármilyen kellemes is felidézni azokat az órákat, az én koromban már ártalmas volna túl hosszan időznöm e tárgynál.

Eltelt egy hónap, és újra elég erősnek éreztem magam egy jobban fizető munkához, ráadásul nagy szükségem is volt a pénzre. Úgy döntöttem, hogy revansot veszek az élettől, és mint fizető vendég maradok a Hollendenben. Mint életemben később annyiszor, itt is felmondtam, és egy kis öntödében próbáltam szerencsét.

Elhatároztam, hogy kitanulom az öntőmesterséget, mert így a szakmunkások között is a legmagasabb fizetésre számíthattam, és abba is belenyugodtam, hogy a tanulóidőm során csak napi 1,25 dollárt keressek. Kályhaalkatrészek mintáit kellett elkészítenem. Ez a szakmán belül viszonylag jobb lehetőség volt, hiszen kicsi és könnyű darabokkal dolgoztunk. A kályhaalkatrész mintáját nedves homokba építettem egy kis formázólapon, a tetején pedig lyukat hagytam a beöntendő fémnek, a *hitz*-nek.

A munkanap vége előtt, amikor elkészültek az öntőformák, ahogy valaha az Old Factoryben, itt is át kellett vinnem a társaimnak a *hitz*-t. Egy hosszú nyelű eszköz segítségével beöntöttem a kész formába az olvasztott fémet. Néhány perccel később a többi munkás – az öntő nem egyszerű, hanem képzett munkás! – ledobta a formát, hogy szétválassza az öntvényt meg a homokot: ugyanezt csináltam az Old Factoryben töltött első napjaim során.

Az első napomon negyvenkét öntőformát készítettem, de csak három jó öntvény került elő belőlük. Nem túl biztató indulás. A következő hetekben lassan javult a teljesítményem, de nem olyan gyorsan, mint ahogy elvárták. Mások, akik velem együtt kezdték az ipart, tizenöt jó formát csináltak egy műszakban, és az vagy száz jó öntvényt jelentett. Az én rekordom viszont százhúsz formából csupán harminc használható alkatrész volt. Lejárt a négy hét, és tudatták velem, hogy véget ért a tanulóidőm. Az 1,25-ös napidíj helyett darabbért ajánlottak: négy cent járt minden hibátlan öntvényért. Nem ujjongtam a hír hallatán, és nem

tetszett a helyzet, a többiek viszont kárörvendve figyelték sikertelen próbálkozásaimat, és nem rejtették véka alá, hogy milyen örömmel fogadják a kudarcaimat.

Mégis az öntödében maradtam még egy hétig. Egy esős napon, a lyukas tetőn keresztül víz került az öntőüstbe. A víz különös reakciókra készteti az olvadt vasat. Egyetlen csepp hatására ezer szikra pattant, az egyik a térdemet érte, átégette a nadrágomat, és akkora lyukat csinált, amelyen egy jókora mogyoró is átfért volna. A kártérítés akkoriban ismeretlen fogalom volt, és amikor nagyjából egy hét alatt megérett bennem az elhatározás, hogy más, biztonságosabb munkát keresek, legfeljebb öt dollárom lehetett.

Közeledett a tél, meleg ruhára és alsóneműre volt szükségem. Megint magányosnak és elhagyatottnak éreztem magamat, és valamiképpen félni kezdtem az élettől. Szerencsére semmit sem hallottam az 1907-es bankpánikról, pedig a termelő gyárak egymás után zártak be Amerikában. Ha tudtam volna a közelgő eseményekről, valószínűleg levélben kérek pénzt a hazaútra. Ezt a pénzt egyébként sokszor felajánlották otthonról, de én fontolóra sem vettem a lehetőséget.

Azt mondtam Fráternénak, hogy amíg munkát keresek, kényelmesebb volna házon kívül ennem. Csak a szobát béreltem, ellátást nem kértem. Többnyire elmentem a villamos-végállomásig, ott vásároltam egy darab kenyeret és hozzá néha sajtot vagy szalonnát. Egyszer-egyszer kihasználtam a kocsmai ingyenebédeket, de a magyar kerületben nagyon szerény volt a válasz-

ték, nem érte meg az árát. Elvégre ki kellett fizetnem a sört, amit nem ittam meg. Ha viszont jobb kocsmákat vettem célba, akkor villamosra kellett szállnom. Megértettem, hogy a szegény ember mindig mindenért többet fizet, mint a gazdag.

Teltek a napok, a hetek, én a gyárakat jártam és munkáért könyörögtem, de elkerült a szerencse. Már több mint két hete hiába próbálkoztam, és miután kifizettem a heti lakbért, negyven centem maradt. Dél körül értem haza, kedvetlen voltam és fáradt, erre jött Fráterné, és még alaposan le is hordott. Tudta, hogy nem eszem rendesen, és látta, hogy fogyok. Minden teketória nélkül az asztalhoz parancsolt, és egy tál pörköltet tett elém. Leszidott, butának nevezett, és kijelentette, hogy Amerikában senkinek sem kell éheznie, még annak sem, aki éppen állástalan maradt. Azt is tudtomra adta, hogy a szálláshelyek tulajdonosai akkor sem szabadulnak meg a lakóiktól, amikor azok bajba kerülnek... már ha azok a lakók becsületesek, és hajlandóak dolgozni. Újra teljes ellátást ígért, és hozzá ráadásul azt, hogyha a hónap végén még mindig munka nélkül leszek, akkor a férje fizeti a részem.

Boldogan tömtem magamba Fráterné főztjét – voltak önök tizenkilenc évesen éhesek? –, de még jobban örültem a belém vetett bizalomnak. Végre elértem, hogy elfogadjon a környezetem. Örömömben sírva fakadtam.

Akkor is azt éreztem, amit most érzek: ezek a csodálatos asszonyok, a bevándorlók keményen dolgozó feleségei soha nem kapták meg a nekik járó elismerést. Fiatalon jöttek Amerikába,

és azonnal egy férfiszállón találták magukat, amelyet a férjük korábban egy olyan bevándorló családtól vásárolt, amelyik hazautazott vagy elköltözött. Egy burdosné az érkezése másnapjától tizenkét-húsz munkásemberre főzött, mosott, sütötte a kenyeret. És miközben tíz-húsz éven át csinálta ezt, évente szült egy gyereket.

A gazdaasszonyok hajnali ötkor keltek, hogy előkészítsék a reggelit, és kis fedeles fémvödrökbe pakolják az ebédet. Kitakarítottak, a gyerekeikkel foglalkoztak, a boltba siettek, és mivel nem tudtak angolul, mutogatással szerezték be, amire szükségük volt. Azután gyorsan haza. Megszámlálhatatlanul sokszor fordultak a vödrükkel, hogy vizet hozzanak a kútról, mert máskülönben nem tudtak volna mosogatni és mosni. A hazatérő férfiak számára nagyon sok vizet forrósítottak, megsütötték azt a csodás kenyeret, amelyből mindegyik vekni akkora, mint egy kocsikerék, felszolgálták a vacsorát, elmosogattak, megetették a gyerekeiket, és úgy este kilenc körül az ágyukba rogytak.

Manapság ezekből az immár korosabb teremtésekből gyakran csak a dagadt bokájukat, a korcs angolságukat, a fejükre kötött egy szál kendőt érzékeljük, és sokan kinevetik meg lenézik őket. Az ő heroikus munkájuk nélkül a bevándorlók milliói nem viselték volna el a hazájuktól távol töltött éveket, pedig a gyorsan növekvő amerikai iparnak nagy szüksége volt ezekre a milliókra. Amikor jóval később megismerkedtem a nyugat felé induló pionírok néhány asszonyával, a közös szállásokon dolgozó nők jutottak eszembe róluk, és nem találtam különbséget abban, amit elértek.

És amikor a II. világháború borzalmai közepette az a megtiszteltetés ért, hogy az óceán túlsó oldalán szolgálhattam Amerikát, és láttam a sok külföldi nevű tisztet és sorkatonát, megint csak a sok hunky, hunyak és digó meg latinó kiváló feleségére gondoltam. Nem hiszem, hogy a Függetlenségi Háború Lányai[19] különbek lennének a bevándorlók és a pionírok asszonyainál.

Több mint egy hónapon keresztül kerestem munkát, és nem hagytam magam elkedvetleníteni: mindig bíztam benne, hogy találok valamit, habár a rossz gazdasági helyzet nem akart véget érni. Amerika történetének kezdetén az ásót egyszerűen ásónak hívták, és az az elegáns kifejezés, hogy „pangás" még nem jött divatba.

Egy gyárban gépszerelőt kerestek, és én azt mondtam az előmunkásnak, hogy Magyarországon kitanultam a szakmát. Az európai szerelők általában képzettebbek voltak, mint az amerikaiak, mert ők négy évet inaskodtak is. Az előmunkás a papírjaimat kérte, én pedig sértetten azt feleltem, hogy Amerikában vagyunk, ahol az embernek nem kell magával hordania a bizonyítványait. Erre felvett. Egy nagy fúrógépet kezeltem, és két napig minden jól ment. Reméltem, hogy idővel beletanulok a szakmába, és közben felvehetem a 2,25 dolláros napidíjat. A harmadik napon viszont megszorult a fúrószár, nekem fogalmam sem volt, mihez kezdjek vele, és természetesen kirúgtak.

Ezután a magyar nyelvű *Szabadság* egy hirdetésére válaszoltam, amelyben festőt kerestek. A főnök magyar volt, és két órán belül rájött, hogy még életemben nem tartottam ecsetet a kezemben. Elmondott mindennek, és nem akarta kifizetni a két órámat, hosszas civakodás után végül ötven centtel jöttem el. Azóta nem szeretek olyan képességekre hivatkozni, amelyekkel nem rendelkezem.

Már több mint tizenöt dollár adósságot halmoztam fel, amikor ismét rám mosolygott a szerencse – vagy az, amit akkor szerencsének hittem. Fráternét meglátogatta egy biztosítási ügynök, és én felismertem Ulmert, aki Pásztóról származott. Valaha gazdag volt, a grófi kastélyon kívül az ő birtokában állt Pásztó egyetlen kétszintes háza; a saját kőbányáját vezette, de építési vállalkozóként is dolgozott. Talán úgy két évvel azelőtt ment csődbe, hogy elindultam Amerikába. Hamis váltókkal kapcsolatban is botrányba keveredett, de nagyon megörültem a földimnek, és egyáltalán nem érdekelt a múltja. Ő is megörült nekem, és hívott, hogy lakjam a családjánál. Nagyon szegény volt, bevándorlóknak árusított biztosításból tartotta fenn magukat, a fia, Miklós, akivel valaha együtt jártam iskolába, alkalmi munkával segített be.

Fráterné sem haragudott, amiért elköltözöm, túl sokan laktak nála hitelben, és tudta, hogy amint szert teszek valamennyi pénzre, megadom neki a tartozásomat. Beköltöztem Ulmerékhez.

6. fejezet

Újra a bányában

Ulmer, Miklós és én négy napon át együtt próbáltunk munkát találni. Az ötödik nap bányászokat kerestek a *Szabadság* egyik apróhirdetésében. Jelentkezni személyesen, munkára készen kellett Pennsylvaniában, egy pittsburghi magyar étteremben. Rábeszéltem Miklóst, hogy jöjjön velem Pittsburghbe. Tudtuk, hogy a szülei nem engednék el, ezért úgy döntöttünk, nem mondunk semmit, csak odamegyünk tehervonaton, és majd a bányából írunk haza, hogy küldjék a ruháinkat utánunk.

Másnap reggel ki is szöktünk a vasútállomásra. Én felugrottam a vonatra, de Miklós, aki nem is lelkesedett igazán a bányászat gondolatáért, lemaradt, és egyedül utaztam el. Tíz centem volt és egyetlen váltás ingem.

A vonat egészen az Ohio állambeli Youngstownig vitt. Onnan gyalog folytattam az utamat, és félreállított, üres marhavagonokban aludtam. A harmadik napon már nem volt mit ennem. Végül pont szemben Pittsburghgel eljutottam a Monongahela

folyó partjára. Olyan éhes voltam, hogy odamerészkedtem egy férfihoz, és kértem tőle pár fillért kenyérre. Két centet adott. Amikor otthagytam, egy fiatal néger, aki kihallgatta a beszélgetésünket, a nyomomba eredt, és adott öt centet. Azóta is szeretem a fekete bőrű embereket. Később rájöttem, hogy ettől az esettől függetlenül is a barátjuk lettem volna. Két súlyos örökséget cipeltem a lelkem mélyén: a gettót és a mátraverebélyi parasztok szegénységét; világéletemben ösztönös szimpátiát éreztem minden kisemmizett iránt.

Külföldről érkeztem, vagyis eleve az esélytelenek közé tartoztam, nem nevezhettem magam igazi amerikainak. Pontosan tudtam, mit jelent a Ku-Klux-Klan és a hozzájuk hasonlóan gondolkozó emberek igazságtalansága és hazaáruló viselkedése. Nekünk, bevándorlóknak mondhatták, hogy menjünk haza, mert szabad akaratunkból jöttünk ide, a négerek viszont nem dörömböltek ugyanilyen lelkesen új hazájuk kapuin, amikor a jenki ősapák elrabolták őket az otthonukból.

Engedtessék meg nekem, hogy ezen a ponton szóljak néhány szót a meghívás nélkül érkezőkről, és megpróbáljam azok számára is tisztázni ezt a kérdést, akik nem sokat tudnak hazánk történelméről.

A bevándorlókat az első amerikai gyarmatok megalapítása óta az I. világháború végéig kifejezetten invitálták ezekre a partokra. A nagybirtokos vállalkozások évtizedeken át csábították az újonnan betelepülőket, és ez még George Washington ültetvényeire is igaz. A polgárháborút követően, amikor a hazai konszernek

elkezdték országunk iparosítását, a kelet-európai országokat újra elöntötte a propaganda, és később közvetve a gőzhajótársaságok folytatták ezt a munkát. De olyan intenzíven, hogy néhány országban az amerikai követségen emeltek miatta kifogást.

Mr. Morgan acélipari üzeme a véres homesteadi sztrájk[20] idején több ezer lengyel vendégmunkást hozott be, és egyre több cég követte a példáját, míg végül a Kongresszus törvénnyel tiltotta meg a szerződés alapján bevándorlók alkalmazását. Pedig még az én időmben is szokás volt, hogy a főnök arra kérte a megbízható munkásait, beszéljék rá egy-két rokonukat az ideköltözésre, és előleget ígért a gőzhajójegyre. Ugyanakkor nekünk, bevándorlóknak sok igazságtalan előítélettel kellett szembenéznünk, és a nagy gazdasági válság idején nemritkán vágták a fejünkhöz, hogy menjünk vissza oda, ahonnan jöttünk. Legfőbb ideje, hogy felemeljem a hangom, és felvilágosítsam az USA már itt született polgárait: minket meghívtak erre a földre.

Nagy a kísértés, hogy a kelet-európai bevándorlók érdemeiről és hibáiról kezdjek beszélni, különösen azután, hogy megkaptuk a kvótarendszer stigmáját, amely előnyhöz juttatja az úgynevezett „nordikus" nemzetek képviselőit, és így jóval Hitler előtt bevezette a rasszista gondolatot Amerikába. De a téma alapos megtárgyalásához egy egész könyvre volna szükség.

Térjünk inkább vissza Youngstownba, ahol öt centen kenyeret vettem, de éhes maradtam, így a másik két centet is zsemlére költöttem, amit másnap reggel, miután az éjszakát megint egy marhavagonban töltöttem, nagyon megbántam.

A Pittsburghbe vezető hídon kiderült, hogy egy cent hídpénzt kérnek, és nekem nem volt annyim. Kénytelen voltam jó pár kilométert gyalogolni, hogy a vasúti híd felől kerülhessek, de rémülten siettem rajta keresztül, mert attól féltem, hogy ha jön egy vonat, akkor be kell ugranom a Monongahelába. Amikor átértem, még vissza kellett mennem a városba. Délután egy óra körül érkeztem utazásom céljához, a magyar étterembe.

Leültem egy asztalhoz, és a tulajdonos megkérdezte, kérek-e levest. Mondanom sem kell, rettentően éhes voltam, és nem volt elég erőm hozzá, hogy bevalljam, egy fityingem sincs. Miután végeztem a levessel, és jó pár karéj kenyeret elfogyasztottam hozzá, elárultam, hogy az álláshirdetés miatt jöttem, és nem tudok fizetni. Gondoltam, vagy alaposan fenéken billent, amiért elfogadtam, amit kínált, vagy kihozza a következő fogást. De egyiket sem tette. Azt mondta, hogy vár még valakit, aki talán két óra múlva érkezik, és akkor elvisz minket a szénbányába.

A másik ember még is érkezett, és négy óra körül már a pennsylvaniai Iselinben, egy kis bányászvárosban voltunk. Egy magyar szálláson kaptunk helyet. Azt is megtudtuk, hogy az éjszakai műszakba leszünk beosztva, és a következő este kezdünk. Az új cimborám középkorú férfi volt, Lajtosnak hívták, és már sok tapasztalatot szerzett vájárként. Majd hat hétig dolgoztam az iselini bányában, és ez alatt az idő alatt végig együtt laktunk.

Az új munkahelyünkön, még azelőtt, hogy igazán nekigyürkőztünk volna, elárultam, milyen kevés gyakorlattal rendelkezem, és felajánlottam neki, hogy a közösen megrakott csilléin-

kért járó bér kétharmada legyen az övé. Vallomásom nem lepte meg, és azt mondta, majd a műszak végén eldönti, milyen arányú osztozkodást lát igazságosnak.

Iselinben egészen másképpen folyt a kitermelés, mint Thacker Minesban. Thackerben napközben fejtették a szenet, az éjszakai műszaknak egyedül az volt a dolga, hogy megpakolja a csilléket. Itt viszont lyukakat kellett fúrnunk, és kirobbantottuk a szenet, mielőtt nekiláthattunk volna a lapátolásnak. Ehhez pedig két férfi közös munkájára volt szükség.

Megtanultam, hogy miért hívják a nagy kézifúrót angolul „crampnek", vagyis görcsnek. A majd kétméteres fúró nyele elágazott, és ha az ember a mellkasának támasztotta, azután teljes erőből nyomta, akkor kézzel el tudta fordítani. Többször is ki kellett húzni a szénfalból, hogy a tompuló végét megreszeljük, mielőtt elég mély (majd kétméteres) lett a keletkező lyuk ahhoz, hogy behelyezhessük a töltetet. Ha vékony kéntelérhez értünk, a társaknak egyesíteniük kellett az erejüket: a második bányász az első bányász hátának nyomta a hátát, és tolta. Mire kifúrtak két-három lyukat, valóban beleállt a kezükbe a görcs. Nagyon hálás voltam azért, hogy egy tapasztalt bányász lett a társam, mert egyedül el sem tudtam volna kezdeni a munkát.

Amikor megvolt a két vagy három fúrólyuk – egy sokat látott, képzett vájárnak el kellett tudni döntenie, hogy hány lyukra van szüksége –, a csákány nyele köré nagy papírdarabot csavartak, és a létrejövő tölcsért teletöltötték fekete porral. Mielőtt a patron robbant, a bányászok a csille mögött kerestek fedezéket, vagy kifutottak az üregnek nevezett helyről. Ha a szénfal leomlott, nekiláttunk a csille megpakolásának. Igyekeztem tartani a tempót Lajtossal. Miután kiküldtünk tizenhárom tele csillét, jött a műszak legnehezebb része. Nagyjából huszonöt centiméter széles, hosszú sávban laza kövezet települt a szén és a tömör homokkő fedő között. A szén kitermelése után ezt is le kellett robbantanunk és ki kellett szállítanunk. Bár a puha kőzetben rövidebb fúrólyukakra volt szükség, sokkal nehezebben boldogultunk velük.

Hajnali négy óra körül végeztünk, és fejenként három és fél dollárt kerestünk. Lajtos azt mondta, a tizenhárom csilléből csak hétnek az árát kéri el, mert ügyes és szorgos munkatársnak lát. Természetesen örültem neki, hogy újra sikerült pénzt keresnem, de a dicséret még nagyobb örömet okozott. Kezdtem úgy érezni, hogy előbb-utóbb igazi bányász válhat belőlem, és nem leszek örök kívülálló. Az előző néhány évben mindig az voltam, és sajnos majd harminchét év telt el így, egészen addig, míg az OSS[21] szolgálatába nem léptem, és a II. világháború idején Európába nem vezényeltek.

Gyerekkoromban mint a falu egyetlen zsidó gyereke Mátraverebélyen is kívülállónak éreztem magam. A zsidó iskolában nem változott a helyzetem, mert a szívem mélyén nem tartoztam a többiek közé, azután a magyarországi hivatalnokoskodásom idején sem lettem a társaság része, hiszen nem végeztem el a kereskedelmi iskolát. Természetesen a kétkezi munkások között sem változott semmi, egyrészt, mert zsidó származású voltam, másrészt, mert nem munkáscsaládban nevelkedtem.

Iselinben keményen dolgoztam, de az Amerikában töltött első harminchét évem során egyszer sem éreztem magam olyan boldognak, mint akkor. Négy héten keresztül minden nagyszerűen ment, akkor viszont minket is utolért a válság és a pánik. Fogyott a munkánk; hetente csak két-három nap kellett dolgoznunk. A bányát nem zárták be, de az ott működő szakszervezet elszánta magát, hogy az összes bányászt belépésre kényszeríti, és aki nemet mondott, annak el kellett hagynia a telepet.

A szakszervezeti tagság körülbelül harminc dollárromba került volna, a szállásért és ellátásért havonta tizenhat dollárt fizettem, és mivel úgy kalkuláltam, hogy hetente hat dollárt fogok keresni, az anyagi kilátásaim nem voltak túl biztatóak. Addigra úgy éreztem, hogy a New Yorkba érkezésünk napján ajánlott munkát is el tudnám végezni. A munka a Hudson folyó alatt húzódó McAdoo-alagút építése lett volna, sűrített levegős befúvás mellett, nyolcórás műszakonként két dollárért. Az *SS Carpathiá*-n érkező társaimmal mind hallottunk a vérző orrokról és fülekről, amelyek a McAdoo építését kísérték, és ezek a hírek visszariasztottak minket. Mivel a munkámmal kivívtam Lajtos elismerését, és valóban hozzászoktam a nehéz feladatokhoz, elszállt belőlem a félelem. Így hát negyven dollárral a zsebemben otthagytam Iselint.

Kicsit bosszantott, hogy az Ulmeréknek küldött leveleimre nem érkezett válasz. De amikor eljöttem a bányából, direkt örültem, hogy nem kell magammal cipelnem a ruháimat, mert ha alkalom nyílt rá, megint csak tehervonatokon potyáztam.

Egyszer-egyszer kénytelen voltam gyalogolni. Éjszakánként vártak az üres marhavagonok, Newarkban pedig vonatra szálltam.

Amikor megérkeztem New Yorkba, a Rákóczi Hallba, régi barátok üdvözöltek. Az *SS Carpathiá*-ról ismerős Eger, Rahman és Bakron is nagyon örült a viszontlátásnak, mert jó társaságban a nyomor is elviselhetőbb, és nekik mind üres volt a zsebük. Elmeséltem nekik, hogy az alagút építésén szeretnék dolgozni, erre ők a képembe nevettek, és azt felelték, hogy ott akkor sem kapok munkát, ha fizetek érte, pedig a napidíjat időközben másfél dollárra csökkentették.

Ekkor kerestem meg először a brooklyni unokatestvéremet, Weisst, de csak azért, hogy az óhazából érkezett leveleim felől érdeklődjem. Attól kezdve továbbította is a postámat, ha kértem. Legnagyobb meglepetésemre, a megadott címen egy omladozó, fagerendás házat találtam. A rokon kicsit zavarba jött, amikor a szappangyárról kezdtem kérdezősködni, és elárulta, hogy igazából mivel foglalkozik: éttermekben és henteseknél gyűjtött zsírt, amit aztán a szappangyárba szállított. Egy szekér és egy vén gebe volt a felszerelése. A levele fejlécével csak az üzleti kapcsolatainak és barátainak próbált imponálni. Szegény volt, alig tudta eltartani öt gyerekét.

Azt már meg sem kérdeztem, hogy miért nem várt a kikötőben. Felajánlotta, hogy költözzem hozzájuk, de ennek hallatán a felesége veszekedni kezdett vele jiddis nyelven. Nem tudok jiddisül, de elhárítottam a meghívást. Sőt, a csésze kávét is visz-

szautasítottam, amellyel Mrs. Weiss megkínált, zsebre gyűrtem a leveleket, amelyeket kaptam, és távoztam.

Az egyik levél szomorú meglepetést tartogatott. A legidősebb bátyám azt írta, hogy tizennégy éves korom óta kizárólag szégyent hozok a családra, és a kivándorlással feltettem a koronát a csalódásaikra. Megfordult körülöttem a világ, és elfogott a pulykaméreg: kizárólag arról számoltam be nekik, hogy dolgozom és elégedett vagyok. A küzdelmeimről nem tudhattak otthon.

De tovább olvastam, és gyorsan megértettem, miről van szó. Ulmer Miklós, a gyáva nyúl nem árulta el a szüleinek, hogy egy szénbányában akartunk munkát keresni. Félt. Ezért aztán a szülei azt hitték, hogy minden búcsú és a négynapi lakbér megfizetése nélkül megszöktem tőlük. Az öreg Ulmer rögtön írt a bátyámnak, és közölte vele, hogy hálátlan disznó vagyok. Amikor rosszra fordult a sorsom, befogadott az otthonába, én pedig minden holmimat hátrahagyva leléptem, még az anyám fotóját is náluk hagytam. Természetesen azt sem hagyta ki, hogy mekkora összeggel tartozom, és levelében megháromszorozta az igazságot. A bátyám azonnal el is küldte neki a pénzt.

Néhány nappal később Ulmer már pontosan tudta, hogy nem akartam átverni, hiszen megkapta az Iselinből küldött levelemet. De annyi tisztesség már nem szorult belé, hogy másodszor is írjon Magyarországra. Évekbe telt, mire sikerült meggyőznöm az otthon maradottakat, hogy nem akartam meglopni a földinket, hogy becsületesen élek, és soha nem csaptam be szándékosan senkit. Azért viszont hálás voltam, hogy a bátyám azt is megírta,

anyámat megkímélték a hírtől, és nem említették neki a szökésemről szóló levelet.

Jóval később azt hallottam, hogy miután Miklós eltűnt valahol az Egyesült Államokban, Ulmer, a felesége és a lányuk visszatért Magyarországra. Az I. világháború után az asszony írt nekem otthonról, és kért a lánya kelengyéjére kétezer dollárt. Elküldtem neki az összeget.

A negyven dollár keresetemet betettettem a C sugárúton működő Kollath Bankba. Három nappal később Mr. Kollath főbe lőtte magát. 40 dollárért cserébe egy kis leckét kaptam a magánbankokról és bankárjaikról. Az idegen nyelvű újságokban sokan hirdették magukat, pénz hazaküldésében, megőrzésében és behozott tárgyak eladásában is segítséget ajánlottak. Éles verseny dúlt közöttük. Legtöbbjük veszteségesen működött, és a napi hátralékot a következő napi bevételből foltozta ki, egész addig, míg a gazdasági válság utol nem érte. A bevándorlók sok millió dollárja veszett el így. Évekkel később a legtöbb állam szigorú felügyelet alá helyezte a pénzintézeteket. Néhány tulajban maradt annyi tisztességérzet, hogy öngyilkosságot kövessen el, de a többségük egyszerűen bejelentette, képtelen megfelelni az új előírásoknak, és lehúzta a rolót. Volt, aki milliódolláros tartozást hagyott maga után. Volt, aki egy fillér nélkül távozott, más viszont megőrzött magának annyit, amennyivel új helyen újrakezdhette ugyanazt.

Néhány nap telt csak el, és ismét koldusszegény voltam, ezúttal New Yorkban. Nem volt fedél a fejem felett, nem volt több ruhám annál, mint amennyit viseltem, és nem volt tíz centem,

hogy ágyat bérelhessek éjszakára a Bowery valamelyik ócska szállóján. De 1907–1908 keserves telén nem voltam egyedül. Csak New Yorkban százezrével kóboroltak a hozzám hasonlók, és százával kucorogtak magyarok a különféle magyar kocsmákban, a Rákóczi Hallban, a Kossuth Hallban meg az összes olyan helyen, ahol napközben megtűrték őket a kályha mellett.

1907-ben még nem hallottunk állami munkaközvetítésről, nem létezett a Civil Works Administration,[22] Public Works Administration vagy bármilyen más állami vagy hivatalos támogatás. Mindenki csak magára számíthatott. Még huszonöt évnek kellett eltelnie, és egy újabb, nagy válságra volt szükség ahhoz, hogy Franklin Delano Roosevelt felrázza országunk szunnyadó szociális lelkiismeretét. Sok hónap és év telt el úgy, hogy az emberek koldultak és loptak. A koldulás és lopás szörnyű korszakában történt meg, hogy a New York-i Rosalsky bíró nyolcéves börtönbüntetésre ítélt valakit, aki elemelt egy nyolccentes kenyeret.

Ezekben a különösen nehéz időkben az Amerikába érkezett bevándorlók nap mint nap megküzdöttek azért a pár fillérért, amelyen valami harapnivalót vehettek. Nap mint nap újabb tömegek léptek partra, és a korábban érkezettek a Battery Place-en várták őket, hogy egy-két centért cserébe tanáccsal lássák el őket vagy cipeljék a csomagjaikat. De a legtöbbször elkergetett minket a rendőr, mert azt hitte, hogy ki akarjuk fosztani a zöldfülűeket. Voltak, akik ki is akarták.

Néhányan közülünk, sőt igazából mindenki megpróbált koldulni. Akadt olyan magyar üzletember, aki mindegyik magyar

koldusnak hetente adott egy ötcentest, és a Második sugárúton egy bizonyos Mr. Balogh egyenesen tízcenteseket osztogatott, de aztán csődbe ment, és megölte magát. Wechsler úr, aki egy kis szárazáru-kereskedést működtetett az A sugárúton, különösen melegszívűnek bizonyult. A heti pár fillér mellé mindig bátorítást is mellékelt, és amikor megkértem, hogy egy nagyon kis csomagot őrizzen meg a számomra, arra is igent mondott. Ez volt az utolsó, aprócska kincsem: egy darab mákos pite, amelybe anyám belesírt aznap, amikor elindultam Amerika felé.

Az már piros betűs ünnepnek számított, ha volt tíz centünk, amiért éjszakai szállást kaptunk az egyik koldustanyán, de akinek sikerült tizenöt centet szereznie, az inkább a Hatodik utcai Kossuth Hallt választotta. Ezekben a ritka esetekben az *SS Carpathia*-ról származó összes barát jól járt. Amikor a kocsma éjfélkor bezárt, és a tulajdonos hazament, a fizető vendég leóvakodott az ajtóhoz, kinyitotta, és reggel hatig az egész társaság szálláshoz jutott. Ha egyikünknek sem volt tizenöt centje, addig utazgattam éjjel a metrón, míg el nem aludtam, és le nem hajítottak róla. Sokan voltunk, akik kihasználtuk a jól fűtött metrókocsikat, de akinek véletlenül lecsukódott a szeme, azt nem tartóztatták tovább. Ha csak három centet szereztem éjszakára, döntenem kellett, hogy egyek vagy aludjak. A Boweryben két centbe került egy kávé, és az ember addig maradhatott a kávézóban, míg el nem aludt – akkor onnan is kiparancsolták. Ha nem voltam nagyon éhes, akkor három centért helyet vásárolhattam egy teherautón. A teherautó a B sugárút és az Ötödik

utca sarkán parkolt, és vagy harmincan éjszakázhattak a fedett platón. De mi, koldusok sok éjszakát töltöttünk a Tomkins Square padjain is: rengeteg újságpapírt gyömöszöltünk a kabátunk alá és a nadrágunkba. Jó párszor elmentünk valamelyik nyilvános vécére, hogy átmelegedjünk. Januárban igen hideg tud lenni a New York-i közparkokban. Azokon az éjszakákon, amikor nem találtunk magunknak szállást, az Üdvhadsereghez fordultunk a Boweryben. Éjfél körül kezdtek egy bögre forró feketekávét (természetesen cukor nélkül) és egy darab kenyeret osztani. Egy-két óra sorban állás után, amikor arra értem az ablakhoz, hogy elfogyott a kenyér, könnybe lábadt a szemem.

Hajnali kettő és három között a koldusok körbejárták az éttermeket és az éjszakai lokálokat, hogy kenyér és péksütemény után kutatva feltúrják a kukákat. Én a Második sugárúton lévő Café Boulvard-t szerettem a legjobban. Elegáns hely volt, általában jó pár zsemlét találtam a szemét között. Hajnali ötre mind lementünk a Park Row-ba, és a német napilapra, a *Staats-Zeitung*-ra vártunk: nagyon sokan hirdettek benne bevándorlók számára portási vagy mosogatói munkát, amely többnyire szállással és ellátással járt. Rohantunk jelentkezni, felgyalogoltunk a Tizennyolcadik vagy Százhuszonötödik utcáig, ahol többnyire szembesülnünk kellett vele, hogy már több százan várnak ugyanarra a lehetőségre. Sok „tőkepénzes" azért került nálunk jóval közelebb jövendő munkaadója ajtajához, mert volt néhány fillérje, és magasvasúton érkezett.

Ha megengedhettem magamnak, a Hotel Alligator volt a kedvenc szállásom a Boweryben, ahol éjszakánként tíz centet kértek. Az ágy tele volt tetűvel, de nem bántuk. A szobákhoz zuhanyozó is tartozott, és éjjel-nappal volt forró víz. Közben abban reménykedtünk, hogy újból az *SS Carpathia* alkalmazottai közé kerülhetünk, és türelmetlenül vártuk a hajó érkezését, de újból rá kellett jönnünk, hogy akinek tőkéje van, annak mindene van, mert a fedélzetmester öt-tíz dollárért árulta a munkalehetőséget.

Emlékszem, egyszer rácsodálkoztam, hogy több mint öt hete csak kenyérmaradékon élek. Mindig éhes voltam, de lusta sosem, és elhatároztam, hogy magánvállalkozó leszek. Elindultam az East Side-on a Hatodik utcán, kigyalogoltam a lakóövezetbe, és bementem minden útba eső kocsmába. Felajánlottam, hogy tíz centért kitakarítok, és a vécét sem hagyom ki. Néha egész a Százhuszonötödik utcáig jutottam, és igazán szerencsés esetben egy nap háromszor is kaptam munkát. De legtöbbször csak egy ötcentes volt a jutalmam vagy némi harapnivaló az ingyenes ételek asztaláról. És ahhoz, hogy legyen két vagy három megbízásom, előbb száz, néha goromba elutasítást kellett elviselnem. Öt centből már kijött a napi betevőm, mert ennyiért árultak száraz kenyeret. De a szállás minden éjjel új gondot jelentett.

Egy alkalommal a barátaimat és engem is felvillanyozott a munkaügyi hivatal elé kifüggesztett, szinte hihetetlennek látszó hirdetés, amely egy szénbányában ígért munkát, és ráadásul ingyen odautaztatást. Mondanom sem kell, hogy amikor kinyílt a hivatal ajtaja, mi azonnal feliratkoztunk, és negyvenünket még

aznap a nyugat-virginiai Gleasonbe, a Maryland határán álló kis bányásztelepülésre vittek. A negyvenfős társaságban ott volt az *SS Carpathiá*-n megismert három társam, valamint egy magyar alispán úriember fia, egy igen elegáns család fekete báránya, aki nemrégiben, egy fitying nélkül érkezett Amerikába. Szuhaynak hívták. Gleasonben megtudtuk, hogy nincs magyar burdos család, és javasolták, hogy alapítsunk legényszállást.

Kaptunk egy nagy házat, és két csoportra osztottuk magunkat. Az egyik csoportba tartoztak az *SS Carphatiá*-n érkezettek és Szuhay. Belevetettük magunkat a háztartásba. Bútort a cég boltjában adtak, és ételt is, már ami volt nekik. Három napon át nem láttunk sem húst, sem kenyeret, kizárólag sós kekszen, sonkán, szardínián és süteményen éltünk. A bányamester örült, hogy egy csapat magyar érkezett, mert a hunkykról mindenki tudta, hogy megfogják a munka végét. Bármit vehettünk a boltban.

Kilencen tartoztunk a csoportunkba, de sejtelmünk sem volt róla, hogyan kell főzni. Szuhay felajánlotta, hogy ha arányosan elosztjuk vele a keresetünket, akkor otthon marad, és főz ránk. Elfogadtuk az ajánlatot. Másnap este, amikor hazaértünk a bányából, a szakács beismerte, hogy a „leves" forró víz maradt, a krumpli pedig puha masszává vált. Azonnal leváltottuk, és úgy döntöttünk, mindennap másvalaki marad otthon, hogy takarítson és kipróbálja a főzési tudományát. Hogy lehet, hogy nem tudtunk a fémdobozban vásárolható készételekről?

A bányában sem volt több szerencsénk. A szénfal csupán egy méter magas volt, és jó néhány meddő ér húzódott benne, ne-

künk viszont tiszta szenet kellett volna kitermelnünk. Én voltam az egyetlen „tapasztalt" vájár a társaságban, ezért én fúrtam és robbantottam, és folyton kísérleteztem a fúrólyukakkal meg a töltettel. Nem éltem volna túl, ha egy nap két csillénél többet kell térden állva vagy hason fekve megpakolnom. Mivel odalenn minden fekete, biztosra veszem, hogy legalább annyi szennyezőanyagot lapátoltam fel, mint szenet. De a bányamester türelmes volt, és bár a pajtásaim annyira sem teljesítettek, mint én, a boltban megmaradt a hitelünk. Ki is használtuk alaposan: süteményt, sós kekszet és más olyan finomságokat vásároltunk, amelyeket már ismertünk.

Az étel mégis örök probléma maradt, mert a vacsora minden este újabb fájdalmas csalódást okozott. Továbbra is azzal a sonkával és kenyérrel laktunk jól, amelyet a közeli városból rendeltek számunkra.

A mosás jelentette a következő gondot, és hogy ne húzzam soká a történetet, egyik reggelre két kollégámnak nyoma veszett. A rá következő reggelre hárman maradtunk: Bakron Jenő, Fekete János, valamint jómagam.

Semmi kedvem nem volt újrakezdeni a New York-i kínlódást, így rábeszéltem a társaimat, hogy költözzünk be egy orosz családhoz. A bútorainkat visszavittük a cég boltjába, de ha lehetséges ez egyáltalán, az oroszoknál rosszabbul éltünk, mint addig egymás közt. Szörnyű kosztot kaptunk, és a ház tetűvel volt tele. A bányában nem javult a teljesítményünk, a boltban viszont tetemes hitelt halmoztunk fel.

Egy napsütéses téli vasárnap reggelen Bakron Jenő, Fekete János meg én felugrottunk egy Baltimore-ba tartó tehervonatra. Délután öt óra körül érkeztünk meg. Egy posztos rendőr megmutatta, merre találjuk a magyar negyedet, és szerencsésen rá is akadtunk egy horvát–magyar családra. Kávét és kenyeret kaptunk, és hozzá azt az információt, hogy a szállások mind bezártak, munka pedig egyáltalán nincs. Megengedték, hogy egy teljesen bútorozatlan szobában töltsük az éjszakát. Másnap reggel újra kaptunk kávét és kenyeret, majd udvariasan a tudomásunkra hozták, hogy szívesen látnák, ha távoznánk.

Meglehetősen korán jöttünk el a horvát–magyar szállásról, az utcákat jártuk, és találkoztunk egy néger fiatalemberrel, aki munkát ajánlott. Az alkut egy fekete étkezdében kötöttük meg, ahol nagy örömünkre egy-egy tányér forró levesre is vendégül láttak minket. Egy kis osztrigahalász-hajóra kerültünk. Nem voltam rendesen felöltözve, rettentően fáztam, és a fedélzeten lévő férfiak legnagyobb mulatságára perceken belül rám tört a tengeribetegség. Mintha a fagyos téli levegő nem lett volna elég, nekem kellett jég közé tennem a zsákmányt. Még aznap délután felmondtunk a barátaimmal, és némi ennivaló mellett fejenként hatvan centet kaptunk. A koldusszálláson aludtunk.

Másnap reggel felkerestük az osztrák–magyar konzult vagy konzulhelyettest, hogy segítséget kérjünk. Valószínűleg hallottam valahol korábban, hogy országunk képviselőinek a rendelkezésükre áll valamilyen összeg, amiből a szükséget szenvedő polgártársaikat segíthetik, és fel is vannak hatalmazva a használatára. A konzul nem tudott magyarul, és amikor rossz németségemmel tájékoztattam látogatásunk céljáról, alaposan kioktatott. Az útlevelünket követelte, de hát az nem volt nálunk. Végül fejenként negyed dollárt ajánlott, amit sértődötten visszautasítottunk, elvégre nem koldusok voltunk, hanem New Yorkba szerettünk volna utazni, hogy ott keressünk munkát. További kioktatás következett, majd kaptunk fejenként egy dollárt.

Haragudtunk a konzulra, és azzal egyenlítettük ki a számlát, hogy magunkkal vittük az előszobában álló cipőt, és egy használtcikk-kereskedésben eladtuk hatvan centért. Máig nem bántam meg a lopást, mert egyikünkben sem merült volna fel ilyen gazemberség, ha az országunkat képviselő diplomata legalább egy kedves szót belecsempészik valamelyik prédikációjába. Tehervonatra szálltunk, és úgy tűnt, némi alaptőkével érünk vissza New Yorkba. A cipő árából mindhárman jóllaktunk.

Egy szénnel megrakott, nyitott teherkocsiba kapaszkodtunk fel. Jól beástuk magunkat a szél ellen, és azzal az örömteli várakozással tekintettünk a jövőbe, hogy kerek egy-egy dollárral a zsebünkben érkezünk New Yorkba. Azokban a napokban a mi köreinkben igazi ritkaságnak számított az ilyesmi. A szerelvény két órán belül egy nagy raktárépületnél fékezett, és a hatalmas pályaudvart bevilágító sok villanylámpát látva úgy gondoltuk, hogy Philadelphiában lehetünk. Amikor felálltam, két ember bukkant elő, és azonnal leparancsoltak a vonatról. Mivel mindketten pisztolyt tartottak a kezükben, sem a barátaimnak, sem nekem nem volt sok választási lehetőségünk. Vasúti detektí-

vek voltak, letartóztattak, majd a váróterembe kísértek minket – a Delaware állambeli Wilmingtonban voltunk. Kiforgatták a zsebeinket, és természetesen elvették a pénzünket. Beszélgetéssel is próbálkoztak, szerettek volna kikérdezni minket.

Én németül válaszolgattam, elmondtam nekik, hogy New Yorkba tartunk, mert munkát keresünk. Egy szót sem voltam hajlandó megérteni abból, amit angolul magyaráztak, pedig az egyikük kiment, és behozott két kődarabot, hogy jelezze: harminc nap börtönre számíthatunk, és megyünk követ törni.

Egy fél órával később befutott egy személyvonat, erre az a detektív, aki elvette a pénzünket, vett nekünk három jegyet, darabját hatvan centért, és mindenkinek visszaadott negyven centet. Odakísért a kalauzhoz, megbeszélt vele valamit, nekünk pedig intett, hogy szálljunk fel. Akkor még nem tudtuk, hogy Philadelphiába megyünk. Ez volt életem egyik legborzasztóbb – vagy talán legeslegborzasztóbb – órája. Biztosra vettem, hogy a kalauz átad majd minket a hatóságnak, és börtönbe kerülünk. Az Egyesült Államokban nem tréfa a büntetett előélet, bár Európában, ahol az embertől lépten-nyomon a papírjait követelik, és soha nem szabadulhat meg a múltjától, sokkal rosszabb. Az anyám, az apám, a családom járt a fejemben – mind szegények voltak, de tisztességesek. Ha fel mertem volna állni a helyemről, kiugrom a vonatból, hogy megöljem magam. Némán átkozódtam, amiért mindig okosabb próbáltam lenni másoknál, és eljöttem Magyarországról, eljöttem Thackerből, Iselinből, de még Gleasonből is. Keserű könnyeket hullattam, míg csak Philadelphiába nem értünk.

Amikor megérkeztünk, a kalauz és a fékező is átment egy másik kocsiba, valószínűleg hagyni akarták, hogy békésen távozzunk, és azt is tettük: nem is gondoltam volna, hogy ilyen gyorsan tudok futni. Egészen egy szállóig rohantunk. Máig csodálkozom, hogy befogadtak, hiszen tetőtől talpig szénpor borított minket. Még a huszonöt centet is szívesen kifizettük az éjszakáért, pedig hasonló intézményekben általában nem kértek ennyit. Másnap megreggeliztünk, és megint nem volt egy fityingünk sem.

Tudtuk, hogy majdnem minden városban működik úgynevezett zsidóház, amelyben az úton lévő hitsorsosoknak kínáltak néhány napra szállást és ételt. Elmentünk a philadelphiai zsidóházba, ahol különös élményben volt részem. A házban dolgozó nem zsidó fiú, aki velem ellentétben jiddisül is tudott, alaposan kikérdezett, és bár nem sikerült igazán meggyőznöm róla, hogy a pajtásaim valóban zsidók, befogadott minket egy napra.

Bakron Jenő, Fekete János és én másnap továbbindultunk New York felé. De miután egyszer szerencsésen megmenekültünk a törvény szigora elől, nem mertünk újra tehervonaton potyázni, vagyis gyalog vágtunk neki. Teherkocsikban aludtunk, aztán az egyik hálótársunk kitanított, hogy az út királyai naponta egyszer jóllakhatnak, és így már nem volt olyan nehéz az utazás. Megmutatta, hogyan lehet tejet és péksüteményt csenni korra reggel a kisvárosi tornácokról, de figyelmeztetett, hogy sose vigyük el mindkét fogást ugyanarról a helyről. Elvégre a hobóknak is voltak erkölcseik, és mi alkalmazkodtunk hozzájuk.

New Yorkban újra találkoztunk azokkal, akik korábban eljöttek Gleasonből, és ott folytattuk, ahol a kiruccanásunk előtt abbahagytuk. Azután olyan hírek keltek szárnyra a Kossuth Hall környékén, hogy Pittsburghben nyitnak a gyárak. Eleinte sem Bakron vagy Fekete, sem én nem törődtünk velük, mert gyakran terjedtek efféle kacsák, és többségük eredménye csupán néhány bevándorló kegyetlen megkopasztása volt.

Egy magyar kocsmában bejelentkezett valaki, aki közvetítőnek adta ki magát, és városon kívül végzendő munkát ajánlott azoknak, akik előre ki tudják fizetni az utazási költségeikhez szükséges öt-hat dollárt. Mindenki szeretett volna dolgozni, egyikünket sem érdekelte, hogy milyen feladatról van éppen szó, így aki megengedhette magának a befektetést, jelentkezett. Amikor összeállt a csapat, az ügynök elvitte őket Philadelphiába, és ott eltűnt. Jó néhányszor eljátszotta ezt a játékot, míg már vagy ötven ember várt a visszaérkezésére, hiszen „éppen csak elugrott valahova, míg be nem fut a másik vonat", és végül a rendőrség is felfigyelt a tömegre. Természetesen közölték az emberekkel, hogy átverték őket: úgy mennek haza, ahogy tudnak. A következő alkalommal viszont letartóztatták a szélhámost, a pénzéből fizették áldozatai hazaútját, ő pedig négy évet kapott. Ez az eset véget vetett az ilyenfajta próbálkozásoknak.

A pittsburghi munkalehetőségekkel kapcsolatos hírek viszont nem apadtak el, és én ismét útra keltem. A gyárak természetesen nem indultak újra, a hírek alaptalannak bizonyultak. Néhány cent reményében itt is felkerestem a magyar konzuli hivatalt. És

míg az előszobában vártam, hogy fogadjanak, megismerkedtem egy hozzávetőlegesen korombeli osztrák fiúval, aki hasonló célból érkezett. Sokáig várakoztunk, úgyhogy elmesélte az élete történetét. Operaénekes akart lenni, de ivott, és kicsapták az iskolából. Szégyenkező nővérei adták össze számára a hajójegyre valót, hogy Amerikába menjen, oda, ahol összegyűlnek mindazok, akik senkinek sem kellenek, és akiket nem is becsülnek semmire.

A konzul az útlevelünket kérte. Michael meg tudta mutatni a magáét, és két dollár ütötte a markát. Én Ulmeréknél hagytam az enyémet, így egy fillér nélkül kiebrudaltak.

Az új barátom rendes gyerek volt. Megnyugtatott, hogy osztozni fog velem, ha együtt maradunk, és közösen keresünk munkát más városokban. Columbusban kezdtük, azután Cincinatti következett, és végül hivatásos hobó lett belőlünk.

Soha nem volt jobb barátom és hűségesebb pajtásom Filléres Michaelnél. Cincinattiben bementünk a közkönyvtárba, hogy pihenjünk és átmelegedjünk, és mivel jobb híján németül beszélgettünk, egy Holden ezredes névre hallgató idősebb úr megszólított minket, azután kíváncsian végighallgatta a történetünket. Később meghívott egy étkezdébe, jóllakatott minket kávéval meg péksüteménnyel, és elmagyarázta, hogy ő igazi hobó. Éppen azt tervezte, hogy melegebb vidékre költözik – 1908 kora tavaszán még igen hűvös volt Közép-Nyugaton –, New Orleansba készült, és hívott, hogy tartsunk vele.

7. fejezet

A hobók útja

Filléres Michael és én senkire sem számíthattunk. Jól tudtuk, hogy képzettség nélkül nem fogunk egyhamar munkát szerezni, így aztán lecsaptunk Holden ezredes New Orleans-i ajánlatára. Az ezredes igazi úriember volt, és a korszak legendás hobói közé tartozott.

Úgy hatvanéves lehetett, tanult embernek tűnt, aki német és francia regényeket olvasni járt a könyvtárakba. A Jénai Egyetemen szerezte a diplomáját. Azt soha nem tudtam meg, hogy miért vonult ki a társadalomból, bár azt beszélték, hogy a családi élete alakult rosszul. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, visszavitt a könyvtárba, előkeresett egy könyvet, és megmutatta, hány magyar harcolt az amerikai függetlenségi háborúban, majd a polgárháborúban. Rögtön felkeltette az érdeklődésemet országunk történelmének kezdetei iránt, és később kedvtelésből sokat foglalkoztam a témával.

Aznap éjjel Holden ezredes, Filléres Michael és én a Kentucky állambeli Covington hobódzsungelében, az Ohio folyó túlpartján töltöttük az éjszakát. Ekkor ismerkedtem meg a hobódzsungel intézményével, amely nem sokkal később, az automobilok megjelenésének idején örökre eltűnt. A hobódzsungel általában úgy három kilométernyire volt a várostól, és a legtöbbször fák alatt vagy bokrok között rejtőzött. Azokban a nehéz időkben mindig, mindenütt akadt néhány hobó, és aki leghamarabb érkezett, gondoskodott az ennivalóról – méghozzá ízletes, meleg ételről, például mulliganről. Fogalmam sem volt róla, hogy ilyen sok férfi tud viszonylag jól főzni. A hozzávalókat megvásárolták, vagy ha kellett, kéregettek. Lopásra csak akkor vetemedtek, ha valóban senkinek sem volt semmije. A hobók nem dologtalan csavargók és nem tolvajok. Olyan emberek, akiknek elegük lett a társadalomból, a hétköznapi életből, akik ki akartak szabadulni a korábbi környezetükből, a barátaik és rokonaik közül, ha voltak egyáltalán rokonaik, vagy le akarták rázni magukról a társadalmi kötelezettségeket és szabályokat. Néhányan nehéz terheket cipeltek, mások megjárták a börtönt vagy valamilyen más büntetőintézetet, de soha senkit nem kérdeztek a múltjáról vagy a titkairól. Bárki szabadon letelepedhetett a dzsungelben gyújtott tűz mellé, vehetett az ételből, ihatott az italból, már ha volt egyáltalán – bár legtöbbször volt. Senki nem kérdezte az érkezőtől, kicsoda, honnan jött, vagy merre tart.

A hobók kerülték az országutakat; így hát akár vonatoztunk, akár a sínek mellett gyalogoltunk, mindenképpen a vágányok je-

lölték ki számunkra az irányt. Az automobilok elterjedése és az autóstoppolás végzett az igazi hobó életformával meg a dzsungelekkel. Pedig ezek a dzsungelek az igazi amerikai élet egyik romantikus lehetőségét testesítették meg. Manapság is előfordul, hogy egyik-másik kalandor a hobók királyának nevezi magát, és cikkek jelennek meg róla az újságokban meg a képes magazinokban. Az én időmben senki sem vitatta, hogy Holden ezredes a hobók és a dzsungelek doyenje, de ő soha nem nevezte magát királynak. A szava, ha arra volt szükség, mégis a törvény erejével hatott.

Ha egy hobó segítségre szorult, vagy megnyomorodott, miközben leugrott a vonatról, az ezredes az egész hobó testvériséget mozgósította: mindenki dolgozott, és beadta a keresetét a közösbe, egészen addig, míg a nyomoréknak egy kis újságos- vagy szivarstandot nem vettek. Ugyanígy gondoskodtunk a betegekről és a halottakról, azokat a fiatalokat pedig, akiket az ezredes rábeszélt, hogy menjenek haza a szüleikhez, mindig vonatjeggyel és egy kis pénzzel bocsátottuk útra. Amikor először bekerültem egy hobódzsungelbe, új világ nyílt ki előttem, olyan világ, amelybe máig visszavágyom. Önzetlen férfiak igaz bajtársiasságával találkoztam ott. Senki nem volt irigy vagy kapzsi, mert mindenki mindenen önként osztozott a többiekkel. Aki kerített néhány centet, az szívesen beszerezte az enni- és innivalót. Ha lehetett és muszáj volt munkát szerezni, mindannyian dolgozni mentünk.

New Orleansban körülbelül harmincan éltünk együtt szoros testvériségben egy csapat halásszal. Megengedték, hogy a kis hajóikon aludjunk, cserébe segítettünk nekik, és ha kértük, bőven

kaptunk halat a csodás lousianai halragunkhoz. Amikor banánnal vagy kávéval megrakott tengerjáró érkezett, mind dolgozni mentünk, és negyvencentes napidíjat kaptunk, sokkal többet, mint amennyire szükségünk volt egy napra. Nemsokára vehettem egy új kék farmerszövet nadrágot és egy dzsekit. Mi, fiatalok mindig tisztának látszottunk.

Michaelt azért hívták filléresnek, mert szenvedélyes szerencsejátékos volt, és mindenkit megpróbált rábeszélni, hogy kockázzon vele pár fillérért. Be kell vallanom, cinkelte a kockákat. Amikor rosszul álltunk, mindig Filléres kockáin múlt, hogy lesz-e néhány centünk, de sohasem a többi hobót csapta be. Nem is lett volna értelme, ha a társainktól nyer, hiszen akinek volt pénze, az úgyis a dzsungel összes lakójának a rendelkezésére állt.

Filléres volt a legjobb barátom, és New Orleansban magunk mellé fogadtunk egy mexikói kis kölyköt, akit Ragyásnak csúfoltak, mert gyerekkorában himlőn esett át. Háromujjú Joe, egy kanadai ifjonc volt a negyedik a társaságban. Nagyszerűen éreztük magunkat négyesben, mert Ragyás mindig vidám dalokat játszott a bendzsóján, és Michael szépen énekelt. Idősebb társaink apáskodva gondoskodtak rólunk, fiatalokról.

A csapatunk nem lustálkodott New Orleansban, kis portyákra, kirándulásokra jártunk, mert látni szerettük volna a hegyek túlsó oldalát. Gyapotszüret idején nagyszerűen éreztük magunkat a georgiai Savannah-ban. A város tele volt pénzzel, és Filléres megállás nélkül dolgozott a dokkmunkások között – legyenek

fehérek vagy színesek. Néha rájöttek, miért olyan szerencsés, és futnunk kellett. De ritkán vertek meg.

Savannah-ban voltunk, amikor az ezredes tüdőgyulladást kapott, és bevitték a kórház ingyenes osztályára. Nem örültünk, hogy jótékonykodásra szorul, de még Filléres segítségével sem volt elég pénzünk. Négyesben körbejártuk a kocsmákat, Ragyás bendzsózott, Filléres és Háromujjú énekelt, én pedig kalapoztam. Az első este több mint hét dollárt kerestünk, de másnap letartóztattak minket, és bevittek a rendőrségre. Őszintén elmondtuk a századosnak, hogy a kórházi ellátására kell a pénz, és egy nappal később, már nem is tudom, hogyan, megjelent a helyi napilapban a történetünk, ott díszelgett mellette a fotónk. Néhány hölgyet mélyen meghatott, hogy mennyire ragaszkodunk öreg barátunkhoz, és az ezredes a helyi asszonyok jótékony társaságának költségére saját szobát kapott. Két héttel később újra velünk volt New Orleansban.

Néhány hobó, köztük az ezredes nagyon kíváncsi volt a Kentuckyi Derbire. Tízünket semmi sem rettenthette el, vonatra szálltunk, és Louisville-be utaztunk, hogy kimenjünk a pályára. Ott Filléres parancsba kapta, hogy keresse meg a jegyek árát, és még néhány dollárt, amivel az ezredes fogadhat. A lovászfiúk és más arra bóklászók között bőven akadtak lehetséges áldozatok. Rávettük az ezredest, hogy szerezzen be egy használt öltönyt, és úgy érkezzen a Derbire, ahogy illik.

Későbbi életem során néha jól ment a sorom, néha rosszul. Voltam bányatulajdonos, azután lapkiadó, de a Kentuckyi Derbit csak hobó koromban engedhettem meg magamnak. Csoda ezek után, hogy néha visszavágyom azokba a régi, szép, gondtalan napokba?

Egyszer a csapatom jó néhány tagja elhatározta, hogy rövid floridai túrára indul, hát felkaptunk a következő tehervonatra. Tizenöt kilométerrel lehettünk Tallahassee előtt, az Egyesült Államok legelhagyatottabb táján jártunk, amikor letartóztattak minket. És nem olyan barátságos vasúti detektívek csíptek el, mint akikkel Wilmingtonban akadtunk össze, hanem egy mogorva déli seriff. A békebíró hozzá hasonlóan szőrösszívű volt, és harminc nap elzárásra ítélt minket. A bíró testvére még ugyanaznap kikért minket, hogy egy fűrészüzemben töltsük le a büntetésünket. És keményebben kellett dolgoznunk, mint amikor hajót rakodtunk ki. Az új főnökünk istállójában aludtunk, rossz, ócska ételt és hozzá kukoricakenyeret kaptunk. Fogságunk negyedik napján az egyik rabtársunk, aki leszolgálta a büntetését és kiszabadult, elvitt egy levelet New Orleansba az ezredesnek, aki másnap meg is érkezett. Követelte, hogy helyezzenek minket szabadlábra, és adjanak fizetést a munkánkért. Keményen kiállt értünk, márpedig ilyesmivel még nem találkozott a bíró. Az ezredest mindenütt ismerték délen, és mielőtt elindult hozzánk New Orleansból, szerzett egy hatósági okmányt. Ezt a papírt rázta a bíró orra előtt, és kellemetlen következményekkel fenyegette, ha továbbra is fogságban tart minket. Blackstone-tól[23] és más tekintélyektől idézett, akikről a bíró még nem is hallott azelőtt. Végül kiengedték az egész bagázst, és fejenként két dollárt

kaptunk a fogságunk idején végzett munkáért. Florida szépsége viszont elveszítette a szemünkben a vonzerejét, és szabadítónkkal az élen visszatértünk New Orleansba.

Az ezredes valamiképpen kiderítette Háromujjú Joe életének a titkát. Megtudta, hogy Joe tizenhét éves korában szökött meg otthonról, mert félt egy gyerekes tréfájának a következményeitől, ami miatt megdöglött a szomszéd marhája. Az ezredes rávett minket, hogy addig dolgozzunk, amíg össze nem jön nyolcvan dollárunk, és akkor rábeszéltük Joe-t, hogy menjen haza – karácsony előtt még éppen odaért.

Vég nélkül anekdotázhatnék a dzsungelben töltött napokról. Elmesélhetném, hogyan finanszírozta az ezredes Ragyás hazatérését idős édesanyjához, méghozzá annyi pénzzel a zsebében, hogy kis földet vehetett belőle Chihuahua államban. Az ezredes jótetteinek a fele is megtöltené ezt a könyvet.

Ó, igen, a hobók néha éhen maradtak. Megesett, hogy bőrig áztunk, de kit érdekelt? Tudtuk, hogy előbb-utóbb ételhez jutunk, és hogy az esőt napsütés váltja fel. És ha túl hideg lett a dzsungelünkben, mindig akadt egy tiszta zárka, egy barátságos börtönőr és egy segítőkész bíró, aki csavargásért rács mögé küldött minket egy-két napra. Én személy szerint három napot húztam le Missouri állam Aholt nevű városának a börtönében, hogy megússzam a hideget. Kiválóan telt az idő, a börtönőr két kedves kisgyerekével játszottam, és cserébe ízletes sütőtökös pitét kaptam a feleségétől.

A hobók igyekeztek a lehető legkevesebbet dolgozni. De amikor az ezredesnek a fülébe jutott, hogy a louisianai Hammondben egy özvegynek nagyon rosszul megy a sora, nem haboztunk, megjelentünk a farmján, és ingyen szedtük a gyapotot, csak enni kértünk, míg ott voltunk.

Filléres, Ragyás, Háromujjú meg én csodásan éreztük magunkat New Orleansban. Törzsvendégek lettünk egy Fern-Dance nevű szabadtéri tánctéren: egy kellemesen eltöltött estéhez csupán húsz centre volt szükség. A táncért öt centet fizettünk, és két pohár jégkása (egy a lánynak, egy magamnak) tíz centbe került. A táncparkett körüli bokrok is kiváló szolgálatot tettek. Azt említettem már, hogy ebben a különös hobóvilágban mindenen osztoztunk egymással? Mi négyen néha még a kedveseinken is. De akkor is nagy élvezettel figyeltem a táncolókat, ha egy fityingem sem volt. Erre a helyre többnyire minden fajtából származó tengerészek jártak, beleértve a feketéket, mexikóiakat, délkelet-ázsiaiakat, fehéreket és néhány kétes foglalkozást űző helyi fiatalembert is. Öröm volt nézni, ahogy a főnök tánc után kétségbeesetten próbálta szétválasztani a délkelet-ázsiai tengerészeket meg fehér lányokat, akik éppen zavarba ejtően élvezték egymás társaságát. De sajnos semmi sem állandó ezen a világon, különösen a fiatalság és boldogság múlékony.

Amikor Háromujjú és Ragyás is elhagyott minket, Filléres Michael és én úgy döntöttünk, hogy átnézünk New Yorkba. Az öregeket New Orleansban hagytuk, és a gyorsabb tempó kedvéért tehervonatra szálltunk – már szakértők voltunk ebben. Eltelt

néhány nap úgy, hogy Michael kockájából éltünk, és a hajléktalanok számára fenntartott, önkiszolgáló szálláson, a Hotel De Ginkben laktuk, amikor valahogyan a Battery Place-re keveredtünk, és megláttunk egy falragaszt, amelyen a Panama-csatorna építésére kerestek munkásokat. Nagyon vonzottak a hirdetést illusztráló pálmafák, szarongos lányok és a csodás, trópusi táj. Jelentkeztünk. Engem elutasítottak. Két órán keresztül kellett győzködnöm Fillérest, hogy nyugodtan hagyjon magamra, fogadja el a munkát. Még egy estét együtt töltöttünk, azután elváltunk egymástól.

A Hotel de Gink volt New York legbarátságosabb helye. A Boweryben működött, hobók szálltak meg benne ingyen. A bejárat melletti tányérban adományokat hagyhatott az ember, és senki nem figyelte, hogy ki mennyit tesz le. Az ötcentesek keveredtek az egydollárosokkal, de még tízdolláros is akadt közöttük, mert sok egykori hobó járt arra, hogy adjon, amennyit tud. Később ahányszor csak New Yorkban jártam, én is mindig elmentem a de Ginkbe, és otthagytam pár dollárt. És semmi kétség, nem voltam egyedül. A hotel úgy húsz évvel ezelőtt bezárt, az épületet pedig lebontották.

A Hotel de Gink sokáig a második otthonom volt, de Filléres Michael távozása után hidegnek és idegennek éreztem. A munkafelvételi irodában elbúcsúztam a barátomtól, azután egyedül üldögéltem a Battery Place egyik padján. Úgy éreztem, hogy sem a Ginkbe, sem a hobók dzsungelébe nem tudok többé visszatérni.

8. fejezet

Házasság?

Egy ház falán megláttam a „Magyar Otthon" feliratot, és nagy elhagyatottságomban úgy éreztem, hogy ha társaságra és lelki támaszra vágyom, akkor újra a honfitársaimhoz kell fordulnom. Az intézményt a magyar kormány és az Amerikai Magyar Szövetség együtt tartotta fenn: olcsó szállást és étkezést kínáltak a frissen érkezett bevándorlóknak. Ráadásul az az ágrólszakadt, aki a konzuli iroda ajánlásával érkezett, ingyen tölthetett itt három éjszakát.

Elmentem a Tizenhetedik utcai konzuli irodába az ajánlásért, reméltem, hogy az otthonban töltött három nap alatt nyugodtan tudok munkát keresni. Végül is ez volt a hely célja. De a ház buta vezetése miatt csalódnom kellett. A munkakeresés ideje a kora reggel, de nekünk tíz előtt nem volt szabad az utcára lépnünk. Aki ingyen szállást kapott, annak maradnia kellett, hogy reggeli után takarítson, így aztán csak késve indulhattunk el. Akárhogy is, három napon át szállásom és biztos táplálékom

volt, a harmadik napon pedig munka is került hozzá, amikor egy félkarú férfi az otthon irodájában öt embert kért. Az illető a New York állambeli Tomkins Cove-ban működő kőfejtő magyar munkavezetője volt, és ha munkásra volt szüksége, mindig a Magyar Otthonba jött.

Amikor elmondta, mi járatban van, a szálló vezetője azonnal engem és négy másik fiatal magyart hívott be az irodába. De Varga, a munkavezető először visszautasította a jelentkezésemet, méghozzá ugyanabból az okból, amiért a Panama-csatorna építésére sem vettek fel. Vékony fiú voltam, csupa csont és bőr. Az Otthon vezetője látta, hogy majd elsírom magam, és azt mondta, hogy ha nem alkalmaznak, akkor soha többé nem ad embert a kőbányába. Alkalmaztak.

Varga sajnálta, hogy megbántott, jóvá akarta tenni a bűnét, és a kőbánya felé vezető úton barátságosan elbeszélgetett velem. Megígérte, hogy bevisz a legjobb magyar szállásra, a saját húgához. Meghatott a váratlan kedvesség. Amikor a sógora, Szabó úr bevezetett az otthonába, őszintén megmondtam neki, nem is vagyok biztos benne, hogy szabad-e bemennem hozzájuk, mert tetűt hozok magammal.

Kihívta a feleségét, és hármasban átvonultunk a mosdófülkébe. Meztelenre vetkőztem, és Szabó úr nullásgéppel lenyírta a hajamat. Forró vizet, sok szappant, új fehérneműt és egy kezeslábast kaptam, a régi ruháimat pedig elégették. És senki nem tudta meg, miért öltöztem át, mielőtt bementem a házba, hogy találkozzam a többi lakóval. A házigazda csupán annyit mon-

dott, hogy már nagyon meg szerettem volna fürdeni. Az embernek szerencsétlen és kiszolgáltatott helyzetbe kell kerülnie, hogy értékelni tudja a sok jóságot, ami körülveszi.

Szabóné a bevándorló asszonyok tipikus képviselője volt, az élete éppen úgy zajlott, mint a Kelet- és Dél-Európából érkezett nők százezreié. Amikor a férje huszonhárom éves korában leszerelt az osztrák–magyar közös hadseregből, rögtön áthajózott az Egyesült Államokba. Megígérte a kedvesének, hogy amint tud, küld egy gőzhajójegyet, és Amerikában majd összeházasodnak. Öt hónappal később, amikor a menyasszony még épp csak tizennyolc éves volt, a New York-i protestáns templomban sor is került az esküvőre. Amint megérkezett Tomkins Cove-ba, Szabóné átvette a burdosház vezetését, amit fiatal férje egy az óhazába visszatérni készülő magyar családtól vásárolt. Akkor tizenhét lakójuk dolgozott a bányában, csupa tagbaszakadt fiatal ember, aki keményen dolgozott és sokat evett.

A fiatalasszony az első naptól kezdve tizenkilenc emberre főzött, pedig nehezen ismerkedett meg az amerikai ételekkel, például a sózott marha- vagy disznóhússal, a hűtőben tárolt tojással, a kondenzált tejjel meg a többivel. De élvezte, hogy bőségesen van hús, fehér liszt (amit otthon évente csak egyszer vagy kétszer használtak, süteményhez) és tartós a tej. A szomszédoknak kellett megtanítaniuk kávét főzni, hiszen a magyar parasztlány számára ez teljesen ismeretlen volt. Hetente kétszer hat hatalmas vekni kenyeret sütött a direkt e célra épített szabadtéri kemencében, és tizenkilenc emberre mosott még a mosógépek

előtti világban. A vizet a majd kétszáz méterre lévő kútról hozta. Naponta átlag harminc teli vödröt cipelt a házba, kivéve mosásnapon, amikor jóval többre volt szükség. Mosásnap előtt Szabó úr gyűjtött egy kis vizet.

Az asszony hajnali ötkor kelt – ha kenyeret sütött vagy mosott, akkor már fél négykor –, hogy reggelit adjon a lakóknak. Azután jöttek a gyerekek, a takarítás, a hús- és egyéb ételvásárlás, a disznók ellátása, újabb főzés, a gyerekek lefektetése, míg végül este nyolckor vagy kilenckor hullafáradtan bedőlhetett az ágyba. Az olyan apróságokat, mint a varrás, esetleg egy beteg gyerek ápolása és ehhez hasonlókat nem is említem, mert ezekre nem volt nap mint nap szükség. De ahhoz elég gyakran előfordultak, hogy valami mindig felborítsa Szabóné szokásos beosztását.

Nagyjából évente egyszer, szülés után két napot ágyban maradt, kivéve egy alkalmat, amikor ikreket szült, és három napig kellett pihennie. Ezalatt a férje kénytelen volt átvenni a feladatait, és amikor Szabóné felkelt, bőven volt mit utólag rendbe tennie. Csak az hozott változást, ha újabb gyerek érkezett, vagy két-három lakóval több vagy kevesebb volt éppen. Az élet és a munka évi 365 napon át egyformán haladt. Vasárnap, amikor a férfiak nem mentek dolgozni, Szabóné öt helyett hatkor kelt.

Az első hat Amerikában töltött éve alatt nem lépte át Tomkins Cove határát. A hatodik házassági évfordulójukon egy napra a sógornőjére hagyta a gyerekeit meg a lakóit, és a férjével beutazott a New York-i magyar templomba. A gyerekeknek is vásárolt ezt-azt, és még aznap este hazament. Három éven át

megint nem mozdult ki a városból. Amikor a kőbánya végleg bezárt, a michigani Red Jacketbe költöztek, mert Szabó testvére az ottani rézbányában dolgozott.

Évekkel később, amikor viszontláttam őket az új, michigani otthonukban, Szabónénak tizenegy gyereke és tizenhárom lakója volt. Az élete nagyjából ugyanúgy folyt, mintha Tomkins Cove-ban maradt volna, leszámítva, hogy a kegyetlen téli fagy a michigani Felső-félszigeten még keservesebbé tette a mosásnapokat. Bár itt kevesebb lakóval kellett bajlódnia, a napirendje bonyolultabbá vált, mert a rézbányában három műszakban dolgoztak az emberek, és mindenki máskor evett. Néhány gyerek már középiskolába járt, és villamoson ingázott Calumetbe.[24] Ez újabb feladatokat rótt az anyjukra.

De mosolyogva megnyugtatott, hogy könnyebb lett az élete, mert két cseperedő lánya iskola után a keze alá dolgozik. És havonta egyszer bemegy a városba. A boltban a gyerekei segítenek és akadályozzák is, de ott olcsóbban tudja beszerezni a szükséges holmit, mint a vállalat üzletében.

A férj és az asszony kemény munkájának hála, mindig félre tudtak tenni valamit. Amikor a New York-i Rosett Bank csődbe ment, 1700 dollárjuk odalett, és attól kezdve hazaküldték, amit spóroltak. Egy magyarországi bankban össze is gyűlt kétezer dollárjuk, megkérték a rokonaikat, hogy vegyék meg a falujukban azt a tizenkét hold földet, amelyet már rég kinéztek, és pár hónapon belül a 2400 dolláros vételárból hátralévő négyszáz dollárt is kifizették. Az I. világháború kitörésekor kilencszáz dollárjuk volt az

otthoni számlán. Úgy tervezték, hogy ha megint összejön kétezer dollár, akkor hazamennek, és házat építenek maguknak. A nagy háború véget ért, de erdélyi falujukat Romániához csatolták. Amikor egyértelművé vált, hogy az a falu már soha nem lehet az otthonuk, Szabóék úgy döntöttek, örökre Amerikában maradnak.

Majd megszakadt a szívük, de elsősorban a gyerekeik érdekeit nézték. Elköltöztek Red Jacketből és a michigani Flintben vettek farmot. Az I. világháború idején sikerült több mint háromezer dollárt félretenniük, ennyi bőven elég volt előlegnek. Az otthon őrzött pénzük a háború utáni infláción úszott el, az otthoni földet pedig a közeli rokonaik használták, később rájuk is íratták a tulajdonjogot.Jól éltek, de nem voltak gazdagok, hiszen sokat költöttek néhány gyerekük taníttatására. Szabóné négy fia, egy lánya és két unokája az Egyesült Államok hadseregének katonája lett. Egy Szabó fiút Guadalcanalnál temettek el, egy másik, az ügyvéd, őrnagyként tért haza a II. világháborúból. Elizabeth nővér lett, és századosi rangban szerelt le, a két másik fiú, akik mindketten földművelők, az őrmesterségig vitték. Egyikük sem próbált kibújni a szolgálat alól. Úgy nőttek fel, és úgy nevelték őket, hogy nagyra becsüljék Amerikát. Amikor 1947 júliusában viszontláttam Szabónét, éppen kapa volt a kezében, még mindig a tipikus bevándorló nő megtestesítője volt, ellátta a háztartást, ápolta a virágait és a konyhakertjét.

Néztem, ahogy mezítlábasan dolgozik, és nem tudtam elkergetni a fejemből a százszázalékosan amerikai hölgyek képét, akik fensőbbségesen mosolyogtak, ha esetleg meglátták ezt az asszonyt,

kinevették, és lenézték a rossz ruháit meg a munkától dagadt bokáját. Ezek a százszázalékos hölgyek általában éppen bridzspartira vagy a nemkívánatos, nem angolszász bevándorlás megakadályozásának feltétlen szükségességéről szóló előadásra siettek.

Egy nappal azután, hogy megérkeztem Szabóék Tomkins Cove-i otthonába, reggel dolgozni mentem. Le voltam gyengülve, és a munka néha nagyon nehéz volt, de az acélműhöz vagy a bányához képest semmiségnek éreztem. A szabadban dolgoztunk, és gyönyörű panoráma tárult elénk – Tomkins Cove a Hudson partján fekszik. Mindössze annyi volt a feladatom, hogy köveket aprítsak egy kalapáccsal.

Szabóéknál megint boldogan teltek a napjaim. A szobának megvoltak a maga hátulütői, mert a padláson aludtam egy összetákolt ágyon, amelyet eredetileg a háziak tizennégy éves fiának szántak. Egy láda volt szalmazsákkal, és bő tíz centivel rövidebb nálam. Összehúzni sem tudtam benne magam, mert ahhoz meg szűkre szabták. Egyedül úgy tudtam feküdni, ha kilógattam a lábam, akkor viszont a pereme vágta a bokámat. De aki kőbányában dolgozik, azt egy ilyen apróság nem tudja ébren tartani.

Azzal viszonoztam a háziak kedvességét, hogy tanítani kezdtem a három gyereküket magyarul írni és olvasni. A szülők elégedettek voltak, a többi lakó barátságosnak bizonyult, és nem sokkal később két újabb tanítványom akadt: két analfabéta munkatársam. Más lakók azt kérték, hogy osztásra és szorzásra oktassam őket, és a szállás esti iskolává változott. Végre olyan helyre kerültem, ahol nem tartottak kívülállónak, és nem néztek

le, hanem egyenrangúnak tekintettek a többiekkel. Nagy kár, hogy mindez nem tartott sokáig.

Eltelt néhány hét, és bezárt a bánya. Szabóék felajánlották, hogy ingyen maradhatok, ha cserébe tanítom a gyerekeiket, de én elutasítottam az ajánlatot, mert úgy éreztem, csupán a jótékonyság mondatja ezt velük, és az önbecsülésemnek is szüksége volt rá, hogy rendes dolgozó ember legyek. Elbúcsúztam ettől a rokonszenves házaspártól, és csak bő négy évvel később láttam őket viszont, amikor házaló kereskedőként beléjük botlottam a michigani Felső-félszigeten.

Visszamentem New Yorkba, de mielőtt végigjártam volna a régi helyeimet, heti egy dollárért kibéreltem egy bútorozott szobának nevezett sötét odút. Munkát kerestem. A háziasszonyomon keresztül megismerkedtem egy magyarországi sváb festő- és tapétázómesterrel, és heti négydolláros fizetésért beálltam hozzá segédnek. A munka megfelelt, és a négy dollárból éppen boldogultam, ha megmaradtam az ingyenebédeknél, magam mostam a szennyesemet és ragaszkodtam az egydolláros szállásomhoz. A képzett munkások hetente 16-18 dollárt is kereshettek, és abban bíztam, hogy néhány hónap alatt kitanulom a festést és a tapétaragasztást. A feladat nem látszott nehéznek, de könnyű sem volt. A mész lemosása vagy a tapéta lekaparása egy magas plafonról megterheli a csuklót, különösen, ha egy meggörbülő állványzaton áll közben az ember. Az sem egyszerű mesterség, hogy a tapéta egyetlen ránc nélkül kerüljön a falra. A megállapodásunkban az zavart a legjobban, hogy a főnököm

sem kapott elég megbízást, és a kimaradt napokért természetesen nem fizetett. Mégsem panaszkodtam, hiszen volt munkám, és hasznos szakmát tanultam. Feszített a büszkeség, amikor először kerestem fel fehér kezeslábasomban a Kossuth Hallt meg a Rákóczi Hallt, és a Kossuth Hallban az *SS Carpathia*-bandába ütköztem. A viszontlátás örömét némiképp beárnyékolta, hogy a többiek azonnal kérincséltek tőlem néhány centet.

Eltelt pár hét, és a fizetésem hat dollárra emelkedett. Ami azt jelentette, hogy átlagban négy, négy és fél dollárt kerestem, hiszen ritkán dolgoztunk heti négy napnál többet. De még ez a szerény jövedelem is lehetővé tette, hogy beszerezzek pár új ruhát. Szombat este elmentem a Huston Streetre, ahol rengeteg kézikocsiról folyt az árusítás. Egy ingért szinte soha nem fizettem többet 15-18 centnél, egy alsóing vagy hosszú alsó pedig 9-11 centbe került. A legdrágább zokni sem volt több három centnél. Azon a napon pedig különös büszkeség és öröm töltött el, amikor a Hetedik sugárút egy használtruha-kereskedésében mindössze két dollárért tetszetős öltönyt találtam magamnak. Egy jó használt öltöny nyilvánvalóan sokkal többet ér, mint egy olcsó vadonatúj. A munkások és a szegény emberek teljesen elkoptatják, amijük van, az ő gönceik nem a használtruha-kereskedőnél végzik. Inasok és más szolgák viszont eladták a gazdájuk ruháját, ha az ráunt valamire. Ez a tudás még akkor is a hasznomra vált, amikor hivatali dolgozó, majd később újságíró lettem.

Az még hagyján, hogy magamra mostam, de a cipőmet is magam fényesítettem, és olyan gallért hordtam, amelyből öt centért

adtak kettőt, de kifordítva is fel lehetett őket venni. Így két gallért négy hétig viselhettem, és tisztának látszottam. Többnyire olyan helyeken ebédeltem, ahol ingyen adták az ételt, de hetente kétszer rendesen étkeztem, ilyenkor tizenöt centet fizettem.

A csütörtök piros betűs nap volt számomra, mert aznap legalább hat lány töltötte az idejét a házban, ahol laktam. Szolgálók voltak. Két munka között nálunk szálltak meg, és a holmijuk egy részét is állandóan ott tárolták. A kimenőnapjukon mindig eljöttek. Húszéves voltam, egészséges, viszonylag pénzes, és sok vidám percet töltöttem a lányok társaságában. A vidám percek akkor értek hirtelen véget, amikor az egyikük kijelentette, hogy össze kell házasodnunk, és ez nem tréfa.

A puskával kikényszerített házasság régi és elfogadott amerikai jelenség, de a bevándorlók jobban ismerték a bírósági házasságokat. Egy bevándorló lánynak nem volt más dolga, mint hogy a bíróság elé menjen, közölje a vonakodó férfi nevét, és az választhatott az azonnali esküvő vagy a meghatározatlan ideig tartó börtön között. A külföldről jött lányok meghökkentő gyorsasággal fedezték fel, hogy Amerikában megvédik a nőket. Mivel amerikai családoknál szolgáltak, akarva-akaratlanul sokkal hamarabb megtanultak angolul, mint a férfiak, és jól kiismerték magukat az új világban. Ilyen esetekben a bevándorló férfinak, akinek többnyire egy fillérje sem volt, és nem is tudta elmondani, amit akart, nem maradt sok lehetősége a bíró előtt. Úgy éreztem, kicsúszik a lábam alól a talaj.

A Portsmouthból küldött levél óta nem írtam Icának, de még mindig arról álmodoztam, hogy egyszer hazamegyek Magyarországra, és megkeresem a régi szerelmemet. Így hát könyörgőre fogtam. Azzal érveltem a lánynak, hogy hetente mindössze négy dollár a jövedelmem, és azt is felemlegettem neki, hogy vagy tíz évvel idősebb nálam. De nem engedett. Úgy tervezte, felmond a családnál, munkát vállal egy szivargyárban, ahol hetente 9-10 dollárt fog keresni, és szépen megélünk majd heti tizenkét dollárból. Ráadásul félretett hetven dollárt, ami elég arra, hogy bebútorozzuk az otthonunkat. Rám tört a pánik, de az eszembe sem jutott, hogy ha elmegyek New Yorkból, akkor könnyedén kibújhatok a rabigából. Csak annyit tudtam a lányról, hogy Marinak hívják, talán tíz évvel idősebb nálam, és a második találkozásunk során elfogadta a meghívásomat, amely a szobámba szólt. Egy hetet adott, hogy átgondoljam a házassági ajánlatát. Életem legnehezebb hete volt.

Amikor lejárt a határidő, azt mondtam Marinak, hajlandó vagyok feleségül venni, de még egy hétre van szükségem ahhoz, hogy megváltoztassam a vallásomat. Mari katolikus volt, én pedig még zsidó. Tizenkét éves koromban, amikor az apám saját gettónkba zárt, és én az elszigeteltség következményeit nyögtem, már tudtam, hogy nem zsidó gyerekeket akarok. Zsidó olvasóim talán lenéznek ezért, és gyávának tartanak. Sokuknak viszonozni tudom a bókot.

Számtalan zsidónak nincs több köze ősei hitéhez, mint amennyi nekem volt, és szívesen megszabadulna a vele szemben táplált, még Amerikában is tapasztalható előítéletektől. De némán szen-

ved, mert fél az ártól, amelyet a teljes asszimilációért kell fizetnünk. Szegény kikeresztelkedőnek tűrnie kell a rokonai és barátai megvetését, és szembe kell néznie azzal, hogy a más vallásúak a kitértet sem szívesen fogadják be. Vagyis a szegény zsidó inkább zsidó marad, és a gyerekeire hagyja az összes gondot, amelyet az ő boldogtalan szülei a saját boldogtalan szüleiktől örököltek. Sok zsidó barátom bevallotta nekem, hogy ha megúszhatná az elkerülhetetlen nehézségeket, akkor örömmel búcsút intene a vallásnak... már ha valóban a vallás teszi egyáltalán a zsidót zsidóvá.

Az asszimiláció természetesen privilégium, és fizetni kell érte. De az összes bevándorlónak fizetnie kell azért, hogy az amerikaiak közössége befogadja. Néhányunknak nagyon sokat. Nincs olyan százszázalékosan amerikai család, amelyik örömmel köszöntené azt a kérőt, akinek magyarok, görögök vagy lengyelek a szülei – még akkor sem, ha a fiatalember már itt született és nevelkedett. Nem számít, hogy egyébként mennyire kívánatos a parti. Sok igazi amerikai lány hagyja el könnyek között a szülői házat, mert az apja nem akarja áldását adni a hunkyval, hunyákkal, digóval, latinóval kötendő házasságára. Igaz, a keverékházasságból származó utódokat általában még a százszázalékosan amerikai nagyszülők is boldogan fogadják. És mire az utód felnő, már semmit sem tud arról az árról, amelyet a szülei fizettek az asszimilációért, sőt büszkén tekint külföldi őseire.

A diplomához kötött szakmákban kegyetlen vallási és etnikai előítéletek érvényesülnek, és bár csekélyebb mértékben, de az üzleti életben sincs ez másképp. És sok százezer külföldön vagy

külföldi szülők gyerekeként született ember tűri némán az igazságtalan nehézségeket. A II. világháború igazi áldást jelentett az idegen eredetű bevonulók számára, mert a földrajzi távolság és a bizonytalan jövő újra szorosabbra fonta a szüleikkel fenntartott kapcsolatukat, és mert a katonaviseltek túlléptek a kisebbségi komplexusukon, amelyet a civil életben leküzdhetetlennek tűnő előítéletek okoztak. A II. világháború után nagyon sok külföldön született katona érezte úgy, hogy százszázalékos amerikaivá vált, és ha esetleg a bevándorlók előtt bezáruló kapuval találta szemben magát, akkor egyszerűen berúgta – pedig korábban képtelen lett volna rá. Tudom, mert én is e külföldön született, leszerelt katonák közé tartozom.

Kovách atya, a New York-i magyar katolikus pap szívesen megkeresztelt, de figyelmeztetett rá, hogy keresztanyára és keresztapára van szükségem. Először azt mondtam, kérjük fel a házvezetőjét és a feleségét, de hamar megértettem, hogy Kovách atya nagy felhajtást szeretne keríteni a keresztelés köré. Ő ugyanis a magyar konzult ajánlotta keresztapának, és Várhelyinét keresztanyának. Később megtudtam, hogy rossz viszonyban volt a konzullal, és kereste az alkalmat a békülésre. Várhelyiné egy szegény cipész felesége volt, aki a Kovách atya templomát támogató társaság elnökeként is tevékenykedett. Mindez nem érdekelt, mert úgy éreztem, hogy sanyarú helyzetemben már minden mindegy.

Elvittem Marit Kovách atyához, mert be akartam bizonyítani neki, hogy valóban szükségem van még három hét haladékra. Mari nem haragudott a csúszás miatt, neki a templomi esküvő

volt a lényeg – és ez sokkal jobbnak ígérkezett, mint amire vágyott. Kósa Artúr doktornak, a konzul barátjának a feladata lett a közvetítés, neki kellett a magyar állam képviselőjét rávennie a kétes megtiszteltetésre, hogy a keresztapám legyen. A konzul igent mondott. Henry O'Conner báró elfogadta a felkérést, és kitűztük az esküvő napját.

Kósa doktor az egyik legtisztességesebb ember volt, akit ismerni volt szerencsém. Biztosított róla, hogy ha a konzul rokona leszek, soha többé nem kell úgy küszködnöm, mint addig. A magyar kormánynak volt egy nagy bankja New Yorkban, és a jövendőbeli keresztapám már ki is nézett ott nekem egy állást. De én tudtam, hogy nem fogok semmit sem elfogadni tőle, mert nem akartam nyerészkedni a kikeresztelkedésemen.

Talán tíz nappal az esküvő előtt, új szokásunk szerint ismét hosszasan beszélgettem Kósa doktorral, aki megkedvelt, és akit szinte naponta felkerestem. Őszintén bevallottam neki, hogy nem szívből, hanem kényszer hatására nősülök. A doktor úgy nevetett, hogy a könnye is kicsordult, és megnyugtatott, hogy véget tud vetni a kínjaimnak. Azt mondta, nem fecsegheti ki a páciense titkait, de elég, ha azt mondom Marinak, hogy beszéltem Kósa doktorral, és az esküvő le van fújva: ez biztosan megteszi a hatását. Lehet, hogy a menyasszonyom nem fog örülni, de lenyeli ezt a békát.

Elmondhatatlan boldogság fogott el. Mintha egy elítélt a kivégzése előtti utolsó percben kapott volna kegyelmet. Végtelen hosszúságúnak éreztem a délutánt, mert Marival esténként találkoztunk. Amikor végre megérkezett, és elmondtam neki, amit kellett, szörnyű dühroham tört rá. A szememet nem sikerült kikaparnia, de következő vasárnap a keresztelőmön még volt néhány sebhely az arcomon. Mindegy, újra szabad ember lettem.

Csak a templomban ismerkedtem meg a keresztapámmal. Korábban nem találkoztunk, és azóta sem láttam viszont. Kósa doktor megpróbált rávenni, hogy keressem fel, azt mondta, ez így volna illendő. De féltem, hogy mindenképpen segíteni akarna, és az ember talán visszautasíthatja a keresztapja támogatását, de egy konzulnak nem mondhat nemet.

Várhelyiné kedves öreg hölgy volt. Albérlőket tartott, és meghívott, hogy amikor lejár a hetem a szobámban, költözzem hozzá. Boldogan engedelmeskedtem. A Marival lezajlott incidens után úgyis költözni szerettem volna. Három héttel később meghalt a festő- és tapétázómesterem, és megint állás nélkül maradtam. Újra kezdhettem lógó orral munkára, bármilyen munkára vadászni.

Várhelyiék szállása nagyszerű volt, hetente öt dollárért bőséges magyar kosztot is kaptam. A házigazdáim szívesen fogadtak, még kicsit büszkék is voltak rá, hogy hozzájuk költöztem, és biztosítottak róla, hogy a fiuknak tekintenek, vagyis a bér miatt csöppet sem kell aggódnom, de én minden szombaton felírtam öt dollár tartozást a noteszomban. Várhelyiéknek nem volt saját gyerekük.

Alig volt dolgom, így nekiláttam megszervezni a családfő üzleti vállalkozását. A Keleti Hatodik utcában volt egy kis suszter-

műhelye, és rábeszéltem, hogy a félretett háromszáz dollárjából vegyen új cipőket. Ő volt a Szent István Első Magyar Király Római és Görögkatolikus Női és Férfi Betegsegélyező és Templomi Egylet elnöke (ha hiszik, ha nem, ez volt az egyesület neve, és voltak még furcsább nevűek is), és az egyleti tagok gyakran jártak hozzá. Néhányan elkezdtek tőle cipőt vásárolni. Habár Várhelyi bácsi is átlátta, hogy egy pár új cipőn munka nélkül kereshet ötven vagy hetvenöt centet, napokba telt, mire sikerült meggyőznöm, hogy terjeszkedjen, és hitelre rendeljen több árut. El kellett kísérnem a Powell & Campbell nevű nagykereskedő céghez, tárgyaltam velük helyette, és meglepve tapasztalta, hogy háromszáz dolláros hitelkeretet ítéltek meg a számára. A műhelyébe polcokat építettünk, és nagy nehezen rávettem, hogy vegyen egy kis utcai kirakatot, amelyet Várhelyiné minden reggel vallásos buzgalommal megpucolt, én pedig kicseréltem benne a kiállított árut.

A házaspár majd kipukkadt a büszkeségtől, és szinte naponta biztosított róla, hogy a lakbér miatt nem kell aggódnom, hiszen szívesen látnak a családban. De nekem már volt egy családom az óhazában, és tudtam, hogy milyen szomorúan fogadnák a kikeresztelkedésemről szóló hírt. A legidősebb bátyámnak rögtön megírtam, mi történt, de később a tőlük érkező levelekben soha egy szó sem esett a szörnyű esetről.

Megállás nélkül próbáltam munkát találni, de csak hónapokkal később jártam sikerrel, amikor már több mint száz dollár lakbérrel tartoztam: felvettek a McAdoo-alagút[25] építésére.

Szörnyű munka volt. Éjszakai műszakra osztottak be. Az volt a dolgom, hogy cementeszsákokat vigyek a felvonótól, amelyben a zsákokat az alagút szájához eresztették egy csilleszerelvényhez, amely a készülő építmény túlsó végébe szállította őket. A munka végig levegőtúlnyomás alatt folyt, mert részben ez tartotta meg a boltozat felső karéját. Sietnem, szinte futnom kellett a vállamon a zsákokkal. Nagyon izzadtam, és néhány nap alatt mindkét vállam csúnyán felhorzsolódott.

Várhelyiék könyörögtek, hogy mondjak fel, és végül az asszony egyik nap egyszerűen nem ébresztett fel este tizenegykor, hogy a Courtland Streetre menjek. Késtem két órát, és elbocsátottak. Azóta mégis mindig érzek egy kis büszkeséget, amikor keresztülutazom azon az alagúton.

Várhelyiné nem volt hajlandó pénzt elfogadni tőlem. Végül már azzal fenyegettem őket, hogy megyek és a Powell & Campbellnél meglévő hitelüket kezdem törleszteni.

Újra munka nélkül maradtam, és ez nagyon elkedvetlenített. A noteszomban egyre nőtt a tartozásom. Álmatlan éjszakákon át számolgattam, hogy hány hónapba vagy évbe fog telni, mire sikerül mindent visszafizetnem. Szívesen bányásztam volna újra szenet, takarítottam volna kocsmát, aludtam volna a parkban... bármire hajlandónak éreztem magam, csak ne növekedjék az elmaradásom. De túlságosan gyáva voltam.

Az Ulmerékkal történtek után attól féltem, hogy ha az első részletek kifizetése előtt elmegyek, a házigazdáim esetleg azt hiszik, hogy az adósságom elől szököm. Csak ez a félelem tartott

náluk. Megállás nélkül kerestem, de nem találtam munkát, és már több száz dollárra rúgott a lakbérelmaradásom.

Amióta velük éltem és jártam templomba, beléptem az egyletbe és azokba a szervezetekbe, amelyeknek ők is a tagjai voltak, természetesen bekerültem a köreikbe is. A Szent István Egylet elnökeként Várhelyi bácsi gondoskodott a szervezet működéséről, valamint a négyszáz fős tagság és a szervezet tőkéje növekedéséről. Gyakran szerveztek piknikeket, amatőr színielőadásokat, és ilyenkor sokat segítettem a szervezésben. Részben azért, hogy viszonozzam a kedvességüket, részben, hogy elüssem valamivel a nehezen múló időt. Én intéztem az amatőr színielőadás körüli teendőket, és szinte hetente volt bemutatónk a Szt. István Hallban. Néha rövid szerepeket is vállaltam – többnyire olyanokat, amelyek túl kicsik voltak ahhoz, hogy felkeltsék az ambiciózusabb színészek érdeklődését –, máskor csak rendezőként működtem közre.

A katolikus gyülekezet közéleti ügyeivel is egyre többet foglalkoztam. Talán egy évvel azután, hogy Kovách atya megkeresztelt, a nyáj megpróbált megszabadulni a papjától. Azokban a napokban ez nem volt teljesen szokatlan a bevándorlók között. Végül ő maga elégelte meg a hívei folyamatos pörlekedését, és megegyezett az illetékes püspökökkel, hogy helyet cserél az indianai South Bendben működő magyar plébánossal.

Csakhogy ő sem tetszett nekünk, hiszen még a saját gyülekezetével is rossz viszonyban volt, és úgy döntöttünk, hogy nem engedjük be a Tizennegyedik utcai templomba. Várhelyi bácsi

még arra is megkért, hogy írjak egy pamfletet, amelyben felsorolom Kovách atya hibáit, nyomtattassam ki ezer példányban, és küldjem el South Bendbe, hogy ott terjesszék. Az ottaniak hasonlóképpen viszonozták a szívességet.

Amikor az új pap megérkezett, zárva találta a templomot, és az épület előtt várakozók fújolva, vízbombákkal és záptojásokkal fogadták. Azzal a taxival távozott, amelyikkel érkezett, és hamarosan egy rendőr kíséretében tért vissza. A hatósági személy szétoszlatta a tömeget, kinyittatta a templomkaput, és a pap birtokon belül került.

Küldöttség indult a rendőrségre – én is a tagja voltam –, hogy magyarázatot követeljünk. A rendőrkapitány közölte velünk, hogy a templom az egyházkerület tulajdonaként van bejegyezve, és tulajdonosi jogait minden szempontból a püspök gyakorolja. Addig nem is tudtunk erről, és még akkor is kifejezetten mókásnak találtuk, hogy a közadakozásból épült templom az egyházkerület tulajdonává válhat anélkül, hogy a híveknek bármilyen joga maradna.

Az effajta vallási botrányok és lázongások mindennaposak voltak az olasz, lengyel, román és magyar gyülekezetekben, és évtizedekbe telt, mire mindenki megértette az amerikai hitélet rendszerét. Mondjuk ki, bármilyen kényelmetlen is, hogy – habár sok kedves barátom volt köztük – a legtöbb esetben a pap vagy a lelkipásztor hibájából következtek a bajok. Különösen az egyes nemzetek bevándorlásának a kezdetén kevés pap és lelkipásztor jött vallásos felbuzdulásból Amerikába. A legtöbbjük-

nek az egyházi elöljáróival akadtak gondjai, vagy más, személyes természetű problémája miatt indult neki a világnak.

Templomokat kellett építeni, és mivel a papok és lelkipásztorok is kis fizetésért dolgoztak, nagy kísértés lehetett, hogy elfogadjanak valamit az építési vállalkozótól. Ez viszont néha a hívek tudomására jutott. És ha egyszer egy ilyen eset lelepleződött, akkor az összes olyan pap vagy lelkész gyanúba keveredett, aki templomépítésre adta a fejét. A többség minden szempontból becsületes volt, de akadt köztük igazi bűnös. De annyira bűnös, hogy a püspökök sem tudtak mit kezdeni velük, és néhányukat ki kellett zárni az egyházukból. Úgy 1900 táján e sorsra jutott lengyel papok megszervezték a Független Katolikus Egyházat, és elsősorban a templomok tulajdonjoga körüli szigorú szabályozás miatt sikerült nagy egyházkerületeket szerezniük.

Magyar kollégáik kétszer is megpróbálták leutánozni őket, de mindkétszer kudarcot vallottak. A magyar protestáns lelkészek az I. világháborúig otthonról is kaptak némi anyagi támogatást, de a háború kitörése után magukra maradtak, nem érkezett több pénzküldemény.

A legtöbb lelkész az Amerikai Református Egyházon belül működött, de néhányan a presbiteriánusokat, egy pedig az Episzkopális Egyházat választotta. Ez megosztotta a református magyarokat, és majd húszéves vallásháborút robbantott ki köztük. Az I. világháború után néhány Magyarországról érkezett buzgó és rátermett lelkipásztor olyan helyeken is szervezett önfenntartó református egyházkerületet, ahol létezett már egy

másik, nagyobb, amerikai egyházhoz tartozó is. Ezzel csak még jobban elmérgesedett a reformátusok között dúló, elkeseredett küzdelem.

Miközben a Szent István Egyesülettel és később más, sokkal nagyobb szervezetekkel dolgoztam, kénytelen voltam felfedezni a magyarok gyengeségeit, akik dühödt elszántsággal alkalmazták közösségi életükre a demokrácia szabályait. Mivel otthon alig szólhattak bele a közös ügyekbe, nem tanulták meg, hogy a demokratikus életforma legfontosabb kelléke az önfegyelem. Az újonnan megszerzett szabadság, a demokrácia szabályaiban való járatlanság és a tanult polgártársaikkal kapcsolatos, jogos gyanakvás teljesen megbénította őket, alig tudták létrehozni és fenntartani azokat az intézményeket, amelyek egyébként a közösségi életük centrumát jelentették. Attól félek, hogy az önfegyelem teljes hiánya a magyarországi magyarok számára is hatalmas hátrányt jelenthet, ha most végre megszabadulnak a régi uralkodó osztálytól, és megpróbálnak demokráciában élni.

1910-ben a Mississippitől keletre körülbelül négyszáz magyar egylet működött az országban. Néhányat betegsegélyezés, másokat a temetések megszervezése vagy az egyházkerület támogatása céljából hoztak létre. Volt, amelyiket hitelvek mentén alapítottak, esetleg egy adott magyar megyéből érkezőket gyűjtötték össze. A gazdasági válság idején sok szervezet megszűnt, mert a tagok hazamentek vagy más vidéken kellett munkát keresniük.

Számos magyar szervezet megpróbálta utánozni az amerikai egyesületeket: a tagjainak egyenruhát adott, hogy ünnepeken

vagy temetéseken abban meneteljenek, és a cifra uniformisok mindig az osztrák–magyar katonatisztekére hasonlítottak (amiről a magyar paraszt álmodni sem mert otthon), csak még néhány díszt ráaggattak. A magyar sajtó szerette volna bátorítani a magyarok szervezett közösségi életét, csakhogy a felesleges túlzásokat reklámozta, és szegény bevándorlók, akik otthon meg voltak fosztva az efféle örömöktől, többhavi keresetüket költötték arra, hogy őrnagyi egyenruhában készült fotókat küldhessenek magukról haza.

Minden magyar egyesület saját zászlót vásárolt, csakhogy a zászlók költségesek voltak, gyakran 5-600 dollárt is kifizettek értük. Természetesen minden egyleti zászlónak drágábbnak kellett lennie, mint a szomszéd egyletének. Tárolókat terveztek és építettek a magyar és az amerikai lobogó számára. A keményen dolgozó magyar nők, akik húsz szállóvendégre főztek, boldogan adtak száz dollárt cserébe a megtiszteltetésért, hogy a zászló támogatóivá válhattak. Ez azt jelentette, hogy küldtek a támogató régi falujába egy fényképet, amelyen széles szalag borult a zászlóanya hasára, és fennen hirdette az adakozó egynapi dicsőségét. A fotóhoz a magyar újságból kivágott cikket is mellékelték.

Sok kisebb magyar egylet csődöt mondott, és végül egy szervezet maradt meg, amely egyesítette a megmaradt többit. De ahogy létrejött az országos szövetség, máris bajokat okozott az önfegyelem hiánya. A kisebbség nem tudta és nem akarta elfogadni a többségi döntéseket, létrehozott egy másik szervezetet, és újból kezdődött a versengés. Azután egy második, harmadik

és tizedik szervezet is létrejött, akadt köztük olyan, amely jó szándékú csoportoknak köszönhette a születését, volt, amelyik vallásos alapon szerveződött, és volt, amelyet gazemberek alapítottak. Jó pár csődbe ment közülük, mert sem a tagok, sem a vezetők nem konyítottak a gazdasági ügyek intézéséhez, és néhányuk akkor került bajba, amikor a vezetőik leléptek a kasszával. És a régi, nehéz napokat túlélő szervezetek – a magyaroknak már négy erős és egészséges országos szervezete volt – sem úszták meg azokat a gondokat, amelyek a gazdasági és könyvviteli ismeretek hiányából következtek.

Egyszer jelen voltam a Connecticut államban, Bridgepostban működő, erős és biztos lábakon álló Amerikai Betegsegélyezési és Életbiztosító Egyesület kétévenként tartott gyűlésén, amelyet a New Jersey-i Woodbridge-ben tartottak. A helyi szervezetek körülbelül kétszáz küldöttet delegáltak, akik néhány centtel sem akarták emelni a tagdíjat, habár egyértelműen elmagyarázták nekik, hogy igazából csődközelben vannak. Végül azért ráálltak az emelésre. Már majdnem véget ért az egyhetes gyűlés, amikor az egyik küldött arra emlékeztette a többieket, hogy a riválisszervezet száz dollárral magasabb biztosítást kínál, erre egy társa javasolta, hogy a bridgepostiak ajánljanak kétszáz dolláros emelést. A javaslatot általános lelkesedés fogadta, és sem a frissen megválasztott tisztségviselőket, sem a küldötteket nem zavarta, hogy a megemelt ajánlathoz még magasabb tagsági díjra volna szükség.

Még sok évnek kellett eltelnie, és sok magyar veszített sok százezer dollárt, mire a különféle amerikai biztosítási hatósá-

gok jogot kaptak hozzá, hogy némi ellenőrzést gyakoroljanak a magyar önkéntes kölcsönös biztosítók fölött, és gazdaságossági reformokra kötelezzék őket. Amennyire tudom, más nemzeti alapon szerveződő biztosítók története is hasonlóan alakult.

Az iskolázott embereket nem fogadták örömmel az efféle szervezetekben, mert sokan kétes jellemnek bizonyultak, és a tetteik következményeit az összes többi tagnak kellett viselnie. A fent említett Amerikai Betegsegélyező és Életbiztosítási Egyesület belső szabályzatában kikötötte, hogy csak az a tag nyerhet tisztséget náluk, aki fizikai munkát végzett az óhazában – és ezt a szabályt csak húsz évvel ezelőtt helyezték hatályon kívül. A rendes tanult emberek az effajta megkülönböztetést és gyanakvást is nehezményezték. Az amerikai magyarság intézményeinek máig gyenge pontja, hogy azok az értelmiségiek, akiket a művészetben vagy az üzleti életben elért sikereik miatt az egész ország tisztel, nem kerülnek szívesen kapcsolatba a honfitársaikkal, és távol tartják magukat a közösségi élettől.

9. fejezet

Kezdődik az előadás!

Miközben színielőadásokat hoztunk létre a Szent István-templom vagy a Szent István Egyesület támogatására, Kocsel János nevű munkatársamnak meg nekem támadt egy remek ötletünk. Úgy döntöttünk, hogy saját haszonra fogunk producerkedni. Azokban a napokban dolgozott Amerikában néhány hivatásos magyar színész, aki a Webster Hallban, a Progress Hallban vagy a Manhattan Casinóban tartott egy-egy előadást, és az amatőrök is igyekeztek megvetni a lábukat a pályán.

Megszületett az elhatározás, és azonnal munkához is láttunk: színházi szakkört szerveztünk. Színészeket válogattunk, darabot választottunk, és kibéreltük a produkció céljára a Manhattan Líceumot, ahol a kor szokásainak megfelelően a premiert táncmulatsággal akartuk összekötni.

A megfelelő hírverés kedvéért kiadtunk egy újságot, és titokban abban bíztunk, hogy ha nyereséggel zárul a vállalkozás, akkor rendszeresen megjelentethetjük a lapot. Várhelyiné további hirde-

téseket szerzett nekünk a magyar cégtulajdonosoktól és a barátaitól. Ezeket a magyar cégtulajdonosokat meg értelmiségieket gyakran pumpolták jótékony szervezetek vagy egyházi kiadványok nevében, és a támogatásuknak hála a *Trail-Blazer** első és egyetlen száma hatalmas gazdasági sikert aratott. Kocsel és én több mint hatvandolláros jövedelemre tettünk szert. A szükséges összeg további részét Várhelyi bácsi és Kocsel özvegy édesanyja adta össze. János és én elhatároztuk, hogy olyan előadást szervezünk, amelyet nem felejt el könnyen a magyar közösség.

Jelmezeket kölcsönöztünk, és mivel a darab első felvonása egy kertben játszódott, drága, élő rózsabokrokat szereztünk a tél közepén. A színpadra működő szökőkutat telepítettünk, de ezt végül alaposan megbántuk. A felvonás hosszú volt, a színpad alá rejtett dézsából kiáradt a szökőkút vize, és eláztatta a mellette tárolt kellékeket. A terem tulajdonosa is nagy patáliát csapott miatta. A második és harmadik felvonás más helyszínen játszódott, és én – a sokat látott tapétázó – a szünetben, a közönség legnagyobb csodálkozására kicseréltem a tapétát.

Az előadás jól sikerült, sokkal jobb volt, mint amit a hivatásos színészek szoktak bemutatni, de még le sem gördült a függöny, amikor János meg én már biztosan tudtuk, hogy csődbe mentünk, és ez az utolsó színházi produkciónk. Négyszáz nézőre lett volna szükségünk ahhoz, hogy ne legyen veszteségünk, csakhogy

* A magyar nyelven megjelenő újságból nem maradt fenn példány, így eredeti címe sem ismert. (A ford.)

nem sokkal a kezdés előtt vízözönszerű eső öntötte el New Yorkot. Kétszáz jegyet adtunk el elővételben, ezek tulajdonosai el is jöttek, de az autózás elterjedése előtti időkben rajtuk kívül senki nem mert útra kelni. A producerek, valamint pénzügyi támogatóik csüggedten nézték a műsort, és a produkciót követő tánc sem vidította fel őket, hiszen vagy száz dollár veszteséggel kellett számolniuk.

De egy spicces kovács és az én merész húzásom megváltoztatta a helyzetet. A tánc részeként játék esküvőket tartottunk, tíz centért bármelyik fiatalember feleségül vehetett egy lányt: a fiú csókot, a lány pedig gravírozott házasságlevelet kapott. Két díjat is felajánlottunk a legtöbb házasságlevelet összegyűjtő lánynak. Az egyik egy cukortartó volt, amelyről körben tizenkettő kanál lógott. 1,25 dollárért vettem. A második díj egy jóval értékesebb virágkosár volt, amellyel az a virágárus ajándékozott meg, akitől a rózsabokrokat is beszereztük.

Amikor észrevettem, hogy a kovács a saját szerelmének próbálja megszerezni a díjat, szétosztottam ötven dollárt a barátaim között, és megkértem őket, hogy ahányszor a kovács feleségül veszi a babáját, ők annyiszor vegyék feleségül az előadás főszereplőnőjét. A házassági vetélkedés végén hagytuk, hogy a kovács megszerezze a díjat – de ez majd hetven dollárjába került. A többi játék esküvőből származó bevételt is beleszámítva sikerült ledolgoznunk a veszteségeinket. Produceri pályám mégis egyértelműen véget ért.

Negyven éve élek az Egyesült Államokban, ezalatt biztos más bűnöket is elkövettem, de a kovács átverésére máig emlékszem,

és soha nem is fogok megbocsátani magamnak. Egyetlen mentségem, hogy Kocselné és Várhelyiék is szegények voltak, és nehezen hevertek volna ki egy ekkora bukást.

Volt egy cég Nyugat-Virginiában, Garyben, a United States Coal and Coke Company, amelyik a gazdasági válság idején is folyamatosan keresett munkaerőt. Miután a produceri és lapkiadói karrierünk dicstelen véget ért, rábeszéltem Jánost, hogy próbáljuk ki magunkat szénbányászként.

A tervemet Várhelyiék és Kocselné is ellenezte, és az a javaslatom, hogy tehervonaton utazzunk oda, még merevebb ellenállásba ütközött. Kaptunk fejenként 10 dollárt, és felszálltunk az Old Dominion Line Norfolkba tartó hajójára. Azt mondtuk az öregeknek, hogy a megmaradt pénzből éppen eljuthatunk vonaton Norfolkból Garybe, de ez nem volt igaz. János meg én a fedélzeten töltöttük az éjszakát, mert a kabinért külön kellett volna fizetnünk. Közben megismerkedtem egy bizonyos Holzer úrral, egy másik magyar utassal, aki Norfolk környékén szeretett volna magyar farmot alapítani. Úgy tervezte, Kossuthville-nek fogja nevezni. Holzer úr attól félt, a vállalkozása kudarcot fog vallani, mert a magyar újságoknak nem tetszik, hogy mezőgazdasággal szeretne foglalkozni. Az újságoknak főleg az volt vele a baja, hogy nem telt neki hirdetésre, vagy ahogy ő durvábban fogalmazott: nem tudta lefizetni őket. A magyarok farmokra telepítése annyira észszerűnek tűnt, hogy nem hittem el, amit mesélt, de később megértettem, hogy igazat beszélt.

A magyar közösségek számára dolgozó lapok nehezen boldogultak akkoriban. Nem kötötte őket az újságírói etika, és nem is mindig húztak szigorú határvonalat a törvényes hirdetés és a zsarolás között. Aki nem vállalt annyi hirdetést, amennyit a lap tulajdonosa szükségesnek talált, annak kegyetlenül megtámadták a vállalkozását. Ráadásul a legtöbb újságot tőke nélkül alapították, a kiadók és a lap más vezetői féltékenyek voltak egymásra, és a rosszindulatúak soha nem bocsátották meg a törvényes úton sikert elérő lapok eredményeit.

A magyar közösségekben nem volt nagyobb tekintély az otthoni kormány képviselőinél. Különleges presztízzsel rendelkeztek, minden szavuk törvény volt a bevándorlók számára, és ők ellenezték a tartós letelepedést. A kormánynak a költségvetési egyensúly fenntartásához szüksége volt arra a hozzávetőlegesen százezer dollárra, amit a kitelepülők küldtek haza.

A német és dán bankárok megrohamozták az Újvilágot, és hatalmas földterületeket vásároltak, amelyeket aztán a bevándorlóknak ajánlottak fel – ahhoz hasonló gazdaságok jöttek létre, mint a ma is virágzó michigani, washingtoni és texasi magyar farmok – a magyar kormány és képviselői viszont acélüzemekbe és szénbányákba irányították a sajátjaikat, így kemény munkára és az ipari munkásság örök sorsára ítélték őket. Az I. világháborút követően, amikor sok magyarnak bele kellett nyugodnia, hogy örökre Amerikában marad, mert nem akar Romániába vagy Csehszlovákiába hazamenni, külön-külön jó páran visszatértek a mezőgazdálkodáshoz. Kiváló farmer vált belőlük.

Olyanok is akadtak, akik hazaköltöztek az óhazába, hogy élvezzék a földet, amelyet a keresetükből vásároltak vagy az új házat, amelyet a rokonaikkal építtettek maguknak. Kivétel nélkül visszajöttek az Egyesült Államokba – elszegényedve. A régi tájhoz csak a nosztalgia kötötte őket, és már nem találták a helyüket a primitív, falusias környezetben, mert – bár talán nem szerettek volna – amerikaivá váltak. Fojtogatta őket a kelet-európai rendőrállam légköre. Sok bevándorló többször is visszatért a szülőföldjére, és mindig hiába. Sok nemzet legkülönbözőbb iskolázottságú és vagyonú több millió bevándorlója utazott haza, hogy aztán újra elinduljon Amerika felé. Lehet, hogy soha nem tanultak meg angolul, az olvasztótégely mégis hatott rájuk.

János és én Norfolkban tehervonatra szálltunk, és három napon belül megérkeztünk a nyugat-virginiai Welchbe, úti célunktól hat kilométerre, ahonnan a Garybe tartó szárnyvonal indult. Vasárnap volt. Egy szállodában megmosakodtunk, legyalogoltuk a hat kilométert, és délután két óra körül megérkeztünk.

Az első két magyar szállásról, ahol helyet kerestünk, elküldtek minket, de a harmadik házban helyet kaptunk egy fiatal román–magyar házaspártól, akinek rajtunk kívül csak két lakója volt. Nemrég érkeztek Amerikába, és a szállásadásba is csak mostanában vágtak bele. Egyikünk sem mert enni kérni, és mikor a fiatal pár felajánlotta, hogy menjünk együtt fagylaltozni, nagyon szívesen ráálltunk, elvégre a fagylalt is étel. Igen meleg nap volt, a fél fagylalt elolvadt, a fiatalasszony viszont azt mondta, hogy a „szósz" az igazán finom. A folyékonnyá vált fagylaltra gondolt.

Semmi kétség, később megtanulta, hogy mi szósz, mi szörp és mi fagylalt, de akkor még mosolyognom kellett a naivitásán. A saját első, portsmouthi napjaim jutottak eszembe róla.

A szállás ágyaiban senki sem aludt egy ideje, az „ágyneműt" vastag koszréteg borította, és a vacsora is nagyon rossz volt. János meg én csak nevettünk rajta.

Másnap jelentkeztünk munkára, habár a környezet és a gyár hangulata nem kecsegtetett semmi jóval. A rengeteg munkás az ország legtávolabbi sarkaiból érkezett. Sok nemzetiség fiai voltak, köztük jó pár színes bőrű. Mindennap tucatszám kezdtek és mondtak fel. Csavargók és a helyüket keresők ezrével mentek keresztül Garyn, pedig ha valaki sok ezer szénbányászból kiváló munkaerőt akar nevelni, az több évig tart.

A város a hírhedt Baldwin-Felts Agency[26] Bluefieldből érkezett fegyvereseivel volt tele, akik gondoskodtak róla, hogy Mr. O'Toole, a telep vezetőjének a szava legyen a törvény. Ha valaki nem tetszett Mr. O'Toole-nak, akkor huszonnégy órán belül szedelődzködnie kellett, és senki nem kérdezte tőle, hogy van-e hova mennie, vagy nevel-e esetleg tizenkét gyereket. A főnök – aki jóval később a barátom lett – erős kézzel, gyakran kegyetlenül, leereszkedő közvetlenséggel irányított, de azt el kell ismernem, hogy a saját szabályait mindig betartotta.

Egy csapatvezető éppen akkor kísért le minket a tárnába, amikor a többiek robbantottak. Jánost megrémítette a robbanások hangja és a bejáraton kigomolygó sűrű füst. Megfordult, és olyan gyorsan kezdett kifelé rohanni, amennyire az egy másfél méter

magas föld alatti folyosón lehetséges. Még New Yorkban meg kellett ígérnem neki, hogy ha nem bírja elviselni a munkát, akkor én is visszatérek vele a városba. Nem volt más választásom, kénytelen voltam búcsút inteni Garynek, de bevallom, nem kellett sokat győzködni. Várhelyiék békés otthona, főztje meg a tétlen napok elkényelmesítettek, és szívesen hagytam ott a bányát.

Mielőtt visszautaztunk volna New Yorkba, John és én tettünk egy próbát Pittsburghben, ahol Várhelyi bácsi testvére egy kábelgyár brigádvezetőjeként dolgozott. A tehervonaton történt velünk egy nagyon kellemetlen eset, olyasmi, ami a hobók között szinte ismeretlen. Két szénnel megrakott nyitott teherkocsi között álltunk, amikor felbukkant a fékező, és mindkettőnktől negyed dollárt követelt. Sértetten nemet mondtunk, erre ő szénnel kezdett dobálni. Méghozzá egyre nagyobb darabokkal, és jó néhányszor el is talált minket, úgyhogy rá kellett jönnünk, nem viccel, és odaadtuk neki, amit kért. De amikor lemászott a szénhalom tetejéről, és odajött hozzánk, kedvem támadt lerúgni a vonatról. Csak az mentette meg, hogy Kocsel is velünk volt.

Megérkeztünk Pittsburghbe, de Várhelyi testvére munka nélkül volt, így hát továbbindultunk New York felé. Már napok óta felváltva gyalogoltunk vagy tehervonaton potyáztunk, amikor egyszer csak egészen különleges látvány tárult elénk. Sok száz ember dolgozott egy építkezésen: utat aszfaltoztak, házakat emeltek. János szeretett volna már New Yorkba érni, de rábeszéltem, hogy próbáljunk munkát szerezni. Jó lett volna legalább annyi pénzt keresni, amiből a házigazdáim tíz dollárját visszaadhatom.

Több helyről is elküldtek, míg végül szállást találtunk egy magyar házban. A modernsége mindkettőnket lenyűgözött. Az összes ház téglából épült a városban, mindegyikben volt fürdőszoba, és kerítés vette körül az udvart, amelyhez csirkeól és többféle gazdasági épület tartozott. Még nem találkoztam olyan hellyel, ahol a bevándorlók ilyen kényelmesen élhettek volna. A New York-i bérházban, amelyben addig laktam, a lower East Side-i szokásoknak megfelelően csak emeletenként egy vízcsap volt a folyosón, vécéből pedig két házra jutott egy.

Az építkezésen sok magyar dolgozott, így hamar megismertem ennek a furcsa helynek a titkát. Az egyszerre felépülő, új városnak máris volt tágas boltja, postahivatala, tűzoltósága, sok járdája és parkja. Az itt lakók láthatóan egyetlen bevételi forrásra számíthattak, egy nagy égetőkemencére. Ezt a különös helyet New Jersey államban Roeblingnek hívták, és egy hatalmas kábelgyárat is terveztek bele, de az majd csak akkor épül fel, amikor a munkások lakónegyedeiről és más szükségleteiről már gondoskodtak. A városalapítás az égetőkemencével kezdődött, hogy legyen elég tégla a házakhoz. Roebling képeskönyvbe illően tökéletesnek ígérkezett. Ki hallott már ilyet Európában, hogy egy gyár és a dolgozói kedvéért egy egész új várost építsenek? Ráadásul még Amerikában sem volt szokás fürdőszobát biztosítani a munkásoknak.

Amikor János és én visszamentünk a szállásunkra vacsorázni, a tulaj közölte, hogy egy éjszakára szívesen lát minket, de meggondolta magát, és nem ad állandó helyet. Csalódtam, ám nem

lepődtem meg. Amikor a többi lakó hazajött a műszak végén, nyilván azonnal értesült a két, bőrönd vagy láda nélkül érkező emberről, aki azt állította magáról, hogy New York-i, és nem látszott kétkezi munkásnak. Valószínűleg megijedtek és tiltakoztak az ellen, hogy befogadjanak minket. Az nem merült fel bennük, hogy valaki majd utánunk küldi a holminkat. Azokban az ínséges időkben sok gazember járta a világot, aki nemcsak a lakókat fosztotta ki, hanem a háziakat is, és ha azok őrizték a többiek spórolt pénzét, azt is vitték magukkal.

Másnap reggel továbbindultunk New York felé. Untam már a gyaloglást, nem volt egy fillérem sem, és nem tudtam, mit hoz a holnap. De álmodoztam. Elképzeltem, hogy olyan várost építek, mint Roebling. Talán nem olyan nagyratörőt, nem is olyan nagyot, de a munkások fürdőszobát kapnak, és csak magyarok élnek benne. A kilátástalan helyzetem sem zavart. Tudtam, hogy valamikor, valahogyan valóra váltom az álmom.

Őrültség?

Talán. De a képzelet ingyen van, és a fiatalság örök joga az ábrándozás. (Még tizenkét éven át tervezgettem, míg végül nagy örömömre és mély, örök keserűségemre Himlerville megépült Kentuckyban. Méghozzá úgy, hogy minden bányásznak jutott fürdőszoba.)

Kocselné és Várhelyiék örömmel fogadtak minket. Remélték, hogy egyszer s mindenkorra kigyógyultunk a szénbányászattal kapcsolatos bolondériánkból.

10. fejezet

Itt a *Szabadság*

Nem sokkal azután, hogy visszatértem Várhelyiék lakásába, ismét Kósa doktor sietett a segítségemre. Beajánlott egy Clevelandban kiadott napilap, a *Szabadság* New York-i irodájába, ahol állást és heti hétdolláros fizetést kaptam. Kétkezi munkával töltött napjaim véget értek.

Nem volt magától értetődő, hogy alkalmazzanak. Az volt az egyik feladatom, hogy reggelenként elolvastam a *Staats-Zeitung*-ot, és a Magyarországról szóló vagy származó híreket még idejében megtáviratoztam Clevelandbe, hogy bekerülhessenek az esti kiadásba. Nem tudtam németül. Kósa doktor beleegyezett, hogy reggelenként felkeressem az újsággal, és lefordította nekem a szükséges passzusokat. És ez az ember vagy egy éven át mindennap segített, még akkor is, ha éjszaka beteghez hívták, és reggel nekem kellett felvernem.

Mindig mosolygott és megnyugtatott, hogy neki ez nem fáradság, habár a felesége kezdettől fogva ellenezte, amit csinált.

Azzal hálláltam meg a kedvességét, hogy kis híreket helyeztem el a lapban, amelyek a betegei csodálatos gyógyulásáról szóltak. Így sikerült Kósánét is megbékítenem.

Várhelyiék nagyon büszkék voltak rá, hogy újságíró lettem, és eleinte én is az voltam. Szívből élveztem a találkozókat, piknikeket és banketteket, ahol az újságnak köszönhetően tisztelettel fogadtak. Sok ilyen eseményt szerveztek a magyar közösségben. Megtanultam úgy bemenni a rendezvényekre, hogy nem adtam át a sajtójegyemet, amelyet általában postán küldtek a szerkesztőségbe, és gyakran kedvezményesen eladtam valamelyik barátomnak. Napközben nem volt sok dolgom, csak az előző napi eseményekről kellett beszámolót írnom, felvettem néhány előfizetést és még annál is kevesebb apróhirdetést, azután megszámoltam a körülbelül ötszáz példányt, amelyet naponta kaptunk a terjesztőtől.

Az országos hirdetőkkel Hornyák úr, a részlegünk vezetője foglalkozott. Csendes, savanyú ember volt. Csak ketten ültünk az irodában, de néha napok teltek el anélkül, hogy lett volna mit mondanunk egymásnak.

A heti hét dolláromból ötöt kifizettem lakbérre, egy dollárral törlesztettem a Várhelyiéknél fennálló tartozásomat, és maradt még egy ruházkodásra meg más felmerülő kiadásokra. Majd megőrjített a tudat, hogy évekbe fog telni, mire letudom a hitelemet. Szinte naponta ellenőriztem a könyvelésem, próbáltam kiszámolni, hogy milyen tempóban haladok majd, mikor és hogyan esem túl az egészen. Pont akkor felejtettem el mosolyogni, amit mások a legszebb életkornak neveznek!

Húszéves múltam. Szórakozni akartam, korombeliek társaságába és természetesen lányok közé vágytam. Megszámlálhatatlan bálon és pikniken vettem részt, de újságíró voltam, és a fal mellett álldogáltam, hogy a fényesre kopott nadrágom ne keltsen feltűnést. Ha egy vendég azzal tisztelte meg a sajtó képviselőjét, hogy meghívta egy pohár borra, nem tudtam viszonozni a kedvességét.

Rövid viszonyom volt egy középkorú nővel, egy jövendőmondóval, aki az újságban hirdetett. A kapcsolatunk ellenére megpróbált összehozni egy ügyfelével, egy gyönyörű magyar cseléd-lánnyal, aki komoly összeget ígért arra az esetre, ha férjet kerít neki. A nő magunkra hagyott minket az otthonában, és megtörtént, aminek történnie kellett, de valószínűleg csak azért, mert a lány biztosra vette, hogy a kaland házassággal fog végződni. A következő vasárnap délutánra meghívott magához, és izgatottan vártam, hogy a legutóbbi kellemes percek megismétlődjenek.

Eljött a vasárnap, és én túl korán csöngettem, még azelőtt, hogy a család vacsorához ült volna. A lány megkért, hogy várjak odakint egy fél órát, mert utána nyugodtan elmehetünk piknikezni. Megértettem, hogy az embernek mindenért fizetnie kell az életben, nekem viszont nem volt pénzem piknikre, így hát megszöktem. Voltak már önök húszévesek, ismerkedtek már össze lánnyal, aki nem kéreti magát, és el kellett aztán hagyniuk, mert egy dollár sem csörgött a zsebükben? Ha nem, hiába is próbálnám leírni, milyen keserűség fogott el.

A szerencsétlenségemet csak tetézte, hogy a jövendőmondó barátnőm kért tőlem egy angol–magyar szótárat, amelyet az új-

ság adott ki és árult három dollárért. Nem volt ennyi pénzem, és lopni sem akartam, vele sem találkoztam többet.

Így teltek az újságírói mindennapjaim. Időközben, hogy jobban múljon az idő, és hogy segítsek a házigazdámnak, még egy újításra rábeszéltem: igazi cipőboltot nyitott az A sugárúton. Kibérelt egy nagy helyiséget, és háromfelé osztotta. Az utcai részben a bolt kapott helyet, a mellette lévő ablaktalan kuckóban a hálószobáját rendezte be, leghátra került a konyha, a nappali, a cipészműhely és az én hálószobám. El lehet képzelni, hogy hányféle szag keveredett, amikor este végre lefeküdtem, de nem zavart.

Rendeltem kétszáz üres cipősdobozt, amelyekkel telepakoltam a bolt házilag gyártott polcainak a felső részét. Újabb hitelt kértem, hogy nagyobb készletet tarthassunk. Hamarosan rádöbbentem, hogy elsősorban nekem kell árusítással foglalkoznom, de szerencsére a legtöbb vevő úgyis este jött, amikor már hazaértem. A suszter nem szívesen árusított, különösen olyasmit, ami nem volt javítható. Amikor egy cselédlány kiválasztott egy pár divatos papucscipőt, Várhelyiben felhorgadt a szakember, és inkább egy pár erős és tartós lábbelit próbált ráerőltetni a lányra. Máskor egy lány, akinek 39-es volt a lába, 36-os vagy 37-es méretet kért, ő meg rögtön kioktatta, hogy erre a lábra 39-es való, méghozzá a szélesebb modell. Én ilyenkor inkább azt csináltam, hogy odaadtam a 39-es, extraszéles darabot, és közöltem: sajnos rosszul tudta a lába méretét, mert nicsak! a 35-ös is tökéletesen passzol rá.

Az újságíró munkám, a cipőbolt és az örök gyötrődés között osztottam meg magam. A fizetésemet heti nyolc dollárra emel-

ték, attól kezdve kétdolláros részletekben törlesztettem, és a heti egy dollár spórolt pénzemből sikerült lassacskán annyit összegyűjtenem, hogy vehessek egy használt öltönyt. Az új foglalkozásomnak hála rengeteg új barátot és ismerőst szereztem. Az emberek nem tudták, milyen rossz anyagi körülmények között élek, és ezért többen célozgattak rá, hogy meg kellene nősülnöm, sőt ajánlatokat is kaptam. Várhelyi bácsi arra biztatott, hogy keressek egy pénzes lányt, és társuljak be a cipőboltba, de nekem nem tetszett az ötlet. Egyrészt még mindig szerelmes voltam Icába, másrészt nem akartam kereskedő lenni.

Rendszeresen összejártam az egyik új barátommal, egy Szabolcsi nevű magyar importőrrel. Az ő és a testvére tulajdonában állt a legrégebbi és legtöbbre becsült magyar kereskedőház, amely imakönyvek, regények, trafikáru és még megszámlálhatatlan más apróság nagykereskedelmével foglalkozott. Egyszer megemlítettem neki, hogy bele kéne vágnia a postán rendelhető cikkek kiskereskedelmébe. Megtárgyalta az ügyet a testvérével, és néhány héttel később felajánlotta nekem, hogy szervezzem meg a cégük új részlegét.

Elfogadtam az ajánlatot, és egy hét türelmet kértem, hogy az újságnál beadjam a felmondásomat. Addigra már olyan közel éreztem magamhoz örökösen búskomor főnökömet, hogy csak az utolsó előtti napon mertem közölni vele, mire készülök. Kellemesen meglepett, amikor azt válaszolta, tisztában volt vele, mi jár a fejemben, mert Szabolcsi barátom megkérdezte tőle, van-e kifogása a távozásom ellen. Tudta, hogy heti nyolc dollár-

nál soha nem fog többet fizetni, így nem próbált visszatartani. Később Szabolcsitól megtudtam, hogy a főnököm jellemzése szerint becsületes vagyok, mint a ma született gyermek, de igen buta, és néha napokon át egy mukkot sem szólok.

Az új állásomat heti kilencdolláros fizetéssel kezdtem, és attól kezdve háromdolláros részletekben törlesztettem. Nem sokkal később tizenkét dollárra emelkedett a heti jövedelmem. Ebből öt dollár ment a szállásra, öt a törlesztésre, és végre minden héten maradt két dollárom, amit magamra költhettem.

Azzal kezdtem, hogy katalógust állítottam össze a kiskereskedelmi árukból. Az összes szuperlatívuszt használtam, amit a magyar nyelv megenged, és ugyanilyen lelkes szöveget írtam a magyar újságokba küldött hirdetésekbe is. Próbáltam lebeszélni a főnökömet a magas árakról, de ő megmagyarázta, hogy vigyáznia kell a nagykereskedelmi üzletére, a sok utazóügynökre és azokra a magyar bankárokra, kereskedőkre, akik rendszeres vásárlói. A nagykereskedelmi célból importált árukra százszázalékos felár került, és a kiskereskedelmi forgalomban újabb száz százalékot adtunk az árhoz.

A postai rendelésekkel foglalkozó részleg az első naptól kezdve sikert aratott. Az eldugott vidékeken, bányavárosokban élő magyarokhoz nem jutottak el az utazóügynökök, és ők boldogan használták az új lehetőséget. A főnökeim általában mindent rám bíztak, egyedül vezettem a részleget, és nemcsak a bevándorlók közötti üzletről tanultam sokat, hanem egy kicsit az amerikai

üzleti világról is. Szabolcsit mindenki nagyra becsülte, mert megbízható kereskedő volt – más bevándorlókhoz képest.

Ha mi tajtékpipát árultunk, azt valóban tajtékkőből faragták, de az Adler márkajelzést – a legnevesebb és legjobb európai pipagyár logóját, amelyet minden magyar ismert – már mi magunk pecsételtük bele a harmadrangú áruba. Az ezüst óralánc, amelyet azokban az időkben oly sok bevándorló viselt, valóban ezüstből készült, de nem 950 ezrelékes, hanem 800 ezrelékes finomságú volt. A magyar kormány hivatalos ezüst fémjelét a Szabolcsi testvérek boltjában ütöttük a láncba. A fülbevalók cimpába kerülő horga igazi importált tizennégy karátos aranyból készült, amelyen a kormány fémjele is igazi volt. De az ékszer nagyobb része, a kő foglalata már csak tízkarátos volt, és egy Eldridge Street-i ékszerész rakta a horogra.

Százával adtuk el a katalógusunkban megtalálható Columbia gramofonokat, de legalább kétszer annyi olcsó, német gyártmányt is, amely kívülről nagyon hasonlított a jobb minőségű és drágább amerikai termékre. Feltűnt, hogy az utazó kereskedőink tőlünk arany ékszert vesznek, de aranyötvözetet és aranyborítású csecsebecsét is árulnak aranyként.

A csonttal dekorált borítóban árult imakönyvet még a nagykereskedelmi katalógusban is elefántcsont-díszítésűnek nevezték. Az olcsó, harmadrangú, Amerikában gyártott harmonikákat és citerákat importált áruként állítottuk be, és nagyszerű áron adtuk tovább.

Attól a pillanattól kezdve, hogy valaki elhatározta, kivándorol, egészen a hazatéréséig – ha hazatért – folyton becsapták és kihasználták. Egykori honfitársaim sem voltak kivételek. Attól, aki útlevélért folyamodott, a falusi nótárius tíz koronát kért, pedig a hivatalos ár egy korona volt. Az utasok azért bosszankodtak a hajón kapott szállásuk miatt, mert a hajótársaság röplapjain kabin látszott, de nekik hatalmas, közös alvótermekkel kellett beérniük. Ha a magyarok pénzt küldtek haza, akkor a magyar bankárok kopasztották meg őket, de az amerikai magánbankok is elbántak velük a csődjükkel. Becsapta őket a közjegyző, mert amikor hitelesített valamit, öt vagy tíz dollárt kért az aláírásáért, pedig valójában huszonöt centet kérhetett volna. Gyakran megesett, hogy a szállásadónő új párt választott, és amikor elhagyta a férjét, a lakók megtakarított pénzét is vitte magával.

Igazi csoda, hogy a magyar bevándorlók a számtalan csalódás és felmérhetetlen veszteségek ellenére is megtalálták a helyüket Amerikában. Minden réteg másképp érvényesült, és egy keményen dolgozó bevándorló jobb anyagi körülmények között élt, mint a született amerikaiak.

Az importált termékek mellett árult újdonságok, hangszerek, órák beszerzését is én végeztem, és így megismertem két nagykereskedő céget a Canal Streeten és a Broadway déli szakaszán. Boldogan fedeztem fel, hogy Európából olcsóbban tudunk Amerikában készült órákat rendelni, mint amennyiért itthon a gyártóik árulják őket. Megint tanultam valamit a magas vámtarifákról és az úgynevezett „dömpingről". Felhívták a figyelmemet, hogy

egy bizonyos varrógép, amelyet az amerikai közönség negyven dollárért vehetett meg, Európában a vám és a szállítás kifizetése után csupán tizenhat dollárba kerül. Párizsból az itthoni ár kétharmadáért hozattam egy pár Amerikában kedvelt cipőt.

A részlegem úgy fejlődött, hogy néhány hónap múlva már heti tizenöt dollár ütötte a markomat, vagyis átálltam a hétdolláros törlesztésre. Közben azzal kerestem valami mellékest, hogy egy ügyvéd barátom megbízásából bírósági felszólításokat kézbesítettem, és esetenként öt dollárt kaptam. Leírhatatlan örömömre a huszonötödik születésnapomra ledolgoztam a teljes tartozásomat. Tizenöt dollárért vettem egy finom és szép öltönyt, a legjobbat, amit egy nagy ruhaboltban találtam, és az élet császárának éreztem magam.

Ekkoriban történt, hogy az egyik Houston Street-i kuncsaftunk felhívott telefonon, mert sürgősen száz magyar kalendáriumra volt szüksége. A kifutófiú éppen nem volt kéznél, úgyhogy magam vittem át neki a jókora csomagot. A Houston Street-i ügyfél személyes jó barátom volt, és csak hétsaroknyi távolságot kellett megtennem. Odafelé menet másodszor (és utoljára) találkoztam Weiss unokatestvéremmel, aki megkérdezte, mit csinálok. Nem voltunk jó viszonyban, úgyhogy kurtán annyit feleltem, átcipelem ezt a csomagot a Deutsch testvérekhez, és többé nem is gondoltam az esetre. Négy hét múlva levelet kaptam a bátyámtól, de olyat, amilyet a legnagyobb ellenségemnek sem kívánok. A bátyám azt írta, hogy a család tisztában van az életstílusommal. Megtudták, hogy részeges csavargó lettem, aki

hordárként keresi meg a betevőjét. Az isten szerelmére, kérdezték, miért nem kértem tőlük átmenetileg egy kis pénzt, ha ilyen nagy bajba kerültem? Tudják, hogy engem már nem fognak megváltoztatni, de az anyám kedvéért azért megpróbálják.

E levél üzenetének pontos megértéséhez tudni kell, hogy Magyarországon igazi szégyen cipekedni. Budapesten hordárt lehet bérelni e célra, a vidéki kisvárosokban pedig mindig akad egy alkalmi munkát kereső csavargó. És éppen akkor, amikor megszabadultam a tartozásomtól, jól fizetett, megbecsült tagja lettem a közösségnek, amelyben éltem! Nagyon dühös lettem az unokatestvéremre, különösen amiatt, hogy részegesnek állított be, hiszen, ahogy korábban már írtam is, a mai napig legfeljebb akkor iszom alkoholt, ha kényszerítenek rá. A bátyám is megjegyezte, hogy ez az új szokásom hökkentette meg a legjobban a családot.

Természetesen azonnal válaszoltam, megpróbáltam kimagyarázni magamat, és megírtam, hogy az unokatestvérünk félreérthette a helyzetet. Hogy bizonyítsam, minden rendben van velem, húsz koronát is tettem a borítékba, ami négy dollárnak felelt meg. Attól kezdve minden héten ugyanennyit küldtem nekik. Arról fogalmam sem volt, hogy sikerült-e meggyőznöm őket, és még sokáig kellett várnom a válaszra.

A levél-affértól eltekintve elégedetten éltem, érdekelt a munkám, és jobb anyagi helyzetbe kerültem, mint valaha. De a szorongással töltött nehéz évek örökre nyomot hagytak rajtam. Befelé forduló, tartózkodó ember lettem, de annyira, hogy gyakran úgy szeltem át a kontinenst, hogy senkihez sem szóltam közben, vagy

úgy keltem át az óceánon, hogy egyedül a pincér hallotta a hangomat – kivéve, ha valaki más kezdeményezte az ismerkedést.

1913 novemberének a közepén a legnagyobb magyar bank tulajdonosa felajánlotta, hogy legyek az ő postai csomagküldő szolgálatának a vezetője, és heti huszonöt dollárt ajánlott. Hivatali munkáért ennél többet nem lehetett akkoriban kapni. Hálásan fogadtam a megtiszteltetést, de nemet mondtam, mert a saját részlegem olyan sikeresen működött, hogy biztosra vettem: egy éven belül úgyis megkapom ugyanezt a bért. Nemcsak az üzlet ment jól, szoros barátságba is keveredtem a tulajjal. Segítettem neki magyar színdarabokat fordítani, az egyik közülük, a *Tájfun,* amelynek ő volt a producere, sikerrel ment a Broadwayn. Kétségem sem volt felőle, hogy emelés vár rám.

De az én Szabolcsi barátom karácsonykor és újévkor is elmulasztotta az emelés lehetőségét, és amikor a szokásos tizenöt dollárt a kezembe nyomta, jeleztem, hogy beszélni szeretnék vele a fizetésemről. Legnagyobb meglepetésemre azt felelte, hogy ő viszont nem szeretne velem pénzről beszélni. Megbántott. Azzal vágtam vissza, hogy a fizetésem a kettőnk ügye, és nekem pont annyi jogom van rá, hogy beszélgetést kezdeményezzek a témáról, mint neki. Egyhetes felmondási idővel felmondtam, és azt az ajánlatot sem hallgattam el, amelyet hat héttel korábban kaptam. A következő hétfőn Szabolcsi barátom heti huszonöt dollárt ajánlott. Visszautasítottam.

Úgy döntöttem, hogy saját vállalkozásba fogok. A levelekből tudtam, hol találok jó piacot a magyar áruk számára. Ha egy bi-

zonyos területről sok rendelést kaptunk, az egyértelművé tette, hogy arrafelé nem járnak magyar utazó kereskedők. Elhatároztam, hogy felcsapok vigécnek, és végigjárom ezeket a helyeket.

Szabolcsi naponta megismételte az ajánlatát, és pénteken már heti negyven dollárt kínált. Nagy volt a kísértés. Hihetetlen összegről volt szó, ekkora hetibérrel magyar körökben én lettem volna a legjobban fizetett alkalmazott. Valahogy mégsem erre vágytam.

Türelmesen elmagyaráztam neki, hogy nem akarok olyasvalakinek dolgozni, aki szerint a munkám heti negyven dollárt is megér, de huszonötöt sem hajlandó fizetni érte, pedig tudja, hogy másutt már ígértek ennyit. Szabolcsi jóval később elárulta, hogy a *Szabadság*-nál a főnökömtől hallott jellemzésem miatt nem akarta megemelni a fizetésemet: biztosra vette, hogy ha egyszer becsületes vagyok, de buta, akkor nem merek majd állást változtatni. Mindezt azok után, hogy én, a „buta" még az irodalmi ambíciói valóra váltásában is segítettem neki!

Az utolsó visszautasítást követően megkérdezte, mik a terveim, és figyelmeztetett, hogy a bankszektorban és a csomagküldő szolgálatoknál is nagyon erős a verseny. Kicsit zavarba hoztam azzal, hogy közöltem vele, valami vadonatújjal szeretnék próbálkozni, olyasmivel, amivel még egy magyar sem: becsületes leszek. Olyan becsületes, hogy nem adom el tizennégy karátosként a tízkarátos ezüstöt, és nem mondom a közönséges csontra, hogy elefántcsont.

11. fejezet

Újra úton

Vásároltam egy koffert és csináltattam egy másikat, amelyben egy gramofont és hat lemezt tudtam magammal vinni. Részben Szabolcsiéktól, részben a Canal Streeten összeválogattam a készletemet. A békesség kedvéért, és hogy támogassa az üzletet, Szabolcsi barátom közzétett egy hirdetést a magyar újságokban, amely szerint az ő cégét képviselem, a magyarok bízhatnak bennem. Ez komoly segítséget jelentett.

Az egyik kezemben a gramofont meg a lemezeket, a másikban az imakönyveket és a többi importált árut cipeltem. Vonatra szálltam, és elindultam a legközelebbi ígéretes magyar közösségbe, a New Jersey államban lévő Flemingtonba. Nem volt könnyű bekopognom az első magyar család ajtaján, de bementem, kipakoltam a gramofont, lejátszottam a lemezeket, és pár percen belül jó néhány szomszéd is átjött. Kettejüknek eladtam a lemezjátszót, a lemezeket, néhány imakönyvet meg mindenféle mást, és mire eljöttem, még ketten rendeltek maguknak gramofont.

A költségeimen felül kerestem tizenöt dollárt, és a megrendelések még vagy harminc dollár nyereséget jelentettek. Négy nap múlva Flemington mind a kilenc magyar otthonában volt lemezjátszó. Én pedig egy héten belül megdupláztam az eredeti 140 dolláros alaptőkémet.

A munka viszont kemény volt. Nem könnyű az embernek az egyik kezében egy gramofont és hat lemezt cipelnie, amit a másik kezében tartott könyvekkel és mindenféle mással egyensúlyoz ki, miközben öt kilométert gyalogol a vasútállomástól a magyar kolóniáig. De a taxi olyan luxus volt, amelyről a házról házra járó vigéc álmodni sem mert.

Elhívtam magammal az egyik pajtásomat, Körmendy Jánost, akivel együtt voltam Gleasonben, és még az *SS Carpathiá*-n ismerkedtünk össze, hogy jöjjön velem a következő körutamra. Egy fityingje sem volt, de megígértem neki, hogy míg össze nem gyűlik annyi pénze, amennyiből feles tőkéstárs lehet, megfelezzük a bevételt. Attól kezdve négy bőröndöt, és jóval nagyobb készletet vittünk.

Volt néhány elfelejtett hely New York közelében, amelyet még nem fedezett fel a magyar konkurencia, és mivel továbbra is teljesen becsületesen akartam kereskedni, nem kerülhettem szembe a versenytársaimmal. Így aztán úgy döntöttem, hogy Virginia és Nyugat-Virginia bányásztelepüléseit veszem célba, mert Szabolcsiék is erről a vidékről kapták a legtöbb levélben érkező megrendelést.

A virginiai út kockázatos vállalkozás volt. A nyugat-virginiai Huntingtonba csak a vonatjegy fejenként tizenöt dollárba került, de ott már harminc kilométerre voltak egymástól a bányászfalvak.

Nagyon jól kerestünk a bányászok között. New York államban a magyarok már unták és utálták az egyre-másra érkező árusokat, a virginiaiak és nyugat-virginiaiak viszont örültek nekünk. Pénzük is több volt, mint a gyári munkásoknak. Majd belepusztultunk a cipekedésbe, mert a bányásztelepülések általában öthat kilométerre voltak a vasútvonaltól. János és én rengeteget gyalogoltunk a nehéz csomagjainkkal, de fiatalok voltunk.

A déli bányavidéken nem volt szakszervezet, és a tulajdonosok féltek az idegenektől. Mindegyik bánya alkalmazott néhány őrt, akik kivétel nélkül a bluefieldi Baldwin-Felts Agencytől érkeztek. Mivel a szakszervezetnek egyáltalán nem voltak tervei a déli bányászokkal, az őröknek ürügy kellett, hogy megtarthassák a munkahelyüket. Megesett, hogy kikergettek minket egy településről, azután, gondolom, jelentették, hogy az éberségüknek hála sikerült megszabadulni két veszélyes szakszervezeti zavarkeltőtől.

A kisebb településeken azért nem fogadtak minket szívesen, mert a magunk ártalmatlan módján mégis konkurenciát jelentettünk a bányavállalat helyi boltjának. A cégek azt szerették volna, hogy a bányászok a teljes keresetüket náluk költsék el.

Mi természetesen csak a bányászok munkaidejének lejárta után kezdhettünk árusítani, és a legtöbbször ott kellett maradnunk éjszakára egy vendégszerető magyar burdosházban. A Vár-

helyiéknél élvezett szerény szállásom után szörnyűnek találtam ezeket a helyeket, és ha a legkisebb esély is mutatkozott rá, hogy begyalogoljunk egy közeli kisvárosba, akkor ott vettem ki rendes szobát. Két virginiai út után Körmendy János magamra hagyott. Őszintén bevallotta, hogy túl nehéznek találja a munkát, bár az is biztosan közrejátszott a döntésében, hogy sikerült összegyűjtenie százötven dollárt.

Attól kezdve egyedül utaztam, ellátogattam a régi ügyfelekhez, és új címeket kerestem. Gyakran ért az a csalódás, hogy egy telepen csak egy-két családot találtam, és mindenütt rámént egy nap arra, hogy feltérképezzem, felbukkanhat-e esetleg valamilyen versenytárs. A pennsylvaniai bányásztelepüléseken is próbálkoztam, de rá kellett jönnöm, hogy ezeket a helyeket elárasztották a New Yorkból és Pittsburghből érkező kereskedők. Pennsylvaniában a „pedlér" alávaló mesterségnek számított, gyanakodva fogadták a nagy bőröndökkel érkezőket. Ha egy pennsylvaniai bányász arra kért, hogy mutassak neki egy órát, valaki a házban biztos megkérdezte, pontos-e az a szerkentyű. Ha elővettem egy tajtékpipát, valaki közbeszólt, hogy neki bizony ez hamisítványnak látszik. Bántottak ezek a megjegyzések, a virginiai államokban nem szoktam hozzájuk. A magyarok otthonról magukkal hozott alkudozó kedvét is nehezen viseltem. A legtöbb utazó kereskedő nyugodtan fogadta a sértéseket, és az ár dupláját kérte először, mert tudta, hogy úgyis engednie kell majd. Pennsylvaniában az sem segítette a forgalmat, hogy én rögtön az igazi árat mondtam, és ragaszkodtam hozzá.

Virginiában és az ohiói Hocking körüli szénmezőre épült telepeken maradtam, csak egyszer-egyszer rándultam át a szintén ohiói Zanesville-be, Daytonbe és Newarkba. Kezdtem jobban kiismerni magam ezen a vidéken, és új, forradalmi üzletpolitikát dolgoztam ki. Mivel a legtöbb bevándorló rögtön az óhazába küldte a keresetét, két fizetésnap között legfeljebb pár centes portékákat tudtam eladni nekik. A bányák havonta egyszer fizettek. Így aztán miután megismerkedtem a területemen működő szállások tulajdonosaival, elkezdtem hitelre ajánlani a készletemet, és válaszborítékot hagytam náluk. A kuncsaftjaimat meglepte, hogy ennyire bízom bennük. Addig, ha levélben rendeltek valamit, előre küldték az árat, az utazóügynökök pedig csak készpénzt fogadtak el. Mind nagyon hálásak voltak az új rendszerért. Azt hiszem néhányan kizárólag azért vettek meg egy borotvát vagy imakönyvet, hogy kipróbálják: komolyan gondoltam-e, amit mondtam.

A bizalom bizalmat szül. Olyan árukat rendeltek tőlem, amelyekről álmomban sem hittem volna, hogy lesz, aki megveszi – pirospaprikát, magyar lekvárt, magvakat, rózsabokrokat, cipőket és még sok minden mást. Amikor visszaértem New Yorkba, minden rendelést kiküldtem, és nem ért veszteség.

Ha eladtam egy imakönyvet vagy valami mást, nem kellett rögtön visszautaznom a nagyvárosba, hogy feltöltsem a készleteimet. A vevőim bátran rendeltek, és ha importált áruról volt szó, akkor a listát egyszerűen továbbítottam Szabolcsiéknak, ők pedig postázták az adott terméket. Mivel napközben nem volt

más dolgom, mint eljutni a következő településre, megpróbáltam nagykereskedőként is bejelentkezni a bányavállalatoknál. Megkértem néhány magyar barátomat, hogy térjenek be egy-egy ilyen helyre, és kérjenek hosszú szárú magyar pipát vagy magyar tajtékpipát. Megnyugtattam őket, hogy nyugodtan kérhetik, mert úgysem lesz belőle. Amikor legközelebb eljutottam az adott boltba, felajánlottam az ottaniaknak azt, amiről tudtam, hogy nemrég keresték, és ők is emlékeztek az érdeklődőre. Úgyhogy eladtam egy kis készletet. Egy ok miatt nem féltem tőle, hogy ezzel árthatnék a házról házra járó üzletemnek: nagykereskedőként egyáltalán nem voltam olcsó. Egyébként pedig bíztam az ügyfeleim hűségében. A vállalati boltokat viszont sosem találtam rokonszenvesnek.

Jól kerestem a piócákkal, amelyekkel a bevándorlók saját magukat kezelték. Általában kisvárosi patikákban adtam el őket, és ugyanazt a taktikát alkalmaztam, mint a bányavállalati boltokban. Egyszer kevés munkával kivételesen nagy üzleti sikert arattam. A virginiai Norton boltjában kínáltam a szokásos cikkeimet, és kinyitottam a bőröndömet. A vevőm meglátott egy nagy, „elefántcsonttal" díszített imakönyvet, és elmesélte, hogy sok külföldi kezében látott már ilyet: megkérdezte, hogy mindegyikük ugyanazt a típust használja-e. Reméltem, hogy rásózhatom mind a hat könyvemet, így azt feleltem neki: „minden hunky egyforma", vagyis mind ugyanabból a könyvből imádkoznak. Száz kötetet rendelt.

A magyarok vagy katolikusok, vagy protestánsok voltak, és bár az utóbbiak nem oszlottak annyiféle kisebb felekezetre, mint az amerikaiak, azért evangélikusok meg baptisták is akadtak köztük, és minden csoportjuknak volt jó pár imakönyve: általában legalább húszfélét cipeltem magammal, és ez még csak az egyharmada volt annak, amit a többség használt. Ez a nortoni kereskedő száz, kizárólag a katolikusok számára megfelelő imakönyvet rendelt. Száz dollárt kerestem tisztán, és majd elszálltam a boldogságtól. De mivel tudtam, hogy a közeli Dorchesterben csak négy magyar bányászcsalád él, és a bolt pontosan a vasútállomással szemben állt, soha többé nem mertem Nortonba utazni. Nagy megkönnyebbüléssel hallottam, hogy a bolt nyolc héttel később leégett.

Az új mesterségem szép pénzt hozott, de nem tudtam sokat félretenni. Két út között mindig pihentem néhány napot New Yorkban, és sokat költöttem az új területek feltérképezésére is. Igyekeztem minél többet látni az Egyesült Államokból. Amikor egy nő a Felső-félsziget téli időjárásáról és a Michigant belepő kétméteres hóról mesélt, rögtön vonatra szálltam, hogy gyorsan körülnézzek arrafelé. Ezek a túrák drágák voltak, de néha érdekes eredménnyel jártak. Egyszer északon utaztam december vége felé, és megálltam Detroitban, hogy ott karácsonyozzam. Az YMCA-nél vettem ki szobát, és nagyon meghatott, hogy nemcsak bőséges ünnepi vacsorára látták vendégül az idegeneket, de még jegyet is kaptunk Otis Skinner *Kismet* című darabjára.

A michigani Calumet közelében, egy rézbánya telepén rátaláltam Szabóékra, akiknél New York államban, Tomkins Cove-ban laktam. Természetesen telephelyet létesítettem náluk. Legalább hat hetet ott töltöttem, többet korcsolyáztam, mint dolgoztam, és életemben először néhány indiánnal is összeismerkedtem – indián lányokkal is.

Amióta csak megérkeztem erre a földrészre, nagyon szerettem volna amerikai állampolgár lenni, és 1913-ban be is teljesült a vágyam. Ugyanazon a nyáron, amikor már hatszáz dollárt és szép árukészletet gyűjtöttem, úgy döntöttem, hogy ideje hazalátogatnom anyámhoz... és Icához. Megírtam, hogy augusztus 15-én, azon a napon, amikor Mátraverebély összes egykori lakója össze szokott gyűlni, én is otthon leszek, és Icával is tudattam a jó hírt. Ica édesanyja négy héten belül válaszolt. Közölte, hogy a lánya két évvel korábban feleségül ment egy katonatiszthez, és nem adta oda neki a levelemet. Azt is hozzátette, hogy ha felkeresem a családot, szívesen látnak, de Icához ne próbáljak közeledni. Egy majd nyolc éve dédelgetett álom semmivé foszlott, de attól még ugyanúgy hazavágytam. Úgy kalkuláltam, hogy az út ezer dollárba fog kerülni.

Összepakoltam az árumat, és minden pénzemet órákba, sálakba meg ehhez hasonló tárgyakba fektettem, majd belevágtam a mátraverebélyi látogatásom előtti utolsó nagy turnéba. Először vonaton Hocking Valley-be mentem, hogy régi barátaimnál, a szénbányászoknál kezdjem, de pangott az üzlet, és jóval kevesebbet kerestem, mint amennyire számítottam. Nem volt türelmem bányatelepről bányatelepre járni, mert úgy naponta csak néhány családot értem el. Elhatároztam, hogy kizárólag a nagy daytoni kolóniára koncentrálok, és út közben Ohióba, Zanesville-be is beugrom.

Fizetésnap előtt érkeztem mindkét városba, de nem érdekelt. A szokásos ár alatt, még így is szép nyereséggel kínáltam a portékámat, és hamar sikerült túladnom a készlet nagy részén. Úgy indultam haza Ohióból, hogy a következő fizetésnap után több mint ezer dollár bevételre számíthattam.

Visszaértem New Yorkba, rögtön gőzhajójegy után néztem, és izgatottan készültem az utazásra. A kirakatokat bámultam, és a hamarosan beérkező sok pénzre vártam. Három nappal később arra ébredtem, hogy az újságok öles betűkkel számolnak be az azóta legendássá vált 1913-as nagy daytoni árvízről. A cikkek külön kitértek a híres zanesville-i Y-híd pusztulására, és részletesen leírták a sok ezer hajléktalanná vált ember nehézségeit, valamint azt, hogy a kuncsaftjaimról a Vöröskereszt gondoskodik. Pont a diadalmas hazatérésem előestéjén mentem tönkre! Keserű csüggedés fogott el, de hamar összeszedtem magam.

Amikor New Yorkban esti iskolába jártam, azt tanultam, hogy „ha erős vagy, akkor is kacagsz, mikor összeomlik minden".[27] „Mosolyogj, hogy a fene egye meg, mosolyogj, sőt, éppenséggel nevethetnél is!" – mondtam magamnak. Két órán belül Szabolcsiéknál voltam, és hitelre új készletet vásároltam. Ha az ember huszonöt éves, muszáj, hogy sok önbizalma és energiája legyen.

Nem maradt rá pénzem, hogy leutazzam Virginiába, így hát New York államba, Rosetonba mentem, egy hatalmas téglagyárba, ahol sok száz magyar végezte a gyilkos munkát. De jól kerestek, naponta úgy három dollárt kaptak, majdnem annyit, mint egy szénbányász. Csakhogy a városka az összes magyar utazóügynök egyik kedvenc célpontja volt, úgy özönlöttek ide, mint a sáskák, vagyis erős konkurenciával kellett szembenéznem.

Mivel kénytelen voltam mindent Szabolcsiéktól beszerezni, komoly hátrányt jelentett, hogy hiányoznak a Canal Street-i újdonságok. Annyira kétségbe estem, hogy fekete munkásoknak is kínálgatni kezdtem az óráimat meg a borotváimat. Nagy és kellemes meglepetés ért: a feketék szívesen vásároltak. Volt egy aranybevonatú órám, ami Daytonben a nyakamon maradt, mert a magyarok az ezüstórákat szerették. De az egyik fekete fiúnak éppen ez tetszett meg. Egy dollár negyvenért szereztem be, csakhogy alkura készültem, vagyis tíz dollárt kértem érte. A vevőm szemrebbenés nélkül azt válaszolta, hogy most rögtön fizet két dollárt, és utána fizetésnaponként mindig még kettőt. Átkozottul jól tudtam, hogy július van, vagyis már csak két fizetést kapnak abban az évben, ugyanis a gyár szeptemberben bezár. De nem érdekelt, és mindketten elégedettek voltunk az üzlettel. Én rögtön kerestem ötven centet, a fiú megszerezett egy tízdolláros kincset két dollárért, és a barátai perceken belül még huszonhárom hasonló órát rendeltek tőlem.

Két nap múlva az összes órát leszállítottam ugyanezekkel a feltételekkel, vagyis a költségeim leszámítása után több mint tíz

dollár hasznot könyvelhettem el. Több mint harminc dollárért adtam el piperecikkeket is: negyven centet kértem darabjukért, pedig az ötcentes boltban szereztem be őket.

Ha hiszik, ha nem, még aznap el kellett mennem a közeli Newburghbe, hogy az ötcentes boltban újra feltöltsem a készleteimet piperetermékekkel. Mire eljöttem Rosetonból, ki tudtam fizetni Szabolcsiéknak a tartozásomat, kerestem kétszáz dollárt, és még megvolt az eredeti készletem.

Másnap, miközben bevásároltam a Canal Streeten, elmentem egy kézikocsi mellett, amely csókolózó galambokkal és más szerelemi szimbólumokkal szépen dekorált postai képeslapokkal volt megpakolva. Ezek a lapok úgy tizenöt évvel korábban lehettek nagy divatban. Tizenkét dollárért felvásároltam az egész készletet, úgy hatezer lapot, és egy másik kocsiról vettem száz szemüveget is, tíz centet fizettem egyért. Összecsomagoltam a lapokat meg néhány más újdonságot, és elindultam New Jersey államba, Perth Amboyba, azután New Brunswickba, ahol igen sok magyar élt. Először nem is bajlódtam a kiskereskedelemmel, hanem magyar, szlovák és lengyel bolttulajdonosokat látogattam végig, és három dollárt kértem tőlük száz képeslapért. Azt mondtam nekik, hogy a vevőiktől minden egyes példányért elkérhetnek 10-15 centet. Tizenöt évvel korábban valóban ez volt egy lap ára, így három nap alatt megszabadultam a készletemtől. Ekkor kezdtem a szemüvegekkel foglalkozni. Házról házra jártam, mindenkinek felajánlottam azt a különleges lehetőséget, hogy annyit próbáljon, amennyit akar, és így válassza ki a neki

leginkább megfelelő darabot. Két nap alatt talán nyolcvan szemüveget adtam el, mindegyikért egy dollárt kaptam. A maradékot egy helyi magyar kereskedő vette át szemüvegenként harmincöt centért.

Négyszáz dollárral a zsebemben tértem vissza New Yorkba. Nem is volt ez olyan sok, ha beleszámítjuk, hogy ruhát kellett vásárolnom magamnak, és a retúrjegy is vagy kétszáz dollárba került. De nem maradt sok időm, és nem akartam csalódást okozni az anyámnak.

Egy Gyulay nevű barátom megígérte, hogy amikor vissza akarok jönni Mátraverebélyről Amerikába, elküldi az ehhez szükséges összeget. Így már tényleg egész nyugodtan útra kelhettem, és felkerestem egy utazási ügynököt, akitől megtudtam, hogy másnap indul Európába egy holland hajó. Régi barátom, Lajtos, aki időközben szintén vigéc lett, megkért, hogy velem tarthasson. Vásároltunk két harmadosztályú jegyet a *Ryndam* nevű gőzösre. Egy jegy negyvenegy dollárba került. Azokban a boldog időkben persze nem volt szükség útlevére, vízumra vagy más buta formaságra. Én mindenesetre magammal vittem az állampolgárságomat igazoló iratokat, Lajtos pedig azt a dokumentumot, amelyet néhány órával a behajózás előtt szerzett meg: azt tanúsíthatta vele, hogy már bejelentette az állampolgárság felvételére irányuló szándékát.

Abban a pillanatban, hogy a fedélzetre léptem, már a hajó szagától rosszul lettem. Mindketten fizettünk plusz húsz dollárt az élelmezési tisztnek, és másodosztályúra cseréltük a jegyünket.

Sokkal jobb szállást és ellátást kaptam, mint addigi életemben bárhol. A tenger nyugodt volt, hiszen nyáron többnyire az, és csodálatos nyolc napot töltöttünk a vízen.

A másodosztályon utazott egy csinos magyar lány is, Lajtos és én sok kellemes órát töltöttünk a társaságában. De volt a fedélzeten egy öreg magyar parasztasszony, akit az első perctől kezdve ellenszenvesnek találtam, és az út végén sikerült is kellemetlen helyzetet teremtenie számunkra. Az asszonynak négy gyereke élt a New Jersey-i Trentonban, és ahelyett, hogy mind a négyen hazamentek volna hozzá látogatóba, kifizették az anyjuk féléves trentoni látogatását. Az asszonyság éppen visszafelé tartott Magyarországra. Egyik menyével sem volt elégedett, és ahogy ő mesélte, „sikerült mind a négy fia szemét felnyitni", vagyis soha véget nem érő vitákat provokált a házastársak között. Nagyon büszke volt a teljesítményére.

Utunk legszebb szakaszán, amikor a gőzhajó királyi nyugalommal felúszott a Maason, és Rotterdam közelébe ért, azt a szívességet kérte tőlünk, hogy velünk tölthessen egy éjszakát a városban. Nem mondhattam neki, hogy menjen a pokolba. Amikor megtudta, hogy az útiköltség fejenként egy forint (körülbelül negyven cent), jajgatni kezdett, pedig már a kocsin ültünk. Lajtos kurtán közölte vele, hogy ha nem hallgat el, lehajítja. Az asszonyság félt volna egyedül egy rotterdami hotelszobában, mindenképpen együtt akart aludni valamelyikünkkel. Végül a miénkkel szomszédos szobát kapta.

De az igazi baj még hátravolt. Az öreg hölgyet és Lajtost magára hagyva egy boltba siettem, hogy kenyeret és hideg sülteket vásároljak a huszonnégy órás vonatútra. Életemnek ebben a szakaszában nem is álmodhattam étkezőkocsiról. Míg távol jártam, a nő rávette a barátomat, hogy vásárolja meg a jegyét, majd, miután visszatértem, megvásároltam a saját két jegyünket. Amikor behajtottam Lajtoson a szükséges huszonöt forintot, kéretlen útitársunk újra jajgatni kezdett. A földre vetette magát, úgy zokogott, mint akit kirabolták, és szinte epileptikus görcsök törtek rá. Hamarosan emberek gyűltek körénk, de nem tudtam, mihez kezdhetnék vele. Fogalmam sem volt, mi a baj. Végül nagy szerencsénkre előkerült egy nyelvek iránt érdeklődő vasutas, aki a magyar beszédet hallva odajött, hogy megnézze, mit segíthet. Két hörgés és átkozódás között az öregasszony végre elárulta, hogy bár a budapesti vonatjegy huszonöt forintba kerül, Lajtos negyven forintot fizettetett vele.

Nagy nehezen sikerült megállapítanunk, hogy kétszemélyes jegyet kapott. Lajtos nem tudott angolul, és miközben a vásárlást intézte, ez a nőszemély ott táncolt körülötte, a pénztáros meg természetesen azt hitte, együtt utaznak, és két ülőhelyre van szükségük.

A kellemetlen félreértést még azelőtt sikerült tisztáznunk, hogy fenyegetően bámuló közönségünk meglincselt, vagy a rendőrség letartóztatott volna minket, és a különbözetet is visszatérítettük a sértettnek. De azóta igyekszem elkerülni a magyarokat, ami-

kor utazom. Nem szeretném hasonlóan kínos élményeknek kitenni magam.

A Rotterdamból induló gyorsvonat harmadosztályán utaztunk, természetesen, és húsz órával később elhagytuk Bécset. Szép volt a táj, különösen a festői holland szélmalmok tetszettek. De akkoriban még Németország is tetszetősnek tűnt.

Az osztrák határon újabb bajok vártak. Lajtos alaposan bespájzolt amerikai cigarettából, és botrányos összegű vámot vetettek ki rá. Lajtos erre feldühödött, és összegyűrte a cigarettáit, a tiszt pedig meg akarta bírságolni miatta.

Vasárnap délután két óra körül értünk a magyar határra. Ki kárhoztatna azért, hogy amikor megláttam a Királyi Államvasutak első vagonjait, és amikor a kalauz magyarul kérte a jegyeket, könnyek szöktek a szemembe? Látta a jegyünkön, hogy Rotterdam óta a vonaton ülünk, és rögtön értette, honnan indultunk. Kapott tőlünk két amerikai cigarettát, erre bezárta a kupénk ajtaját, és kiakasztotta rá a „szolgálati fülke" táblát. Vagyis kettőnkön kívül nem ülhetett be más.

Estefelé, már Budapest közelébe érve a folyosó zsúfolásig telt hazatérő turistákkal. Rossz érzés volt nyolc ülést birtokolni kettőnknek. Amikor megláttam a kalauzt, intettem neki, hogy nyissa ki az ajtót, és megkértem, hogy vegye le a táblát. Lenézés ült ki az arcára: valószínűleg rájött, hogyha hajlandóak vagyunk feladni az előjogainkat, amiket elintézett nekünk, akkor nem vagyunk igazi úriemberek. Hamarosan meg is bántam, hogy hirtelen ötlettől vezérelve megosztottam másokkal a helyünket, mert

Lajtos rögtön beszélgetni kezdett a mellénk telepedőkkel, és jó okom volt rá, hogy megállíthatatlan fecsegését kellemetlennek találjam. Sok Amerikából hazatérő kivándorlóhoz hasonlóan nem elégedett meg azzal, hogy úgy számoljon be a csodás kinti életről, ahogy az volt. A meséitől égnek állt a hajam. Ráadásul Magyarországon a legtöbb kelet-európai országhoz hasonlóan törvény tiltotta a „kivándorlásra való csábítást".

Úgy este nyolc körül végre Budapestre értünk. Meg sem próbálom leírni az érzéseimet, úgyis képtelenség. Jakab bátyám, az asztalos a fővárosban élt, de nem akartam rögtön hozzá menni. Nem tudtam, hogy megy a sora, nem ismertem a feleségét, nem szerettem volna zavarba hozni azzal, hogy késő este rájuk török. Rögtön a Nyugati pályaudvar mellett szobát vettünk ki egy szállodában. Az is eszembe jutott, hogy Jakab elkeseredetten ellenezte az utazásomat, és amikor eljöttünk Mátraverebélyről, nem volt hajlandó egy vagonba ülni velem. Nem tudtam, most hogyan fogadna.

Bár nekünk azt mondták, hogy huszonnégy óra lesz az út, végül több mint harminc órába telt, míg megérkeztünk, Lajtos is, én is fáradtak voltunk. Pörköltet vacsoráztunk – cigányzenével –, majd nyugovóra tértünk.

Másnap reggel kopogtatás ébresztett, és nekem újra szembe kellett néznem vele, hogy történjék bármi, már képtelen lennék Európában élni. Egy idős asszony a cipőnket kérte. Még soha nem éjszakáztam európai szállodában, és nem tudtam, hogy mindenki más az ajtaja előtt hagyja a lábbelijét, amit kitisztítanak neki. Szegény asszony „kezüket csókolom, tisztelt uraimmal" köszönt, és nekem felfordult a gyomrom ettől az alázattól. Ez a mondat felidézte bennem az egész, leírhatatlanul szörnyű magyar kasztrendszert és a társadalmi felemelkedés szinte teljes lehetetlenségét. Ha úgy jöttem volna vissza ebbe az országba, hogy itt is akarok maradni, e mondat hallatán valószínűleg megváltoztatom a terveimet.

Még reggeli előtt küldettem egy csokor virágot ismeretlen sógornőmnek. A reggeli újabb váratlan kellemetlenséggel járt. A magyar menübe nem értették bele a kenyér vagy a zsemle árát. Amikor fizetni akartunk, nem vallottuk be az elfogyasztott péksüteményeket.

– És a zsemlék? – kérdezte gyanakodva a főúr.

Lajtosnak több sem kellett hozzá, hogy rákezdjen.

– Amerikából jöttünk – jelentette ki nyomban –, és nem szoktunk hozzá, hogy külön el kelljen számolnunk a zsemlével.

Egyszóval nem is tudjuk megmondani, hányat ettünk. De ez nem volt elég neki. Azt is közölte, hogy csak előző este érkeztünk, előtte nyolc napon át utaztunk az óceánon és így tovább és így tovább... és mielőtt még az első mondat végére ért volna, már négy másik pincér gyűlt köré. Akkoriban kevesen jöttek vissza Amerikából, az Újvilág még sokkal messzebb volt, mint manapság, és a hallgatóságunk kérdésekkel kezdett bombázni minket. Gorombán véget kellett vetnem a kezdődő anekdotázásnak, elbúcsúztam Lajtostól, és a bátyámhoz indultam.

Ő a csokorból már értesült az érkezésemről, és most barátságosan, bár minden melegség nélkül köszöntött. Úgy kezelt, mintha próbaidőn lennék nála. Az olcsó öltönyöm megkopott, és először egy újat szerettem volna csináltatni. Kértem, hogy adja meg egy szabó címét. Ismét jó leckét kaptam belőle, hogy akinek pénze van, az úr Magyarországon, mert az egyik segédet elszalasztották a szabóhoz, aki rögtön jött is, hogy felvegye a méreteimet.

A bátyám jómódú embernek számított, itthoni mérce szerint talán gazdagnak is. Négy utazóügynök dolgozott neki, a felesége és a gyereke pedig épp egy fürdőhelyen nyaralt. Ezek szerint feleslegesen küldtem a csokrot, nem mentem vele semmire.

Rövid idő múltán az amerikai konzulátusra siettem, hogy mint idelátogató amerikai polgár bejelentkezzem. Nem akartam, hogy véletlenül besorozzanak az osztrák–magyar hadseregbe. A konzul megnyugtatott, biztonságban vagyok, de azt javasolta, hogy a komplikációk elkerülése céljából kérelmezzek útlevelet. Fizettem két dollárt, és a bécsi követségről öt napon belül postán utánam küldték az iratot.

Ebéd után bevásárló körútra indultam a bátyámmal, hogy ajándékokat szerezzek be anyámnak és a testvéreim számos gyerekének. Míg az utcákat jártuk, láttam, hogy távollétemben Budapest gyönyörű várossá változott. A balkáni háború alatt Magyarország a törököknek és a szövetséges balkáni nemzeteknek is szállított élelmiszert és hadianyagot. Mindenki jómódú volt. A huszadik század során talán ez volt az egyetlen rövid időszak, amikor Magyarország igazán virágzott.

Két és fél napos budapesti tartózkodásom alatt a bátyám folyton próbára tett. Szeretett volna hazugságon kapni. Egyik este elvitt egy rokonunkhoz, ahol „teljesen véletlenül" egy másik angolul beszélő vendég is jelen volt. A vendéget megkérték, hogy beszélgessen velem angolul: „csak mert hallani szeretnék a hangzását". Hát, rosszul tudtam angolul, de a vendég még rosszabbul, úgyhogy kiváló eredménnyel mentem át a vizsgán.

A következő nap, 1913. augusztus 3-án az új öltönyömben vonatra szálltam – és elindultam Mátraverebély felé.

12. fejezet

Anyámnál

Anyám már idős volt, jóval elmúlt hatvan, és úgy terveztem, augusztus 15. előtt állítok be, hogy megkíméljem a várakozás utolsó néhány órájának izgalmaitól. Másrészt attól a megrázkódtatástól is féltettem, ha esetleg túl korán, váratlanul török rá, így aztán táviratoztam Pásztóra, és megkértem az egyik testvéremet, hogy értesítse: délután egykor érkezem. Anyám hamar kiismerte a hazaérkezéssel kapcsolatos trükkjeimet, így hát, amikor később hazalátogattam, mindig több nappal korábban kopogtattam be, mint amikorra vártak.

Az a négy óra, amit Budapest és Pásztó között a vonaton töltöttem, olyan volt, mintha évek telnének el. Hosszabbnak éreztem, mint a hajóutat New Yorkból. De végül nagy nehezen befutottunk a pásztói állomásra. Két nővérem és a férjeik, a bátyám és a felesége, valamint sok-sok gyerekük várt, és nekem újra meg kellett ismerkednem a fiatal férfiakkal és hölgyekkel, akik mind kiskölykök voltak, amikor elbúcsúztam tőlük.

Az utolsó húsz perc volt a legizgalmasabb, míg Pásztóról Mátraverebélyre értünk. Amikor iskolába jártam, számtalanszor megtettem ezt az utat, ismertem és felismertem az összes fát és követ. Szégyellem, de bosszantottak a rokonaim kérdései, akik egy pillanatra sem hagytak magamra a gondolataimmal.

Voltak önök már hat évig távol az otthonuktól, hogy azután viszontlássák megöregedett édesanyjukat? Ha igen, nem szükséges leírnom a könnyes találkozást. Ha nem, hiába is próbálnám elmagyarázni. Otthon anyám levette a szemüvegemet, mert nem hitte el, hogy egy korombeli fiatalembernek szüksége lehet rá. Azután leszidott, amiért a bolondját járattam vele az érkezésem időpontjával kapcsolatban. A tiszteletemre újrameszelte a házat, és még dolgozott, amikor megérkeztem. De tudtam, hogy akár korán jövök, akár kések, örül nekem.

Megvacsoráztunk, azután kiosztottam az ajándékokat, többek közt egy hosszú aranyláncot anyámnak és órákat a fiataloknak. Az anyák olyan furcsák néha! Az enyém egyszer csak sírva fakadt, fájlalta, hogy apám nem érhette meg a tékozló fiú, a család egykori fekete báránya hazatérését.

A pásztóiaknak délután négykor el kellett indulniuk, és akkor kicsomagoltam az anyámnak hozott igazi ajándékot. A mákos pitét, amelyet majd hat éven át őrizgettem, a süteményt, amelybe a könnyei hullottak, amikor megsütötte nekem az útra. Amíg hajléktalan voltam, Wechsler úr, a magyar szárazáru-kereskedő őrizte nekem A sugárúti boltjában. Elmondtam anyámnak, hogy – épp, ahogy ő jósolta – ez a sütemény hozott haza, és

persze ketten együtt sírtunk a kőkeményre száradt, fekete kocka láttán. Később, ahányszor csak hazalátogattam, az anyám elővette és megmutatta nekem.

Eltelt a délután, és én szépen sorra elmeséltem mindent. Őszinte voltam, semmit sem hagytam ki, nem tagadtam le, hogy egy darabig csavargó voltam, nem próbáltam leplezni, hogy sokszor pénz nélkül maradtam. De megnyugtattam az anyámat, hogy egészséges vagyok és fiatal, kiismerem magam az új hazámban, és amikor visszamegyek, akárhogy alakul is, biztosan újra sikerül majd gondoskodnom magamról.

A testvéreimnek nem nagyon imponált, hogy utazóügynök lettem – Magyarországon a vigéc a parasztnál is lejjebb áll a társadalmi ranglétrán –, és nem fért a fejükbe, miért jobb ez nekem annál, mintha egy magyarországi hivatalban lennék alkalmazott, de az anyám örült. Örült, hogy nem szépítgetem a valóságot, és őszinte vagyok: neki nem kellett ennél több. Másrészt melyik anya nem örülne bárminek, ha a fia hatéves távollét után végre otthon tölt egy délutánt?

A rokonság nem tudta sem felfogni, sem elhinni, hogy arra sem volnék büszkébb, ha miniszterelnöknek választanak. Az sem fért a fejükbe, hogy nem ismerem és nem fogadom el a foglalkozások, vagy ahogy mondani szokták, a társadalmi hierarchiában betöltött szerepek közötti különbségeket (ez máig is így van), csak annyit nézek, hogy valaki becsületes munkával vagy becstelen módszerekkel keresi-e meg a kenyérrevalót. A közeli ismerőseim között is akad néhány nagyiparos, de a szénbányász

barátaimnál senki sem áll hozzám közelebb. És büszke vagyok rá, hogy a barátaim között tudhatok egy detroiti falábú utcaseprőt, aki egy szénbányában nyomorodott meg.

A mátraverebélyi vasútállomástól hazáig menet halványan felrémlett bennem, hogy talán csalódni fogok. Ijedten vettem észre, hogy mindent kicsinek és piszkosnak látok. Gondolom, sokan érzik ugyanezt, amikor több év távollét után visszatérnek gyerekkoruk helyszínére. Estefelé jó néhány szomszéd, barát és egykori iskolatárs köszönt be. Ámulva állapítottam meg, hogy csak azért ismerem meg a régi osztálytársaimat, mert a legtöbbjük úgy néz ki, ahogy gyerekkorunkban az apja kinézett.

Sok kérdés elől kitértem, és nem volt könnyű dolgom, de nem akartam megszegni a kivándorlásra csábításról szóló szigorú magyar törvényt. Azt mondtam mindenkinek, hogy a szegények mindenütt, még Amerikában is szegények, és aki dolgozik, annak ott is keményen meg kell fognia a munka végét. Közben pedig rettentően sajnáltam a családomat meg a barátaimat, mert tudtam, hogy a mi Amerikánkban sokkal jobb élet várna rájuk.

Nem azt meséltem el a látogatóknak, hogy becsületes munkával mennyit kereshet az ember odaát, hanem arról beszéltem, amikor forró, olvadt fémet cipeltem. Nem azt meséltem el, hogy a munkások naponta háromszor esznek húst, hanem a közös szállások kellemetlenségeiről és a szeretteinktől távol töltött hétköznapokról számoltam be. Jó lett volna azt kiabálni, hogy gyertek mind utánam, ne legyetek tovább Almássy gróf jobbágyai, de óvatosnak kellett lennem.

Másnap reggel felkerestem a helyi nótáriust, és ő természetesen rögtön a kivándorlásra csábítással kapcsolatos törvényre emlékeztetett. Így hát még jobban vigyáztam, nehogy valami túl szépet mondjak Amerikáról. Milyen érdekes, másnap benézett hozzánk két csendőr, aki „véletlenül" éppen a falunkban járt. Amerikáról kezdtek diskurálni velem.

Még csak négy napja voltam otthon, amikor az egyik volt iskolatársam tbc-vel ágynak esett. Beálltam a helyére a cséplőgép mellé. Három héten át minden nehézség nélkül cipeltem a csűr deszkapadlására a kicsépelt gabonával teli nehéz zsákokat, és bár egyáltalán nem ezért vállaltam a munkát, rögtön megnőtt a becsületem a faluban. Később meglátogattam a Szombathelyen és Debrecenben élő testvéreimet is, és míg otthon voltam, ők is többször eljöttek hozzánk Mátraverebélyre. Csodálatos időszak lett volna ez, ha nem pottyan két légy is a levesembe. Az egyik: mindenki folyton arról győzködött, hogy változtassam meg a terveimet, és maradjak otthon. Ha a kivándorlásomat megelőző szomorú tapasztalatokra, a hetekig tartó, eredménytelen munkakeresésre emlékeztettem őket, pénzt ajánlottak, hogy bedolgozhassam magam valamilyen üzletbe. Két bátyám is tehetős ember lett, és anyám kedvéért hajlandónak mutatkoztak annyit kölcsönözni, hogy saját vállalkozásba foghassak. Talán még azt is elhitték, hogy megváltoztam, már nem vagyok az a fekete bárány, aki fiatal napjaimban voltam. De még nem felejtettem el, milyen rossz volt adósnak lenni. Azok a keserű évek örökre leszoktattak a mosolygásról, és egy újabb hitelnek a gondolatába is beleremegtem. Csak az anyám hallgatott.

Valószínűleg ő is örült volna, ha Mátraverebélyen maradok, de egyetértett velem abban, hogy nem akarok kölcsönkérni.

A házasság lett a másik levesben úszkáló légy. Amíg otthon voltam, folyamatosan kiváló partikkal zaklattak. A rokonság semmit sem tudott az Ica iránti érzéseimről, akit csak jóval később, 1946-ban láttam viszont, így aztán örökké nagy hozományú lányokról meséltek. Meglepte őket, hogy nem érdeklődöm igazán a nősülés iránt, még akkor sem, ha a jövendőbelim sokat hoz magával, és azon is elcsodálkoztak, hogy Amerikában a hozomány ismeretlen szokás. Akkor még nem ismertem a multimilliomosok életét, és azt, hogy köztük igenis létezik ilyesmi. A rokonok elmagyarázták, hogy ez csupán a gyerekek felnevelésére, iskoláztatására vagy kitaníttatására adott előleg, ezért olyan lányt kell választanom, akinek a hozománya segítségével nyugodtan belevághatok valamilyen üzletbe.

Egy percig sem gondoltam rá, hogy megnősüljek, hiszen még nem hegedt be a seb, amit Ica hagyott, viszont addig kapacitáltak, hogy maradjak otthon, míg meginogtam. Különösen, amikor idős anyámra gondoltam. Még az is eszembe jutott, hogy maradok, és csak akkor megyek vissza, ha édesanyám örökre lehunyta a szemét.

Egyik nap felmentem Mátraverebélyről Budapestre, és amikor megérkeztem, észrevettem, hogy sáros a cipőm. Budapesten összesen két cipőpucoló működött a két pályaudvaron. Állnom kellett, míg ő a kis ládáján ülve dolgozott. Eszembe jutott, hogy egy amerikai típusú cipőpucoló üzlet talán jól menne Budapesten.

Később meglátogattam Jakab bátyámat, és előhozakodtam a cipősuvickolással kapcsolatos élményeimmel, azután elmeséltem, hogy működik mindez Amerikában, ahol tükrök vesznek körül, a vendégek kényelmes székben ülnek, a cipőpucoló fiúk viszont állva dolgoznak. Könnyedén azt is hozzátettem, hogy esetleg mégis maradnom kellene egy darabig, és akkor mutathatnék valamit Budapestnek az amerikai szokásokból.

A testvéremet azonnal fellelkesítette a terv. Elmagyarázta, hogy a szegény emberek maguk tisztítják a cipőjüket, a jómódúak helyett pedig a szolgájuk végzi el ezt a feladatot, de a budapestiek szívesen mutogatják a gazdagságukat, és biztosan hamar rászoknának az elegáns pucolókra. Máris terveket kezdett rajzolni, hiszen szakmája szerint boltok külső portálját építette, sőt, már azt is elképzelte, hogy szegény gyerekeket fogadok fel a boltba. Amikor azt feleltem neki, hogy eleinte biztosan saját kezűleg végezném a piszkos munkát, elvörösödött és merev lett az arca. Kitört belőle, hogy ha erre vetemednék, neki el kellene költöznie a városból.

Majd felrobbantam a méregtől!

Azokban az időkben így rétegződött a társadalom Magyarországon: arisztokraták, rang nélküli, de jómódú földbirtokosok, katonatisztek, akik többnyire az előző két osztályból kerültek ki, kisnemesek, akiknek általában volt néhány száz hold földjük, állami, megyei és városi hivatalnokok, értelmiségiek, a magáncégek alkalmazásában álló hivatalnokok, kereskedők, saját műhellyel rendelkező mesteremberek (a testvérem is ebbe a cso-

portba tartozott), néhány holdas birtokkal rendelkező parasztok, vagyis a kisbirtokosok, gyári munkások, föld nélküli parasztok és végül a cselédek – azok a parasztok, akik a földesúrnál végeztek bérmunkát. A bátyám felülről számítva a kilencedik kasztba tartozott, és úgy érezte, ha én cipőt pucolok, akkor ő nem maradhat tovább Budapesten, mert nem viselné el a szégyent, hogy az öccse ugyanabban a városban becsületes munkával keresi a kenyerét.

Nem bírtam magamban tartani, amit gondolok, és nyomdafestéket nem tűrő szavakkal írtam le a bátyámnak, hogy mit csinálhat tőlem az egész Magyarországával. Még aznap táviratoztam Gyulay barátomnak az ígért hatvan dollárért. Viszonylag gondtalanul élő szombathelyi nővéremtől ugyanakkor kétszáz koronát, vagyis negyven dollárt kértem kölcsön.

Egyik nap Lajtos is meglátogatott minket Mátraverebélyen. Ez volt az első alkalom, hogy az anyám kinyilvánította a nemtetszését valamivel kapcsolatban. Lajtos nem tudta, hogy én őszintén beszélek a családommal, és rákezdett a szokásos blöffjeire, tódításaira és féligazságaira. Amikor kettesben maradtam anyámmal, azt mondta, nagyon örül, hogy nem próbáltam becsapni. De nem érti, miért barátkozom egy olyan emberrel, mint ez az alak.

Hogy lerövidítsem a látogatását, szóba hoztam a vendégünknek, hogy én is szeretném felkeresni az ő szülőfaluját, és másnap átmentünk hozzájuk. Míg ott voltam, megértettem, miért olyan népszerűek az Amerikából hazatérők az óhazában, és azt

is, miért kering annyi téves, túlzó elképzelés az Egyesült Államokkal kapcsolatban. Lajtosnak csak távoli rokonai és barátai éltek a faluban, de amikor felbukkant, megígérte, hogy rájuk fogja hagyni a vagyonát. Azt nem tette hozzá, hogy a vagyona csupán néhány dollárból meg egy Amerikába szóló hajójegyből áll. Pontosan nyolc órát maradtam.

Budapesten töltött időm alatt jó néhány újságíróval és több kormánytisztviselővel is összeismerkedtem. Kivétel nélkül mindannyiuknak megmutattam az amerikai külügyminisztériumtól kapott levelet, amelyben arra a kérdésemre válaszoltak, hogy mi a helyzet a magyarországi katonai szolgálatommal. Külön felhívtam figyelmüket az aláírás fölött díszelgő „az ön hű szolgája" kitételre.

Az újságírók és kormányhivatalnokok hökkenten értesültek róla, hogy akkoriban minden amerikai minisztériumban így írták alá a leveleket. Kénytelenek voltak szembenézni vele, hogy az amerikai közszolgák valóban szolgának érzik magukat, míg Magyarországon egészen más volt a helyzet. Ha egy magyar kérni szeretett volna valamit egy minisztériumtól, nem levelet írt, hanem kérvényt a miniszternek, és még az irat méretét meg a hajtogatása módját is pontosan előírták a számára. Kívülre rá kellett írnia, hogy „őexcellenciájának", az ilyen és ilyen miniszternek szánja a dokumentumot, amely ennek és ennek – „az ön alázatos szolgájának" a kérelmét tartalmazza. Sajnálom, hogy Calvin Coolidge elnöksége idején eltörölték nálunk a régi hivatali formaságokat. Biztos vagyok benne, hogy ha egy miniszté-

riumi titkárnak „az ön hű szolgája" szöveg alá kell írnia a nevét, annak megvan a maga üdvös hatása.

Itthoni látogatásom idején vádat emeltek New York állam kormányzója (ha jól emlékszem, William Sulzer) ellen. Erre is mindig felhívtam újságíró barátaim figyelmét: egy demokráciában el lehet távolítani az érdemtelenné váló vezetőket.

Egyszer minden véget ér. Eljött az október, hullani kezdtek a levelek, hajnalonként dér borította a határt, és úgy gondoltam, ideje búcsúznom. Megérkezett a kölcsön Amerikából, és ezúttal a *Pretoria* nevű német gőzhajóra váltottam jegyet, mert csak két osztály volt rajta. Még mindig elég európai voltam hozzá, hogy bosszantson, ha az enyémnél elegánsabb körülmények között is utaztak ugyanazon a hajón.

Indulásom napján még egyszer összegyűlt az összes nővérem, bátyám, sógorom és a gyerekeik. Anyám új adag mákos pitét sütött, sírt, és a könnyei ugyanúgy belehullottak a tésztába, mint amikor először magára hagytam.

A vonatom délután négykor indult, és dél körül jó pár egykori iskolatársam és barátom eljött, hogy istenhozzádot mondjon. Az összes lánytól és asszonytól kaptam egy-egy gyönyörű, hímzett, házilag szőtt terítőt. Ezek a terítők máig az otthonom legnagyobb becsben tartott díszei.

Ötven ember kísért ki az állomásra, és a síró édesanyám megint azt súgta a fülembe, hogy nem fogom már élve viszontlátni. Amikor végre elindult a vonat, megkönnyebbültem és örültem. Tiszta szívemből szerettem és tiszteltem az anyámat,

most még jobban, mint eddig bármikor. Bátor és önfeláldozó anya az, aki abban a tudatban indítja útnak a gyermekét, hogy örökre búcsúznak egymástól, mégis küldi, mert úgy hiszi, hogy a távozóra jobb sors vár egy távoli országban.

Lajtos már a vonaton ült. Sok más utastársammal együtt ő is nagyon szívesen segített megszabadulnom attól a sok sült csirkétől és süteménytől, amellyel a rokonság utamra bocsátott, de a mákos pitéhez, benne anyám könnyeivel, senki sem nyúlhatott. A magyar határnál csendőrök járták végig a vonatot, iratok nélküli kivándorlókat kerestek. Amikor megmutattam nekik az útlevelemet, tisztelegtek. Lajtos angol nyelvű, amerikai sassal dekorált okmányai láttán is tisztelegtek. Hogy tudna egy magyar csendőr megkülönböztetni egymástól két érthetetlen igazolványt?

Berlinben várnunk kellett egy fél napot, de nekem nem nagyon tetszett a város. Hamburg sem nyűgözött le, egyedül a Hamburg-American Line székháza gyakorolt rám jó benyomást, amelynek bejárata felett ez a felirat állt: „Mein Feld ist die Welt", amit talán úgy fordíthatnánk, hogy „pályám a nagyvilág".

A menetrend szerint a *Pretoriá*-nak nyolc nap alatt kellett volna New Yorkba érnie, de komoly viharba keveredtünk, és a hajócsavar vagy valamelyik másik alkatrész eltört. Így csak a tizenkilencedik napon kötöttünk ki nagy nehezen.

De egy nyolc napig tartó tengeribetegség-rohamot leszámítva kiválóan telt az idő. Tíz másik magyar utas volt a fedélzeten, többségük fiatal. Megismerkedtem egy tizenhét év körüli ifjúval, aki elárulta, hogy kicsit fél a jövőtől, mert senkit sem ismer Amerikában. Rokonszenves kölyök volt, és megnyugtattam, hogy én majd vigyázok rá. Tényleg így történt, pár nappal az érkezésünk után munkát szereztem neki. Nem sokkal később beiratkozott egy művészeti iskolába. Néhány év múlva pedig megbízást kapott, hogy ő dekorálja a Philadelphiai Képzőművészeti Múzeumot, azután Párizsban lett szobrász. Fülöp Károly[28] manapság a párizsi és hollywoodi műtermei között ingázik.

A nővére, Ilona[29] kicsivel később követte, és végül jól ismert magyar újságírónő lett. De nem csak cikkeket írt, a *Tavaszi zápor*[30] című forgatókönyvéből készült film Amerikában is sikert aratott. Még két Fülöp testvér kelt át az óceánon, ők a kaliforniai Van Nuysban nyitottak fazekasműhelyt. Máig jó barátságban vagyok mindannyiukkal.

Míg távol voltam, Várhelyi bácsinak új társa lett a cipőboltban. Kiköltöztem tőlük, heti tizenegy dollárért kibéreltem egy kétszobás lakást, és másik tizenegy dollárból be is rendeztem.

Újra fogtam a két bőröndöt, és folytattam a vigéckedést. De az első utamon máris olyan különös élmény ért, mint addig soha. Egy gyógyszereket áruló ügynökkel együtt indultam a Vermont állambeli Proctorba, amelynek márványbányájában magyarok is dolgoztak. Az első magyar családnál síró embereket találtunk, akik a ház asszonyának ravatalát állták körbe. Természetesen nem kezdtünk a portékánkról beszélni, de azt el kellett árulnunk, hogy miért érkeztünk a faluba. Amikor megemlítettem az imakönyveket, az egyik idősebb asszonynak támadt egy ötlete.

Azt mondta, halálra aggódják magukat, mert nincs magyar papjuk. Azokban az időkben a bevándorlók nem mertek amerikai papot hívni. Az asszony megkért, hogy tartsam én a temetést. Hiába magyaráztam neki, hogy én nem temethetek, és még hasonlót sem csináltam soha, nem hátrált meg. Azzal érvelt, hogy ha imakönyveket árusítok, akkor biztosan jól is ismerem őket, és mivel tanult ember vagyok, az imádkozás sem eshet nehezemre.

A megözvegyült férj is kérlelni kezdett, és végül nem tudtam nemet mondani. Szerencsére reformátusok közé kerültem, így nem volt más dolgom, mint hogy kiválasszak néhány imát és dalt, és meg kellett fogalmaznom az elhunyt nevében a búcsúját: a férjétől, a gyerekeitől, közeli és távoli rokonaitól, barátaitól és szomszédaitól. Otthon ez így volt szokás. Én mondtam el a halott nevében a végső búcsút. A beszéd sikert aratott, mindenki sírt. Ügyetlen alak lettem volna, ha nem ríkatom meg őket, amikor az óhazát és az ebbe az új földbe ásott sírgödröt emlegetem. Az özvegy húsz dollárt ajánlott a szolgálataimért, de nem fogadtam el, épp elég árumat adtam el ahhoz, hogy elégedett lehessek. Kicsit a fejembe is szállt a temetőben szerzett dicsőség, és három héttel később majdnem úgy határoztam, hogy lelkésznek állok.

A következő utam a pennsylvaniai Scrantonbe vezetett, és a közelében lévő kis helyen, Brinzában néhány furcsa magyarral találkoztam, akik vendégül láttak vacsorára. Csodálkozva láttam, hogy a szálló lakóinak a poharában nem whiskey van, hanem víz. A magyarok, más bevándorlókhoz hasonlóan, általában keményen ittak. Minden szálláson minden lakónak állt az

ágya mellett egy kilencvencentes vagy egydolláros palack ital, és jó páran több üveggel is elfogyasztottak egy héten. Az üvegek általában egygallonosak voltak, vagyis négy és fél liter fért beléjük. Akkoriban fiatal voltam és türelmetlen, és nem értettem meg, hogy a bevándorlónak az ital az egyetlen segítség, ha szórakozni, pihenni és felejteni akar.

Ezek a férfiak nagyon sokat dolgoztak. És közben az otthon hagyott családjukat, feleségüket vagy szerelmüket féltették. De akkor kezdtek igazán félni, amikor valamelyiküket értesítették, hogy mire hazaér, új gyereket talál otthon... akinek egy olyan férfi az apja, aki a faluban maradt. Ha valamelyik telepen egy munkás ilyen hírt kapott, mindenkit elfogott a szorongás, és többen haza is utaztak. Az egykori katonák tudják, milyen kellemes több évre magára hagyniuk fiatal feleségüket. Ők talán megértik, mekkora árat fizettek a távoli országban robotoló férfiak azért a megtiszteltetésért, hogy az ő munkájuk is hozzájárulhatott az amerikai ipar megteremtéséhez. De ahogy mondtam, fiatal voltam és türelmetlen, és leginkább az bosszantott, hogy a magyarok alkoholra költik a nehezen megkeresett pénzüket, és még az egészségüket is tönkreteszik vele. A brinzai vízivó magyarok viszont azt mesélték, hogy ők nemrégiben megtért baptisták, és a telepen baptista szeminárium is működik. A legtöbb amerikai magyar nem tudott a létezéséről, én sem hallottam még róla. Meglátogattam őket, és nyolc nagyon komoly fiatalemberrel ismerkedtem meg, az egyikükkel egy évvel korábban már találkoztam, akkor még a rosetoni téglagyárban dolgozott.

A baptistákat Magyarországon nem fogadták el. A bevett egyházak állami támogatásban részesültek, a megtűrt felekezetek semmit sem kaptak. Otthon alig voltak baptisták. Itt azonban akadtak olyanok, akik vigasztalásra, nehéz helyzetbe kerülve lelki táplálékra vágytak, vagy kikerültek az eredeti egyházuk, falujuk, rokonságuk ellenőrzése alól, és végül a kisegyházak felé fordultak. A Brinzában élő frissen megtért magyarok nagyon komolyan vették a hitüket, és igen buzgónak mutatkoztak.

Magyarországról nem kaphattak papot, ők tehát összetoborozták azokat a megtérteket, akiket rá tudtak beszélni, hogy vállalják a feladatot. A baptista mozgalom később Magyarországon is elterjedt, és az I. világháború után néhány kiváló lelkipásztor érkezett otthonról. De az én látogatásom idején még tanulatlan parasztfiúk gyűltek össze a szemináriumban, és a vallási témákat leszámítva a gimnáziumi tananyagot kellett átvenni velük.

Meghívtak, hogy töltsem náluk az éjszakát, és nagyon jót beszélgettem a vezetőjükkel, aki Magyarországon az érettségiig jutott. Rokonszenves fiatalember volt, és megpróbált rábeszélni, hogy maradjak velük. Úgy gondolta, hogy „kiváló műveltségemre", valamint Magyarország és az ottani szokások alapos ismeretére támaszkodva hamar lelkipásztor válhatna belőlem. Néhány év múlva talán én vezethetném az egész magyar baptista közösséget. Egy álmatlan éjszakát töltöttem az ajánlat és a lehetőségeim mérlegelésével.

Utazásaim során több városban is hallottam Billy Sunday[31] prédikációit. Tudtam, hogy a megjelenése minden közösségnek jót tett, még ha a hatás nem is maradt tartós. Elképzeltem magam mint a szénbányászok Billy Sundaye, ahogy telepről telepre járok, igét hirdetek, meghallgatom, mi bántja őket, mitől szoronganak, bátorítom a küszködőket, és segítek megoldani a problémáikat. Vonzó lehetőség. És még ha rá is kell közben beszélnem őket egy új vallásra, az én szememben a megtérés kis ár volt cserében azért, ha antialkoholista lett valaki.

Azután eszembe jutott az anyám. Hálás voltam a család többi tagjának, hogy tapintatosan hallgattak előtte a kikeresztelkedésemről. Ha viszont lelkipásztor leszek, azt már nem tarthatom titokban, és akkor megszakad az ő zsidó szíve. Másnap reggel elbúcsúztam a szeminaristáktól, de a baptista egyház mindig közel maradt a szívemhez, mert sokat tett azért, hogy megszabadítsa az amerikás magyarokat a whiskey ártalmaitól.

Olyan jól kerestem, hogy november végére meg tudtam adni Gyulaynak a tartozásomat, és akkora árukészletet gyűjtöttem, amellyel már érdemes volt megkockáztatnom a régi, virginiai vadászterületemre vezető út költségeit. Sok egykori kuncsaftommal és ismerősömmel találkoztam, de nem ment jól az üzlet. A régi barátok és vásárlók az állandó, rendszeres munka nyomában járva folyton továbbhurcolkodtak, és szinte mind arról kérdezősködtek, hogy merre találhatnának stabil állást. Szomorúan kellett látnom, milyen tájékozatlanok a bányászok. Egy baráti tanács hatására gyakran hétszáz kilométert költöztek, pedig talán a településtől harminc kilométerre is találhattak volna rendes munkát. Arra gondoltam, nem helyes, hogy a magyar újságok

születésekről, keresztelőkről, esküvőkről és temetésekről közölnek híreket, de nem segítik az olvasóikat információval életük legfontosabb kérdésében... a munkával kapcsolatban. Azután eszembe villant egy ötlet: a vásárlóim biztosan szívesen fogadnának egy rendszeresen megjelenő újságot, amely kizárólag munkalehetőségekkel és -körülményekkel foglalkozna.

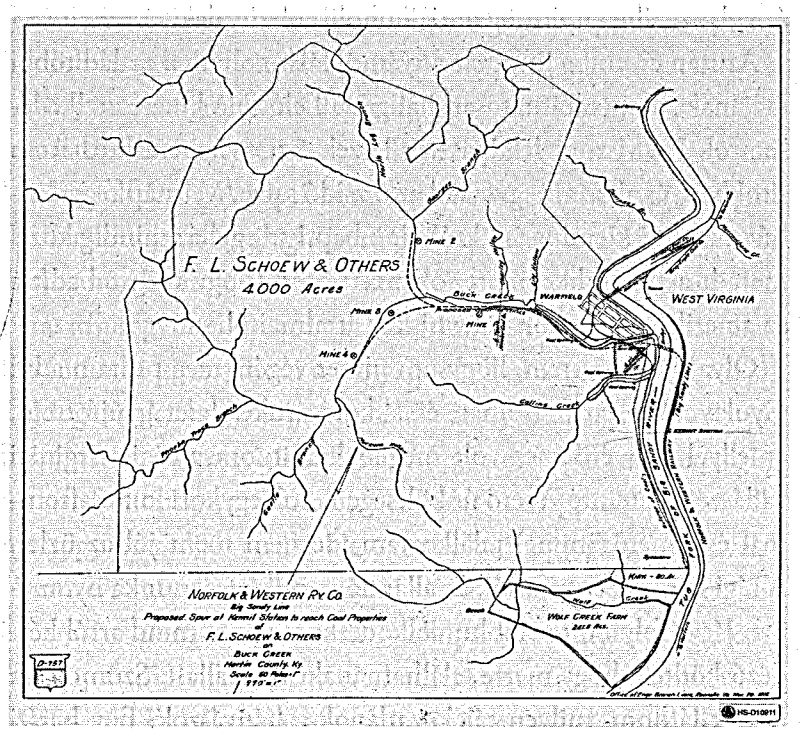

A kermiti vasútállomásról leágazó, F. L. Schoew és mások Buck-patak melletti szénlelőhelyeit összekötő szárnyvonal terve. A Norfolk & Western Historical Society hozzájárulásával

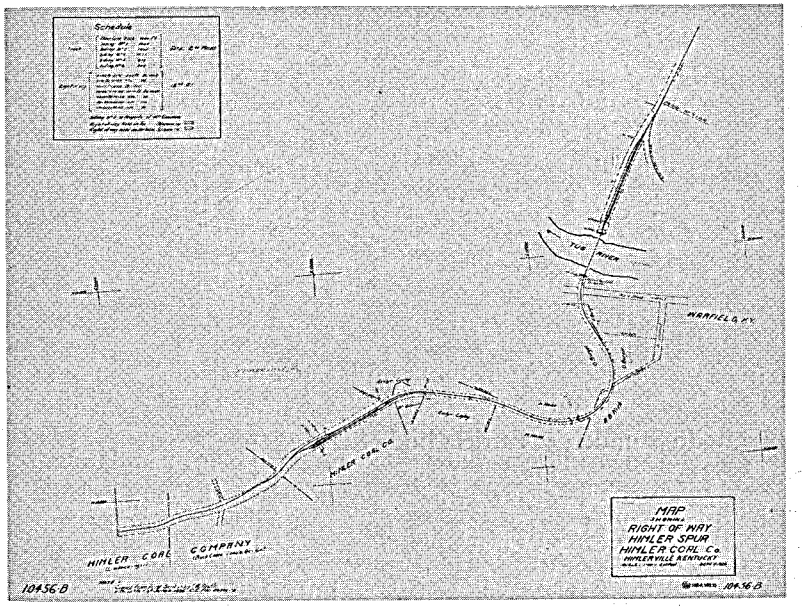

Szolgalmi út a Himler Coal Company szárnyvonala számára a Kentucky állambeli Himlerville-ben. A Norfolk & Western Historical Society hozzájárulásával

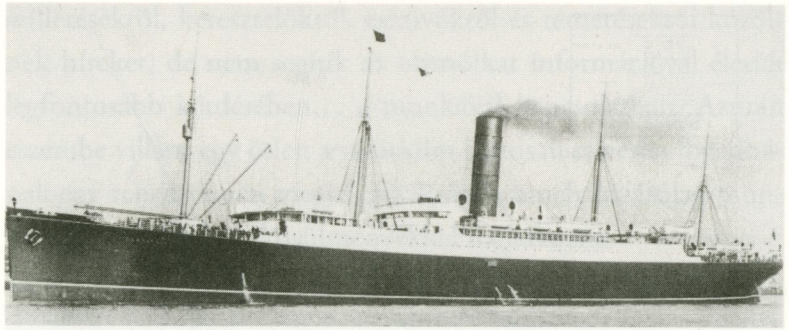

Az *SS Carpathia.* A Victor Bill Bodo Estate hozzájárulásával, rendelkezésünkre bocsátotta Catherine Bodo Spencer, Mary Bodo Evans, Lisa Bodo Saunders és Patricia Bodo Sazy

Himlerville építése, fent jobbra az igazgatói házzal. A George Gunnoe-gyűjtemény fotója, Marshall University Library, különgyűjtemény, Nyugat-Virginia, Huntington

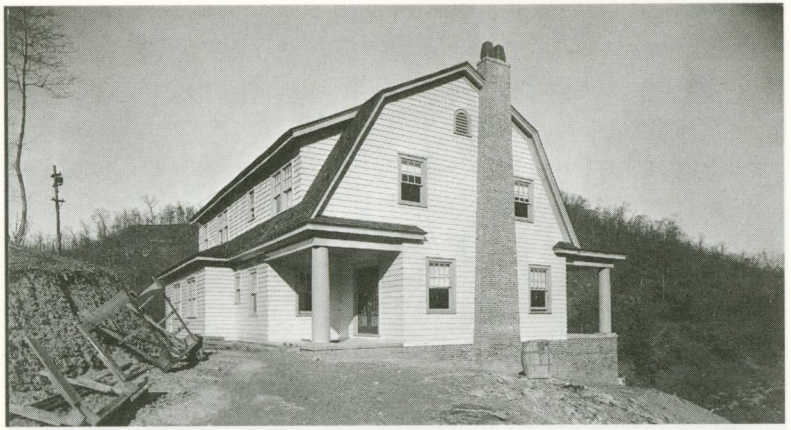

Martin Himler épülő háza. A George Gunnoe-gyűjtemény fotója, Marshall University Library, különgyűjtemény, Nyugat-Virginia, Huntington

A Himler Coal Co., Inc. vállalati boltjának építése. A George Gunnoe-gyűjtemény fotója, Marshall University Library, különgyűjtemény, Nyugat-Virginia, Huntington

Lakóépületek Himlerville-ben. A George Gunnoe-gyűjtemény fotója, Marshall University Library, különgyűjtemény, Nyugat-Virginia, Huntington

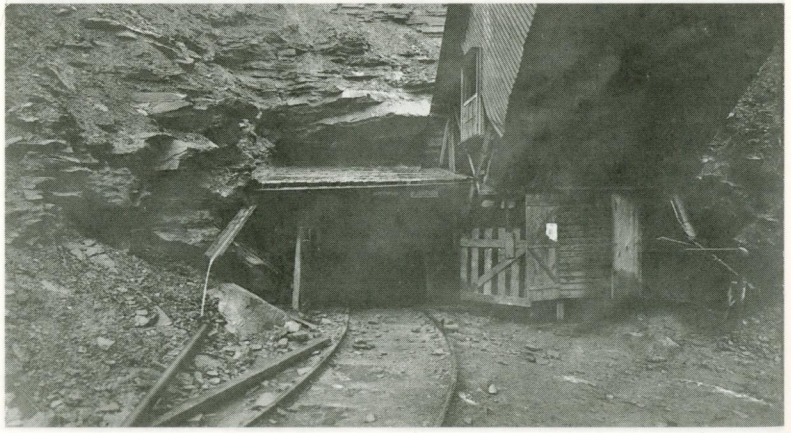

A Himler Coal Co. bányájának bejárata. A George Gunnoe-gyűjtemény fotója, Marshall University Library, különgyűjtemény, Nyugat-Virginia, Huntington

Osztályozó a Himler Coal Co. bányájában. A George Gunnoe-gyűjtemény fotója, Marshall University Library, különgyűjtemény, Nyugat-Virginia, Huntington

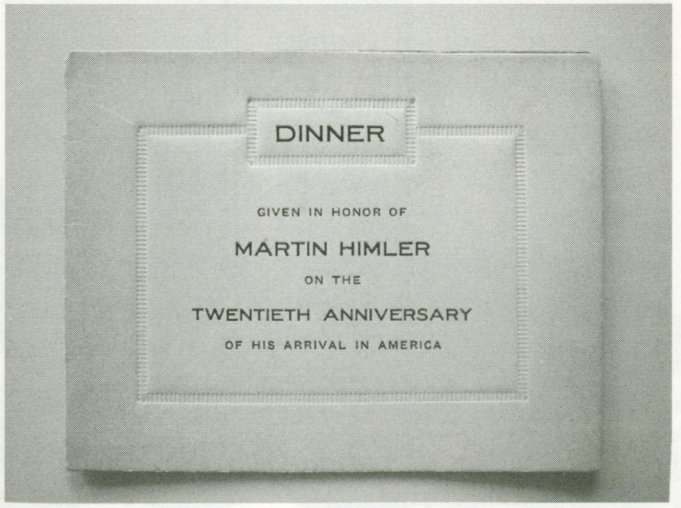

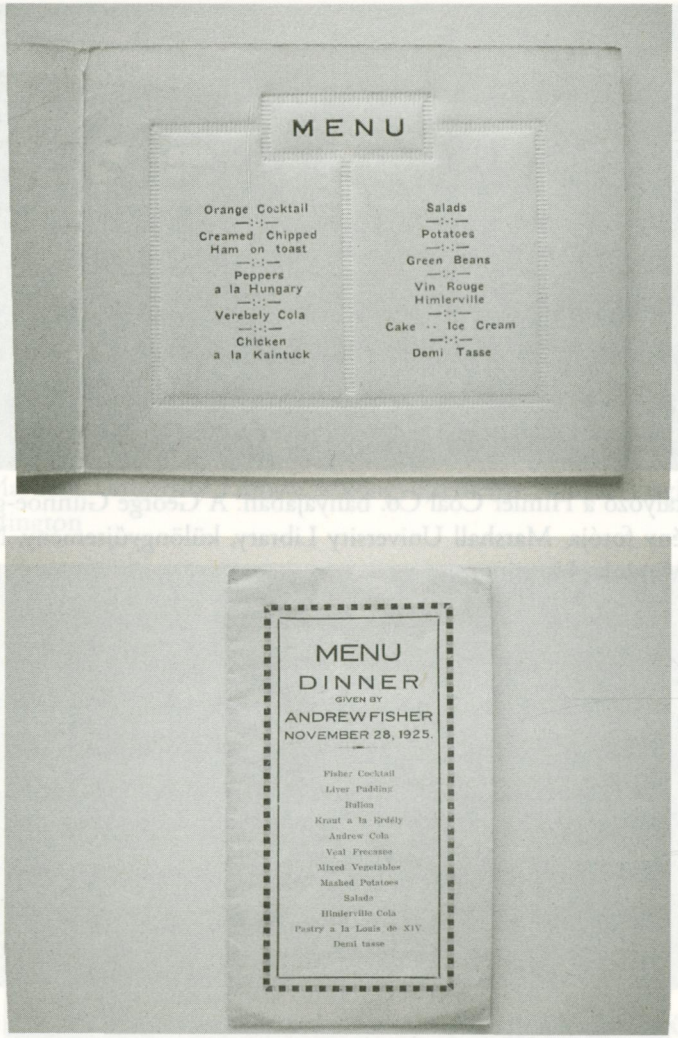

A Himler-ház menükártyája. A Martin County Historical and Genealogical Society hozzájárulásával

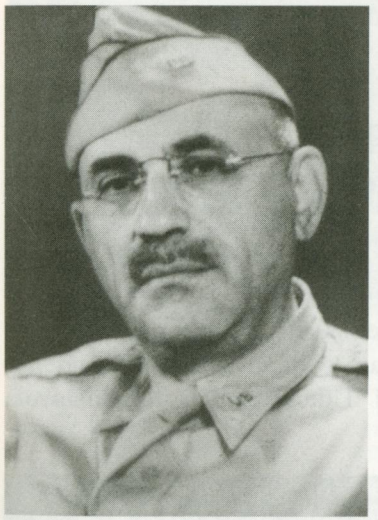

(Balra) Martin Himler ezredes az OSS egyenruhájában. A Himler család hozzájárulásával

(Lent) Himler újságja kiadóhivatalában 1940 áprilisában, Michiganben. A Martin County Historical and Genealogical Society hozzájárulásával

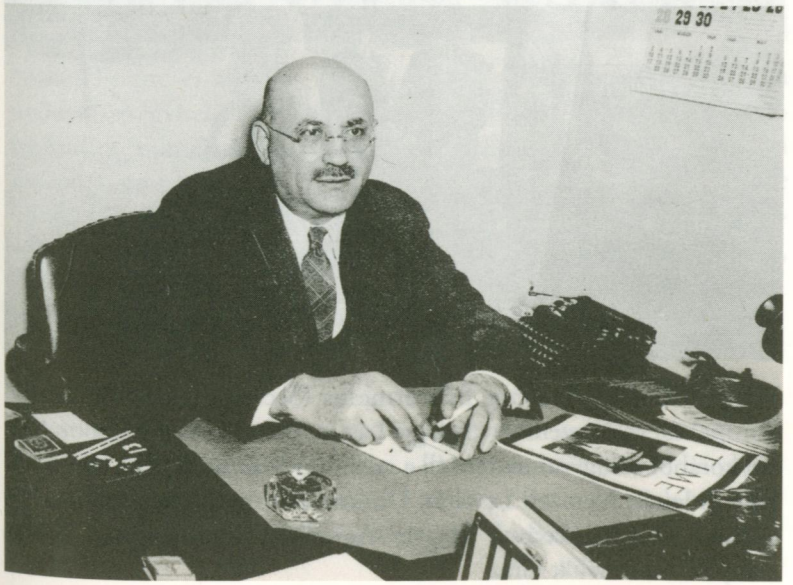

A Marcus W. Orr-ról elnevezett internálótábor Salzburgban. Fotó és leírás: Nemzeti Levéltár, Duncan Bare gyűjteményéből, a tulajdonos hozzájárulásával, Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok, Universität Graz

Martin Himler és Herczeg Béla őrmester (Secret Intelligence Central Europe) ül, velük szemben Szilágyi László (balra) és Vajna Gábor, Szálasi korábbi belügyminisztere áll a salzburgi Marcus W. Orr táborban. Fotó és leírás: Nemzeti Levéltár, Duncan Bare gyűjteményéből, a tulajdonos hozzájárulásával, Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok, Universität Graz

Szálasi Ferenc és a nyilas kormány tagjai, illetve más magas rangú nyilas tisztségviselők fogságban az Orr táborban. Balról jobbra: Hellenbronth Vilmos, Omelka Ferenc, Kiss Ferenc, Hain Péter, Szálasi Ferenc, Gombos Ernő, Perényi Géza, Voigt Ede, Simsai Lajos, Endre László (Simsai mögött) és Kassai Ferenc. Fotó és leírás: Nemzeti Levéltár, Duncan Bare gyűjteményéből, a tulajdonos hozzájárulásával, Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok, Universität Graz

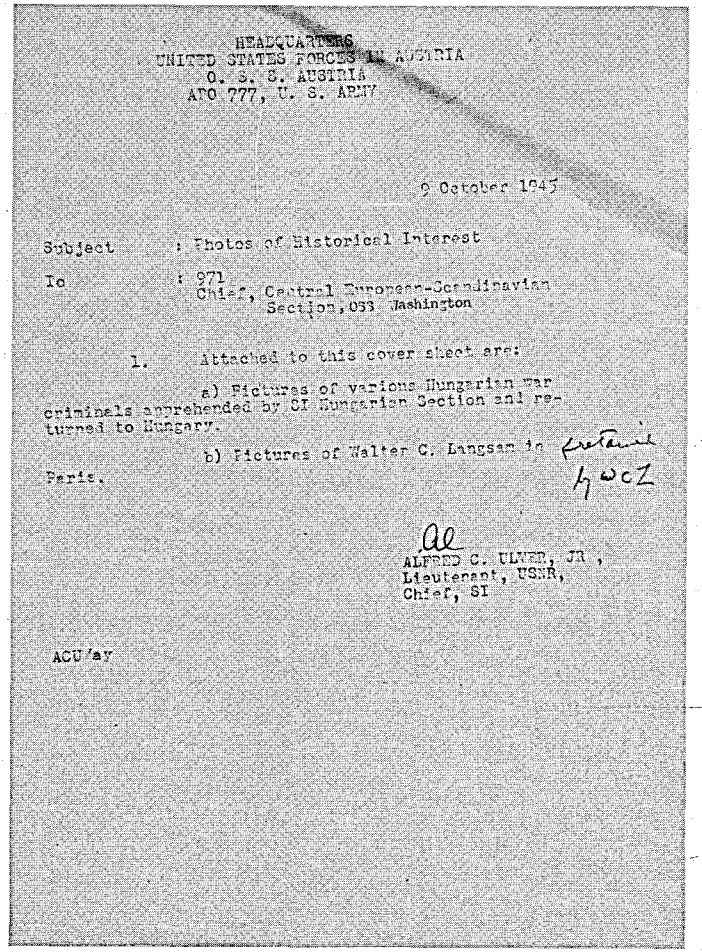

HEADQUARTERS
UNITED STATES FORCES IN AUSTRIA
O. S. S. AUSTRIA
APO 777, U. S. ARMY

9 October 1945

Subject : Photos of Historical Interest

To : 971
Chief, Central European-Scandinavian
Section, OSS Washington

1. Attached to this cover sheet are:

a) Pictures of various Hungarian War criminals apprehended by CI Hungarian Section and returned to Hungary.

b) Pictures of Walter C. Langsam in Paris.

ALFRED C. ULVER, JR.,
Lieutenant, USNR,
Chief, SI

ACU/ay

Titkosítás alól feloldott fényképeket és Martin Himler magyar háborús bűnösök kihallgatásáról szóló jegyzőkönyveit tartalmazó dosszié fedőlapja. Fotó és leírás: Nemzeti Levéltár, Duncan Bare gyűjteményéből, a tulajdonos hozzájárulásával, Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok, Universität Graz

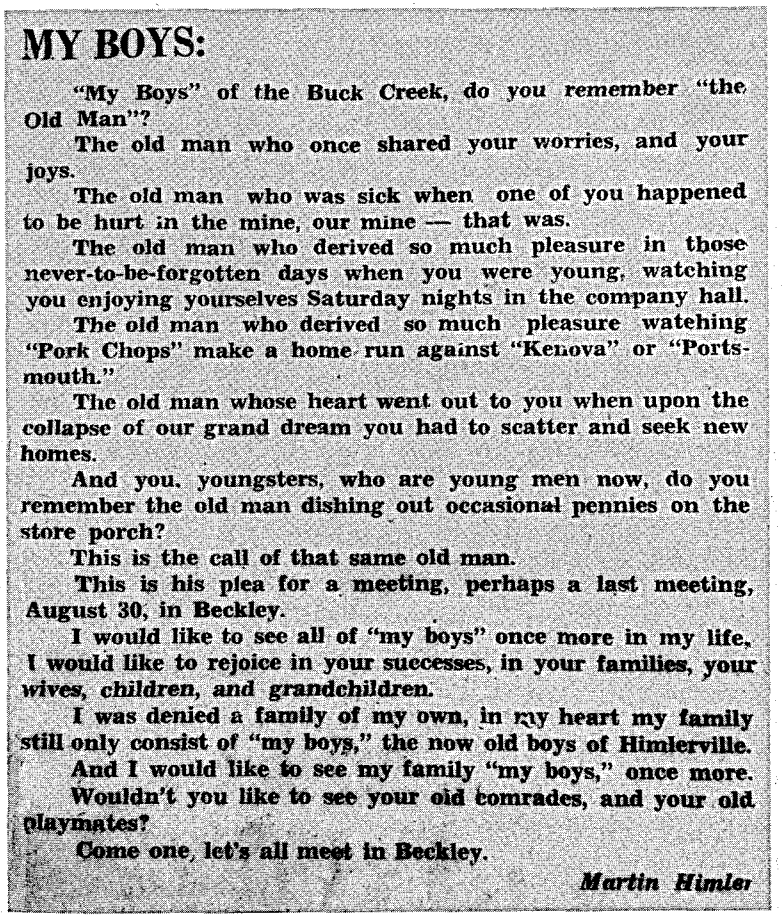

MY BOYS:

"My Boys" of the Buck Creek, do you remember "the Old Man"?

The old man who once shared your worries, and your joys.

The old man who was sick when one of you happened to be hurt in the mine, our mine — that was.

The old man who derived so much pleasure in those never-to-be-forgotten days when you were young, watching you enjoying yourselves Saturday nights in the company hall.

The old man who derived so much pleasure watching "Pork Chops" make a home run against "Kenova" or "Portsmouth."

The old man whose heart went out to you when upon the collapse of our grand dream you had to scatter and seek new homes.

And you, youngsters, who are young men now, do you remember the old man dishing out occasional pennies on the store porch?

This is the call of that same old man.

This is his plea for a meeting, perhaps a last meeting, August 30, in Beckley.

I would like to see all of "my boys" once more in my life, I would like to rejoice in your successes, in your families, your *wives, children, and grandchildren.*

I was denied a family of my own, in my heart my family still only consist of "my boys," the now old boys of Himlerville.

And I would like to see my family "my boys," once more.

Wouldn't you like to see your old comrades, and your old playmates?

Come one, let's all meet in Beckley.

Martin Himler

Martin Himler levele Himlerville korábbi lakóinak, a nyugat-virginiai Williamson egyik újságjában jelent meg, a pontos év ismeretlen. John és Helen Younger, egykori himlerville-i lakók hozzájárulásával

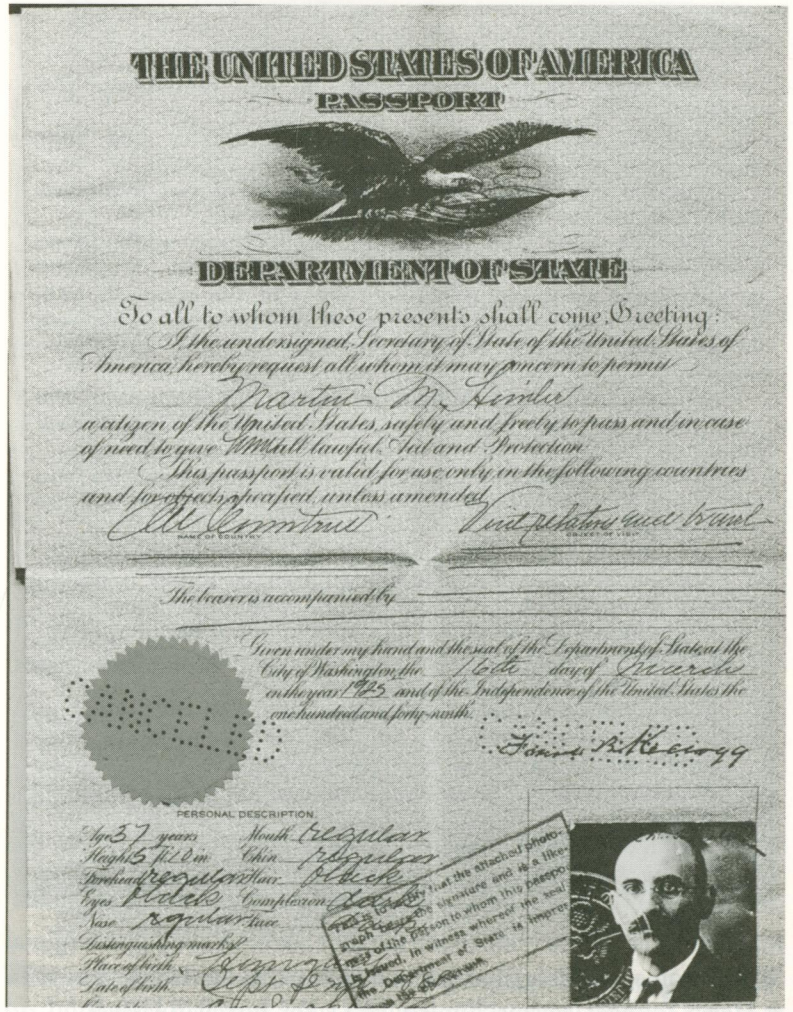

THE UNITED STATES OF AMERICA

PASSPORT

DEPARTMENT OF STATE

To all to whom these presents shall come, Greeting:

I the undersigned, Secretary of State of the United States of America, hereby request all whom it may concern to permit

Martin M. Himler

a citizen of the United States, safely and freely to pass and in case of need to give him all lawful aid and protection.

This passport is valid for use only in the following countries and for objects specified, unless amended.

Veut présenter Cette Carte

The bearer is accompanied by

Given under my hand and the seal of the Department of State, at the City of Washington, the 16th day of December in the year 1925 and of the Independence of the United States the one hundred and forty-ninth.

PERSONAL DESCRIPTION

Age 37 years — Mouth Regular
Height 5 ft 11 in — Chin Regular
Forehead Regular — Hair Black
Eyes Hazel — Complexion Dark
Nose Regular — Face
Distinguishing marks
Place of birth Germany
Date of birth Sept 2

Himler amerikai útlevele. A Himler család hozzájárulásával

Az idős Himler Los Angeles-i otthonában. A Himler család hozzájárulásával

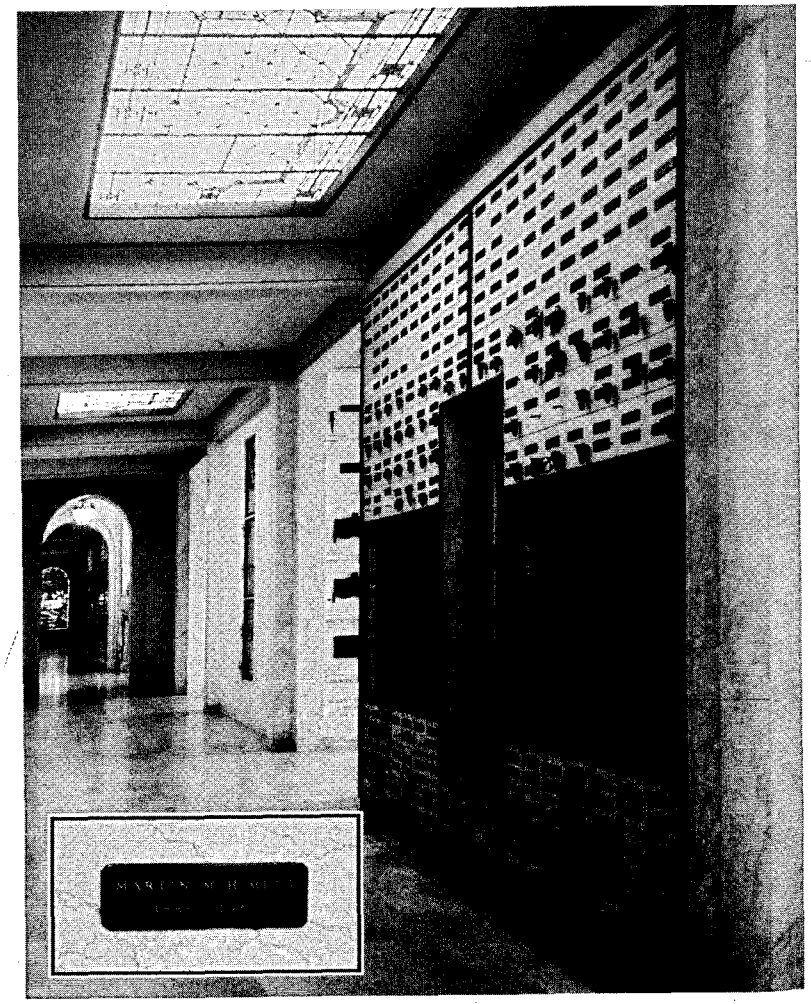

Himler nyughelye a Hollywood Forever temető urnatárának C folyosóján, az Áhítat Fülkéjében, 13. szint 9. fülke. Fotó Theodore Hovey hozzájárulásával

13. fejezet

Újságot alapítok

Amíg az emberek napközben a bánya mélyén dolgoztak, én csak vártam, hogy teljen az idő, lejárjon a műszak, és megmutathassam nekik az árumat. Ezért ültem neki – a nyugat-virginiai Holdenben –, hogy megírjam egy újság első számát, amely az amerikai munkalehetőségekről és -körülményekről tájékoztatná a magyarokat. Az első számban tizenöt telephelyet említettem.

De valahogy úgy születhettem, hogy a fél emberiség gondját-baját próbálom cipelni, mert egy cikkbe is belekezdtem, amely a szénbányászok, különösen a bevándorló szénbányászok problémáival foglalkozott. Azután a magyarországi életről tudósítottam a legutóbbi látogatásom során tapasztaltak alapján.

Amikor úgy gondoltam, hogy elég anyagom van már egy nyolcoldalas, kb. 22 × 30 centiméteres újsághoz, elküldtem a kéziratot egy New York-i magyar nyomdásznak, aki a *Trail-Blazer* idejéből ismert. Kértem, hogy nyomtasson ezer példányt, és a csomagot a számlával együtt sürgősen küldje utánam a virgi-

niai Coeburnbe. Azért választottam Coeburnt, mert a legjobb kuncsaftjaim és barátaim Toms Creekben éltek, és a legkedvezőbb helyen akartam nekikezdeni az előfizetők gyűjtésének.

Hamarosan meg is érkezett a *Magyar Bányászlap* első száma. A számlán tizenhét dolláros összeg állt. A nyomdász sajnos Magyarországon nevelkedett, és nálunk úgy írják a 17-et, ahogy egy amerikai a 77-et. Akkor még nagyon keveset tudtam a nyomdászatról és a költségeiről, fogalmam sem volt, hogy tizenhét vagy hetvenhét dollárba került-e a munka. Még abban sem lehettem biztos, hogy tizenhét dolláros nyomdaköltség mellett életben tudom tartani a lapot, de az egyértelmű volt, hogy ha egy szám kinyomtatása hetvenhét dollárba kerül, akkor nem lesz folytatás.

A fejléc nem jelölte meg sem a kiadót, sem a szerkesztőt, de egy beljebb szereplő hirdetés szerint Himler Mártont felhatalmazták előfizetők gyűjtésére. Sikerre számítottam, amikor Toms Creekbe vittem az újságkötegeket, de egyetlen előfizetőt sem tudtam szerezni.

Két héttel az érkezésem előtt egy úgynevezett fényképnagyító látogatta meg a települést. Fotókat és előleget gyűjtött mindenkitől, azt ígérte, felnagyítja a családi képeket, azután nyom nélkül eltűnt. Soha nem értettem a látszólag jó képességű, mégis gazemberré váló kereskedőket. Gyakran előfordult, hogy valaki körbejárt a bevándorlók között, és mondjuk öltönyt kínált nekik, felvette az 5-10 dolláros előlegeket, azután a ruhát – ahogy ez a legújabb szélhámos az új képeket – soha nem szállította. Többet keresett volna, ha megcsinálja, amit vállalt, hiszen az

előleg általában kisebb összeg volt, mint amennyi a profit lehetett volna. Ráadásul egy becsületes kereskedő újra és újra visszatérhet ugyanoda – ahogy én is tettem –, és nem kell örökké szűz területekre vadásznia, bár még így is összefuthatott egy régebbi áldozatával. Ha egy csaló ügynök és valamelyik korábbi balekja véletlenül szembekerült egymással, a kifosztott fél gyakran egy ökölcsapással elégítette ki a bosszúszomját. Mégis sok szélhámos kereskedő működött a bevándorlók között, és perverz örömmel hivalkodtak a bűnös sikereikkel.

Akárhogy is történt, a Toms Creek-i totális kudarc után arra a következtetésre jutottam, hogy semmi esélyem, és jobb, ha előbb adom fel a hiábavaló küzdelmet, mint hogy még sok pénzt és időt vesztegessek az újságra. De másnap reggel felkerestem egy régi barátomat, egy coeburni boltocska tulajdonosát, bizonyos Császár urat, és mindent elmeséltem neki a tervről és a bukásról. Az újfajta újság híre fellelkesítette, zseniálisnak nevezte az ötletet, és kaptam tőle egy dollárt – ő lett az első előfizetőm. Szinte könyörgött, hogy ne adjam fel. Ez természetesen felbátorított, és továbbutaztam Dantéba, ahol akkor nagy magyar közösség élt. Alig hittem a szememnek, amikor összeszámoltam a tizenhárom egydolláros bankót, amelyet az egyetlen este alatt összegyűjtött előfizetéseknek köszönhettem. Azt már korábban sejtettem, hogy ha a nyomdásznak csak tizenhét dollárt kell megadnom, akkor az újság életben marad, mert az ügynöki bevételemből akkor is finanszírozni tudom, ha az olvasóimra támaszkodva nem

érek el hasznot. Dantei tapasztalataim viszont azt jelezték, hogy akár profitot is termelhetek vele.

A New Yorkba vezető hosszú utat tervezgetéssel töltöttem, és készítettem egy kérdőívet, amelyet a kis bányásztelepekre akartam elküldeni. A helyi bányában tapasztalható körülményekről, a fizetésről, a munka állandóságáról, a munkásokkal való bánásmódról kérdezősködtem benne. New Yorkban végre kiderült, hogy a nyomdász csak tizenhét dollárt kér, és én rögtön szétküldtem ötven telepre ötven kérdőívet. Elkezdtem összeállítani a 2. szám anyagát, amelyben a Coeburn és Dante közötti bányákról számoltam be.

Nem terveztem és nem is akartam lapkiadással foglalkozni, még kevésbé szerettem volna szerkesztőként dolgozni, és eszembe sem jutott, hogy a *Magyar Bányászlap*-ból meg lehet élni. Csupán a bányászoknak igyekeztem segíteni, hogy cserébe jóindulattal, támogatóan fogadjanak, amikor vigéckörutam során megérkezem hozzájuk. Azt terveztem, hogy idővel felhagyok az utazással, és postai csomagküldő szolgálatot építek ki helyette.

A 2. szám fejlécén már büszkén ott virított, hogy én vagyok a szerkesztő és a kiadó, és az újságot „bányászok írják bányászoknak". Úgy éreztem, és most is úgy érzem, hogy ez igaz volt. A 2. számban egy egész oldalas hirdetést is elhelyeztem, amely mindenféle postán rendelhető árut kínált. De nem akartam ugyanazt a nevet használni hozzá, amit szerkesztőként és kiadóként, így a kereskedőcég a Mátraverebély & Co. nevet kapta, ötven centért be is jegyeztettem a megfelelő New York-i hivatalnál.

A 2. szám háromszáz példányát kb. negyven bányásztelepre küldtem szét. A magasvasút vitte őket a fő postahivatalba. Mivel kifizetem a másodosztályú postázást, a szállítás két centbe került. A másodosztályú csomagokat 1913-ban fél kilónként egy centért kézbesítették.

Az újságok útjukra indultak, én pedig siettem a közeli magyar kolóniákra, hogy el tudjak adni annyi árut, amennyiből a megélhetésemen kívül nyomdára is futja. Olyan keményen dolgoztam, ahogy tudtam, hiszen két célra is kellett a pénz. Közben néhány visszaérkezett kérdőív segítségével megírtam a 3. számot. Rájöttem, hogy egy másik magyar újság tördelését felhasználva huszonkét dollárért a megszokott héthasábos tükröt is kialakíthatom, így az új szám, már ebben a formában jelent meg. Mivel a *Magyar Bányászlap*-nak ez a kiadása 1914. január 3-án jött ki, az állt büszkén az elején, hogy „2. évfolyam, 1. szám". Az a néhány előfizetőm, aki egy dollárt kockáztatott egy ismeretlen sajtótermékért, örült, hogy többet is kapott, mint amennyire számított. Köszönőleveleket írtak, és néhány ingyen példány újabb előfizetőket hozott.

Az egyoldalas hirdetésem a vártnál is nagyobb sikert aratott, és forradalmi változást hozott az üzletben. A hirdetésben közöltem, hogy nem fogadok el pénzt a megrendelés mellé, és a vásárlást csupán az áru átvételekor kell kifizetni a postán. Ez a fajta fizetési mód teljességgel ismeretlen volt a bevándorlók számára dolgozó csomagküldő cégeknél. Sőt még azt is belevettem a szö-

vegbe, hogy olyat is lehet rendelni, ami nem szerepel a hirdetésen, és az illető cikk a lehető legkedvezőbb áron fog megérkezni.

Rengeteget dolgoztam, hiszen írtam az újságot, postáztam, New Yorkot jártam olyan árukért, amelyekről korábban soha nem hallottam, becsomagoltam és végül nagy zsákokban a postára cipeltem őket. Elképesztő mértékben nőtt a forgalom, a postahivatal majd beleszakadt. Az utánvéttel küldött árukért járó pénz 14 nap alatt érkezett meg, és bár szép nyereségem volt, és gyorsan törlesztettem a meglévő hiteleimet, egyre fogyott a készpénzem, amin új árut szerezhettem volna.

Hitelfelvétellel már korábban is megégettem a kezem, így nem akartam kölcsönkérni. Ahhoz meg túl bizalmatlan voltam, hogy valamelyik barátomnak felajánljam, legyen a társam. A csomagküldő szolgálatot azért kellett beszüntetnem, mert túl jól ment: bolond dolog, azóta is átkozom magam miatta. A 16. számtól kezdve nem szerepelt a hirdetésem a *Magyar Bányászlap*-ban.

Ekkor már arra törekedtem, hogy az újság váljon önfenntartóvá, és idővel, talán egy év múlva, engem is tartson el. Az új tervnek megfelelően Gyulay barátomat Nyugat-Virginiába küldtem, hogy gyűjtsön előfizetőket. Saját szakállára kereskedett, fizette a saját költségeit, és megtarthatta az éves előfizetői díj kilencven százalékát. Úgy gondoltam, még mindig jobban járok, ha kapok tíz centet, mintha folyamatosan ingyenes példányokat kell küldözgetnem mindenfelé. Természetesen arra számítottam, hogy az előfizetőim egy év elteltével is megmaradnak. Tudtam, hogy ha New York környékén folytatom a kereskedést,

hétvégén pedig hazamegyek, a kiadói feladataimmal foglalkozom, és új árut szerzek be, akkor néhány közvetlenül nálam kötött előfizetéssel még egy évig fenn tudom tartani az újságot.

Gyulay útjának sikere a legvadabb álmaimat is felülmúlta. Alig volt olyan hét, amikor ne küldött volna száz új előfizetést, nyolc héten belül több mint ezren szerepeltek a listán, és nagyjából lefedtük a virginiai és nyugat-virginiai szénbányákat. A sok jelentkező nem jelentett számomra sok pénzt, a sikerrel csak több munka járt, de legalább a kiadásaim nem nőttek.

Evés közben jön meg az étvágy. Felvettem egy új ügynököt, és negyvencentes darabáron vásároltam négyszáz egydolláros órát. Az emberemet a nehezebb pennsylvaniai területekre küldtem azzal az utasítással, hogy minden új előfizetőt ajándékozzon meg egy órával. A dolláros évi előfizetésből ötven centet megtarthatott. Ily módon én ugyanúgy tíz centet kaptam, mint addig. A cél természetesen az volt, hogy nőjön a példányszám. A pennsylvaniai előfizetők kétharmada valószínűleg nem is remélte, hogy valaha küldök neki újságot, mert a környéküket ellepték a szélhámosok. De mivel a dollárjukért cserébe rögtön kaptak egy egydolláros órát, nem kockáztattak.

Mire a *Magyar Bányászlap* négy hónapos lett, márt kétezer előfizetője volt, több mint bármelyik amerikai magyar hetilapnak. De az eddigieknél is többet kellett dolgoznom, hogy fizetni tudjam a költségeit, megírjam, legépeljem és hetente kétezer példányra felragasszam a címzést. Az egyre több beérkező levéllel is foglalkoznom kellett. Az újság megfelelt a magyar bányászok

ízlésének. Saját tapasztalatimnak és a bányavidékeken megtett utaknak köszönhetően tudtam, hogy élnek és mik a problémáik. De mindenki azokat a részeket értékelte a legtöbbre, amelyek az ország más területein várható munkakörülményekről számoltak be.

Írtam véleménycikket, ténycikket, novellát, regényt, közöltem részleteket egy angol–magyar szótárból és ismertettem az amerikai állampolgársággal kapcsolatos tudnivalókat. Valamint kritizáltam mindent, ami rossz a bányásztelepüléseken, például, hogy a bányák vezetőit nem érdekli a munkásaik egészsége. Néhány bányában rosszul működött a szellőztetés, néhány telepen nem volt jó ivóvíz és rendes szálláshely. A pökhendi főnökök visszaéltek a hatalmukkal. Az ilyen cikkeket általában a címlapon, angol és magyar nyelven jelentettem meg, és az előfizetőim megmutatták őket amerikai kollégáiknak és a csapatvezetőjüknek.

A United Coal Miners' Union (az Egyesült Szénbányászok Szakszervezete) csak Illinois-ban, Indianában és Ohióban működött, habár néhány olyan pennsylvaniai bányába is eljutott, ahol nem törődtek vele, hogy szakszervezeti tag-e, aki dolgozni akar náluk. A *Magyar Bányászlap* a déli szénmezők elnyomott bányászainak szócsöve lett. Amikor az olvasóim rájöttek, anélkül adhatnak hangot a bajaiknak, hogy kiderülne, kitől származnak az információk, minden irányból megindult a panaszáradat, és elég alapanyagot szolgáltatott hozzá, hogy valamennyi számban megjelenhessen legalább három vagy négy támadás a bányák működtetői ellen.

Magyarországra is figyeltem. A legtöbb bányász úgy tervezte, hogy visszatér az óhazába, ráadásul az ottani uralkodó osztályt nyugodtan ostorozhattam, hiszen a csendőrök fegyverei nem értek el Amerikáig. És isten a tanúm, ha a tömegek helyzetét néztem, bőven volt mit kritizálnom. Néhány cikkem eredményeképpen egy-két bányában javult a helyzet, és ez olyan szintre emelte az újság tekintélyét, ahova korábban magyar sajtótermék nem jutott el. Más telepekről viszont elzavarták az ügynökeimet, és rágalmazási perrel fenyegető leveleket is kaptam.

A lap a megjelenése utáni ötödik hónapban önfenntartóvá vált. A közvetlenül nálam kötött előfizetésekből kitelt a nyomdaköltség, és több ügynököm is dolgozott egyszerű ötvenszázalékos jutalékkal, további sikerdíj vagy az előfizetőknek szánt ajándék nélkül – csak az újság erényeire támaszkodva.

Leutaztam Nyugat-Virginiába, hogy személyesen is megtapasztaljam az olvasóim reakcióit, és meghallgassam, mivel elégedetlenek. Jó érzés volt, hogy az intelligensebb bányamesterek sem bánták a munkahelyükkel kapcsolatos véleményemet. Holdenben az Island Creek-i főbányamester azt mondta, hogy fontosnak tartja a jogos kritikát, és megkért, menjek el a magyar bányászaihoz, hallgassam meg a panaszaikat. Megígérte, hogy az észszerű kéréseket teljesíteni fogják.

A Holden Creek-i telepen majdnem kétszáz magyar bányász dolgozott, és szinte mindannyiuknak volt mondanivalója. A vállalat szempontjából csupa apróság miatt panaszkodtak, de a kis bosszúságok is megkeseríthetik az ember életét. Felvetettem

a főnöknek, hogy alkalmazzon egy magyar titkárt, mire megkért, keressek neki valakit. A másik javaslatom az volt, hogy segítsen a protestáns közösség megalapításában, erre azt felelte, küldjek neki lelkészt.

Néhány nappal azután, hogy visszamentem New Yorkba, a bányamester küldött egy csekket 191 dollárról: minden egyes magyarnak előfizetett a *Magyar Bányászlap*-ra. Vagyis arra a lapra, amelyik néhány héttel korábban engesztelhetetlenül kritizálta a holdeni kitermelést. Visszaküldtem a csekket, és azt írtam, a legtöbb bányász már úgyis előfizetett, és nem fogadhatok el szívességet a cég vezetőitől.

De ő újra elküldte a csekket, ezúttal egy kedves levél kíséretében, amelyben azt kérte, fedezzem ebből az összegből a holdeni bányászokkal négy napon át folytatott beszélgetéseim költségeit. Azt is hozzátette, hogy az Island Creek Company a továbbiakban sem vár semmilyen viszonzást, és ha hiszek az igazamban, mindig bátran mondjam el a véleményem. Elfogadtam a pénzét.

Egy másik bányamester szeretett volna hirdetést elhelyezni nálam, mert emberekre volt szüksége. Jól megkértem az árát. Ez volt a *Magyar Bányászlap* történetének első fizetett hirdetése.

Nyugat-virginiai utam során beszélgetőtársaim felhívták a figyelmemet az életük egy olyan részére, amellyel addig nem foglalkoztam: a kókler kereskedőkre, a fotókról hazudozókra, a hamiskártyásokra és a tenger fenekén elterülő telkeket vagy olajrészvényeket árusítókra, akik mind az ő hiszékenységükkel

éltek vissza. A becstelenségek megszüntetése pont nekem való feladat volt. Azonnal belevetettem magam.

Abban a pillanatban, hogy valamelyik telepen feltűnt egy gazember, tudatták velem. Én pedig közzétettem a személyleírását, és azt is megírtam, mivel szélhámoskodik. A bányászok hamar megkedveltek, de az őket megkopasztani vágyó sok száz csaló nem zárt a szívébe. A magyar kiadók és más vezetők körében sem lettem népszerű. A szemükben jöttment voltam, egy uborkafára felkapaszkodott, mindenbe beleavatkozó, az erkölcseivel hivalkodó svihák. Képtelenek voltak megérteni, hogy miért nem próbálkozom a magyar újságok legkézenfekvőbb bevételi forrásával. Én ugyanis nem közöltem magyar bankárok, hajójegyügynökök, hashajtók vagy más gyógyszerek előállítói, valamint a magyar társaságokban és a bevándorlók körében ügyeskedő, szemfényvesztő, postai szállítást ígérő patikusok hirdetéseit.

Nyugat-Virginiában már 1914 nyarának elején betiltották az alkoholt, de tizenkilenc liternél kevesebb whiskey vásárlását vagy tizennyolc liter expressz rendelését még engedélyezték. Néhány héten belül az újság megtelt ohiói és kentuckyi whiskeygyárak reklámjaival. Ellensége voltam a túlzott ivásnak, mégsem utasítottam vissza őket. Nagy szükségem volt a bevételre. A címlap egy keretbe foglalt kis cikke hat hónap megjelenés után tudatta az olvasókkal, hogy a *Magyar Bányászlap* centire mérve több fizetett hirdetést közöl, mint bármelyik nagy magyar újság vasárnapi kiadása. Irigy kollégáim továbbra sem öleltek a keblükre.

A nyugat-virginiai alkoholtilalom bevezetése után az előfizetőim felhívták a figyelmemet egy másik súlyos érdeksérelemre, amely legfőképp az alkoholtól megszabadított vidéken érvényesült. A bányaőrök, seriffhelyettesek és békebírók szabad prédának tekintették a bevándorlókat. A legkisebb kihágásukat is letartóztatással torolták meg, azután úgy rájuk ijesztettek, hogy ők rögtön odaadták minden pénzüket. Ha a bányaőrök vagy a jog más képviselői neszét vették, hogy egy vájárnak összegyűlt néhány száz dollárja, biztosan kifosztották. Próbáltam megismerni a tényeket, és hamarosan nyilvánvalóvá vált előttem, hogy bevándorlók százai válnak ártatlan áldozattá. Ilyen szempontból a nyugat-virginiai Welch, a Pocahontas-szénmező fővárosa volt a legfertőzöttebb vidék.

A bányatulajdonosok nem próbálták megvédeni a dolgozóikat, bár néhányan nem is tudtak róla, hogy náluk is előfordulnak jogtalanságok. Ők azért alkalmazták az őröket, mert féltek a szakszervezeti szervezkedéstől. Ha az őrök elvették az ártatlan bevándorlók tartalékait, akkor a megalázott áldozatnak legalább még keményebben kellett dolgoznia, hogy újra össze tudjon spórolni valamit.

Welch környékén egy Squire Hock nevű alak, a Baldwin-Felts Agency részlegvezetője, az ottani őrök parancsnoka volt a leghírhedtebb gazember. Több gyilkosság és számtalan ártatlan ember megverése fűződött a nevéhez. Azzal támadtam meg, hogy tényeket tettem róla közzé, megneveztem az áldozatokat és az

elrabolt összegeket. Welch és környéke felbolydult méhkashoz lett hasonló.

Squire Hock mögött ott állt a biztonsági cég, valamint a mindenható bányatulajdonos, ezért érinthetetlennek számított. Úgy megfélemlítette az egész várost, hogy hiába adtak lelkészek és bírók is ajánlólevelet, aki csak írt nekem a tapasztalatairól, szigorú névtelenséget kért.

Maga a tettes is küldött egy levelet, amelyben közölte, elbánik velem, ha legközelebb beteszem a lábam Nyugat-Virginiába, én viszont felszólítottam, hogy pereljen be rágalmazásért New Yorkban. A bányászok levélben könyörögtek nekem, hogy ne merészkedjem a vidékükre, mert Hock nem is palástolta gyilkossági szándékát. Attól kezdve a welchi bányaőrök mégis ügyeltek rá, hogy ne a magyar bányászok közül válasszák ki az áldozataikat.

Egy hónappal később Károlyi Mihály gróf, aki akkor a Függetlenségi Párt vezetője volt, meglátogatta az amerikai magyarokat, hogy pénzt gyűjtsön politikai céljai megvalósítására. Mint minden magyar újság, én is támogattam a grófot, és presztízskérdést csináltam belőle, hogy elkísérhessem a körútján. Kollégáim legnagyobb bosszúságára meghívtam a virginiai bányászokhoz, egyrészt azért, mert azok nagyon várták, másrészt mert szerettem volna, ha látja, hogy én és az újságom mennyire támogatjuk az amerikai magyarok körében.

Nem úszhattam meg, a Pocahontas-szénmezőre is vele kellett utaznom, pedig, be kell vallanom, igencsak féltem. A bányásza-

im szintén. Vagy tízen a kíséretembe szegődtek, és négy napon át, míg el nem hagytuk a Norfolk & Western Railway és a pocahontasi szénmező körzetét, mellettem is maradtak. Amikor Gary felé menet Welchben kellett átszállnom, és kénytelen voltam másfél órát várakozni, a szokásosnál is jobban szorongtam, de nem történt semmi. Viszont úgy hagytam el Nyugat-Virginiát, hogy a bányászok szemében hőssé váltam. Később kiderült, hogy egy életre Mrs. Hock adósa lettem, mert amíg a városban tartózkodtam, bezárta a férjét a fürdőszobába.

E körút során felkerestem az amerikai bankok helyi vezetőit is. Hirdetési lehetőséget ajánlottam nekik, és jó párat rávettem közülük, hogy alkalmazzon külföldi, idegen nyelveken beszélő hivatalnokokat. New Yorkba visszatérve öt helyi bankfióknak küldtem ilyen tisztviselőt, és a *Magyar Bányászlap*-ban tizenegy országos bank hirdetése jelent meg.

Annak a számnak a hatására, amelyben a bankok hirdetései megjelentek, addig példa nélküli dolog történt. Végre egy magyar bankár is jelentkezett előfizetőnek, méghozzá anélkül, hogy kértem volna rá. Mivel a bányászok esküdtek a lapra, a *Magyar Bányász* vonzóbbá vált az összes magyar heti- vagy napilapnál. Mindig valamilyen szent célért harcoltam, így aztán a közösség vezetői féltek tőle és tisztelték, bár nem nagyon szerették... a bankárokkal biztosan ez volt a helyzet.

Korábban már szóba kerültek azok a bankvezetők, akik csődöt jelentettek, azután a bevándorlók összekuporgatott pénzével szöktek meg, de kisebb törvénytelenségekbe is belementek,

például túl sokat számoltak fel egyes nyilatkozatokért vagy más szükséges szolgáltatásokért. Egy pocahontasi kocsmatulajdonos egyszer azt mondta nekem, hogy bár szereti a magyar kuncsaftokat (a saját honfitársait), akik ellenkezés nélkül, tisztességesen fizetnek a megtakarításaik őrzéséért, de jobban örül a szlovákoknak és oroszoknak, mert a többségük analfabéta, és általában nem emlékszik pontosan, hogy mekkora összeget hagyott nála. Nem, az olyan emberek, mint ez a kocsmáros nem fogadták örömmel a pénzintézetek hirdetéseit a lapban, ahogy azt sem, hogy tanácsaim hatására, idegen nyelven beszélő tisztviselők jelentek meg a bankokban, amelyek jobban meg akartak felelni a bevándorlók igényeinek.

Az utazóügynökség korszaka véget ért. A *Magyar Bányászlap* virágzott. 1914 nyarán még szerkesztőségi munkatársam is lett Fülöp kisasszony személyében, éppen akkor, amikor Várhelyi bácsi és a társa kénytelen volt lehúzni a rolót. Az öregnek egy fillérje sem maradt, de nem volt kedve újra szusztermű helyt nyitni. Teljesen összetörte, hogy ilyen megaláztatást kellett elszenvednie a magyar közösség szeme láttára, amelynek egyik vezetőjeként tartották számon, és egy négyszáz fős egyesület feje volt.

Kénytelen voltam a Nyolcadik utcában, még mindig a bérházas környéken kivenni egy négyszobás lakást. A legkülső helyiség szolgált irodaként, az innen megközelíthető két ablaktalan lyukat nevezetük ki Várhelyiék és jómagam hálószobájának, és a negyedik szoba lett a konyha, az étkező, valamint Várhelyiék nappalija. A bért én vállaltam, az ellátásomért még külön

öt dollárt szurkoltam le, és jó pár barátomat rábeszéltem, hogy fizessen be náluk vacsorára. Ezzel sikerült gondoskodnom a házaspár legsürgetőbb gondjairól. Várhelyi bácsi megpróbált New Yorkban paprikával házalni, de sosem keresett többet heti egy-két dollárnál.

Amikor az újság kilenc hónapos volt, egyre ígéretesebb eredményeket mutatott, és csak nőtt a népszerűsége, kitört az I. világháború. Az érzéseim először a központi hatalmak hívévé tettek. A szülőhazám is részt vett a háborúban. Öt bátyám és több sógorom harcolt az osztrák–magyar hadsereg egyenruhájában, az ellen az orosz hadsereg ellen, amelyik 1849-ben eltiporta a forradalmunkat. Wilson elnök nagyon megsértett, amikor „nem teljes értékű amerikainak" nevezte és kétségbe vonható hazaszeretettel vádolta a bevándorlóként érkezett polgárokat.

Alig néhány héttel a hadüzenet után Géza bátyám elesett az orosz fronton, és ettől nem kezdtem jobban szeretni az oroszokat. De mire a *Lusitania* elsüllyesztése nyomán mi, amerikaiak is beléptünk a háborúba, már kinyílt a szemem, és a legtöbb amerikai magyar ugyanazt érezte, amit én.

Egyébként Wilson elnökkel kapcsolatban is megváltoztattam a véleményemet, és ma már úgy látom, hogy kora egyik legnagyobb embere volt. Már akkor megfogant benne a Népszövetség gondolata, amikor a világ még nem állt rá készen, hogy kövesse. De a bevándorlókat félreismerte.

A háború számomra is fellendülést hozott. A bányavállalatok hirdetésekkel töltötték meg az újságot, mert nagy szükségük lett

volna munkásokra, és annyit fizettek, amennyit kértem tőlük. Nem voltam szégyellős. Gyakran ellátogattam a bányavidékekre, és az egyik alkalommal zavarba ejtő felfedezést tettem. Egy közös szálláson megtaláltam a *Magyar Bányászlap* jó néhány érintetlen példányát. Ez meglepett, mert úgy képzeltem, hogy az olvasók türelmetlenül várják az új szám érkezését, és örülnek, amikor végre kézhez kapják. A ház tulajdonosnője elmagyarázta, hogy huszonhárman laknak nála, és mindannyian az előfizetőim. Megnyugtatott, hogy amikor a bányászok csütörtökön hazaérnek a műszakból, első dolguk az újságolvasás, gyakran meg sem mosakszanak előtte. Az érdekesebb cikkeket, társai legnagyobb örömére, hangosan felolvassa az, aki először ért haza. Így a többieknek igazából már nincs is rá szükségük, hogy kinyissák a lapot. Nem tetszett ez nekem, úgy éreztem, nem jó, ha érintetlen újságok hevernek szerteszét egy házban. Az a jó, ha az olvasó kénytelen kölcsönkérni a szomszédja újságját, amikor az végzett vele. Úgy döntöttem, olyasmit csinálok, amire kevés lapkiadó vállalkozna. Elhatároztam, hogy csökkentem a példányszámot. Ha láttam, hogy egy tucat vagy még több újság megy ugyanarra a címre, nem küldtem felhívást az előfizetés megújítására. Három évembe telt, mire a hozzávetőlegesen hatezres példányszámot sikerült körülbelül négyezerre csökkentenem, és ugyanúgy elértem szinte az összes magyar bányászt. Az előfizetési díj nem érdekelt, mert a hirdetésekből származó bevétel gyorsabban nőtt, mint reméltem.

Minden héten javítottam valamit a tartalmon. A legjobb magyar írók novelláit közöltem, mindegyik írás szénbányászokról szólt, és mindegyikhez én szolgáltattam az íróknak az alapötletet. Vicceket is közreadtunk.

Én voltam a magyar Amerika legfüggetlenebb lapkiadója, és helyes célra használtam a függetlenségemet. Nem törődtem vele, hogy egy magyar vállalat vagy társaság küldött-e hirdetést az újságba vagy sem, szabadon kritizáltam az üzletembereket, papokat, lelkészeket és a különféle egyleteket. Utáltak, de nem tudtak mit tenni velem, mert a bányászokig nem ért el a kezük, és nálam szénbányák, sörfőzdék, amerikai bankok és a bányatelepek helyi kereskedői hirdettek. A magyar cégeknek és egyesületeknek húsz évet kellett várniuk, mire sikerült legyőzniük.

Apránként javuló anyagi helyzetemnek és renomémnak hála sok apró öröm ért akkoriban. Egyszer Károlyi gróf társaságában leintettem egy taxit: életemben akkor ültem először ilyen járműben. Korábban a taxizás elérhetetlen luxus volt számomra. Rászoktam, hogy pullmankocsiban utazzam, és az is megesett – amikor eszembe jutott a grépfrút héja, amelyet éhes hobó koromban a földről szedtem fel –, hogy étkezőkocsiban reggeliztem. A II. világháború előtt a magyarok nem engedhették meg maguknak az étkezőkocsik örömeit.

Rászoktam, hogy délutánonként beüljek teázni a Második sugárúton lévő Café Monopolba vagy a Café Royalba. Megismerkedtem néhány magyar értelmiségivel meg a New Yorkban megjelenő magyar nyelvű napilap újságíróival.

A lapkiadás kezdeti időszakában, amikor még utazóügynökként is dolgoztam, két bányász barátom adott hatszáz dollárt, hogy befektessen az újságba. Nem nagyon számítottak rá, hogy valaha kifizetem nekik a hasznukat; inkább csak azért adták a pénzt, hogy csődbe ne menjek. De 1915-ben osztalékot fizettem a részvényeseimnek, méghozzá tizenkét százalékot, és attól kezdve évenként ugyanennyit. Húsz évvel később, amikor a barátaim eladták a részvényeiket, százszázalékos hasznot könyvelhettek el.

1915-ben az egyik kereskedőutam során egy korábbi befektetőm látott vendégül éjszakára. Aznap éjjel a fiával, egy 16 éves fiatalemberrel aludtam egy szobában. Észrevettem a testét borító sebhelyeket, és megtudtam, hogy még gyerekkorában ráomlott a tető. Rábeszéltem a szüleit, hogy magammal vihessem New Yorkba, és a saját költségemen taníttathassam.

Ahogy nőtt a bevételem, még két fiút választottam ki, akiket a YMCA magániskolájába küldtem. Reméltem, hogy valamelyikükből egyszer a magyar származású szénbányászok vezetője lehet. E reményemben csalódnom kellett, mert végül mindhárman üzletemberként boldogultak, de az, hogy velem voltak New Yorkban, sok örömet okozott.

Egy-egy barátom felkért néha, hogy legyek a gyereke keresztapja. Ez olyan megtiszteltetés, amit nem tudtam, de nem is akartam visszautasítani. Máig közeli kapcsolatban maradtam jó néhány keresztgyerekemmel. A II. világháború alatt úgy féltettem őket, mintha a saját fiaim lettek volna.

A *Magyar Bányászlap* első számától kezdve „bányásztestvérnek" szólítottam az olvasóimat. Arra bátorítottam őket, hogy egymás között is használják ezt a kifejezést, hogy így erősítsék a köztük fennálló szolidaritást. Máig minden magyar bányász „bányásztestvérnek" szólítja a társait, fel sem merül benne más lehetőség.

Arra tanítottam a bányászaimat, hogy ha szükséget látnak, forduljanak az újsághoz segítségért, és ők éltek is a lehetőséggel. Ha egy bányász megbénult a tárnában, vagy elgázolta a vonat a disznaját, nem számított, hogy *Magyar Bányászlap*-előfizető-e vagy sem, tőlem kért tanácsot és segítséget. Ha a bányászok adakoztak bajba került bányásztestvérüknek, én haladék nélkül továbbítottam a befolyt összeget. Ha egy bányász információt kért, és ha volt annyira előrelátó, hogy bélyeget küldött a válaszhoz, a válasszal együtt mindig visszaküldtem neki a lepecsételetlen bélyeget. Ha valaki komoly bajba került, például ártatlanul bűncselekménnyel vádolták, bízhatott a támogatásomban. Ha a védelme többe került, mint amennyit az újság vállalni tudott, a bányászoktól gyűjtöttem össze a szükséges összeget.

Egy esetet mindenképpen meg szeretnék említeni ezeken az oldalakon. Kentucky államban, Pike megyében egy meggyilkolt férfi holttestére bukkantak, az áldozat fejbőre részben hiányzott. És az Úr 1929. évében a nyomozó ügyész, valamint Pike megye népe is arra a következtetésre jutott, hogy az ismeretlen ember katolikusok által elkövetett rituális gyilkosság áldozata lett. A katolikusoknak valami sötét szertartáshoz lehetett szükségük

a skalpra. Négy külföldön született bányászt letartóztattak és megvádoltak. Ketten közülük az előfizetőim és a barátaim fiai voltak. A tárgyalás előtt kis híján meglincselték őket. A helyi újságok bőségesen tárgyalták az ügyet, valamint a rituális gyilkosságok különféle szempontjait, és alaposan feltüzelték az olvasóikat.

Felfogadtam a Kentuckyban lévő Prestonsburg legnevesebb ügyvédjét, A. J. Mayt, akit később a Kongresszusba is beválasztottak. Nemrég háborús beszállítóktól elfogadott megvesztegetés és befolyással való üzérkedés miatt ítélték el. Mr. May tanácsára az összes helyi ügyvédet szerződtettük, hogy az ügyésznek ne legyen kivel dolgoznia.

Soha nem fogom elfelejteni a bányászok perét – annyian voltak kíváncsiak rá, hogy be sem fértek a terembe – és az esküdtek kiválasztását. Visszavonultunk, hogy megvitassuk az esküdtszék lehetséges tagjait. Az egyik ügyvéd azt mondta, ellenzi X-et, mert amikor ő még ügyész volt, börtönbe juttatta alkoholcsempészetért. Egy másik ügyvéd azt mondta, Y néni hasznos lenne, mert ő nemrég kölcsönadott kétszáz dollárt Y néni egyik unokahúgának és így tovább, míg mindenki sorra nem került.

Láttam, hogy az ügyész nagy gondossággal készítette elő a tárgyalást, és attól féltem, hogy ha felmentik is a vádlottakat, akkor sem kerülhetik el a tömeg haragját. Másrészt tudtam, hogy ha elítélik őket, a fellebbviteli bíróság úgyis hatályon kívül helyezi a döntést. Az ítélet szerencsére akasztás útján végrehajtandó halál volt, amit a másodfok, ahogy vártam, megsemmisített.

1916-ra jómódú lapkiadó lettem. Nem volt mitől félnem, legfeljebb az osztrák–magyar hadseregben szolgáló rokonaim sorsa aggasztott, meg a nagy háború, amelynek a kimenetelétől függött az emberiség sorsa. Elismert vezetője lettem a félmilliós amerikai magyar kolónia fontos részét képező hatvanezer bányásznak. A közösséget érintő kérdésekben muszáj volt engem is számításba venni.

A központi hatalmak pénzét napról napra kedvezőtlenebb árfolyamon váltották, de a magyar bankárok akkor is húsz dollárt kértek száz koronáért, ha Zürichben vagy New Yorkban már 15-17 dollárért is ugyanennyit kapott az ember. Az egyik pittsburghi bankár becsületesebb volt a kollégáinál, és a valós tarifán kezdett váltani a magyaroknak.

A Transatlantic Trust Company, egy magyar tulajdonban álló nagy New York-i bank megrendelésére számos újság közölt olyan hirdetéseket, amelyek nevetségessé tették az „olcsó pénzt" kínáló pittsburghi intézményt. Végül az újságok már nem mertek több közleményt elfogadni a gúnyolódó bankároktól, pedig ugyanezek a lapok továbbra is reklámozták a hadikötvényeket és a húsz dollárért száz koronás utalásokat, sőt a nagy bankok egy új napilapot is finanszíroztak csak azért, hogy tönkretegyék a pittsburghi versenytársukat, és életben tartsák a jó, vagyis nem olcsó pénz meséjét.

Megtámadtam a Transatlantic Trust Companyt, a pittsburghi bankár ellen forduló újságok vezérét. A cég rendszeres hirdetője volt az újságomnak, és a gúnyolódó hirdetésüket pont annak

a cikknek a közepén helyeztem el, amelyet ellenük írtam, mert meg akartam mutatni, hogy a pénzük nem tántorít el a tetteikkel kapcsolatos igazság közzétételétől. Erre ők megpróbáltak rávenni más újságokat, hogy forduljanak ellenem, de azok már nem merték tovább védeni a nyilvánvalóan tisztességtelen gyakorlatot. Végül számos magánbank követte a pittsburghi példát.

Újra és újra nekimentem a Transatlantic Trust Companynek, míg végül kénytelenek voltak beperelni. Rágalmazással és a becsületes bankokkal kötött törvénytelen egyezségekkel vádoltak. Az ügyvédjük meghívott az irodájába, és figyelmeztetett, hogy ha nem hagyok fel a hatalmas cég provokálásával, akkor készüljek fel a következményekre. Az ügyvéddel folytatott beszélgetést természetesen megjelentettem az újságban, és még elszántabban támadtam a TTC-t és mindazokat, akik összefogtak vele. Letartóztattak és csak ötszáz dolláros óvadék fejében engedtek ki, ám én nem hagytam annyiban, tovább ostoroztam a bankot és tisztességtelen módszereit.

A New York-i osztrák–magyar konzul (nem a keresztapám) nem volt túl okos ember, úgy érezte, a Transatlantic Trust Company segítségére kell sietnie, és hivatalos, pecsétes nyilatkozatot adott ki, amelyben minden vád alól felmentette a bankot, noha az továbbra is becsapta az ügyfeleit. Pellengérre állítottam a konzult, aki komoly megbecsülésnek örvendett, és a magyarok Amerikájában a törvénnyel volt egyenlő a szava. A napilapok sokáig hallgattak, mert a TTC-vel kötött zsíros megállapodásaikat féltették, de aztán vagy tíz hetilap mellém állt a harcban. Amikor kezdtem

attól félni, hogy az olvasóim ráunnak a küzdelmeimről szóló beszámolókra, karikatúrákat közöltem cikkek helyett, és azokkal tettem nevetségessé a bank és a konzul tarthatatlan pozícióját.

Végül minden bank és bankár belenyugodott a helyzetbe. Mindüknek az volt a dolga, hogy az egyre romló árfolyam mellett is magyar pénzt adjon el. Felülmúlhatatlan tekintélyre tettem szert a magyarok körében, és az olvasóim sokra tartották, amit értük tettem. Habár minden rágalom után letartóztattak hétszer-nyolcszor, egyszer sem kerültem bíróság elé.

Amikor az Egyesült Államok belépett a világháborúba, az ellenséges tulajdonok gondnoka felszámolta a Transatlantic Trust Companyt, az elnökét pedig internálták. Az FBI tudott valamit, amit én nem. Az Amerikában dolgozó német és osztrák kémek a TTC-n keresztül kapták a fizetésüket.

Csak addig volt jó dolgom, amíg az Egyesült Államok nem csatlakozott a szövetséges hatalmakhoz. A hadüzenet után a magyarok, akár amerikai állampolgárrá váltak már, akár nem, halálra rémültek, és én sem voltam kivétel. Tudtuk, hogy az európai országokban – még Angliában is –, miképpen bánnak az ellenséges országok szülötteivel, és különösen azután, hogy Wilson elnök „nem teljes értékű amerikainak" nevezett minket, felkészültünk a sorsunkra: arra, hogy mind koncentrációs táborba kerülünk. Természetesen azt is magától értetődőnek tartottuk, hogy a magyar és német újságokat azonnal betiltják, és ha az egyszerű embereket koncentrációs táborba küldik, akkor az olyan veszélyesnek látszó egyedek, mint amilyenek általában

a szerkesztők és újságírók, valamint papok, lelkészek és társaik, a háború végéig börtönben ülhetnek.

Józanabb pillanataikban a magyarok nem hitték el, hogy több millió embert táborokba lehet gyűjteni, és a kisebb rosszra készültünk: félmillió magyar – többségük magyar állampolgár – azonnali munkanélküliségére. Ebben a hatalmas tömegben benne voltam én és a háromtagú szerkesztőség is. A bankszámlámon volt ötezer dollár, és megnyugtattam a munkatársaimat, hogy amint betiltják a *Magyar Bányászlap*-ot, négy egyenlő részre osztjuk a megtakarításaimat, és akkor azonos esélyekkel nézhetünk szembe a sötét, ismeretlen jövővel. Azt tervezgettük, hogy összeköltözünk, mert úgy tovább kitart a pénzünk. A legjobb, amiben reménykedtünk, a magyarok teljes munkanélkülisége volt.

Amikor bejelentették a hadüzenetet, az idegen nyelvű újságok utasítást kaptak, hogy fordítsák le az összes, háborúval kapcsolatos cikküket és hirdetésüket, és a fordítást az újságok kézbesítésével egy időben adják le a postamesternek. Néhány napon belül megszervezték a George Creel-féle United State Committee on Public Information Office-t, a Tömegtájékoztatási Különbizottságot, amelynek az idegen nyelvű sajtóval való kapcsolattartás is a feladatai közé tartozott. Ugyanekkor szabályozták a német bevándorlók mozgását. Néhány nappal később már megkülönböztették a németeket és a „barátságos ellenséges bevándorlókat", ebből tudtuk, hogy a magyarokat nem fogják zargatni. Kevés amerikai értette meg, vagy fogja valaha megérteni, hogy milyen sokat számított nekünk ez az intézkedés.

Amerika lojálisnak tartotta a magyarokat, és ezzel örök hívévé tette őket. Néhány héttel később jelentkeztem a hadseregbe. Egy hónappal korábban még bizonytalanok voltak az érzéseim, de akkor nagyon szerettem volna bevonulni, hogy Amerikáért, a szabadság és a tolerancia hazájáért harcolhassak.

Azokban a napokban, amikor küszöbön állt Amerika hadba lépése, még féltem tőle, hogy internálás helyett besorozhatnak. Még mindig négy testvérem és öt sógorom harcolt a központi hatalmak ellenséges hadseregében, és elképzelni is szörnyű volt, hogy esetleg szembe találkozunk a csatatéren. Elmentem a sorozásra, és hazaküldtek az állampolgársági irataimért. Megkopaszodtam, hosszú bajszot növesztettem, a hivatalnokok nem hitték el, hogy a harmincéves korhatár alatt vagyok. Míg a behívómra vártam, megszerveztem, hogy a távollétemben Fülöp kisasszony intézze az újság ügyeit – a végrendeletemben is ugyanígy intézkedtem.

A háború alatt nemhogy betiltották volna a *Magyar Bányászlap*-ot, hanem jobban ment, mint valaha. De egyre nyugtalanabb lettem, és az újságot már csak munkának tekintettem. Az anyagiak miatt nem kellett aggódnom, az üzlet egyenletesen, nyugodtan működött; az ízlésemhez képest túl nyugodtan is. Beleuntam New Yorkba.

14. fejezet

Szénbányát nyitok

Falun nőttem fel, a nagyvárosban sosem éreztem magam igazán otthon, mindig hiányzott a kis közösségekben kialakuló összetartás. Végül úgy döntöttem, hogy Fülöp kisasszonyra hagyom a *Magyar Bányászlap* ügyeinek intézését, én pedig valami munka után nézek a szénmezőkön, míg megérkezik a behívóm.

1917 augusztusában két régi barát is meglátogatott: a Virginia államban, a powhatani bányában dolgozó Harkel József és Hajnal Lajos.[32] Különös kéréssel álltak elő. Mindketten alvállalkozói voltak a bányának, és nagyjából 12-12 ember dolgozott nekik. József és Lajos úgy gondolta, hogy jobban járnak, ha vesznek maguknak egy kis bányát, és kérték, hogy vegyek részt a megfelelő telep kiválasztásában. Három napon belül belevesztem a bányaüzemeltetéssel kapcsolatos problémákba, és rájöttem, hogy szinte semmit nem tudok a saját témámról. A szenet szerencsére még azelőtt eladták a Norfolk & Western Railwaynek, hogy mi átvettük volna az új lelőhelyet, és így legalább a kereskedelmi

résszel nem kellett foglalkoznom. A társaim igen jól értettek egy ekkora, nagyjából naponta tizenöt tonnát termelő üzemen belül felmerülő feladatokhoz.

Könyveket vásároltam, felkerestem a közelben működő tárnákat, kereskedőkből próbáltam kifacsarni mindent, amit a bánya üzleti működtetésének különféle fázisairól tudtak, hiszen a legtöbbször sokkal tájékozottabbak voltak nálam, és fokozatosan beletanultam egy bányamester munkájába és kínjaiba. A barátaim és én azzal a szándékkal vettük át a bányát, hogy lehetőleg terjeszkedjünk, úgyhogy az áramközpontok teljesítményével és a saját áramközpontunk teljesítményének a korlátaival is meg kellett ismerkednem. Meg kellett tanulnom, hogy melyik bányagépnek mik az erényei, miben jobb a tárnában a villanymotoros mozdony az öszvérnél, és mi a különbség az akkumulátoros és a rendes villanyvonat között. Meg kellett ismerkednem a különféle olajozókkal és az olajozókészülékek összes alkatrészének saját igényeivel. Át kellett látnom az elektromos motor és az armatúrája felépítését, valamint a bányában és a bányán kívül dolgozó emberek sokféle feladatát. És képesnek kellett lennem a munkánkhoz szükséges sok százféle felszerelési tárgy beszerzésére.

Volt egy kis boltunk, én meg cipőket, édességet, robbanóanyagot, zsírt, gyógyszert és még az isten tudja, mi mindent vettem, míg végül sikerült alkalmaznom egy hozzáértő boltvezetőt. Könyveltem, kitöltöttem több tucat fajta űrlapot, amelyre a háború idején a kormány kötelezett, felügyeltem a fizetéseket, és általában foglalkoztam a cég pénzügyeivel. Meg kellett nyugtatnom az amerikai alkalmazottainkat, hogy a magyar tulajdonosok, akik maguk is bányászok, nem fogják őket elbocsátani, sőt terjeszkedni akarnak, hogy a lehető legtöbb embernek adjanak munkát. Fel kellett újíttatnom az ócska szállásokat, néhányat fel is építtettem. És emellett minden héten küldenem kellett egypár cikket a *Magyar Bányászlap*-ba.

Egy nap ritkán aludtam négy óránál többet. Ha más nem, akkor a szorongás tartott ébren, hogy túl hamar behívnak katonának, és nem lesz időm kitanítani fiatal segédemet, azt a magyar fiút, akit az újságtól hoztam magammal.

A Himler Coal Company igazgatótanácsa belőlem, a segédemből és három vájárból állt. A cég szövetkezeti vállalkozásában valamennyi magyar bányász részvényes volt. Minden tőlem telhetőt megtettem, hogy mielőtt behívnak, az összes, még egy ilyen kis céggel is együtt járó problémát megoldjam. Ha véletlenül maradt volna egy csöpp szabadidőm, arról az amerikai kormány szövetségi fűtőanyag-felelőse, Harry A. Garfield gondoskodott, aki kötelezett rá, hogy járjak végig minél több telepet, és mindenütt a tiszta szén kitermelésének fontosságáról tartsak szónoklatot a magyar bányászoknak.

A cégünk a központjától kb. három kilométerre lévő Lenore kis postahivatalába kapta a leveleit, ezért kérelmeztem az Egyesült Államok Postaügyi Minisztériumától, hogy lehetőleg nyissanak postahivatalt Ajaxban, ahol a mi bányánk működött. Legnagyobb – nem tagadom, örömteli – meglepetésemre, engem neveztek ki postamesternek az új helyre, amelynek ez lett a hi-

vatalos neve: Nyugat-Virginia, Himler. Az volt a szokás, hogy a bányavállalat nevét adják a postahivatalnak. Nem nekem akartak a kedvemben járni, hanem a cégünknek.

Amíg Himlerben laktam, sokat tanultam a „nemzet egyharmadának" életéről, ahogy Roosevelt mondta gyakran. Nyugat-Virginia szülöttei rossz sorsú, tudatlan analfabéták voltak. És csöppnyi csodák. A vállalatunk túl kicsi volt ahhoz, hogy saját orvost tartsunk, így a bányászaink és családjuk egészségére egy öreg orvos felügyelt Lenore-ban. Muszáj volt alkalmaznunk, bár hamar kiderült, hogy eredetileg állatorvos volt, és emberekkel csak egy olyan oklevél tekintélyére támaszkodva kezdett foglalkozni, amelyet évtizedekkel korábban a Nyugat-Virginiai Állami Egészségügyi Hatóságtól kapott.

A sorozóbizottság 1918 egy tavaszi napján értesített, hogy orvosi vizsgálaton kell részt vennem New Yorkban. A hazának nem volt szüksége tízmilliós hadseregre, a kormány válogatósnak mutatkozott, a lúdtalpamra hivatkozva „korlátozottan alkalmasnak" minősítettek, és hozzátették, hogy valószínűleg egyáltalán nem fognak behívni. A korlátozott szolgálat akkoriban azt jelentette, hogy az ember a saját szakmájában dolgozik tovább a seregnek, de nekik sem bányamesterre, sem idegen nyelvű szerkesztőre nem volt szükségük Európában. Úgy tűnt, mégsem leszek katona, így hát elkezdtem megtervezni a Himler Coal Company növekedését.

A részvényesek gyűlése, amelyen száz magyar bányász vett részt, százezer dollárra emelte a mi kis cégünk alaptőkéjét. Néhány napon belül összejött a pénz, amit új épületekre, valamint új felszerelésre költöttünk. Az igazgatótanács meghatározta és kifizette az első, hatszázalékos osztalékot. De hiába növekedtünk és fektettünk be többet, tudtam, hogy milyen hibáktól kellene megszabadulnunk.

A szenünk meddőrétegekkel volt szennyezve, más időkben ezeket külön ráfordítással kellett volna kimosni. De háború volt, a megrendelőink örültek, ha egyáltalán kaptak valamit, és igaz, ami igaz, néhány bányászunk szívesen a csillébe lapátolta azt a szennyezett készletet, amely az elmúlt években itt-ott felhalmozódott. A vasút viszont panaszt emelt a rossz minőségű szén miatt.

A felszerelésünk is régi volt, az áramközpontunkat be kellett volna zárni, és tudtam, hogy ha véget ér a háború, sokkal nehezebb dolgunk lesz. Ezt a bányát a háború szülte. Az Ohio államban, Columbusban működő Eastern Sales Agency arra specializálódott, hogy felvásárolja a már veszteségessé vált cégeket, és szép haszonnal rásózza őket kalandvágyó bérlőkre. Olyan ártatlan voltam, mint egy ma született bárány, úgyhogy a Himler Coal Company lett az egyik áldozatuk.

Sikerült hosszú távra kibérelnem kétezer hold szűz szénlelőhelyet, úgy 16 kilométerre a Norfolk & Western Railway fővonala mellett álló Ajaxtól, szemben a nyugat-virginiai Kermittel, a Tug folyó kentuckyi oldalán. Úgy terveztem, hogy az új területen modern, jól felszerelt bányát és hozzá modern telepet nyitok. Az a kolónia lebegett a lelki szemeim előtt, amelyet New Jersey-ben, Roeblingben láttam.

A részvényesek következő gyűlésén megjelent bányászok lelkesen megszavazták, hogy emeljük a tőkét egymillió dollárra, és nyissunk új telepet a Tug túlsó oldalán. Mindannyian szerették volna a saját bányájukban dolgozni, természetesen nagy örömmel fogadták a nagy és modern üzem és lakóhely gondolatát.

Próbáltam vevőt találni, aki megszabadítana minket az ajaxi tárnától, de rossz híre volt, a tapasztalt bányamesterek ismerték a gyengeségeit. Végül Batta urat, a szlovákok egyik vezetőjét beszéltem rá, hogy kövesse a példánkat, és szervezzen szövetkezeti bányát az övéinek. Hogy bizonyítsam, mennyire bízom a hely kiválóságában, ötezer dollárért részvényt vettem a tervezett társaságban. Az üzleten nyertünk vagy 25 ezer dollárt, úgyhogy nyugodtan leírhattuk azt az ötezret. A környék bányaüzemeltetői, akik nem tartották sokra a szakmai tudásomat, és gyanakodva fogadták azt a bolondériát, hogy a bányászoknak saját bányájuk legyen, később azt mondták, hogy ezzel az üzlettel alapoztam meg a belém vetett bizalmukat. A zavaros, háború utáni napokban a szén még a háború idején elért legmagasabb árnál is többet ért, és a Batta Company nem veszített sokat, amikor végül feladta a küzdelmet.

Amikor lezártuk az ajaxi bánya átadását, átköltöztem a kentuckyi Warfieldbe, a tervezett helyünktől úgy 15 kilométerre, és elkezdtük kihajtani az új tárnát. Szükségünk volt egy hídra a Tug folyón, és egy kb. három kilométeres szárnyvonalat is meg kellett építtetnünk, amely a Norfolk & Western pályájából ágazott le. Vasútmérnökök mérték fel a híddal kapcsolatos lehetőségeket. Négy hónap alatt készen kellett lenniük, és nagyjából 125

ezer dollárunk volt rá. Minden mással, a bányabejárat megnyitásával is várnunk kellett a híd átadásáig, mert a nehéz felszerelést nem tudtuk másképpen átjuttatni a folyón.

Elég pénzem volt, már legalább hétszázezer dollárt jegyeztek és kifizettek a tőkénkből, így tervezni kezdhettük az új bányásztelepülést. Modern várost akartam, minden bányászházban saját fürdőszobával. 25 ezer dolláros tőkével nyitottunk egy kis bankot Warfieldben, hogy a jövőben segíthesse a bányát és kiszolgálhassa a bányászokat. Természetesen ez is a dolgozók tulajdonában állt, és a cég nevét viselte: Himler State Bank.

Megkötötték a békét, és én New Yorkban vártam a híreket. Fülöp kisasszonnyal néztem a megrészegült tömeget a Times Square-en, és közben elmeséltem neki a következő tervem. Tudtam, hogy amint lehetségessé válik az utazás, a magyarok tíz-, ha nem százezrével sietnek majd haza. Egy gőzhajóügynökség lehetőségén törtem a fejem, és egy kis szállodán, amelyben ellakhatnak a magyarok, míg sikerül útnak indulniuk.

Fülöp kisasszony azonnal fellelkesedett. Az elmúlt években mindegyik elképzelésemet úgy gondoltam ki – beleértve a roeblingi tapasztalataim alkalmazását az új bányásztelepre –, hogy ő is alaposan kivette a részét a tervezgetésből. Nem érte be kevesebbel, nyomban indulni akart, hogy megvásárolja a megfelelő épületet a szállodához, úgyhogy otthagytuk a Times Square-t, és elmentünk az East Side-ra körülnézni.

A Negyedik sugárúton, a Tizedik utca sarkánál elsétáltunk egy üres épület előtt, és felkerestük az ügynököt, hogy a bérlet

feltételei felől érdeklődjünk. Az ár elfogadható volt, de én persze nem akartam azonnal fejest ugrani egy új vállalkozásba. Tudtam, hogy a békeszerződések aláírása még hónapokig elhúzódhat.

Az ügynök viszont makacskodott, és hogy megszabaduljak tőle, adtam neki húsz dollár letétet cserébe azokért az információkért, amelyek jól jöhetnek majd a további tervek elkészítése során. Amikor újra kiléptünk az utcára, mérges voltam Fülöp kisasszonyra, mert úgy éreztem, az ő erőszakossága miatt kellett elbúcsúznom a húszas bankótól. Csodálkozva értettem meg, hogy ő viszont nem tréfált, és úgy tekintett a megállapodásra, mint amit megkötöttünk.

Hiába is magyaráztam, hogy még hosszú hónapok telhetnek el, mire szükség lesz a szobáinkra, és pillanatnyilag nincs befektethető készpénzem. Megmakacsolta magát. Sőt, feldühödött, és gyávának nevezett, mert inkább lemondok húsz dollárról, mint hogy megpróbálnék a pénzem után menni. Könyörgött, hogy addig ne utazzam el a városból, míg legalább meg nem próbálom beindítani az új üzletet.

Sikerült alaposan felbosszantania, és néhány napra kölcsönkértem egy New York-i barátomtól kétezer dollárt a bérleti díjra. Szereztem valakit, aki intézi majd a ház ügyeit: évek óta ő volt a *Magyar Bányászlap* legjobb ügynöke. Másnap bebútoroztam a házat.

A ház igazgatója átvette az irányítást, rövid időn belül lakókat szerzett a negyven bútorozott szobába, és bár a Miners' Home, a Bányászotthon csak egy évvel később kezdett üzemelni, addig sem vesztettünk pénzt. Az igazgató kihozta nullára.

Amikor hazaindultam, elfogadtam száz vagy maximum kétszáz dollárt a bányászok közötti legjobb barátaimtól és még kétszáz dollárt Fülöp kisasszonytól. A New York-i barátomnak már a hotelvállalat fizette vissza a kölcsönt.

Amikor újra lehetségessé váltak az európai utazások, a Miners' Home igazi aranybánya lett. Két hónapon belül százszázalékos osztalékot fizettünk, majd néhány hónap múlva a dupláját. Egy évvel később vagy harmincezer dollárt tartalékoltunk, és még újabb ezerszázalékos profitot oszthattunk volna szét a befektetésünkre. Csakhogy feltűnt, hogy egyre kevesebb magyar utazik haza, mert többségük nem akar román vagy csehszlovák állampolgár lenni, pedig az őrült trianoni szerződés miatt kénytelen volna rá. Javasoltam, hogy szüntessük meg a Miners' Home-ot.

Az igazgató könyörgött, hogy várjunk, azt mondta, biztosan újra fel fog támadni az utazási kedv. Mivel a befektetők már háromszorosan visszakapták az eredeti hozzájárulásukat, ráhagytam. Az igazgatónak jól fizető állása volt. Addig maradt nyitva a szálló, amíg mind a harmincezer dolláros tartalék elment, és be kellett zárnunk.

A békekötés után két hónappal én is útra keltem. Nem kaptam híreket a családomról, csak arról értesültem, hogy Géza még a háború elején elesett. Nagyon szerettem volna már tudni, hogy ki maradt meg.

Hamar megkaptam az útlevelemet, mert a Hoover Kitchens, egy női jótékonysági szervezet megbízott, hogy mérjem fel az otthoni helyzetet, és tegyek javaslatot olyan magyarországi köz-

konyhák megnyitásával kapcsolatban, amelyek éhező gyerekeket látnának el. E feladat miatt gyorsult fel az ügyintézés.

Európában nagyon nehéz volt utazni. Miután megérkeztem Zürichbe, arról tájékoztattak, hogy a következő vonat csak négy nap múlva indul Bécsbe. Végül egy kétszáz dolláros megvesztegetés árán feljutottam egy Varsóba tartó francia diplomatavonatra, de a jegy árát így is ki kellett fizetnem. Bécsben tovább késlekedtem, és ez a híresen *gemütlich* város már felkészített arra, ami Magyarországon fogadni fog. A Grand és a Bristol Hotel volt a külföldiek és a feketézők törzshelye: ezrével álltak előttük az emberek a hóban, és mind egy falat kenyérért vagy egy darab ruháért könyörögtek. A város lakossága egyértelműen rosszabb helyzetben volt, mint aztán 1945-ben, a II. világháború után.

Kíváncsi lettem, hogy mire képes a feketepiac, és tíz dollárt ajánlottam a Grand Hotel portásának egy darab kenyérért, amelyet a mindenkinek járó, vékony szeleten felül szeretnék. Megbízottam két órával később lógó orral hozta vissza a tíz dollároma t – ami az inflációs viszonyok között egy kis vagyonnak számított. Képtelen volt kenyeret szerezni.

Végül egy fagyos decemberi reggelen Budapestre értem. Féltem a viszontlátástól. A Ritzbe mentem, ahol még New Yorkból, táviratilag foglaltam helyet, de közölték velem, hogy különféle szövetséges missziók laknak náluk, és nem tudnak segíteni. A portás tíz dollárért szerzett nekem szobát a Royal Hotelben, és úgy délelőtt tíz óra körül végre elindulhattam Jakab testvéremhez. Szorongva vártam a családommal kapcsolatos híreket.

A bátyám és családja nem szűkölködött, de tőle tudtam meg, hogy a legidősebb nővérem, akivel diákkoromban együtt laktam, belehalt a nyomorba. A legidősebb bátyám megvakult a csatatéren. Az egyik nővérem magára maradt a három gyerekével, mert a férje „eltűnt", és a legkisebb nővérem, Regina két hónap házasság után megözvegyült. Mátraverebélyen élt az anyámmal. A kenyérkereső férfiak katonák voltak, a háború alapos pusztítást végzett, azután jött a bolsevik uralom: mindez koldussá tette az országot. Több lánytestvérem is rettenetes szegénységben élt.

A mátraverebélyi vonat csak három nap múlva indult. Az autókat és más értékeket a román hadsereg elvitte Budapestről. Nagyon szerettem volna továbbmenni az anyámhoz.

Egy távoli rokonomnak, akinek szerelőműhelye volt, sikerült a román megszállás idején is elrejtenie egy autót, és hajlandónak mutatkozott rá, hogy bérbe adja. Még aznap elindultam a sógornőm, az újszülött gyereke és a legidősebb unokaöcsém, Fáy Fisher Andor társaságában. Andor a halott nővérem fia volt, egy budapesti biztosítási társaság ügynökeként dolgozott.

Az autó, egyike annak a néhány példánynak, amelyik megmaradt Magyarországon, mindenütt komoly feltűnést keltett, és majdnem minden faluban megállítottak minket a csendőrök. Mint kiderült, két neves szociáldemokrata újságírót egy autóval elraboltak, és nem sokkal később a Dunából került elő a holttestük, ezért a hatóságok az autókat figyelték. Később azt hallottam, és 1946-ban nagy örömömre be is bizonyítottam, hogy a két férfi elrablásához és meggyilkolásához Horthy Miklós kor-

mányzónak is köze volt.* A nyomozást csak a látszat kedvéért rendelték el, hogy a háborgókat lecsendesítsék.

Nem jutottunk le egy nap alatt Mátraverebélyre, így az éjszakát a bátyám pásztói házában töltöttük. Anyámnak megüzentük, hogy másnap reggel érkezem, mert meg akartuk kímélni a túlzott megrázkódtatástól.

Meg sem próbálom leírni, milyen volt viszontlátnom őt és a nővéremet. Nem tudtam semmit a rokonságról, de ők sem hallottak rólam két éve. Biztosra vették, hogy az amerikai hadsereg katonája lettem. Először híreket cseréltünk, megbeszéltük, melyik rokon hogyan él, miben lát hiányt, és szétosztottam közöttük körülbelül kétezer dollárt. Ez nagy összeg volt, elég ahhoz, hogy mindannyian új életet kezdhessenek. A faluban még kértek tőlem ötszáz dollárt, hogy új harangot vásárolhassanak ahelyett, amelyikből fegyvert öntöttek, és érkezett egy csapat férfi, akik megköszönték a háború alatt nyújtott segítségemet.

Az oroszok még a háború elején elvittek negyven fiút Mátraverebélyről, és amikor a hadifoglyok a Vöröskereszt segítségével kapcsolatba léptek velem, küldtem nekik pár dollárt. Ráadásul havi rendszeres tételként iktattam be őket a *Magyar Bányászlap* költségvetésébe, és Fülöp kisasszony a háború végéig automatikusan utalta a pénzt. Közben az orosz rubel szinte teljesen

* Himler ismeretei – érthető okokból – itt hiányosak. A *Népszava* majd *Az Ujság* már 1925-ben ismertette az eredeti katonai vizsgálat iratait, amelyekből nemcsak az derült ki, hogy az elkövetők az Ostenburg-különítmény tagjai voltak, hanem az is, hogy Horthy Miklós a felbujtójuk. (A ford.)

elveszítette az értékét, és az elmaradhatatlanul érkező pénzküldeményre támaszkodva ezek a fiúk lettek a fogolytábor leggazdagabb lakói. Nagyon hálásak voltak a bőkezűségemért, és jó okom volt rá, hogy emlékezzem a hálájukra... 1945-ben.

Amikor visszamentem a fővárosba, irodát béreltem, és onnan küldtem szét azt a négyezer levelet, amelyet az újság előfizetői bíztak rám, hogy a családjuk hogyléte felől tudakozódjanak. Mindegyik levélben arra kértem a címzettet, hogy Budapestre küldje a válaszát, amit így majd vissza tudok vinni az Egyesült Államokba. Mivel én voltam az első amerikai magyar, aki a háború után hazajött, több interjú is készült velem. Az irodámat naponta százak ostromolták, mind a szeretteikről tudakozódtak. Országos népszerűségre tettem szert, különösen azután, hogy kiderült: látogatásom egyik célja több ingyenkonyha megnyitásának az előkészítése.

Nem sokkal utánam az egyik barátom, egy New York-i magyar bankár is megérkezett Budapestre, és együtt utaztunk vidékre, hogy felmérjük a háború utáni helyzetet: ugyanazt az autót használtuk, amelyet az első nap béreltem. A parancsot, amely minden magyar hatóságot felszólított, hogy ha bármiféle segítségre van szükségem, azt haladéktalanul adják meg, személyesen Horthy írta alá. Megvesztegettem a szövetségesek egyik tisztjének a szeretőjét: száz dollárért lemondott a Ritz Hotelben élvezett szobájáról, és attól kezdve én laktam ott napi négyszáz koronáért, ami azokban az inflációs időkben 16 centnek felelt meg. Ugyanilyen olcsón vehettem volna ékszert, szőnyeget és

műtárgyat, de úgy éreztem, ha visszaélek az emberek nyomorúságával, az olyan, mintha sírrablóvá válnék, úgyhogy nem használtam ki a lehetőséget.

Az egyik nap egy közös barátunk rontott be a szobánkba azzal az izgalmas újsággal, hogy a miniszterelnök teára hívott aznap délutánra. A hírt az egykori amerikai magyar kereskedelmi attasé hozta, akit két évvel a háború előtt rendeltek haza.

Kereken közöltem vele, hogy nem megyek, mert aznap indultam volna Mátraverebélyre, és csak háromnaponként járt vonat. Ráadásul nem akartam a fehérterror kormányának egyetlen tagjával sem egy asztalhoz ülni, és pláne nem akartam a vendéglátásukat élvezni. Igazából az anyámnak nem akartam csalódást okozni, de akkor sem fogadtam volna el a meghívást, ha nem tervezem a mátraverebélyi utat.

Bankár barátom örömmel alkalmazkodott hozzám, mert hasonló okokból ő sem szívesen vett volna részt a teán. Azzal mentette ki magát, hogy egyedül nem fogadhatja el a meghívást. Zerkowitz, az exattasé kétségbeesett. Azt mondta, egy miniszterelnöki meghívás az parancs, és Európában kizárt, hogy valaki nemet mondjon rá. Arról nem is beszélve, hogy a mi elutasításunk neki lesz kellemetlen. Kieszközölte nekünk a lehetőséget, és ha mi nemet mondunk rá, az őt hozza rettentően kínos helyzetbe. Meg kellett volna velünk előre beszélnie, hogy mikorra járja ki a meghívásunkat, mondtam neki, és bár sokra tartottam, hogy igyekszik a kedvünkben járni, semmilyen körülmények között nem akartam olyan mélyre süllyedni, hogy egy véreskezű terro-

ristával rázzak kezet. Később úgy értesültem, hogy Zerkowitznak nem ártott meg az ügy, és nem került szégyenbe. Mindenki úgy gondolta, hogy amerikai bugrisok vagyunk, akik fel sem fogják, micsoda megtiszteltetés érte őket.

Néhány hónappal később a miniszterelnök megbukott, és az Egyesült Államokba látogatott, hogy gyűjtést indítson jótékonysági célra. Természetesen államköltségen utazott. El is töltött egy pár hetet nálunk, és összekalapozott valamennyit, de amikor kiköltözött a New York-i szállodájából, elfelejtette kifizetni a cechet. A számlán szerepelt néhány átvételkor fizetendő nadrág, amelyet a szálloda vezetősége megelőlegezett neki. Egy-két amerikai magyar meg akarta óvni hazája jó hírét, és kiegyenlítette a tartozást – engem az a megtiszteltetés ért, hogy tizennégy dollárral járulhattam hozzá a nadrág árához.

Két hónapos magyarországi tartózkodás után utaztam haza, a mákos pite természetesen ott volt a táskámban, és anyám búcsúzáskor természetesen megint a fülembe súgta, hogy ez volt az utolsó találkozásunk. De tévedett.

Kentuckyi vállalkozásunkat rossz állapotban találtam. Amikor helyükre emelték a vasúti híd pilléreit, kiderült, hogy a folyómederben, négy méter mélyen, ahol a vasúttársaság felmérése szerint sziklaágynak kellett volna húzódnia, folyós homok van. Azzal a hírrel fogadtak, hogy a Himler Coal Companynek tizenkét méterre kell lefúrnia, hogy stabil talajt találjon. Ez azt jelentette, hogy a híd költségei 125 ezerről 450 ezer dollárra emelkednek, és az építkezés négy hónap helyett másfél évig fog tartani.

Bizonytalan helyzetbe kerültem. Más magyar vezetők nem nézték jó szemmel a sikereimet. Az irigy lapkiadók, sértett papok meg lelkészek, és legfőképp a kisstílű bűnözők, akiket kiüldöztem a bányavidékről, szintén messzire hallatszó suttogópropagandába kezdtek ellenem, azt terjesztették a mindenfelé szétszóródott részvényesek, az addigra több mint ezer bányász között, hogy a nehezen haladó hídépítés csak kifogás. Azzal vádoltak, hogy több százezer dollárt loptam, a bánya soha nem fog megépülni, és a pénz nagy részével Európába akarok szökni.

A mesék egy részét még a jóakaratú magyarok is elhitték, hiszen a milliódolláros vállalkozás olyan merész kaland volt, hogy még soha nem hallottak ilyesmiről, és senki más nem mert volna belevágni. Akkoriban a *Magyar Bányászlap* élet-halál harcot vívott a radikális magyar újságokkal, mert amelyik eredetileg szocialista volt, az mind a kommunisták szócsövévé vált. Ezek a lapok úgy támadtak, hogy azt még ne nevezhessem rágalmazásnak, de elég méreg volt bennük ahhoz, hogy összezavarja a bányászokat. És ebben a gyanakvó légkörben kellett még ötszázezer dollárt szereznem a bánya és a telep befejezéséhez. A hídépítés csúszása a tárnabejárat építését is elnyújtotta, de közben ott is elkezdődött a munka, és felhalmozódott a kitermelt szén.

Erre még a vásárlók sztrájkja is megnehezítette a dolgomat, azután beütött az 1920-as válság. A bányászok csak heti két-három napot dolgoztak, és nem lehetett őket rábeszélni a további részvényvásárlásra. Mindennek a tetejébe a helyi lakosság is ellenünk fordult, és úgy tűnt, képtelenség megbékíteni őket.

15. fejezet

Himlerville

Az amerikai magyarok irigységét és haragját csak növelte, hogy egy mindenre kiterjedő figyelmű, Kentucky államban, Warfieldben élő orvos tudtomon kívül kérvényezte az épülő bányatelep postájának létrehozását. A feleségét szerette volna postamesternőnek kineveztetni. Egy nap meglepve értesültem róla, hogy megnyílt a Kentucky állambeli Himlerville postája.

A radikális magyar sajtó pellengérre állított: „Martin Himler, a hiú kalandor, Kentucky, Martin megye, Himlerville." Egyértelműnek tartották, hogy még a megyét is magamról neveztettem el. A posta neve történetesen összetörte a szívemet, mert én úgy terveztem, hogy az új település Mátraverebély lesz.

Gyerekes? Talán az.

De meg akartam mutatni az anyámnak, hogy nem hiába hitt bennem, és elképzeltem, milyen büszkén és boldogan fogadja majd, ha egyszer a magyar Mátraverebélyen az amerikai Mátraverebélyről kap levelet.

A Martinben élők nem örültek, hogy betörtem az ő ágrólszakadt kis világukba. Martin Kentucky állam egyik legszegényebb megyéje volt, és máig az az egyetlen vasútvonaluk, amelyet én építtettem nekik. Inez, a megyeközpont tíz mérföldre fekszik Kermittől, a legközelebbi, egyébként nyugat-virginiai vasútállomástól. A postát nyáron lóháton vitték Inezből Kermitbe, télen, amikor az utak járhatatlanná váltak, szamarat használtak. A mi bányánk ezen az úton három, a telep pedig közel öt kilométerre volt a vasútállomástól.[33]

Az elmaradott, többnyire írástudatlan környékbeliek kis földdarabokat műveltek, és szinte kizárólag kukoricát termeltek: abból sütöttek kenyeret és főztek alkoholt. Néhányan egy gáztársaságnak dolgoztak, amely öt helyen folytatott kitermelést a megyében, vagy alkalmi munkát vállaltak egy kis fűrészüzemben. Inezben három, Warfieldben, a Kermit és Himlerville közötti városkában két házhoz épült fürdőszoba – reálisan nézve ez volt a megye népének általános színvonala. A domboldalakban álló kis faházak közül jó néhányon csak egy nyílást hagytak, az volt az ajtó és az ablak is.

Az iskolában egyedül a nyári időszakban, összesen négy hónapig tartott a tanítás, mert a diákok csak akkor tudtak anélkül odagyalogolni, hogy elsüllyedtek volna a térdig érő sárban. Az állami nevelésügyi hatóság Himlerville megalapítása után három évvel tette kötelezővé, hogy az állami iskolák igazgatói járják ki a középiskolát és érettségizzenek le. A tanárok sem voltak jobbak az igazgatóiknál. A helyben születettek többsége nem volt túl

értelmes, de úgy az egynegyedük ösztönös éles esze bizonyította, hogy eredetileg kiváló anyagból gyúrták őket.

Az ő szemükben Himlerville két olyan gonoszt is megtestesített, amely ellen tiszta erőből küzdeni akartak. A Himler Coal Company a Martin megyeiek mértékével mérve „nagy cégnek" számított, vagyis ott volt benne mindaz, ami a Wall Streetben utálatos. Ráadásul jöttmentek voltunk, egy távoli világból érkeztünk, hogy elfoglaljuk magunknak a megye szent földjét.

Belenyugodtam a híd átadásának elkerülhetetlen csúszásába, komoly bonyodalmak árán átjuttattam a Tugon a szükséges nehéz gépeket, és a kentuckyi oldalon is belekezdtünk a sínek lerakásába, valamint az osztályozó nagy acélszerkezetének megépítésébe. Itt kaptak helyet azok a gépészeti berendezések, amelyek kiemelték a szenet az aknából, és még a vagonba rakodás előtt szemcseméret alapján három vagy négy frakcióra osztályozták.

A bányavállalat vasútjának számos kis telken kellett keresztülhaladnia, és mire egyet pislogtam, vagy tizenöt eltiltó határozatot kaptam a földtulajdonosoktól. Nem tudták, hogy még jóval a születésük előtt, amikor az apáik vagy nagyapáik a bányászati engedélyeket először áruba bocsátották, a földfelszíni szolgalmi jogokat is eladták. Habár a Himler Coal Company támadhatatlan szolgalmi jogokkal rendelkezett, a szóban forgó földsáv értékének a kétszeresét ajánlottam a tulajdonosoknak. De számukra ez sokszor elvi kérdés volt, harcolni akartak a Wall Street és az idegenek ellen.

Az ügyvédjük tisztában volt vele, hogy jogi szempontból reménytelen az ügy, miközben az ügy maga egyáltalán nem volt

reménytelen. Elmentem a vidéki tárgyalásokra kiszálló Bandy bíró egyik kampányelőadására, és meghökkenve hallottam, milyen büszke rá, hogy a bírói pulpituson töltött nyolc éve során egyszer sem ítélt valamelyik nagy cég javára. A Himler Coal Company szolgalmi ügye döntésre várt, én meg a kampánybeszéd végén megmutattam a bírónak a szónoklatáról készült jegyzeteimet. Őszintén megmondtam neki, hogy ha ellenünk ítél, fellebbezek, és a fellebbezésemhez ezeket a lapokat is csatolni fogom.

A biztonság kedvéért az ügyeket áttetettem a szövetségi bíróságra. De amíg Himlerville-ben voltam, Bandy bíró egyszer sem ítélt ellenünk, habár a hegyi emberek jogászkodási mániája miatt számtalan lényegtelen perrel kellett szembenéznünk. Ezek a szerencsétlenek éveken keresztül vagyonokat költöttek ügyvédekre, és végül egyetlen ítélet sem kedvezett nekik.

Néhány nappal azután, hogy átmenetileg Warfieldbe költöztem, az utcai szobában ültem a helyetteseimmel, és láttuk, hogy két ember óvatosan megközelíti az ablakunkat. Belestek, azután az egyik azt mondta a másiknak: „Mondtam, hogy ezek is fehérek, mint mi." Ez volt az első pillantás, amelyet a helybeliek a jöttmentekre vetettek.

Nem tudtam több pénzt összegyűjteni a részvényesektől, mert a hídépítés lelassulása miatt egyre kevésbé bíztak az ügyben. De a hitelünk jó volt, így aztán sikerült teljesen felszerelnünk a modern telepet és a bánya is megkapta a szükséges vágathajtó gépet, motorokat meg ehhez hasonlókat. Mire nagy nehezen megépült

a vasúti híd, a Himler Coal Company is felkészült rá, hogy szállítani kezdje a szenet.

Igazi ünnepnap volt, amikor az első vonat begördült Martin megyébe. Egy erős mozdonyt is be kellett szereznem, mert a három kilométeres pályát a Himler Coal Company, pontosabban annak egy leányvállalata, a Kermit-Warfield Bridge Company üzemeltette. A nagy eseményre kölcsönöztem két személyvagont. A mozdonyt a faanyagbáró,* a szénmezőnk tulajdonosa vezette, és én voltam a fűtő. A könnyeim összekeveredtek a szénnel, amelyet első utunkon a kazánba lapátoltam.

A maroknyi hűséges bányász, aki vagy két éve ideiglenes viskókban élt, és a közeli bányákban dolgozó néhány részvényesünk a vasárnapi ruháját vette fel, hogy az állomásra befutó első szerelvényt köszöntse. A vonaton utazó vendégek, köztük a vasúttársaság vezetői, a nagyobb hitelezők és a barátaim mind könnyekig meghatódtak, amikor leszálltak a vonatról, és a *My Old Kentucky Home* dallama fogadta őket. Az egyik magyar bányász, Demjén Ferenc játszott pisztonon.

A martiniak közül is több százan eljöttek megnézni a megyéjükbe befutó első mozdonyt, egy beteg öregasszony jó pár kilométer távolságról vitette oda magát, mert mielőtt elhagyja a földi civilizáció csodáit, még látni akarta a vonatot. Piros betűs nap volt ez a Himler Coal Company életében, és az én életem-

* A nevét a szerző nem említi: Elmer Hewitt (1865–1921) valóban milliomos bankár, erdőtulajdonos és bányavállalkozó volt, aki az új vasúttársaság vezetésében is részt vett. (A ford.)

ben is. A bánya működött, a vonat készen állt rá, hogy szállítani kezdjen, így hát nekiláthattam Himlerville, a Roeblinget másoló bányászkolónia felépítésének. Négy- és ötszobás házak épültek, mindegyik kapott fürdőszobát és más kényelmi felszereléseket. De a város megépítése előtt még ki kellett alakítani a szükséges területet a Buck-patak szűk völgyében. A domboldalban fákat vágtunk ki. A legmagasabb hegycsúcsra ciszterna került, hogy ezzel biztosítsuk az állandó víznyomást, de erős szivattyúknak kellett feljuttatniuk a vizet, és csöveket kellett lefektetnünk. Martin megye még nem tapasztalt ilyesmit.

Körülbelül nyolcvan lakóházat építettünk, a központban jókora, nagyon modern téglaépülettel, amelyben az irodák és a bolt mellett egy hatalmas, akár ezer embert is befogadni képes terem kapott helyet. Az igazgató otthona a hegy tetejére került. Tudtam, hogy gyakran keresnek majd fel bányászok, és ezt fejben tartva terveztük meg az épületet, amelyben volt több fogadószoba – az egyik közülük rendkívüli alkalmakra szánva különösen tágas –, dolgozószoba, hat háló, valamint személyzeti rész. Milyen más volt, mint a szerény mátraverebélyi szobácska vagy a hobók dzsungele! Mindezek mellett arra biztattam az ideérkezőket, hogy építsék fel a saját házukat, és úgy harmincan kaptak is az ajánlaton: ilyen sem történt még azelőtt a déli bányásztelepeken. Természetesen ezekhez a házakhoz is a vállalat biztosította a csatornázást, folyó vizet és elektromos vezetéket. Mindez most már mesének tűnik és hallatszik számomra, de

csinálni nem volt fáklyásmenet. És éppen, amikor végre beindulhatott a termelés, darabjaira hullott a piac.

Az első évi kitermelésre tisztességes szerződést kötöttünk a Norfolk & Western Railwayjel, de amíg nem nyitottuk meg az újabb frontokhoz vezető új lejáratokat, nem tudtuk javítani az eredményeinket, és nem volt annyi bevételünk, hogy a már befektetett pénzünk jövedelmet hozzon. A piac összeomlása viszont a hitelhelyzetre is rossz hatást gyakorolt, és igen nehezen tudtuk finanszírozni a telep építését.

A bankok a jövőben nem akartak bányaüzemeknek hitelezni, és más hitelezők is pánikba estek. Mégis reméltem, hogy kiálljuk a viharokat, habár sejtettem, hogy a Norfolk & Western sem fogja a meglévő áron megújítani a szerződését, mert a szabadpiacon a megállapodásunkban szereplő ár feléért, veszteségesen adták a szenet.

Tudtam, hogy jó a bánya, és ultramodern a technika. Az összes többi bányavállalat vezetőjéhez képest az is előnyt jelentett a számomra, hogy több ezer bányászt és több száz részvényest ismertem személyesen, és ki tudtam válogatni közülük a legjobbakat, akik készen álltak rá, hogy szembeszálljanak a konkurenciával.

Amerikában kevesen tudják, mi történt az I. világháború után a szénbányászattal. A háború előtt az USA évi 400 millió tonna szenet használt el, de a háborús szükséghelyzet miatt a bányákat felfejlesztették, és a kitermelés 700 millió tonnára nőtt, majdnem kétszer annyit bányásztak, mint amennyire az országnak egyébként szüksége volt. Ráadásul a háború alatt és közvet-

len utána megemelkedő szénárak a részvényeseket fejlesztésre, a vásárlókat pedig hatékonyabb felhasználásra kényszerítették. Mindehhez jött még a fűtőolaj elterjedése. A szénfogyasztás évi 320 millió tonnára esett vissza: az ország bányászata ennek több mint a duplájára lett volna képes.

A bányavállalatok veszteséggel adták el, amit kitermeltek, és kétségbeesésükben egymás alá ígértek, hogy megpróbálják elkerülni a csődöt. Mindannyian azt remélték, hogy elég versenytársuk szorul ki az iparból, mielőtt rájuk kerül a sor, és a későbbiekben majd sikerül visszanyerniük a veszteségeiket.

A tájékozatlan olvasó most azt kérdezi: „Mi értelme fenntartani a bányát, ha veszteséges?", „Miért nem egyszerűbb ideiglenesen bezárni, és kivárni a jobb napokat?"

Himlerville működése harmadik évében napi kétezer tonna szenet termelt ki. Egy ekkora méretű bánya átmeneti bezárása után a műszaki karbantartás (vízszivattyúzás, levegőztetés stb.), valamint a többféle adó és biztosítás évente negyvenezer dollárba került volna. Ahol évente 500 ezer tonnát termeltek ki, ott jobban jártak azzal, ha tonnánként veszítettek öt centet, és legalább tovább gondoskodhattak a bányászaik kenyeréről – bár vajat már nem adtak hozzá.

Még évekig folytatódott a kétségbeesett verseny. A fizetések egyre csökkentek, végül egyes helyeken másfél dollár lett a napidíj, miközben a gyári munkások naponta öt-hat dollárt kerestek. De a bányák továbbra is veszteséggel adták el a szenüket. Több mint 300 ezer bányász került ki az egyetlen szakmából, amely-

hez értett, és a tizennégyezer amerikai cégből több mint kilencezer ment csődbe többmilliárdos veszteséggel, köztük olyan óriások, mint a Rockefeller-irányítás alatt álló Consolidation Coal Company, a Reading Company és így tovább. Arról is kevesen hallottak, hogy a felső árkorlátok idejében a szén volt az egyetlen termék, amelynek a Guffey-törvény szerint hatóságilag meghatározott minimális ára volt. A Guffey-törvény kimondta, hogy a szénkitermelő vállalatok nem mehetnek a meghatározott minimális ár alá. A hatalmas veszteségek és az alapvető fontosságú ipar teljes szétesését – és sajnos a Himler Coal Company csődjét – követően Franklin D. Roosevelt rávette a kongresszust, hogy fogadja el a Guffey-törvényt, és ezzel mentse meg a még megmaradt bányákat.

Himlerville építése során kötvénykibocsátással is próbálkoztam. Pénz bőven volt az országban, és az Egyesült Államok kétes értékpapírokat vásárolt a világ összes tájáról. A bányászat viszont tabuvá vált a bankárok körében. Gátlástalan brókerek elképesztő diszkonttal és nagyon magas kamatra hajlandóak voltak bányászati kötvényeket kibocsátani. Egyes esetekben a leárazás akár a huszonöt százalékot is elérte, a kamat pedig nyolc százalékra nőtt. Végül egy régi cincinatti kereskedőházban dolgozó barátom kopogtatott nálam. Az ő cége hajlandó volt elfogadható feltételek mellett 450 ezer dollárnyi kötvényt kibocsátani. A szerződést szeptember másodikán, a születésnapomon írtuk volna alá. Amikor úgy délelőtt tizenegy óra körül bementem az

irodájukba, megnyugtattak, hogy délután kettőre előkészítik az okmányokat, és kiutalják a pénzt.

Így hát jókedvem kerekedett, és megajándékoztam magamat egy új öltönnyel, amelyre már nagy szükségem volt. De a jókedvem gyorsan elszállt, amikor délután kettőkor közölték velem, hogy a hírek szerint a franciák megszállták a Ruhr-vidéket,* a pénzpiacok pánikba estek, és e körülmények között kénytelenek elállni a szerződéstől. Úgy éreztem, mindjárt összeesem. A hitelezők a nyakamon voltak, az öngyilkosságon kívül nem láttam más kiutat.

Szörnyű hangulatban vártam a hazafelé tartó vonatra. Rápillantottam egy újságra, és ezt láttam a címlapján: „Ma van az a holnap, amely miatt annyit aggódtunk tegnap." És megértettem, hogy lesznek még holnapok.

Nem mentem vissza Himlerville-be, hanem az ohiói Columbusba utaztam, hogy beszéljek az ügyvédünkkel, akinek abban a közvetítő cégben is érdekeltsége volt, amelyiktől az ajaxi bányát vásároltuk. A város egyik legsikeresebb vállalati jogászaként tartották számon, így hát teljes bizalommal tájékoztattam róla, hogy az összes lehetőségünket kimerítettük. Hallgattam a tanácsára, és Huntingtonba hívtam a hitelezőinket. Közölni akartam velük: készen állok rá, hogy feladjam a harcot. De a találkozónk előtti este az ügyvéd új tervvel állt elő. Felajánlotta, hogy negyvenezer dollárért kezelné a hozzávetőlegesen négyszázezer dolláros hitelügyünket – ez épp olyan tíz százalékos jutalék volt, amennyiért a konzervatívabb bankárok a nehéz helyzetben lévő iparvállalatok kötvényeit kibocsátották. És ha garantálni tudom, hogy ezt a szerény összeget megadom, húszezer dollár készpénzkölcsönre is számíthatok. Természetesen mindenbe belementem, és a felsorolt feltételekkel azonnal alá is írtuk a megállapodást.

* A francia megszállás 1923. január 11-én kezdődött. (A ford.)

Ekkor az ügyvéd ismertette a finanszírozási tervét. Később értettem meg, hogy a negyvenezer dollár, amelynek vállaltam a kifizetését, pontosabban vállaltam, hogy a cég kifizeti, az nem a finanszírozás, hanem a jogi tanácsadás díja volt. De a szerződést már szignóztuk, nem tehettem mást, be kellett tartanom, csupán annyit tudtam szomorúan megállapítani, hogy még mindig bőven volna mit tanulnom az üzleti világról.

A Himler Coal Company meghirdetett gyűlésére körülbelül a hitelezők egyharmada jött el, a követeléseik háromezer dollártól 130 ezer dollárig terjedtek. Azzal nyitottam meg az ülést, hogy közöltem, nincs megoldási javaslatom, képtelen vagyok új tőkét bevonni, és készen állok rá, hogy átadjam nekik a bányát. Sok kérdésre válaszoltam. Úgy tűnt, a hitelezők nem hibáztatnak, de hosszú bottal sem piszkálnának meg egy széndarabot. Ha elárverezzük a bányát, az sem segít. Amikor mindenkit sikerült halálra rémítenem, előadtam nekik a finanszírozási tervet, amelyért negyvenezer dollárt fizettem. Egyedi váltókat ígértem hatszázalékos kamatozással és egyéves lejárattal, amelyekre egyetemes jelzálog szolgáltatná a fedezetet. Ezen kívül további hiteleket kértem az utólag fizetendő, de szükséges felszerelésekre. Lát-

tam, hogy mindenki elégedetten fogadja a javaslatot, így kicsit az én hangulatom is javult.

De sejtettem, hogy a húszezer dollár, amelyet az ügyvéd ígért, nem lesz elég a folytatáshoz, ezért azt is közöltem az összegyűltekkel, hogy csak akkor tudok nyugodtan hazamenni, ha a következő fizetésre is kölcsönöznek nyolcezer dollárt. Egy perc sem kellett hozzá, a hiteleik arányában összeadták a szükséges összeget, így végül a jókívánságaikat, a barátságukat és a készpénzüket vittem magammal a találkozóról.

De még mindig nem tudtam eleget a pénzügyek világáról. Amikor néhány nappal később Columbusba utaztam a húszezer dollárért, az ügyvéd rosszkedvűen fogadott. Azt mondta, hogy a közvetítő cég, amelyben érdekelt volt, el akart adni egy nyugat-virginiai bányát, de az utolsó pillanatban meghiúsult az üzlet. Márpedig a nekem ígért összeg onnan jött volna be. Szembe kellett néznem vele, hogy a megállapodásunknak ezt a részét nem vettük bele a negyvenezer dollárról szóló szerződésbe, ez csak egy szóbeli ígéret volt a részéről, ahogy úriemberek között természetes.

A jogász tudta, hogy szükségem van arra a húszezer dollárra, és végül kibökte, hogy az lehetne a megoldás a Himler Coal Company számára, ha átvesz egy Kentucky nyugati részén lévő, eladhatatlannak bizonyult bányát. Ebben az esetben hajlandó kölcsönkérni, és nekem továbbkölcsönözni a szükséges húszezer dollárt. Arra a kérdésemre, hogy miért nem tud kölcsönadni anélkül, hogy megvenném a bányát, olyan nyájas mosollyal válaszolt, hogy egy magyarországi szokás jutott róla eszembe. Az óhazában nagyon szigorú szabályok akadályozták az uzsorakölcsönöket, és hat százalék fölött már minden uzsorának, komoly bűncselekménynek számított. Amikor gazdag emberek fiainak nagy szükségük lett volna pénzre, felkerestek egy jól ismert uzsorást, és megegyeztek mondjuk egy rakomány koporsó megvásárlásában, majd a teljes vételárról szóló váltóval fizettek. A gyanús boltot egy szállítmány szalmával, gabonával, bármivel tették valószínűbbé. Az „árut" aztán azonnal, készpénzért, általában a váltón szereplő összeg feléért visszaadták az uzsorásnak.

E sikeres ügyvéd mosolygó arcát nézve megértettem, hogy meg kell vennem a rakomány koporsót, hogy megkapjam a húszezer dollárt. Szerencsére ismertem néhány magyar munkaközvetítőt, aki azért nem fektetett be nálunk, mert ő maga szeretett volna bányaigazgató, -felügyelő vagy más magas sarzsi lenni. Nem nagyon szeretem a munkaközvetítő ügynököket, de sebaj, néhány nap múlva sikerült megszabadulni az eladhatatlannak ígérkező nebói bányától, és az utazási költségeken kívül nem is veszítettem rajta.

Igen, megtanultam egyet s mást a pénzügyekről, de megfizettem az iskolapénzt. A lényeg, hogy kaptam egy év haladékot, ami alatt kitalálhattam a hosszú távú megoldást, és alaposan kihasználtam az időt.

Egyszer, amikor egy sikertelen philadelphiai befektetőtoborzó körút végén hazafelé utaztam, a vonaton összeismerkedtem egy idős úrral. Kedvesen megkérdezte, miért van olyan rossz ked-

vem. Elkeserített, hogy a pénzügyi cápák, akikkel találkoztam, lehetetlen követelésekkel álltak elő. Nem szokásom idegenekkel hosszan beszélgetni, főleg nem a személyes ügyeimről, de az öregúr kedves arca elég volt hozzá, hogy mindent rázúdítsak.

Elmeséltem neki Himlerville történetét, majd kíváncsi kérdéseire válaszolva, minden mást is, amivel azóta foglalkoztam, hogy partra léptem Amerikában. És közben fogalmam sem volt róla, hogy kivel diskurálok. Együtt vacsoráztunk, és másnap együtt is reggeliztünk. A columbusi állomáson, ahonnan egy óra múlva indult tovább a vonatom, elbúcsúztam tőle, erre ő adott egy névjegyet. Megkért, hogy maradjak, csak az esti vonattal utazzam tovább, de előtte, úgy délelőtt tizenegy körül ugorjak be az irodájába. F. R. Huntingtonnak hívták, ő volt a Columbusban működő Huntington National Bank elnöke. Az irodájában azt mondta, egy szakértővel felméreti a himlerville-i bányát. Ha a számlakivonataim rendben vannak, és a szakértő jóváhagyja, akkor ő átvállalja az eddig 450 ezer dollár értékben kibocsátott kötvénycsomagot.

Mindehhez azt tette hozzá, hogy nem pénzt akar keresni, habár általában minden kölcsönnek az a célja. Ebben az esetben inkább felkeltette az érdeklődését a terv, amely szerint a bányászok részvénytulajdonosok a saját munkahelyükön. Ez a módszer egészen új megoldást kínálhat az iparban egyre élesedő ellentétekre.

A következő nehéz évben jó néhányszor találkoztam Mr. Huntingtonnal, és egyre jobban szerettem és tiszteltem. Különös kombinációja volt a gazdasági zseninek, a tehetséges festőnek, és közben minden porcikájába annyi emberség szorult, amennyi kevesekbe.

A Himler Coal Company néhány héten belül megkapta a pénzt Mr. Huntingtontól, és kiegyenlítettük a tartozásainkat. Amikor pedig megtudta, hogy milyen kötelezettséget vállaltam a columbusi ügyvédnél, aki a bank megbízottjaként is dolgozott, rávette, hogy a követelését csökkentse ötezer dollárra. Úgy éreztem, enyém a világ, és nincs már más dolgom, mint hogy minden energiámmal a cég és Himlerville ügyeinek szenteljem magam.

Ekkor Mr. Huntington meglepő javaslattal állt elő. Pontosan ismerte a személyes viszonyaimat, valamint az elmúlt három év küzdelmeit, és azt tanácsolta, hogy mielőtt újra elmerülök a munkában, pihenjek egy kicsit. Rábeszélt, hogy menjek haza, látogassam meg az édesanyámat. Megkaptam a Miners' Home jó pár havi rám eső nyereségét, úgyhogy megengedhettem magamnak az utazást. Ugyanígy állt az a három bányászom, aki velem tartott. Egyikük át akarta hozni a családját Amerikába, a másik a szüleit látogatta meg Erdélyben, és az összes bányász közül a legjobb barátom, egy korombeli agglegény, Bakó Jancsi a két lánytestvérét szerette volna ideköltöztetni.

Jancsi nagyon érdekes életet élt, mielőtt megismerkedtünk. Egy magyarországi nagybirtokos gazdasági cselédjének hat gyereke közül volt az egyik. A cseléd a nagybirtokok egész évre elszerződött bérmunkása, igazából jobbágy, aki az év vége előtt nem hagyhatja el a gazdáját. Az egész családjával a birtokon

lakik, és a magyar parlament még 1920-ban is olyan törvényt fogadott el, amely megengedte, hogy a földbirtokos, ha jónak látja, testi fenyítésben részesítse a cselédet és vele élő rokonait. A cseléd mindennap dolgozik, és általában a felesége is köteles évente egy meghatározott számú napot az uraság szolgálatában tölteni. Jancsi tizenkét éves korában már kondás volt. Az egyik bátyja valahogyan eljutott Amerikába, és amikor Jancsi betöltötte a tizenhatot, a testvére elküldte neki a hajójegyre valót.

Jancsi egy másik korabeli fiúval lógott meg Magyarországról. Németországba, Brémába ment, hogy hajójegyet vegyen a Norddeutscher Lloydnál. Tizenkét nap múlva Buenos Airesben kötött ki. Negyven vagy negyvenöt évvel ezelőtt Argentína szívesen fogadta a bevándorlókat, mert hatalmas birtokain sok munkáskézre volt szüksége. Az állam támogatta a gőzhajótársaságokat, és mivel Jancsi meg a hozzá hasonló szegény gyerekek nem tudták, mi a különbség, ezrével vitték őket az Egyesült Államok helyett Argentínába. Végül is, kértek egy jegyet Amerikába, és Amerikába is jutottak.

Testvérországunk kormánya azokban a napokban gondoskodott az érkezőkről. Aki Buenos Airesben lépett partra, egy bevándorlóházba került, és kiközvetítették valamelyik munkást kereső nagybirtokosnak. Jancsi egy német származású földesúrhoz került, és nyolc évig nála dolgozott. Sokkal kevesebbet keresett, mint amennyit az Egyesült Államokban keresett volna, de sokkal többet, mint amennyiről a magyar földesúr disznóit terelgetve álmodhatott volna. Nyolc évvel később hazautazott Magyar-

országra, hogy meglátogassa a szüleit. Szeretett volna csatlakozni a faluja többi kivándorlójához, és mivel közben megtanulta az Észak- és Dél-Amerika közti különbséget, otthonról az Egyesült Államokba ment, és szénbányász lett.

Amíg New Yorkban a gőzhajónkra vártunk, az útitársaim arra kértek, hogy vegyek nekik rendes ruhát, mert nem akarnak szégyent hozni rám. Úgy költöttük a pénzt, mint a részeg tengerészek. A többiek az *SS Rotterdam* másodosztályán utaztak, én az elsőn, de megvesztegettem egy matrózt, hogy reggelenként hozza át őket az első osztályú fedélzetre, és egész nap együtt üldögéltünk egy tágas kávézóban. Egy hetet Párizsban töltöttünk; féktelen, nagyszerű hét volt, olyan, amilyet csak megfelelő anyagi háttérrel rendelkező négy fiatal férfi élhet át, majd néhány müncheni nap következett, benne a karácsonnyal. Párizsban a híres éjszakai klubok után a Nagyoperát is látni akartam. Jancsi ragaszkodott hozzá, hogy vegyek neki egy szmokingot, mert velem akart jönni.

A másik két útitársunk otthagyott minket Bécsben, de én és hű Péntekem még egy hétig maradtunk. Az egyik szombathelyi nővéremet meghívtuk, hogy csatlakozzon hozzánk. Ezt a nővéremet gazdaggá tettem az előző látogatásom során, amikor megadtam neki a negyven dollárt, amit a legelső hazautamon kölcsönzött nekem. Nem akarta elfogadni, azt akarta, hogy azt a kétszáz koronát adjam vissza, amit eredetileg kaptam tőle. De kétszáz korona akkor ennyit ért. Ráerőltettem a negyvenet, ami Magyarországon már egy kisebb vagyont jelentett.

A nővéremmel és Jancsival Bécsben szilvesztereztünk, utóbbit másnap egy újságíró barátomnak szánt fontos üzenettel Budapestre küldtem. A véres fehérterror elől menekülő egyik legfontosabb közember, Hock János plébános, aki 1918-ban Károlyi után lett a Magyar Nemzeti Tanács elnöke, az én állandó vendégszeretetemet élvezte Himlerville-ben. Ezt az otthoni hatóságok is tudták. Azt szerettem volna kipuhatolni, hogy zaklatni fognak-e a magyar hatóságok. Úgy terveztük, hogy miután Bakó Jancsi körülérdeklődött, mire számíthatok, felhív telefonon, és szabadra állítja a szemafort, vagy figyelmeztet, hogy ne lépjem át a határt. Másik feladata az volt, hogy foglaljon nekem szobát a Ritzben.

Másnap Jancsi felhívott, hogy szálljak vonatra, indulhatok Budapestre, és a pályaudvarról elvitt a szállodába. Amikor megkérdeztem, melyik az ő szobája, a válaszával megmutatta, mennyi intelligencia és tapintat van a magyar parasztemberben: – Magamnak a Central Hotelben foglaltam szobát, neked meg itt, mert Magyarországon nem mutatkozhatunk együtt. Párizsban és Bécsben még rendben volt, hiszen egyformán öltöztünk, és mindketten angolul beszéltünk. De itthon, ahogy kinyitom a számat, mindenki rájön, hogy paraszt vagyok, és azzal kellemetlen helyzetbe hozlak.

Hiába próbáltam mindenáron rábeszélni, nem volt hajlandó a Ritzbe költözni. Arról azért meggyőztem, hogy a nap nagy részét együtt töltsük. A legjobb újságírói körökbe vittem magammal, és bárhova mentünk, a tapintatával és veleszületett eszével mindenkit lenyűgözött. A családnak és még az anyámnak is be-

mutattam, és mind nagyon megszerették. Kegyetlen őszinteséggel megmondtam nekik, hogy Jancsi közelebb áll hozzám, mint bármelyik testvérem, akikkel minden látogatásom során újra össze kell ismerkednem.

Mondanom sem kell, hogy az anyám és a többiek is mind nagy örömmel és büszkeséggel fogadtak. Magyarországon a hétköznapi emberek is hallották már Himlerville nevét, szóval, híres voltam.

A falusi jegyző és Mátraverebély néhány másik magas méltósága meglátogatott, hogy kifejezze tiszteletét, és némi segélyt szerezzen a templom újjáépítésére. Anyámat ez elképesztően boldoggá tette. Én is kellemesen éreztem magam, mert tudtam, hogy Himlerville megkapta a szükséges pénzt, és reméltem, nem pártol el mellőlem a siker.

Egy érdekes esetet mindenképpen el kell mesélnem, mert minden másnál tisztábban látszik belőle a szigorú magyar osztályrendszer. Egy alkalommal elvittem az anyámat és az egyik nővéremet Szombathelyre, és a budapesti pályaudvaron véletlenül találkoztunk Jancsival. Nem tudtam, hogy ugyanazzal a vonattal megy meglátogatni a Pápán élő lánytestvéreit, és nagyon megörültünk neki. Ő már megvette a jegyét, és mivel a másodosztály általában túlzsúfolt, azt javasolta, hogy tartsunk vele az első osztályon. Így is történt, elegánsan utaztunk négyesben a kupéban. Ez volt az első alkalom, hogy anyám és a nővérem első osztályon ült.

Egy órával később belépett a nyolcszemélyes fülkébe egy úr, és mielőtt helyet foglalt volna, udvariasan üdvözölt minket. Eltelt

néhány perc, és Jancsi mondott valamit az anyámnak, amiből kiderült a nevem, amit persze mindenki jól ismert Magyarországon. Az útitársunk hozzám fordult:

– Elnézését kérem, de nem tudtam nem meghallani a nevét. Valóban a himlerville-i Himler úrhoz van szerencsém?

Következett a kölcsönös bemutatkozás. A férfi a külügyminisztérium magas rangú tisztségviselője volt, és vagy két órán keresztül politikáról, irodalomról, az amerikai és magyar művészetről diskuráltunk.

Eltelt két óra, amikor Jancsi kinézett az ablakon, és izgatottan felkiáltott: – Itt őriztem disznót gyerekkoromban! – Mi hárman nem lepődtünk meg, és természetesnek tartottuk, hogy barátunk örömmel látja viszont gyerekkora helyszínét. Új ismerősünk viszont úgy megdermedt, mintha villám csapott volna a vonatba.

– Bocsásson meg, mit mondott? – kérdezte.

– Azt, hogy tizennégy éves korom körül, arrafelé voltam kondás, ahol mutattam – válaszolta Jancsi. – Meglepődött talán? Most egyszerű szénbányász vagyok, ott dolgozom, ahol Himler úr a menedzser, vagy itt inkább igazgatónak mondanák.

A férfiú felállt, és egy szó nélkül kiment a kupéból, annyit sem nyögött ki, hogy jó napot. Nyilvánvalóan megbántódott, mert valami trükkös módszerrel belekényszerítettük, hogy egy disznópásztorral kvaterkázzon, és máris úgy érezte, hogy rossz a fülke levegője.

Mi négyen nagyot nevettünk, de én dühös lettem – most is az vagyok –, mert nem ismertem Jancsinál jóravalóbb embert. Ha

el kellett volna döntenem, hogy ő vagy a magyar minisztériumi tisztségviselő az igazi gentleman, nem haboztam volna kimondani az én kedves, disznópásztor barátom nevét.

Még az első magyarországi általános választások előtt egy barátom és én néhány száz dollárt küldtünk kampánycélokra Drozdy Győzőnek,* egy kis liberális párt egyik vezetőjének. Amikor Magyarországra érkeztem, Drozdy szeretett volna bankettet adni a tiszteletemre, és nem volt könnyű meggyőznöm, hogy ha ő meg is tartja a fogadást, én biztos nem megyek el. Két héttel később vacsorára hívott az otthonába. Amikor megérkeztem hozzá, szomorúan állapítottam meg, hogy a parlament másik negyven képviselője is jelen van, és a menükártya szerint a tiszteletemre rendezték az eseményt. Több beszéd is elhangzott, de én néma maradtam.

Az egyik újságíró barátom, akit szintén meghívtak, csodálkozott, hogy Vázsonyi Vilmos, a legismertebb magyar liberális nem vett részt az eseményen. Később elmesélte, hogy egyszer megbántottam Vázsonyit, amikor „képviselő úrnak" szólítottam „méltóságos úr" helyett. Elmagyarázta, hogy Vázsonyi az I. világháború idején rövid ideig miniszter volt, és ezen az alapon megillette őt ez a megszólítás.

Mielőtt hazaindultam, Drozdy kölcsönkért tőlem ötszáz dollárt, hogy újságot alapítson belőle. Néhány hónappal ké-

* Drozdy Győző az 1920-as választásokon a Kisgazdapárt képviselőjelöltjeként került be a parlamentbe. 1927 és 1933 között Amerikában élt, és *Az írás* címen újságot adott ki. (A ford.)

sőbb homályos machinációk miatt kénytelen volt kivándorolni Amerikába. Chicagóban újságot adott ki, megkapta az állampolgárságot, és még jó pár évet töltött az Egyesült Államokban. Amikor a nácizmus megerősödött Magyarországon, hazament. Újra állampolgárságot változtatott, visszatért a közéletbe, és jól keresett. Sőt, meggazdagodott, mert zsidók pozícióit és gyárait vette át. Az ügyvédem felvette vele a kapcsolatot az ötszáz dolláros tartozás miatt, erre megfenyegetett, hogy ha tovább erőltetem az ügyet, annak az otthon maradt rokonaim láthatják kárát. Drozdy ma is gazdag ember, aktívan politizál, és szerintem hamarosan belép a kommunista pártba. Sok hozzá hasonló alak van most Magyarországon.

Még két amerikai magyar újságíró volt Budapesten. Fülöp Ilona kisasszony csatlakozott Jancsihoz és hozzám, és sok kellemes estét töltöttünk újságírók társaságában a New York kávéházban. Mindenféle amerikai zenét hallgattunk, Jancsi minden este legalább egyszer kikövetelte, hogy a zenekar játssza el a *My Old Kentucky Home*-ot.

Két hónapos látogatásom végén megkaptam a szokásos mákos pitét, és anyám a fülembe súgta szokásos búcsúszavait. Jancsival együtt visszautaztunk Himlerville-be, hogy ott folytassuk a munkát, ahol elindulásunk előtt abbahagytuk. A Himler Coal Company még mindig tisztességes árért szállított szenet a vasútnak, a bányamester fenntartotta a rendet, és én nekiláttam, hogy megszervezzem a kolónia hétköznapjait.

16. fejezet

Élet Himlerville-ben

A *Magyar Bányászlap*-nak külön házat építtettem, még nyomda is volt benne – életem első saját nyomdája –, és a lapkiadást is Himlerville-be költöztettem. Nagy bánatomra Fülöp kisasszony nem akarta elhagyni New Yorkot, így az újság élére legidősebb unokaöcsémet, Fáy Fisher Andort állítottam. Ő volt az egyetlen rokonom Amerikában. 1921-ben jött utánam, később ő lett a *Magyar Bányászlap* tulajdonosa, és azután Pittsburghben is vezette a kiadói munkát.

Úgy szálltam szembe a környék lakóinak idegenellenességével, hogy egy helybélit kértem fel Martin megye történetének egyetlen angol nyelvű hetilapja, a *Martin County Advertiser* szerkesztésére. A bevándorlókkal szembeni ellenszenvet mesterségesen hozta létre és szította néhány helyi politikus, de olyan jól dolgoztak, hogy két éven át zavargás ellen is kötöttem biztosítást. Egy seriffnek éjjel-nappal szolgálatban kellett lennie, mert féltem, hogy az embereimre támadnak. Lassan, nagyon lassan sikerült kien-

gesztelnem a fő haragosainkat. Általában az hozta meg a békét, hogy a helyiek állást kaptak a bányában, és ugyanolyan jól, vagy jobban bántam velük, mint a cég saját részvényeseivel.

Elleneztem azt a gyakorlatot, amely szerint a vállalati boltokban botrányosan alacsony áron lehetett vásárolni, hogy távol tartsák a versenytársakat. Bátorítottam a kis magánüzletek megnyitását, mert ezzel versengésre kényszeríthettem a vállalati bolt vezetőit. Még az idegengyűlölő helyiek is kihasználták az alacsony árakat. Marhahústól a fagylalton át a női kalapig mindent tartottunk. A legjobb évben négyszázezer dollár bevétele volt a boltnak. Néha bementem New Yorkba, és egy nagykereskedőnél férfi és női ruhákat vettem, hogy kedvezményesen kínálhassuk őket: erre még a közeli nyugat-virginiai városokból is tömegek érkeztek.

A megyei viszonyok nemcsak engem aggasztottak, hanem a bányászokat is. Az itt születetteket alig izgatta az iskola, de a bevándorlók hiába voltak elégedettek a munkával, nem szívesen maradtak olyan telepen, ahol nem tanulhattak a gyerekeik. Nincs ebben semmi meglepő, aki messziről jött, érzi, hogy mennyi mindenben le van maradva, és azt szeretné, ha az utána következők már másképpen élnének, mint ő. Ez lehet az oka annak, hogy az I. világháborúban olyan sok tiszthelyettesnek volt idegenül csengő neve. A megyének természetesen kötelessége volt, hogy ugyanúgy biztosítsa a bevándorlók gyerekeinek az évi négy hónap iskoláztatást, mint a helyieknek, de valószínűleg egyetlen magyar szülő sem nyugodott volna bele, hogy csupán ennyi legyen a közoktatás, és előbb-utóbb mind elmegy Himlerville-ből.

Kérelmeztem a kentuckyi törvényhozásnál Himlerville város bejegyzését, így a városi tanács már a saját kezébe vehette az ügy megoldását. Nem, nem én lettem a város polgármestere. Ezt a megtiszteltetést a titkáromra, Láng Jenőre hagytam, aki a Himler Coal Company titkára és pénztárnoka is volt. Megadóztattuk magunkat és a város határain belül építkező egyéni ingatlantulajdonosokat. Minden százdollárnyi tulajdon után négy dollárt kellett fizetniük, felhúztunk egy modern iskolaépületet a kétszáz helybéli gyereknek, és a Kentuckyi Oktatási Hatóságtól kértem a legjobb tanárok közül nyolcat. 200–225 dollár közötti fizetést ajánlottam nekik, míg Martin megyétől általában havi negyven dollárt kaptak. Két évvel később az oktatási hatóság levélben tudatta, hogy egész Kentuckyban a himlerville-i elemi iskola a legjobb. Az I. világháború idején húszezer analfabéta vonult be ebből az államból, akiket éjszakai iskolában kellett írni és olvasni tanítani. Biztos vagyok benne, hogy ezek a katonák többre vitték, mint a szüleik. Másrészt azt is tudtam, hogy a bevándorló szülők soha nem fognak megtanulni angolul írni és olvasni, és kötelezővé tettük a magyar nyelv tanulását is. Az őshonos munkásaink gyerekei is beiratkozhattak hozzánk, az sem volt feltétel, hogy a telepen éljenek – jöttek is vagy harmincan. Nagy öröm volt, amikor valamelyik születésnapomra az egyik helybeli diáktól kaptam egy magyar nyelvű levelet, amelyben megköszönte a lehetőséget, hogy egy idegen nyelv ismeretével gazdagodhatott.

Amikor megadóztattuk a városhatáron belüli tulajdonokat, a közművekről és az anyavállalataikról is kénytelen voltam meg-

tanulni ezt-azt. Három gázkút is volt a városban, és Himlerville természetesen kirótta rájuk a helyi adót. A gázcég tiltakozott, fellebbezett, és futott a Közmű Bizottsághoz, de végül kénytelen volt fizetni. E küzdelem során fedeztem fel, hogy míg a Martin megyében, a forrás közelében élőknek negyven centjébe kerül a gáz, a majd kétszáz kilométerrel arrébb, Ashlandben élőknek csak huszonhatba. A gázcsata azt az örömet is megadta, hogy négy egymásra épült gáztársaságot is megismertem, mindegyik lefölözte a maga nyereségét, habár mindegyik ugyanazt az egy tőgyet fejte.

Egy kis katolikus templomot is építettünk, és a convingtoni érsek küldött papot. Sajnos a magyar papot a fontos ünnepeken mindig meghívták valamelyik nagy magyar kolóniába. Ugyanezt a szolgáltatást a protestáns családok is megkapták, az iskolában egy lelkészt alkalmaztunk magyartanárnak, aki a közös nagyteremben az istentiszteleteket is megtarthatta.

A himlerville-i munkások beleegyezésével mindenkinek a fizetéséből levontunk egy dollárt, a vállalat még hozzátette, ami hiányzott, és alapítottunk egy huszonnégy tagú rezesbandát. Meghívtuk az osztrák–magyar hadsereg egykori tamburmajorját, hogy tanítsa be a zenekart és vezényeljen. Néhány hónap múlva már meglepően jól játszottak. Minden héten amatőr előadásokat és táncmulatságot szerveztünk, belépőt nem kellett fizetni, de a férfiaktól továbbra is levontuk a havi egy dollárt. Hetente kétszer filmet vetítettünk, ezekre az eseményekre sok telepen élő helybeli is eljött.

Esti iskolát szerveztem, ahol állampolgári alapismereteket tanítottam, és felkészítettem a magyarokat az amerikai állampolgárság megszerzésére: ezzel a lehetőséggel is sokan éltek. Néhány hónap múlva már mindenki azt mondogatta, hogy Himlerville amerikai polgárokat gyárt. A bányászok gyakran csak azért jöttek ide dolgozni, hogy járhassanak az esti iskolába, és könnyebben amerikaivá válhassanak. Általában 25-30 jelöltet vittem a catlettsburgi szövetségi bíróságra, ahol évente háromszor tartottak meghallgatást az állampolgári vizsgára jelentkezők számára.

Egyszer huszonöt jelölttel mentem Inezbe, a vidéki tárgyalásokra kiszálló bíró elé. De a vizsgabiztos nem jött le Cincinnatiből, hanem megkért, hogy ugorjak be helyette, és vezényeljem le a meghallgatást. Jó nagy felhajtást csináltam. Inezben még soha nem tartottak állampolgársági vizsgát, a bírósági termet zsúfolásig töltötték a kíváncsi helybéliek. Nem elégedtem meg annyival, hogy mindenkinek feltegyek két-három kérdést, komolyan megszorongattam a jelentkezőket, és 15–20 kérdésre kellett válaszolniuk az amerikai alkotmánnyal kapcsolatban.

A közönség leesett állal hallgatta, hogy mennyit tudnak a hunkyk, mind sokkal tájékozottabbnak bizonyultak az Amerikában születetteknél. Nagy elégedettséggel töltött el, amikor a közönség egyik tagja jól hallhatóan megjegyezte: – Azért tudtuk elvenni az országot az indiánoktól, mert okosabbak voltunk náluk, megérdemeljük, hogy ezek meg elvegyék az országot tőlünk, ha egyszer ennyivel jobban vág az agyuk.

Két év alatt Himlerville vált a Martin megyei politikai erők közötti mérleg nyelvévé. A politikusoknak egyeztetniük kellett velem, mielőtt seriffjelöltet állítottak, és a republikánus kongresszusi képviselőt, John W. Langley-t, majd – amikor a férjét letartóztatták, mert a szesztilalom idején New York-i csempészeknek árult alkoholt – a nyomába lépő Mrs. Katherine Langley-t is Himlerville négyszáz szavazatával választották meg, ami elég szép szám volt a Martin megyében leadott nyolcszáz szavazathoz képest. A Himler Coal Company egyforma jó szándékkal fordult mindenki felé, és a *Martin County Advertiser* is nagymértékben befolyásolta a helyiek hangulatát. Egyre több jóakarónk lett, és akik addig engesztelhetetlenül gyűlöltek, legalább semlegessé váltak. A himlerville-i élet az egész megyére hatást gyakorolt. Az ócska faházakat felújították, jó néhányukra ablakot vágtak. Azok a helybeliek, akik jól kerestek a bányában, rendes faszerkezetű házat építettek maguknak, jobban ettek és – különösen a nők – jobban is öltöztek. A telep közelében élők jelentkeztek, hogy szeretnének áramot kapni, és a Himler Coal Company soha nem mondott nemet azokra az észszerű kérésekre, amelyek emelték a közösség életszínvonalát.

Karácsony idején ajándékokat raktunk a házam előtt álló hatalmas fenyőfa alá, és több száz csomagot osztottunk szét olyan gyerekek között, akiknek a szülei nem a Himler Coal Companynél dolgoztak. Két évvel később sok helybeli család életében először karácsonyfát állított magának – és ezzel az egész, elmaradott megye történetében is új fejezetet nyitott.

Akadt olyan megyei politikus, akinek nem volt ínyére a növekvő magyar befolyás, és Kermitben kifejezetten azzal a céllal szervezték meg a fénykorát élő Ku-Klux-Klan helyi csapatát, hogy kiüldözzék a külföldieket Martinből. Nem kértem, de néhány hozzám hű helybeli munkás a Ku-Klux-Klan tagja lett, és folyamatosan értesített a fejleményekről.

Ezek a lojális Martin megyei munkások és Klan-tagok a tél közepén térdig érő sáron verekedték keresztül magukat, hogy eljussanak a KKK gyűléseire, amelyeket a nyugat-virginiai oldalon tartottak. Behívtam az irodámba a kermiti klán vezetőjét, közöltem vele, tudom, mivel foglalatoskodik, és semmiképpen sem szeretnék beavatkozni az ügyeikbe. De a Himler Coal Company alapelvei szerint szeretnénk szűkebb pátriánk segítségére lenni, és ezért felajánlottam, hogy ingyen használhatják a cég nagytermét. Ezzel megkímélhetné a tagokat attól, hogy a sáron át kelljen Kermitbe gyalogolniuk. Ugyanezt az ajánlatot a *Martin County Advertiser*-ben is közzétettem, és a Ku-Klux-Klant kivégezte a közröhej.

Utazóügynökök elmesélték ezt a történetet Huntingtonban, egy körülbelül hatezer lelkes városban. Nem sokkal később eljött hozzám a huntingtoni zsidó kereskedők küldöttsége, és arra kért, hogy segítsek szembeszállni a náluk is megerősödött Klannal. Szerveztem a városban egy katolikus papokból meg zsidó vezetőkből álló bizottságot, és együtt felkerestük a legnagyobb helyi bolt tulajdonosát. Felszólítottam, hogy közölje, tagja-e

a Klannak vagy sem, és kertelés nélkül a tudomására hoztam, hogyha nem tisztázza magát, bojkottot hirdetünk.

A tulaj, aki valóban a klán tagja volt, fenyegetőzni kezdett, és a fejünkhöz vágta, hogy a törvény tiltja a bojkottot. Felhívtam a figyelmét, hogy a klán célkitűzései között szerepel a külföldiek, négerek, katolikusok és zsidók bojkottálása, és mi csak ugyanazzal a fegyverrel védjük magunkat. Volt egy kis tekintélyem Huntingtonban, mert a himlerville-iek gyakran bejártak ide vásárolni. A papok is szívesen mellém álltak a klán elleni küzdelemben. A szóban forgó kereskedő és négy másik jelentős városi üzletember kénytelen volt a helyi napilapban közzétenni, hogy kilép a KKK-ból.

Máig nem értem az akkori bevándorlókat, négereket, katolikusokat és zsidókat. Felfoghatatlan, hogy miért viselték el feltett kézzel a klán hatalmaskodását ahelyett, hogy nyíltan szembeszálltak volna a csuklyás gazemberekkel.

Himlerville életének legérdekesebb része a helybeliek és bevándorlók közötti fordított viszony volt. Amerikában mindenütt a bevándorlók éltek hátrányos helyzetben, és csak ritkán, keveseknek sikerült áttörniük a falat, amely az úgynevezett százszázalékos társadalomtól elválasztotta őket. Ebben a nagyon szegény megyében viszont a bevándorlók jobban kerestek és jobban is éltek, mint a legmagasabb presztízsű helyiek, például ügyvédek vagy kereskedők. Ha történt ezen a vidéken valami lelkesítő, azt biztosan a bevándorlóknak köszönhettük.

Ahogy a Martin megyeiek és a máshonnan érkezettek között megszűnt az ellenségeskedés és a háborúskodás, a helyi orvosok, ügyvédek, tanárok vagy farmerek és bányászok is kezdték inkább kitüntetésnek tartani, ha meghívtuk őket valamelyik rendezvényünkre, és örömmel éltek is a lehetőséggel. Martin megyében egy fiú vagy lány akkor érezhette igazán úgy, hogy befogadta a jó társaság, ha meginvitálták egy himlerville-i amatőr színházi előadásra vagy felkérték egy szerepre, és a „jöttmentekkel" együtt léphetett a közönség elé. Az amatőr előadásainkban mindig félig angolul, félig magyarul beszéltünk.

Ha egy asszony gyerekágynak esett vagy megbetegedett, a magyar feleségek általában egy környékbeli szegény asszonyt vettek fel, hogy kisegítse őket. Pedig máshol inkább a bevándorlók dolgoztak a helyiek háztartásában.

A Himler Coal Company legfontosabb célja természetesen az volt, hogy haszonnal üzemeltesse a bányát, de én azt a feladatot tűztem magam elé, hogy minden szempontból emeljem az embereim életszínvonalát. Megpróbáltam arra késztetni őket, hogy nőjenek fel a modern otthonukhoz, amelyet úgy megszerettek. Az idelátogató amerikaiak meghökkenve látták, hogy a szénbányászok fehér asztalnál esznek, és fehér szalvéta van a tányérjuk mellett.

Nemcsak polgári ismereteket tanítottam a bevándorlóknak, hanem Amerikáról, az ország történetéről és általában az amerikai életről is beszéltem nekik. Mérnökök, hivatalnokok és tanárok is szívesen vállalták, hogy előadásokat tartsanak, tanítsanak.

Az idevaló barátainkat pedig meghívtuk, hogy Magyarországról, a magyarokról, Európa többi részéről és az európaiakról meséljünk nekik: az előadások népszerűségét az egyre növekvő hallgatóság bizonyította.

Amerika és a világ megismerte Himlerville-t, tudott a nálunk folyó izgalmas társadalmi kísérletről. A *Survey Graphic* című magazin illusztrált cikkeket közölt rólunk, a *Chicago Daily News* kiküldött tudósítója sorozatot írt, és még a távoli Dallasban is született rólunk beszámoló. Csak a magyar vezetők nem békültek meg. Csak a radikális magyar sajtó fordult Himlerville ellen, és jósolta kárörvendően közeli kudarcunkat. Az egyik bányászom egyszer azt mondta nekem, hogy ha a bánya nem létezne, a telepen zajló élet maga volna a paradicsom. Teljesen igaza volt.

A Himler Coal Companyt névleg a kilenc bányászból, a helyettesemből, a titkár-pénztárnokból és belőlem álló igazgatótanács vezette. Az igazgatókat a részvényesek éves gyűlésén választottuk – ami munkaszüneti nap volt Himlerville-ben. A közgyűlésre közelről és távolról mindig érkezett négy-ötszáz bányász. Nem azért jöttek ilyen sokan, hogy a vezetőség munkájába avatkozzanak, a többség régi barátokkal akart jó hangulatban találkozni, és meg akarta tudni, hogy Himlerville-be költözhet-e a családjával. A Himler Coal Companynek majd kétezer részvényese volt, de háromszáz embernél nem tudott többet alkalmazni. Néhányan viszont mindig megpróbálták kierőszakolni a lehetőséget.

Egy-egy befektetőnk általában kicsit kevesebb, mint háromszáz dollárért vásárolt részvényt, bár volt, aki két-háromezer dollárt költött az értékpapírjainkra. Viszont jó néhányan csak száz dollárt tudtak szánni e célra, és nem is a nyereség volt számukra a legfontosabb, hanem támogatni akarták az elképzelést, amely lehetővé tette, hogy a magyaroknak legalább egy olyan állandó bázisa legyen, amelyre büszkén tekinthetnek. A részvénytulajdonosok ugyanis büszkék voltak Himlerville-re, és jó okuk volt rá. Más kitermelőhelyek üzemeltetői is elismerték, hogy a miénk volt az egyik legjobban megtervezett, legjobban felszerelt bánya a régióban, amelyhez modern és példaértékű telep kapcsolódott – a déli szénbányák vidékén nem akadt hozzá hasonló.

Nem állíthatom, hogy a Himler Coal Company részvényei kétezer kisangyal birtokában lettek volna. Kilencvenöt százalékuk a világ legnagyszerűbb embere volt, de akadtak közöttük olyanok, akik a száz-kétszáz dolláros befektetésükért cserébe könnyű munkát, előjogokat, különleges elbánást és biztos állást vártak. A bajkeverőket következetesen el kellett távolítanom, és akinek veszekedős volt a felesége, azt rá kellett beszélnem, hogy költözzön el, vagy hurcolkodjon át a többiektől távol álló házba. Néha azzal vádoltak, hogy kérlelhetetlen diktátor vagyok, pedig minden jogos panaszt meghallgattam. És mindig úgy, hogy jelen legyen a bányafelügyelő vagy a csapatvezető, akivel kapcsolatban panasz merült fel. Minden sérelemről tudni akartam, és igyekeztem igazságot tenni. A vállalat igazgatótanácsa és a részvényeseink egyszer sem helytelenítették a döntéseimet.

Külön gondot fordítottam rá, hogy felkészítsem az igazgatótanács tagjait feladatuk végrehajtására, képessé akartam tenni őket

egy milliódolláros cég vezetésére, és a tapasztalt bányászoknak hála, közben sok technikai tudásra tettem szert. Hetente jó párszor lementem a tárnába, és végigjártam a lent dolgozókat. Az embereim és köztem kialakuló kiegyensúlyozott kapcsolathoz az is sokat hozzátett, hogy mindig, mindenki előtt nyitva állt az ajtóm. Ritka volt az olyan este, hogy ne üldögélt volna egy-két órát a nagyobb csoportok fogadására tervezett nappaliban 15-20 bányász. Nem mindig ugyanazok jöttek, kivéve Bakó Jancsi pajtásomat, aki az egyik legjobb vájár volt, és a szabadideje nagy részét a kertemben vagy a házban töltötte. A bányáról, a telepről, politikáról beszélgettünk. Nehezen viseltem volna nélkülük ezt az életet. Néha négyen-öten bementek a dolgozószobámba kártyázni, a házam olyan volt számukra, mint valami klub, az sem érdekelte őket, ha éppen nem voltam otthon.

Az éves közgyűlésre érkezőket a telephelyen élő családoknál szállásoltuk el. A vendéglátóiktól mindent megtudhattak a bánya vezetéséről, a nálunk zajló békés mindennapokról, és arról, hogy milyen szoros kapcsolatban állok az itt dolgozókkal. Habár az első év után nehéz helyzetbe kerültünk, egyre sűrűsödtek a gondjaink, és végül csődöt kellett jelentenünk, a cég vezetésére sem az igazgatótanácsnak, sem a részvényeseknek nem volt soha egy rossz szava sem. A belém vagy a jó szándékomba vetett bizalom egy pillanatra sem ingott meg.

A közgyűlés végén általában pikniket szerveztünk, és sok száz férfi úgy tért vissza a saját szállására, hogy a többi részvényesnek azt mesélte: becsületesen, megfontoltan kezelik a pénzüket.

A kollégáik azt hallhatták tőlük, hogy minden fillérük meglátszik Himlerville-en, ne törődjenek Himler Márton vagy Himlerville rosszindulatúan rágalmazó ellenségeivel.

Rendes fizetést kaptam, kicsit kevesebbet annál, mint amennyit ebben a pozícióban keresni szoktak. A részvényesek minden közgyűlésen emelni akarták a járandóságomat, még akkor is, amikor már hatalmasra nőttek a veszteségeink. Tudták, hogy olyan háztartást vezetek, amelyik sok bányászt lát folyamatosan vendégül. Én voltam a Himler Coal Company legnagyobb részvénycsomagjának a tulajdonosa, mert mind a 10 ezer dolláromat a cégbe fektettem. A közgyűlés többször is bónusz részvényeket ajánlott a vállalat fejlesztéséért és a részvény-kereskedelem fellendítésére tett kísérleteimért cserébe. A *Magyar Bányász* egyszer sem fogadott el pénzt a Himler Coal Company hirdetéseiért. Ha nyomtatásra volt szükségünk, azt sohasem tőlem rendeltük, noha a környékbeli bányák használták a szolgáltatásainkat.

De az történt velünk, ami a többi szénbányával, és működésünk második évében veszteségesek lettünk. Megpróbáltunk versenyképesek maradni, csökkentettük a fizetéseket, igyekeztünk a lehető leggazdaságosabban működni, és a bányászaink – akik tisztában voltak a helyzettel – zokszó nélkül fogadták az újabb nehézségeket. Az igazgatótanács megkérdezte őket, hogy vállaljunk-e el egy nagy megrendelést, amely kisebb fizetések mellett, de tartós munkát biztosít, vagy mondjunk rá nemet, és a meglevő kitermelési mennyiség mellett ragaszkodjunk a szabad piachoz. Mindenki ismerte a vételárat, amelyet egy tonna

szénért kaptunk, és a költségekről is naponta részletes kimutatást adtunk. A közösség úgy döntött, hogy inkább a biztos munkahelyet és a csökkentett fizetést választja. Arról természetesen gondoskodtam, hogy a *Magyar Bányászlap* közölje az iparággal kapcsolatos összes szomorú tényt, és tudósítson a sok száz régebbi és biztosabb lábon álló bánya csődjéről. Ezeket a híreket azok a munkakeresők is alátámasztották, akik százával érkeztek hozzánk, amikor a saját munkahelyük bezárása után nálunk kerestek segítséget.[34] Mr. Huntington ebben a három, egyre több kudarcot hozó évben is a Himler Coal Company mellett állt. Finanszírozta a veszteségeinket, és bátorított, folytassuk a munkát, mert bízott benne, hogy egy egész iparág nem mehet tönkre, idővel eljön a konszolidáció és vele a fellélegzés ideje. Beleöregedtem ezekbe a nehéz évekbe, egy percre sem feledkeztem meg róla, milyen felelősséggel tartozom neki, a részvényeseknek és a himlerville-i bányászoknak. Miközben a szombat esti műsort és a táncolókat néztem, minden egyes alkalommal az járt a fejemben, hogy az én kötelességem kenyeret és vajat biztosítani ezeknek az embereknek. Nem osztoztam Mr. Huntington derűlátásában.

A hitelezők nyomása egyre elviselhetetlenebbé vált, és én könyörögtem a bankvezérnek, hogy vessen véget a kínlódásnak. Ő viszont emlékeztetett rá, hogy csak azért fektetett százezreket a bányába, mert hitt bennem, és közös kötelességünk a lehető legtovább kitartani. Végül azzal szabadított ki a hitelezők ostromgyűrűjéből, hogy elvállalta a Himler Coal Company önkéntes csődgondnokságát. A bank egyik igazgatója, F. G. Sutton lett a kijelölt csődgondnok.

Szerencsésnek mondhatom magam, mert egész életemben voltak jó barátaim, akik bizalommal fordultak felém, de Suttonnél jobb barátom és szívélyesebb munkatársam még nem akadt. Hatalmas tapasztalattal rendelkezett az iparágban, előbb adta el a mi szénünket, mint a saját cégéét, és ezzel sikerült minimálisra csökkentenie a veszteségeinket. Egyes magyar körökben, legfőképpen a radikálisok között persze boldogan fogadták a csődgondnokság hírét, de a bányászaim és a részvényeseim számára kellemes csalódás volt, hogy nem zártunk be teljesen.

Azután jött a végzetes csapás.

A másfél méter vastag himlerville-i széntelep közepén néhány centiméteres palaréteg jelent meg, amely napról napra nőtt, és végül háromméteres lett. Kezdetben persze nem aggódtam komolyan. Mielőtt megkötöttük a szerződést, hatszáz méterenként minden irányban magfúrásokat mélyítettünk le, és tudtuk, hogy a meddő réteg előbb-utóbb eltűnik. De háromméteres vastagságra nem számítottunk, és nem is tudtunk vele mit kezdeni. Mivel a meddő közbetelepülés a széntelep közepén helyezkedett el, a felette és alatta lévő mintegy másfél méter vastag szenet is csak úgy tudtuk kibányászni, hogy a háromméteres meddőt is kitermeltük vele, sőt még a tiszta szenet is csak veszteséggel lehetett jöveszteni. Újabb kiadást jelentett, hogy a meddő réteget is fel kellett hoznunk a bányából.

Nagyjából ugyanekkor a himlerville-i bánya jó megtartású homokkő fedője is eltűnt, és nekünk tonnánként húsz centért vásárolt fával kellett biztosítanunk a főtét. A szenet ebben az időszakban tonnánként 1,25 dollárért adtuk el, és minden cent pluszkiadást elviselhetetlen tehernek éreztünk. Reméltük, hogy túljutunk a meddő rétegen, és a fedő állékonysága is javul. Így dolgoztunk két éven át. Mr. Huntington továbbra is átvállalta a veszteségeinket, és bátorított, hogy folytassuk a munkát, habár már a csődgondnok is majd kétszázezer dollár adósságot halmozott fel.

A szellemi felfrissülésem kedvéért megjelentettem egy új magyar nyelvű hetilapot, a *Himler Márton Hetilapjá*-t. Közben a *Magyar Bányászlap*-ban komoly harcba kezdtem, olyan harcba, amelyre máig büszke vagyok. A déli régió kis bányászvárosai sokféle időtöltési lehetőséget kínáltak a szénbányászoknak, köztük rengeteg ócska csehót és kuplerájt: a nemi betegségek tűzvészként terjedtek az emberek között. Aki üzlettel foglalkozott ezekben a városkákban, az többnyire támogatta az egyre szaporodó örömtanyák létét, mert odacsábították és költekezésre késztették a bányászokat.

Követelni kezdtem az ilyen intézmények megtisztítását. Tudtam, hogy sok egyedülálló férfit nem lehet lebeszélni róla, hogy odajárjon, mert bizonyos szempontból szüksége van a prostituáltak szolgáltatására. De ragaszkodtam hozzá, hogy biztosítsák a lányok rendszeres orvosi vizsgálatát, és tiltsák ki a bányászokat megfertőző csavargókat, csempészeket meg más alja népséget.

A hatóságok nem fogadták szívesen a cikkeimet (amelyeket angolul és magyarul is közzétettem), de az olvasóim támogattak. A küzdelem több héten át folytatódott.

A nyugat-virginiai angol újságok akkor még hallgattak. De amikor elkezdtem közzétenni azoknak az ingatlantulajdonosoknak a nevét, akiknek a házában kupleráj működött, mellém állt a legjobb és legnagyobb hatalmú napilap, a *The Huntington Herald-Dispatch*. Ezután egy charlestoni és logani újság is megszólalt. Büszke voltam rá, hogy az én idegen nyelvű hetilapom vezeti a harcot, amely mellé több, jóval nagyobb helyi kiadvány is felsorakozott, és már a Nyugat-Virginaiai Közegészségügyi Intézet is jelezte egyetértését. Kicsit kisebb büszkeséggel, de széles mosollyal értesültem róla, hogy a logani Ku-Klux-Klan is elismerően vélekedik a hunky újságról és szerkesztőjéről. A küzdelemnek az lett a vége, hogy többé-kevésbé megszűrték a környék prostituáltjait, és elvégezték a szükséges orvosi vizsgálatokat.

Egyszer kaptam egy kis tüdőgyulladást, és amikor a kiváló magyar orvos az ágyam szélére ült, megemlítettem neki, hogy tízcentes nagyságú száraz foltot érzek a szájpadlásomon. Belenézett a számba, és láttam rajta, hogy nagyon megrémül. Ragaszkodtam az igazsághoz, így végül elárulta, hogy a folt rákot vagy szifiliszt jelezhet. Szép lehetőségek, mondhatom, még szerencse, hogy nem nekem kellett választanom közülük. A kilátásaim épp olyan derűsek voltak, mint azok a reménytelen napok.

17. fejezet

Egy álom véget ér

Másnap elmentem Columbusba, elmeséltem Mr. Huntingtonnak, mi vár rám, és nagyon kértem, hogy vessen véget a szenvedésünknek, vegye le a kezét a Himler Coal Companyről, és mentsen fel a bankjával szemben vállalt kötelezettségeim alól. Az öregúr szívből megsajnált, konzultált Mr. Suttonnel, és igent mondott a kérésemre: feladta a bányával szemben vállalt felelősségét.

Felkerestem Crotty doktort, Columbus neves rákspecialistáját, és ő kimetszette a foltot a szájpadlásomból, hogy laboratóriumi vizsgálatnak vethesse alá. Vért is vett tőlem különféle szifiliszvizsgálatokhoz. Megpróbált megnyugtatni – bizonyára jó szándékkal –, hogyha rákról volna is szó, az korai szakaszában lehet, és még megállítható. Columbusban maradtam, a leleteket vártam. A laborvizsgálat eredményei mind negatívok lettek, habár a pontosságukban nem lehettem biztos. De őszintén szólva, már nem is érdekeltek. Hamarosan szembe kellett néznem az

embereimmel, hogy közöljem velük, mindennek vége, a mi szeretett városunk és bányánk megsemmisült.

Csődgondnoksága két éve alatt Mr. Sutton gyakori vendég volt Himlerville-ben. Mindenkit ismert a városban, a házamban is sok emberrel találkozott, jól tudta, hogy a barátaimról van szó. De nem ismerte őket eléggé. Attól félt, hogy ha megtudják, bezár a bánya, rám támadnak. Felajánlott nekem kétezer dollárt, és azt tanácsolta, hogy a csőd bejelentése helyett szökjem Kanadába.

Másnap hazamentem a telepre. Sutton továbbra is féltett, és velem tartott. Az utolsó nagygyűlés mélyen meghatotta: a munkások ahelyett, hogy nekem estek volna, könnyekkel a szemükben biztosítottak a szeretetükről. Jól tudták, hogy én vesztettem közülük a legtöbbet. Egy nappal később sokan ugyanazzal a vonattal távoztunk. Én a Mayo Klinikára igyekeztem, a bányászok más városokban vagy bányásztelepeken kerestek munkát. Mielőtt elindultam, Himlerville minden egyes lakosától elbúcsúztam, és soha többet nem mentem oda vissza.

A Himler Coal Company hozzávetőlegesen egy és negyedmillió dollárt ért, de ötvenezer dollárért adták el, és a vásárló végül bukott rajta. Kis örömet jelentett az ürömben, hogy a Columbusi Szövetségi Bíróság legutolsó meghallgatásán a bíró szájából hallhattam: pályája során ez volt az egyik legtisztességesebb csődeljárás, és Martin Himler, aki a legtöbbet veszített a bukáson, végig megőrizte a becsületét.

A város szomorú sorsát látva némi elégedettséget is éreztem, habár az elkövetkező években megértettem, hogy a dön-

tés, amelynek ezt a csöpp örömet köszönhettem, talán életem legnagyobb hibája volt. Ica iránti érzéseim nem múltak el, és máig szeretettel gondolok egykori szerelmemre. A vonzalmam valamennyire még újjá is éledt, amikor 1945-ben, már öregen, szívszorító körülmények között láttuk viszont egymást. A sebek lassan gyógyulnak. Mint minden egészséges fiatalember, én is saját családra vágytam, különösen akkor, amikor tágas himlerville-i házamban magamra maradtam.

Egykori családom igen szegényen élt, mégis gyakran volt jókedvünk, és fiatal koromban mindig arról álmodoztam, hogy sok gyerekem lesz. A himlerville-i házat úgy terveztem meg, hogy jó pár apróság otthonául szolgálhasson, és az építkezés két évében alig vártam, hogy elkészüljön és én megnősülhessek.

New Yorkban nagyon megkedveltem egy magyar lányt. Nem éreztünk egymás iránt, ahogy mondani szokás, lángoló szerelmet, és soha nem beszéltünk egyértelműen házasságról, mégis kialakult köztünk az a hallgatólagos megállapodás, hogy idővel összekötjük az életünket. Himlerville felépült, de amíg anyagilag nem jöttem egyenesbe, nem akartam családot alapítani. A lány máshoz ment feleségül.

Egy évvel később megismerkedtem egy másik lánnyal, aki nagyon tetszett, és akibe, azt hiszem, beleszerettem. Már majdnem megkértem a kezét, amikor a helyettesem házassága visszariasztott a döntéstől. New Yorkból hozott magával valakit Himlerville-be, és két hónap múlva megromlott a kapcsolatuk. A felesége másképp képzelte a szénbárók életét, és őrületes luxust követelt.

A történethez az is hozzátartozik, hogy extravagáns kívánságaival másfél éven belül öngyilkosságba hajszolta a férjét.

Született pesszimista vagyok, soha nem azonosultam Mr. Huntington derűlátásával. Ő úgy gondolta, hogy időben meglesz a gyógyír a szénbányászat bajaira, és sikerül megmentenünk Himlerville-t, én viszont tudtam, hogy előbb-utóbb mezítláb hagyom el a várost. Úgy éreztem, nem hívhatok asszonyt a házamba, ahol szolgálók lesnék a kívánságait, hogy azután nem sokkal később kénytelen legyen velem együtt indulni a száműzetésbe, a bizonytalan jövő felé. Néha azt hittem, nem fogom élve elhagyni életem nagy művét. Máskor azt, hogy összeomlom, és a normális, rendes emberek kivetnek maguk közül.

Máig nem tudom eldönteni, hogy a józan ész vagy a gyávaság tartott-e vissza a nősüléstől, bár úgy sejtem, inkább az utóbbiról lehetett szó. De így még jobban megkeseredtem, mintha csak egy nagy álom vége tett volna boldogtalanná. Sok szomorú este várt rám a legénylakásomban. A Himler Coal Company csődje után mégis örültem, hogy kitartottam a véleményem mellett, és nem hoztam feleséget a telepre.

Négy dollárral a zsebemben érkeztem a minnesotai Rochesterbe. Ez volt az összes készpénzem, de úgy kalkuláltam, hogy a kórházban szállást és ételt kapok pár napra. Csak addig, míg az unokaöcsém, aki éppen elindult Magyarországról Amerikába, megérkezik. Fáy Fisher Andor öcsém volt néhány életbiztosítási kötvényem kedvezményezettje, és az ő aláírása nélkül kölcsönt sem tudtam felvenni.

A Mayo Klinikán megvizsgáltak, és előírták, hogy háromnaponként jelentkezzem kezelésre. Nem ajánlották fel, hogy feküdjem be. Elmentem egy turistatáborba, és napi hetvenöt centért kibéreltem egy faházat. Egy népkonyhára jártam étkezni, és reméltem, hogy Andor nem késik sokat.

Mielőtt útnak indultam, a *Magyar Bányászlap*-ban közzétettem a Himler Coal Company csődjéről szóló hírt, és egy külön kis üzenetben szépen kértem azokat a barátaimat, akik tartoztak nekem, hogy küldjenek csekket Rochesterbe. Nyilvánosságra hoztam, hogy milyen siralmas helyzetbe kerültem. Különféle ismerőseimnek legalább hatezer dollárt adtam kölcsön, és a megérkezésem után három nappal már rengeteg pénzem volt. Ami nem az adósaimtól érkezett. Fülöp kisasszonynak éppen ekkor sikerült eladnia a *Tavaszi zápor* című forgatókönyvét, és küldött száz dollárt. Más jó barátok, akik ugyan nem tartoztak, majd négyszáz dollár értékű csekket postáztak. Húsz bányászom, akiknek a többsége elveszítette, amit a Himler Coal Companybe fektetett, öt és huszonöt dollár közötti összeget utalt át. A hatezres kinnlevőségeimből viszont összesen két törlesztés érkezett, egy bányász tíz, egy másik hetven dollárt adott meg. A fennmaradó részt, amellyel magyar értelmiségieket segítettem, soha nem kaptam vissza.

A klinikán nyolc nap múlva közölték, hogy a sebben nem találtak rosszindulatú daganatra utaló jelet, és három sugárkezelés után távozhatok... haza? Mondjuk így: gyógyultan. Hiszen nem volt hova hazamennem.

Visszautaztam Columbusba, hogy részt vegyek a csődeljárásban. Jó pár bányász felvetette, hogy vásároljuk be magunkat a cégbe, és azt ígérték, hozzájárulnak a szükséges tőkéhez. De amíg Rochesterben voltam, Martin megyében sosem látott méretű eső esett. A többnyire alig csörgedező Buck-patak kiöntött, és elsodort vagy tizenkét házat. Úgy éreztem, ez isteni jel, amely arra emlékeztet, hogy Himlerville története véget ért, és el sem gondolkodtam a bányászok ajánlatán. Az utánunk következő cég csődje – pedig csak ötvenezer dollárt fektetett be – azt bizonyította, hogy igazam volt.

Több mint százezer dollár értékű váltót írtam alá a Himler Coal Company nevében, és csődöt kellett jelentenem. A *Magyar Bányászlap*-ot kivéve, amely egy másik céghez tartozott, a magánvagyonomat is elveszítettem.

Mr. Huntington a terveim felől érdeklődött, és én elárultam neki, hogy a himlerville-i nyomdán és újságon kívül semmim sem maradt. Azt is hozzátettem, hogy az újságot valószínűleg elhagyják az előfizetői, hiszen közülük is ezrével veszítettek pénzt a bányán, és nyilván megingott a belém vetett bizalmuk. Azt tanácsolta, költözzem Columbusba, és felajánlotta, hogy hitelt szerez nekem a helyi lapkiadóknál. Úgy gondolta, legrosszabb esetben majd a nyomdából élek. Az életbiztosításaimra támaszkodva sikerült pénzt kölcsönöznöm, a nyomdát Columbusba szállíttatnom, és kibéreltünk egy bútorozott házat az unokaöcsémmel, Fáy Fisher Andorral meg egy fiatal magyarral, aki Himlerville-ben postamesterként dolgozott, és úgy döntött, velünk tart.

A csődeljárással kapcsolatos legutolsó meghallgatáson kérelmeztem, hogy jó barátom, Langley kongresszusi képviselő asszony járjon közben az érdekemben Kentucky állam postaügyi miniszterénél, változtassák meg a Himlerville-i Posta nevét, és ezzel tűnjön el a kudarc utolsó nyoma is. Mrs. Langley nagyon szerette a kolóniát, amelyet gondozott házai és virágoskertjei Martin megye legszebb településévé tettek. Ő döntött úgy, hogy Himlerville új neve legyen Beauty, vagyis Szépség, és azóta is így hívják ezt a szertefoszlott álmot.

Himlerville végső bukása úgy megrázta az amerikai magyarokat, mint egy földrengés. A radikálisok, valamint az összes magyar vezető, akit megbántottam, vagy akit az újság megbántott valaha, és mindazok, akik egyszerűen irigyek voltak, igyekeztek alaposan kiélvezni a helyzetet. Az egekig csapott a káröröm. A legtöbb magyar újság, de főként a kommunista és szocialista lapok még hetekig foglalkoztak az esettel, engem kalandornak és gazembernek bélyegeztek. A szelídebb cikkek csupán pöffeszkedőnek és bolond álmodozónak neveztek.

Csupán néhány magyar újság állt mellém: mindenkit emlékeztettek rá, hogy a teljes iparág bajban van, és jóhiszeműen fektettem be a bányászok pénzét. A *Magyar Bányászlap* öt héten át kizárólag az ellenséges sajtó támadásait szemlézte. Közzétettem az összes cikket, az összes vádat, egy szót sem hagytam ki, és nem egészítettem ki őket semmilyen barátságos vagy a védelmemre siető megjegyzéssel.

A Himlerville bezárását követő ötödik héten már százával kaptam leveleket a bányászoktól, amelyekben azt követelték, hogy ne szórjak tovább sót a közös sebbe. Jó néhányan rögtön két vagy három évre előfizettek a *Magyar Bányászlap*-ra, hogy kisegítsenek a bajból, és bizonyítsák a ragaszkodásukat. A magyar William Randolph Hearst, Miklós Andor táviratot küldött. Akkor már övé volt a három legnagyobb budapesti lap, és főszerkesztői pozíciót ajánlott az egyiknél. A táviratot hamarosan levél követte, amelyben azt ígérte, hogy én szabhatom meg a feltételeimet, és az újság irányítása során szabad kezet kapok. Ez az ajánlat különösen jólesett, de egy percet sem haboztam, mielőtt visszautasítottam.

Úgy éreztem, otthon épp olyan zöldfülű volnék, mint amilyen itt voltam, amikor 1907-ben megérkeztem, kivéve természetesen, hogy tudok magyarul. Kizártnak tartottam, hogy saját pályájukon felülmúljam a kiváló magyar újságírókat. Egyértelmű volt számomra, hogy ha vissza akarom nyerni valaha az önbecsülésemet és mások tiszteletét, akkor itt, Amerikában kell felülkerekednem a nehézségeken. Ráadásul nem is akartam elhagyni a saját országomat.

Néhány héttel később hazatért az óhazában tett látogatásáról az a New York-i bankár, akivel 1918–19-ben együtt voltam otthon. Újabb üzenetet hozott Miklós Andortól, amelyben a sajtómágnás nagyon határozott szavakkal próbált rábeszélni döntésem megváltoztatására.

Évek teltek el, mire személyesen is találkoztam vele, de akkor megkérdeztem, miért akarta az egyik újságját egy tapasztalatlan kezdőre bízni. Nagyon logikus választ adott. Rájött, hogy Amerika valami jobbat kínál az emberiségnek, mint Európa, és szeretett volna olyan újságot megjelentetni, amelyet egy amerikai szerkeszt, és amerikai szempontból írják.

Az Ohió állambeli Columbus parányi magyar közössége megértéssel és szeretettel fogadott – örökké hálás leszek érte. Korábban kiadtam egy értelmiségi olvasóknak szánt magyar nyelvű kis hetilapot, amelynek a *Himler Márton Hetilapja* címet adtam, és a *Magyar Bányászlap* még emellett Columbusban is megjelentettem egy kis példányszámú, hetente megjelenő magyar újságot. A három lapból és némi nyomdai szolgáltatásból az unokaöcsém, a postamesterem és én fenn tudtuk tartani magunkat. Mindhárman heti harmincdolláros fizetést kaptunk, az éppen elég volt a túléléshez. Nem is vágytam többre. Hű magyar szakácsnőm is utánunk jött Himlerville-ből, vezette a háztartásunkat, és mindent elkövetett, hogy kevés pénzből elfogadható otthont teremtsen számunkra.

A clevelandi W. H. Warner régebben sok szenet vásárolt a Himler Coal Companytől, és nem sokkal azután, hogy beköltöztünk Columbusba, meglátogatott. Szokása szerint invitált a clevelandi operába, ahova régen többször is elmentem vele. Meghökkent, amikor mosolyogva közöltem, hogy a heti harmincdolláros bevételemből nem telik ilyen luxuskiadásokra. Két héttel később felajánlotta, hogy legyek a tizenkét bányatelepe

személyzeti és jóléti ügyeinek vezetője. Évi ötezer dolláros fizetést ajánlott, de én nem akartam szénbányákat látni, és szívből jövő köszönettel nemet mondtam a felkérésre.

Az unokaöcsém, a postamester, a szakácsnő és én néhány hét alatt megszerveztük az életünket, alkalmazkodtunk az új környezetünkhöz. Én megírtam három újságot, az unokaöcsém foglalkozott az üzlettel, míg másik fiatal társam hirdetéseket és előfizetőket gyűjtött az új helyi kiadványunknak. Hamar világossá vált, hogy nem veszítettem el a bányászokat, mert a közös gondok új és az addigiaknál is erősebb kötelékkel fűztek össze minket. A szerencsétlenség áldozatai között a szabadkőművességhez hasonló kapcsolat alakult ki.

És tényleg. Néhány évvel később a bányászok kívánságára találkozót szerveztünk, olyasmit, mint amilyen a Himlerville-ből elszármazottak évente egyszer sorra kerülő hazatérő ünnepe volt. Két-három esztendőnként összejöttünk, néha a déli szénbányák vidékén, néha azokban a nagyobb városokban, ahol a Himlerville-ből való kiűzetésük után sok társunk új otthonra talált. Nagyon nagy öröm volt viszontlátni a régi ismerősöket, de még ennél is több boldogságot okozott, hogy eljöttek a gyerekeik is, akik már a saját gyerekeiket hozták magukkal. Ha magányos agglegénynek lehet családja, akkor nekem volt, méghozzá hatalmas, mert közeli rokonaimnak éreztem mindannyiukat.

Amikor először gyűltünk újra össze, Beautytól úgy harminc kilométerre, Kentucky államban, New Campben, az elképesztő öröm és szívből jövő boldogság volt számomra. Egy Martin

megyében születettekből álló bizottság felkeresett, és arra kért, hogy térjek vissza, próbáljak új életet lehelni a régi bányába. A szükséges tőkéhez felajánlották az első ötezer dollárt, és biztosítottak róla, hogy az egész megye visszavár. John Pinson volt a szószólójuk, annak a Ben Pinsonnek a fia, aki először perelte be a Himler Coal Companyt, és azzal fenyegetett, hogy ha a vonatunk keresztülhalad a földjén, a puskájával tart minket távol.

Pontosan érzékeltem, hogy a szénbányászat nagyon nagy bajban van, és tudtam, hogy idővel bányászok százezrei lesznek kénytelenek más mesterséget keresni, ezért a *Magyar Bányászlap* új kampányba kezdett azzal a céllal, hogy minél több embert visszavezessen eredeti mesterségéhez – a földműveléshez. Találkozót kértem a hatalmas területekkel rendelkező vasúttársaságok, valamint fa- és olajipari cégek képviselőitől, és több helyen is elértem, hogy szervezzék meg a magyarokat. A déli és délnyugati államokban több nagyvállalat is magyar mezőgazdasági telepet alapított.

Még azelőtt, hogy elhagytam volna Himlerville-t, a Chicago, Milwaukee, St. Paul & Pacific Railwayjel is váltottam néhány levelet. Beszéltem a mezőgazdasági megbízottjukkal, akinek nagyon megtetszett a magyar gazdálkodókkal kapcsolatos ötletem. A társaság alelnöke viszont történetesen nem támogatta a mezőgazdasági közösségek alapítását, és a cég szabályzata szerint a megbízott nem kerülhette meg az alelnököt, ha az elnökkel szeretett volna beszélni. Így hát eljött Columbusba, és szomorúan tájékoztatott róla, hogy az alelnök ellenállása miatt fel kellett adnia kedves tervét.

Mivel egész éjjel utazott, lefeküdt aludni, én meg táviratoztam a vasúttársaság elnökének, és kihallgatást kértem tőle másnapra. Mire a megbízott felébredt, a kezemben volt az elnök válasza, amelyben megírta, hányra vár. Mindenki tudja, hogy egy igazán nagy hatalmú emberhez könnyebb bejutni, mint a jelentéktelen beosztottjaihoz.

A vasúttársaság elnöke nem ismert, és sejtelme sem volt róla, hogy miről szeretnék vele beszélni. Tíz perc elég volt hozzá, hogy meggyőzzem, telepítsen magyarokat a két Dakota államba. Azonnal értesítette a mezőgazdasági megbízottat, és felhatalmazta, hogy járjon el az ügyben. Első lépésként alkalmazta a magyar ügynököt, akit javasoltam: a kentuckyi bánya fiatal felügyelőjét. Az elnök megkérdezte, mivel hálálhatná meg az ötletet, én pedig azt feleltem, hogy amire vágyom, azt nem tudja megadni. A vonalukra szóló ingyenes vasúti bérlet után ácsingóztam. Csakhogy az Interstate Commerce Comission, az Államközi Kereskedelmi Bizottság tiltotta, hogy magánszemély bérletet kaphasson.

Az elnök mosolygott, és azt mondta, hogy ennél is jobbat tud: egy feltétellel az összes vasútvonalra ad bérletet. A feltétel pedig az volt, hogy havonta minimum száz dollár fizetéssel letelepítési ügynökként alkalmazhasson a cégénél. Gyorsan hozzátette, semmilyen munkát nem vár cserébe; ajánlatának csupán az a célja, hogy kimutassa az elismerését.

Munka nélkül nem akartam pénzt elfogadni, erre ő felvetette, hogy továbbra is adjak neki tanácsokat, és jelentessek meg

magyar hirdetéseket. Sőt, ha időt tudok szakítani rá, hogy időnként útra keljek, és felmérjem az ország különböző területein a mezőgazdasági termelés állapotát, akkor az ügyben is tehetnék javaslatokat a cégének, hogy a Chicago–Seattle vasútvonal mentén mely nemzetiségek melyik gazdálkodási formához és milyen időjárási viszonyokhoz alkalmazkodnának a legkönnyebben. Arról is biztosított, természetesen, hogy ha időt tudok szakítani ezekre az utakra, akkor gavallérosan megtérítik a költségeimet. Mondanom sem kell, boldogan elfogadtam az ajánlatot.

Hozzájárultam, hogy felvegyenek a fizetési listára, és ezzel majdnem megduplázódott a jövedelmem. Úgy döntöttem, hogy cserében minden energiámat a feladatnak szentelem. Nem csupán alkalmanként utaztam, hanem időm nagy részét vonaton töltöttem, a cikkeket onnan küldtem be, ahol éppen voltam, és legfeljebb tíznaponként tértem vissza Columbusba. Arra használtam ezt az isten adta lehetőséget, hogy széltében-hosszában beutazzam és alaposan megismerjem az országunkat. Azt hiszem, néhány új-angliai államot leszámítva úgy ismerem az Egyesült Államokat, ahogy az itt születettek közül is kevesen.

Érdekelni kezdett a földművelés és a farmerek élete. Megismerkedtem a mezőgazdaság összes ágával, és lehangolt, hogy a föld megművelése ipari folyamattá vált ahelyett, hogy az lenne, aminek lennie kéne: életformának. Kiismertem a cukorrépa- és cukornádtermelés közötti különbséget. Megtanultam, mennyivel hatékonyabban dolgozik a floridai mogyorótermesztő a virginiainál. Megismertem a baromfitenyésztők, a gyümölcstermesztők, a zöldségre szakosodottak és a búzaföldeken robotolók gondját-baját. Ha szabad így mondanom, az ország legjobb elméleti parasztja lettem. Hároméves vándorlásom során az Egyesült Államok minden szegletétben, több ezer különféle típusú farmon jártam, és több ezer farmert hallgattam érdeklődve végig. A mezőgazdasági biztos kedvességének hála az északnyugati területek problémáit ismertem meg a legalaposabban.

Egy alkalommal meghívtak egy Chicagóból induló, utazó mezőgazdasági konferenciára. Különleges vasúti szerelvényünk húsz szakértőt szállított, és mindegyik megállóban újabb kollégáik, egyetemi emberek és kétkezi farmerek csatlakoztak hozzánk. A vonatunk reggel nyolckor befutott az állomásra, és egy helyi gazdálkodó körbevezetett minket a vidéken. Délben ebédet szolgáltak fel, és a helybeli farmerek, üzletemberek, bankárok és a többiek nekiláttak a beszélgetésnek. Terítékre, majd alapos megvitatásra kerültek a környék sajátos mezőgazdasági, ipari, üzleti és banki gondjai.

A vonat délután kettőkor továbbindult, de csak azért, hogy egy óra múlva befusson a következő helyszínre, és minden kezdődjön elölről. Harmincnégy napot töltöttünk a vonaton, és hatvannégy helyen álltunk meg. Felbecsülhetetlen tudást szereztem, örökké hálás leszek érte a Chicago, Milwaukee, St. Paul & Pacific Railwaynek.

Meghökkentő tanulság volt számomra, hogy országunk egyes részei mennyire ki vannak szolgáltatva a fuvarvállalatoknak. Az európaiak némi gyanakvással hallgatták, amikor azt magyaráz-

tam, hogy a náluk működő államvasutakkal szemben Amerikában a szállítmányozással foglalkozó magáncégek megkeresik az üzleti lehetőségeket, és fel is építik maguknak a megfelelő vállalkozásokat.

Utazásaim során soha nem hagytam ki a helyi könyvtárakat, múzeumokat és könyvesboltokat, ugyanis nagyon érdekelt Amerika korai történelme. Sőt, a *Magyar Bányászlap* számára anekdotikus formában, sok kalanddal kiegészítve össze is foglaltam országunk múltját.

Közben az ország távolabbi területein is sikerült rávennem néhány embert, hogy telepítsen le magyarokat, pedig a kollégáim figyelmeztettek rá, hogyha kiszabadítom a *Magyar Bányászlap* előfizetőit a szénbányákból, azzal harakirit követek el, és csődbe viszem az újságot. A kollégáim csak egyvalamiben tévedtek. A magyar bányászok hetven százaléka valóban otthagyta addigi mesterségét, és az immár az unokaöcsém, Fáy Fisher Andor tulajdonába került újság előfizetői ugyanilyen arányban lettek farmerek vagy gyári munkások. Az előfizetőink száma ijesztően csökkent, de nem azért, mert valaki megmutatta nekik a bányából kivezető utat, hanem mert már jobb világban éltek. Mivel a bevándorlást korlátozták, az idegen nyelvű kiadványok napjai meg vannak számlálva. A magyaroké a legkisebb bevándorlási kvóta, évente csupán nyolcszázan jöhetnek Amerikába. Egyértelműnek tűnik, hogy a magyar újságok fognak először bezárni.

Amikor a sok-sok farmerrel, lapkiadóval, újságíróval beszélgettem, fontosnak tartottam, hogy a politikai véleményükről,

a reményeikről és a csalódásaikról is kikérdezzem őket. Érdekeltek az emberek.

Megértettem, hogy nem lenne értelme harmadik pártot alapítani, még akkor sem, ha William Borah[35] és George Norris[36] korát éltük, amikor egy csapat északnyugati liberális, „a vad sakálok fiai" tartották fenn a Kongresszus egyensúlyát. Nem féltem tőle, hogy Henry Wallace[37] alelnök úrnak sikerülni fog szétrombolnia Amerika kétpártrendszerét, mi pedig követnénk az európai országok szomorú példáját, és a kormányt az állandó koalíciós kényszer kötné béklyóba.

Örömmel láttam, hogy az amerikai farmerek sokkal intelligensebbek az európai parasztoknál, habár egyes klasszikus déli területeken még náluk is jobban elmaradtak a világtól. Arra a következtetésre jutottam, hogy nagy általánosságban északnyugaton élnek a legeszesebb és legjobban tájékozott mezőgazdászok. Talán éppen azért lett az a környék liberálisabb, mint országunk bármelyik másik része, mert ott nyoma sincs a Dél, Kelet vagy Közép-Nyugat nacionalista és vallásos előítéleteinek. Nagy kár, hogy a háborúk mindig intoleranciát szülnek, mert a II. világháború után északnyugatra is beszűrődött némi politikai türelmetlenség. Húsz évvel ezelőtt még köztünk éltek az igazi mezőgazdasági pionírok, többségük holland, cseh, német vagy más eredetű volt. A törhetetlen pionírszellem sokáig megóvta az északnyugatot az előítéletektől.

Az 1930-as válság körültekintőbb gazdálkodásra kényszerítette a Chicago, Milwaukee, St. Paul & Pacific Railwayt, csökken-

tették a mezőgazdasági részlegüket, és az én boldog, utazással töltött napjaim véget értek. Még három éven át Columbusban maradtam, azután Clevelandbe költöztem, ahol közeli barátaim éltek, és ahol addig sok hétvégét töltöttem. A nyomdát vittem magammal, és amikor nekiláttam volna a három teherautónyi szállítmány lepakolásának, előkerült tizenöt fiú, aki mind rám várt és segíteni akart. Himlerville-ben nevelkedtek, és a szüleik már korábban Clevelandbe költöztek.

Már megint otthoni semmittevésre kényszerültem, és hogy valami elfoglaltságot teremtsek magamnak, az unokaöcsémnek és Nádassy Miklósnak, egy hű barátnak, aki szervezetünkben annak idején a postamester helyét foglalta el, nekiláttam egy régi nagy tervem megvalósításának. Újabb hetilapot alapítottam, de ezúttal a *Nation*[38] és a *New Republic*[39] formátumában. Igyekeztem a bevándorlók gyerekeinek az érdeklődését felkelteni, ezért a lapnak a *New American,* az Új amerikai címet adtam.

Szomorúan vettem észre, de aki nyitott szemmel járt a világban, az nem térhetett ki a felismerés elől, hogy nemzetünk bizonyos szempontból az Ószövetség szellemében jár el, és másod- sőt, harmadíziglen bünteti a külföldön születetteket. Cáfolhatatlan tény, hogy azok az amerikaiak, akiknek más országból valók a szülei, akiknek idegen hangzású a nevük, gyakran majd annyi előítélettel kénytelenek szembenézni, mint egykor felmenőik. Sokan a már Amerikában született gyerekekről is úgy gondolják, hogy a sínek rossz oldalán születtek – és akkor még finoman fejeztem ki magam. A bevándorlók leszármazottai

a szakmájukban, az üzleti életben és legfőképp a társadalmi kapcsolataikban is hátrányt szenvednek az eredetük miatt. Szinte már méltóságomon alulinak érzem, hogy újra el kell ismételnem: egy bevándorlócsaládba született állampolgár tisztán látja, miféle áldással jár mindaz, ami amerikai, míg a törzsökös polgárok nem szeretik és tisztelik annyira az országukat, mint az újonnan érkezettek. És a bevándorlóknak még az Amerika iránti tiszteletét is hátrébb sorolják! A *New American* sok millió új amerikai nehéz sorsáról számolt be, ez volt az első angol nyelvű kiadványom, és remek fogadtatásra talált. Különösen a szociális munkások érdeklődtek iránta. De rosszul időzítettem az új vállalkozást. A nagy gazdasági válság elsősorban a bevándorlókat és családjukat sújtotta. Hoover elnökségének utolsó néhány hónapjában sokan szó szerint éheztek, és nem engedhették meg maguknak a *New American* kétdolláros árát.

Néhány hónapos küzdelem után tökéletesen elszegényedtem, amihez az is hozzájárult, hogy a bányászok mindeközben a *Magyar Bányászlap* előfizetésével voltak bajban. A hirdetők eltűntek, és már attól féltem, hogy a magyar nyelvű újságot sem tudom életben tartani. Alig maradt pénzem, le kellett mondanom az unokaöcsém és Nádassy Miklós segítségéről is. Andor hazament Magyarországra, és átvett egy kis napilapot. De nem bírta soká az otthoni vircsaftot, és néhány évvel később visszatért Amerikába.

Úgy alakult hát az életem, hogy én írtam három magyar újság összes cikkét, közben vezettem a könyvelést és kisegítettem

a nyomdában. A keresetemet kénytelen voltam heti tíz dollárra csökkenteni, ami még a válság keserű hónapjaiban sem volt túl sok. A nyomdászoknak szerencsére ki tudtam fizetni heti ötven dollárt, és soha nem kellett arra kérnem őket, hogy érjék be kevesebbel. Az embereim Himlerville-ből Columbusba is követtek, és én ki akartam fejezni, mennyire hálás vagyok nekik.

Nádassy Miklós nem hagyta magát elbocsátani. Néhány hét szünet után visszatért hozzám, segített, amiben csak tudott, és beletörődött, hogy hetente legfeljebb öt-hat dollárt vagy még annál is kevesebbet kaphat. Ő intézte a könyvelést, jó barát volt, és pontosan tudta, hogy még ez az egészen kis bér is komoly terhet jelent számomra. Hogy többet tudjon segíteni, kitanulta a sorszedő gép kezelését. Pedig fiatal korában ismert színész volt Magyarországon. Később természetesen mindig ugyanannyi fizetést kapott, mint én. Európai katonai szolgálatom idején értesültem a haláláról. A hűsége odáig terjedt, hogy az egész vagyonát rám hagyta. A temetési költségeket leszámítva úgy háromszáz dollárt örököltem tőle, és vagy kétszer ennyit költöttem az otthon maradt rokonai utáni nyomozásra. Sajnos a nácik több százezer áldozatával együtt az ő összes hozzátartozója is elpusztult.

A nehéz idők két másik magyar nyelvű hetilapot is arra kényszerítettek, hogy összehúzzák a nadrágszíjukat, ezért az Ohio állambeli Youngstownban és a michigani Detroitban kiadott újsággal is megegyeztem, hogy nálunk nyomtatják ki őket. A bennük szereplő anyagok háromnegyedét is én szolgáltattam: csupa olyasmit, amit a *Magyar Bányászlap*-ban már felhasználtam. Csupán a cikkeik negyede foglalkozott helyi ügyekkel. A megállapodásunk jól működött, és sok új olvasót szereztem az írásaimnak.

Amikor Sabath képviselő úr felkért, hogy a New Deal-kampány érdekében mozgósítsam a magyar születésű állampolgárokat, nem azért mondtam örömmel igent, mert hetente tíz dollárból voltam kénytelen megélni, hanem azért, mert hittem Roosevelt elnök politikájában. Biztosan szerepet játszott ebben két súlyos örökségem, a gettó és a mátraverebélyi szegénység, valamint az, hogy mint bevándorló, én is hátrányos helyzetben lévő osztályba tartoztam, de amióta az eszemet tudom, a világ elnyomottjaival rokonszenveztem, és ez máig sem változott. A New Deal új lehetőségeket ígért az Amerikában elnyomottaknak. Nagy lelkesedéssel vetettem magam a kampányba, és a győzelem után sem fizetést, sem politikai állást nem fogadtam el. Soha nem bántam meg az itt végzett munkámat. Sőt a második New Deal-kampányban is részt vettem, habár nem tekintem magam demokratapártinak. Egyik politikai párthoz sem kötődtem soha, és az újságjaim is mindig függetlenek maradtak.

Kora tavasszal újra csomagolni kezdtem. Egy detroiti ügyfelem rábeszélt, hogy költözzem a városba, én pedig felpakoltam a gépeket, és 1932 februárjának a végén elbúcsúztam Clevelandtől. Nyolcszáz dolláros vagyonomat átutaltam egy detroiti bankba, és éppen, amikor kifizettem volna a szállítókat, a villanyszerelőket, a kőműveseket, az asztalost és mindenkit, aki közreműködött a detroiti nyomdahelyiség szükséges átalakításaiban, Franklin D.

Roosevelt utasítására bezártak a bankok: egy fillért sem tudtam kivenni. Ott álltam koldusszegényen, egy idegen az idegen városban, a számlákkal és a fizetésükre váró munkásokkal.

A helybéli ügyfelem, a városi lapkiadó a saját számláit sem tudta kiegyenlíteni, ezért újból hozzá kellett nyúlnom az életbiztosításomhoz. Sok egykori bányász élt a városban, és néhány előfizetőm is a segítségemre sietett: a közmunkaprogramban keresett pár dollárjukból több évre előfizettek az újságra. Szükségben igazi öröm a barátság.

Újabb hetilapok kiadói ismerték fel, hogy milyen jó minőségi, közös hírekkel feltölteni az újságjuk háromnegyedét, és nem sokkal később már én nyomtattam a saját három kiadványom mellett Detroit, Flint, Youngstown, Dayton, Buffalo, South Bethlehem, Pittsburgh és Trenton helyi lapját is. Nagyobb olvasóközönségre tettem szert, mint amekkorával bármelyik újság szerkesztője rendelkezett. A magyar Amerikának újra számolnia kellett velem! Azokban az ügyekben, amelyeket jónak tartottam, használtam is a befolyásomat.

A válság elhúzódó évei alatt egyre többen estek a bolsevikok áldozatául. A szegény, tönkrement munkások, akik nehezen megszerzett otthonukat és vele minden más tulajdonukat elveszítették, könnyen bedőltek az agitátoroknak. Rémülten figyeltem, hogy milyen sok magyar áll be Sztálin követői közé.

Több oka is van annak, hogy ilyen sok energiát fektettem a kommunizmus elleni harcba, és ezek igen önző okok voltak. Az első és a legfontosabb közülük természetesen odaadó szeretetem Amerika és meglévő vagy lehetséges értékei iránt, valamint a hála, amiért az ország állampolgárává válhattam. Úgy gondoltam, és ma sem gondolom másképp, hogy az állampolgárságot nyert bevándorlók nem változtathatják meg korábbi véleményüket, és nem törhetnek az alkotmány radikális megváltoztatására.

Pontosan értem, hogy ha a bevándorlókat hátrányok érik, ha megalázzák őket, akkor könnyen átverik őket azok a demagógok, akik nem az intolerancia, hanem Amerika gyűlöletére buzdítanak. A gyűlölet csak gyűlöletet szül, és sokakat megszédítenek L. K. Smith tábornok[40] meg a hozzá hasonlók tüzes beszédei, valamint a Ku-Klux-Klan hőbörgése. Így hát a másik önző okom az volt, hogy meg akartam óvni a Magyarországon született amerikaiakat a vörös csoportokhoz való csatlakozás következményeitől.

Tudtam, hogy a munkaadók előbb-utóbb megpróbálják majd eltávolítani a kommunistákat a cégükből, vagy jobbik esetben, ha végre új emberekre lesz szükségük, nem alkalmazzák őket. Nem szerettem volna végignézni, ahogy többé-kevésbé tudatlan honfitársaim, akik alig sejtik, hogy igazából mit jelent a kommunizmus, egy botlásuk áldozatává válnak. Az antikommunizmus kérlelhetetlen harcosa lettem, aminek következtében a clevelandi magyar kommunista újság tönkrement, és utolsó számukban meg is neveztek mint bukásuk okozóját.

De én is megszenvedtem a küzdelmet. A kommunisták tiszta erőből sistergő gyűlölete mind az én nyakamba zúdult. A *Him-*

ler Márton Hetilapja és még sokkal inkább a *Cleveland Weekly* is veszített az üzleten.

Soha életemben nem féltem a harctól, és nem bántam, ha viselnem kellett a küzdelem következményeit. Akkor sem érdekelt, hogy elveszítem a *Magyar Bányászlap* bevételének a jó részét, amikor a nyugat-virginiai és pennsylvaniai bányaüzemeltetők ellen fordultam, és nekik sokakat sikerült meggyőzniük, hogy vonják vissza a nálam leadott hirdetéseiket. Az a mocskos kampány sem riasztott vissza, amelynek során a kommunisták minden szokásos módszerüket bevetették ellenem.

Kibővítettem a detroiti nyomdámat, egyre többet dolgoztam külső megrendelésre, és elég jól kerestem ahhoz, hogy a támadásokat és a veszteséget is elviseljem. A *Magyar Bányászlap* kiadása már néhány éve nem fedezte a ráfordításaimat, mert úgy döntöttem, nem házalok hirdetésekkel, és nem próbálom többé letagadni, hogy az idegen nyelvű hetilapok milyen kis példányszámot érnek el. Az viszont soha nem merült fel bennem, hogy lehúzzam a rolót, és magukra hagyjam a bányászokat. Egészen 1943-ig, a katonai szolgálatom kezdetéig hű maradtam hozzájuk. Akkor az unokaöcsém vette át a *Magyar Bányászlap*-ot, és hozzám hasonlóan érzelmi okokból folytatta a megkezdett munkát, miközben ő is másból élt.

A National Recovery Act, az Országos Ipari Helyreállítási törvény, amely a New Deal első napjaiban lépett életbe, lehetővé tette, hogy John. L. Lewis újjászervezze a szénbányászok szétzilálódott szakszervezetét, és most először a déli bányákban is terjeszkedni kezdjen. Sőt, a törvény ezüsttálcán nyújtotta át Lewisnak a bányászokat – tokkal, vonóval. Ő pedig úgy teremtette újjá az egykor nagy erejű szervezetet, hogy közben a demokrácia írmagját is kiölte belőle. Arra hivatkozva, hogy a tagok nem elég képzettek a szavazáshoz, ő nevezte ki a körzeti tisztségviselőket. Tőle függött, hogy a jól fizetett hivatalnokok megtarthatják-e az állásukat, és az Egyesült Bányászszakszervezet minden gyakorlati szempontból az ő magántulajdonává vált.

Jól ismertem őt és a módszereit. Tudtam, hogy a gyűlései nem létező helységekből érkező küldöttekkel vannak tele, és hogy korábban is brutálisan elbánt az ellenzékével. Megjelenési lehetőséggel és pénzzel támogattam a bányászszakszervezet 12. illinois-i körzete, valamint az antracitbányászok összes zendülését. Pontosan tudtam, hogy a harcok során hány embert öltek meg a szakszervezet vezetőjének a fegyveresei.

Tisztában voltam vele, hogy a sok úgynevezett szervező igazából zsoldos, és úgy árasztották el a bányamezőket, mint a sáskák, a megfélemlített tagság pedig kénytelen volt Lewis embereit helyi tisztségviselővé választani. Arról is értesültem, amikor Lewis arra kényszerítette a helyieket, hogy utalják át neki a bevételüket, amit csak akkor küldött vissza, ha elégedett volt a szervezetek megválasztott vezetőivel és tisztségviselőivel. Úgy döntöttem, hogy harcba szállok Lewis és gonosztettei ellen.

18. fejezet

Egy új lap

Kiadtam egy másik újságot, amely a *Magyar Bányászlap* testvére volt. Az *American Miner*-t sok bányász nagy örömmel fogadta. Magyar bányászok gyerekeire bíztam az árusítását, és a harmadik számból már majd tízezer példányt adtak el.

Néhány alacsonyabb rangú szakszervezeti vezető, különösen azok, akiket nem neveztek ki annak a kerületi irodának az élére, amelyre esélyük lett volna, élt a független lap nyújtotta lehetőségekkel. Egypáran még anyagi támogatást is ajánlottak, de azt visszautasítottam. Az egyik legjobb barátom, egy virginiai szénbánya vezetője, aki a munkásai szervezkedését nem ellenezte, John L. Lewis basáskodását viszont annál inkább, szintén felajánlott valamennyit, de neki is nemet mondtam.

A legnagyobb virginiai bánya vezetőjével fenntartott barátságomnak különös története van. Még csak egy éve adtuk ki a *Magyar Bányászlap*-ot, amikor egy cikkemben kikeltem a virginiai Dantéban tapasztalható körülmények ellen, és felhívtam

az állami bányafelügyelő figyelmét a rosszul szellőző tárnákra. Szintén a bánya vezetőjének hibájául róttam fel a tiszta ivóvíz és elfogadható állapotú lakóházak hiányát a telepen.

Néhány héttel később a dantei bánya igazgatója észrevette, hogy ugyanabban a vasúti kocsiban ülünk. Bemutatkozott, és elmesélte, hogy harmincezer dollárjába került a bajok kijavítása. Megijedtem kicsit, mert a Baldwin-Felts féle fegyveresek idejében viszonylag könnyen el lehetett bánni azzal, aki megsértette valamelyik bánya üzemeltetőjét. De hamar elszállt belőlem a félelem. Új ismerősöm azt mondta, tiszteli, hogy küzdök a magyarokért, nem tűnt sértődöttnek, sőt kiderült, örülne, ha szelídebb hangnemben, de a jövőben is felhívnám a figyelmét a felmerülő problémákra. Így lettünk jó barátok, és ő több alkalommal is a *Magyar Bányászlap* segítségével toborzott új munkásokat.

Ezúttal is felajánlotta, hogy támogatja az újságot, ha tovább harcolok a visszafogottabban vezetett szakszervezetért, de bányavállalati embertől soha nem fogadtam el pénzt, kivéve azt a csekket, amelyet a holdeni főnöktől kaptam egy személyes ügyben nyújtott segítségemért. Szembenéztem a saját képességeim korlátaival, és felkértem egy kiváló újságírót, hogy legyen az *American Miner* szerkesztője: a lap néhány héten belül ígéretes vállalkozássá fejlődött.

A magyar gyerekek sikeresen szervezték a helyi kereskedők hirdetéseit, és úgy tűnt, hogy az új kiadvány hatékonyabb orgánum lesz, mint amilyen a *Magyar Bányászlap* valaha lehetett volna.

De valószínűleg meg van írva, hogy a legjobb terveimből és a legalaposabban felépített vállalkozásaimból ne legyen semmi. A szakszervezet gorillái telepről telepre jártak, és kényszerítették az *American Miner* hirdetőit, hogy mondják fel a szerződéseinket, az ügynökeimet pedig megfenyegették, hogy kirúgják az apjukat a szakszervezetből, vagyis megfosztják őket a megélhetésüktől. Az Országos Ipari Helyreállítási törvény életbelépése után már csak szakszervezeti tagokat alkalmazhattak a bányák. Nem telt bele egy év, újra pénz nélkül maradtam, és az *American Miner*-nek vége volt.

Hogyan harcolhatnék John L. Lewis ellen, ha az Egyesült Államok kormánya és kongresszusa sem képes elbánni vele? Határozottabban meg voltam győződve róla, mint valaha, hogy Lewis puszta léte is ártalmas az amerikai jogrendre, és Sztálinnál is kegyetlenebb diktátorral van dolgom. Sztálin egy bizonyos mértékig kénytelen volt engedelmeskedni az orosz Politbüró utasításainak, John L. Lewis viszont maga nevezte ki a saját politbürója tisztségviselőit. Sztálinnak nem sikerült dinasztiát alapítania, Lewis viszont rákényszerítette a hírhedt 5. körzetet, hogy fogadják el teljhatalommal felruházott lányát, Catherine Lewist a kerület diktátor-tulajdonosának és pénzügyi vezetőjének. A Taft-Harley törvény[41] körüli vita idején kevés amerikai tudott Catherine Lewis karrierjéről. A birodalma a United Mine Workers (az Egyesült Bányászszakszervezet), a szénbányászokat védő szervezet alá tartozott, miközben az 5. körzet tagjainak egy részét csak kényszerítették, hogy olyan iparágak szakszervezeteiből lépjenek át hozzájuk, amelyeknek a legkisebb köze sem volt a bányászathoz. Jó példa erre egy michigani tehenészet dolgozóinak a csoportja: Catherine a testőreivel megzsarolta, majd erővel rávette őket, hogy jelentkezzenek át hozzá. Nem is lepődtem meg, amikor az egyik intelligens bányász barátom egy levelében azt írta, hogy „a bányászoknak jobb dolga volt, míg az okos, bár könyörtelen bányaigazgatók terrorizálták őket, mint most, amikor legalább olyan könyörtelen, viszont buta verőembereknek vannak kiszolgáltatva".

A bányafoglalással egybekötött sztrájkok zavaros időszakában akadtak olyan napok, amikor én is elcsüggedtem. Huszonöt éven át harcoltam a bányászok szakszervezeti jogaiért, és sok pénzt vesztettem a meggyőződésem miatt. Végül mégis fel kellett tennem magamnak a kérdést, hogy valóban jó-e az országunknak, ha a Lewis-féle Egyesült Bányászszakszervezethez hasonló munkásszervezetei vannak.

Ha felidézem Teddy Roosevelt Wall Street ellen indított hadjáratának „trágyában turkáló", oknyomozó napjait, és mellé emelem egy másik Roosevelt hasonló elképzelésekkel indított hősies küzdelmét, el kell gondolkodnom azon, hogy Amerika talán csak azért vette el az egyik osztály privilégiumait, mert ezzel érinthetetlenné tehetett egy másikat, amely jóval veszélyesebb: a Lewisokra, Petrillókra,[42] Bioffokra[43] gondolok. És ki tudná tagadni, hogy a szakszervezeti vezetők privilegizált osztályként tekintettek magukra, és terrorizálták a kormányt, a Kongresszust, a nyilvánosságot és a saját tagságukat? Bőségben éltek, nagyobb

luxusban, mint az Egyesült Államok elnöke, olyan körülmények között, amilyenről a szervezett munkások álmodni sem mertek. Azután lassanként tanult fiatalok kerültek az ellenszenves főnökök helyére, és hála istennek, néhány év alatt teljesen átvették a szakszervezetek irányítását.

Amikor Franklin D. Roosevelt úgy döntött, a hagyományokkal szakítva harmadszorra is jelölteti magát, nem éreztem magamban kedvet hozzá, hogy az új kampányban is részt vegyek. Kételkedtem benne, hogy helyes-e szembefordulni a kialakult szokásokkal. Európában nevelkedtem, ijesztőnek találtam, ha egy elnök túl hosszú ideig marad hivatalban. A híve voltam, amikor korábban jelöltette magát, támogattam az újságomban, és szavaztam rá, de a harmadik elnöki ciklusról már másképp gondolkodtam, mert veszélyt is láttam benne.

Amikor betöltöttem az ötvenet, éreztem, hogy ideje a jövőre és az öregségre gondolnom. Többször is jártam már Kaliforniában, és egy alkalommal magammal vittem hű barátomat, Bakó Jancsit. Úgy határoztunk, hogy idővel odaköltözünk. Jancsi Clevelandben dolgozott kertészként: elmentem hozzá, és közöltem vele, hogy ideje szedelőzködnünk.

Los Angelesbe utaztunk, és a Northridge nevű kertvárosban vettünk egy négyhektáros diófaligetet jövendő otthonunk számára. Úgy terveztük, hogy csirkéket fogunk tartani. Otthagytam Jancsit, hogy építsen magának ideiglenes szállást, valamint keltetőt és csirkeólat kétezer kotlóstyúknak. Mindketten minimális nyugdíjra számíthattunk, és azt gondoltuk, hogy ha

van otthonunk meg egy kis keresetünk, akkor bebiztosítottuk a békés öregkorunkat. A viszonyainkhoz képest nagy földterületre azért volt szükség, mert több Los Angelesben élő barátom, köztük Fülöp kisasszony is szeretett volna átvenni tőlünk fél-fél hektárt, hogy így végül öt-hat fős kolóniát hozzunk létre.

Úgy képzeltem, hogy három éven belül kifizetjük a földet, megépül a szép ház, és Jancsi után költözöm. Örömmel vártam, hogy kényelmes otthonunkban, a város zajától távol, de mégis barátok között élhessük egyszerű életünket. Havonta elküldtem Jancsinak amennyit csak tudtam, ő pedig folyamatosan építkezett, fejlesztett, az egyik épület a másik után nőtt ki a földből. Csodákat művelt, pedig minden centnek megnézte a helyét; egyes-egyedül dolgozott, és a lehető leghamarabb el akart készülni. A csirkefarm végül újabb délibábnak bizonyult, olyan álomnak, amelyet nem sikerült valóra váltanunk.

Anyám 1925-ben meghalt, és nem volt sok kedvem Magyarországra utazni. De 1936-ban, amikor már tizenhárom éve nem jártam otthon, még egyszer látni szerettem volna a testvéreimet. Egyikünk sem lett fiatalabb. Az európai helyzetre is kíváncsi voltam, hiszen Hitler éppen Csehszlovákia bekebelezésére készült.

Eredetileg azt terveztem, hogy nyolc hetet töltök Magyarországon, de öt hét múlva elegem lett. Felzaklatva indultam haza. Az országra Hitler árnyéka hullott. Meghozták az első olyan törvényt, amely korlátozta a zsidók üzleti életben való részvételét és egyetemi képzését, és a németek gazdasági eszközökkel kényszerítették a kormányt, hogy ne elégedjen meg ennyivel, fogadtas-

son el újabb fasiszta törvényeket. Amikor elsoroltam a kifogásaimat a magyar kereskedelem- és közlekedésügyi miniszternek, azt válaszolta, hogy mivel az ország elsősorban Német- és Olaszországgal kereskedik, az ő módszereiket kell alkalmaznia.

Terv szerint Münchenben szálltam hajóra, és azzal a meggyőződéssel tértem vissza, hogy az európai háború elkerülhetetlen, de Amerika sem maradhat ki belőle. Itthon minden erőmmel azon voltam, hogy egyetlen szervezetben egyesítsem az amerikai magyarokat – már sokan próbálkoztak ezzel, és senkinek sem sikerült. A detroiti magyar plébánossal létrehoztam egy helyi bizottságot, amely sok száz látogatóról is gondoskodni tud, majd kiadtunk egy minden magyarnak szóló felhívást, és gyűlésre invitáltuk őket. A gyűlést csak a radikális elemek és a sajtójuk ellenezte nyíltan, de a magyar napilapok sem támogatták. Mégis megtartottuk az American Hungarian Federation, az Amerikai Magyarok Szövetsége gyűlését. Az volt a célunk, hogy szembeszálljunk az amerikai magyarokat elöntő, az óhazából érkező náci propagandával, és kapcsolatot hozzunk létre az amerikai kormány és az országban élő magyarok között. A szövetség igazából nem érte el a célját, de mint a titkára szervezkedni kezdtem. Igyekeztem népszerűsíteni a mozgalmat, és azokat a szolgáltatásokat, amelyeket addig a bányászaimnak nyújtottam, most kiterjesztettem minden itteni magyarra.

Két évvel később, 1938-ban a Magyarok Világszövetsége Budapesten felhívást adott ki a külföldön élő magyaroknak, hogy vegyenek részt az anyaországban rendezendő találkozón. Több

száz itteni magyar abban a hiszemben, hogy egy ártatlan kulturális eseményen vesz részt, úgy döntött, hazautazik a nagy alkalomra. Én is elhittem, amit ők. A három legnagyobb magyar–amerikai baráti társaságot az elnökük és egy plébános képviselte. Úgy gondoltam, meg kell tudnom, mi történik a találkozón, amelyre néhány héttel az Anschluss után kerül sor. Soha nem fogom elfelejteni a bécsiek boldogságát és büszkeségét, amiért Bécs a Reich második legnagyobb városa lett. Az Anschluss után Németországnak már közös határa volt Magyarországgal, és bármerre jártam, mindenütt a náci eszmék gyors terjedésével találkoztam.

Imrédy Béla, az akkori miniszterelnök nyújtotta be az úgynevezett II. zsidótörvényt, és határozottan kiállt a tervezet mellett, amely nem sokkal később sok ezer zsidót fosztott meg a szakmájában való elhelyezkedés vagy az üzleti életben való részvétel lehetőségétől: pontosabban attól, hogy a zsidók valahogy megélhessenek Magyarországon. Imrédyről később kiderült, hogy az egyik dédszülője zsidó, és emiatt le kellett mondania. A németek viszont továbbra is bíztak benne, és a megszállás alatt újra a kormány tagja lett.

Néhány hónappal korábban a miniszterelnök egy magas rangú tisztségviselője felkeresett Detroitban, és amikor elutaztam a Világtalálkozóra, viszonoztam a látogatást. Tárt karokkal fogadott. Biztosított róla, hogy a kormány szívesen nyújtana pénzügyi támogatást az Amerikai Magyarok Szövetsége sajtójának, és mivel tizenhárom hetilapomon keresztül én érem el a legtöbb

olvasót, e támogatásból szép részt szánnak nekem. Ó, hogyne, az új magyar kormány zsidó származásúakkal is hajlandó együttműködni, ha azok is hajlandóak alárendelni magukat a világszervezet céljainak.

A minisztériumi ember igencsak meglepődött, mondhatni szóhoz sem jutott, amikor kereken közöltem vele, hogy mi, Amerikában élő egykori magyarok már mindannyian amerikaiak vagyunk, és nem fogadjuk el egy idegen kormány pénzét. Sőt, azt is hozzátettem, hogy ha a két magyar nyelvű náci hetilap – a magyarok örök szégyenére két ilyen újságunk is volt – elfogadja a támogatást, én ezt a világ tudomására hozom.

Láttam a Világszövetség náci tendenciáit, és nem voltam hajlandó részt venni a rendezvényükön, amelyen az összes fontos állami vezető a tiszteletét tette – csupán az szolgált némi gyászos mulatsággal, ahogy az amerikai magyar vezetők az alelnöki címmel járó kétes megtiszteltetésért küzdöttek. Egy ismert magyar költő, több mint negyven éve amerikai állampolgár, tüzes beszédben tiltakozott amiatt, hogy lemaradt az alelnökjelöltek listájáról.

Néhány nappal később Antal István propagandaminiszter hívta ebédre a látogatóba érkezett amerikai vezetőket. Engem a helyettese mellé ültettek, aki rögtön szóba hozta az újságtámogatást, szinte könyörgött, hogy változtassak az álláspontomon.

Ebéd után közöltem Antallal, hogy szerintem a Világszervezet terve minden amerikai számára sértő, és komoly vitába keveredtünk. 1945-ben Ausztriában az az öröm ért, hogy én tartóztathattam le és küldhettem Magyarországra, ahol már ácsolták számára az akasztófát. Ugyanezen az ebéden egy protestáns lelkész elég bátor volt hozzá, hogy az összegyűlt méltóságok előtt azt mondja, szégyelli megmutatni a kíséretében érkezett fiataloknak apáik földjét. Ki is fejtette, mit gondol arról, ahogy ebben az országban a magyar paraszttal bánnak. De addigra a legtöbb külföldi meghívott befejezte az étkezést, és miniszterekkel meg grófokkal vagy mikkel borozott: azokkal az arisztokratákkal, akik a kivándorlásuk előtt le sem köpték volna őket. A bolond magyar amerikaiak a bátor lelkész ellen fordultak. A házigazdánk azzal vágott vissza, hogy a magyarok, a németekhez hasonlóan a vaj helyett az ágyút választották, mert háborúra készülnek. A vendégsereget magával ragadta a lelkesedés, és a náci légkörben többé-kevésbé mindenki az eszme rabjává vált.

Az amerikai–magyar baráti társaságok elnökei a Magyarországról kapott titkos utasításoknak megfelelően jártak el, és hazatérésük után beléptek az Amerikai Magyarok Szövetségébe. Akár erővel is meg akarták szerezni az igazgatótanácsi többséget, mert szerintük a szövetség gyenge volt, viszont az új tagszervezetek támogatása tartósan lehetővé teszi számára a fennmaradást, és a washingtoni központot is fenn tudják belőle tartani. Igen valószínűnek tartottam, hogy az elnökök közti ellentét a szövetség végét jelentheti, de nem volt mit tennem, engedtem nekik. Néhány héten belül elmozdítottak szövetségi titkári pozíciómból.

A legnagyobb magyar baráti társaság elnökéből a szövetség igazgatóságának az elnöke lett. Azt hiszem, érdemes ebben

a könyvben néhány szót vesztegetni a személyére, és arra, ahogy a bevándorlókról gondolkodott. Régóta Amerikában élt, rég megkapta az állampolgárságot, és hosszú időn át elszánt liberálisként, jómódú kereskedőként ismertük, aki valaha az óhazában tanárként dolgozott. Évekkel korábban én választottam ki a pozíciójára, mert azt feltételeztem, hogy tökéletesen megfelel majd az elsősorban képzetlen munkásokból álló amerikai–magyar baráti társaság elnökének. Mindenki tudta, hogy az újságjaim segítségével csináltam belőle valakit, és nekem köszönheti, hogy elnökké választották. Sokáig nagyon hálás is volt, és rajta keresztül komoly hatással lehettem a magyar közéletre. Az elnácisodott Magyarországon járt katolikus és protestáns papok növekvő befolyásának láttán az egyik plébános úgy érezte, kötelessége levelet írnia az elnöknek. Tiltakozott az ellen, hogy egy olyan ember kedvéért fosztottak meg a szövetségi titkár címétől, akit nem ismernek az itteni magyarok, és aki alkalmatlan a feladat elvégzésére. Az új elnök e szavakkal válaszolt (a levele itt van a kezemben):

Tudom, hogy Himler volna a legmegfelelőbb ember erre a pozícióra, és X. Y. professzor semmit sem tud az amerikai magyarokról, de ő legalább magyar és nem zsidó.

A náci méreg elárasztotta a magyar Amerikát. Két hetilapunk nyíltan a nácik mellé állt, jó néhány másik ravaszul mételyezte az olvasóit. Ha az én újságjaim nem kötelezik el magukat

egyre határozottabban az antifasizmus mellett, a teljes félmilliós amerikai magyarság megfertőződött volna. Néhány katolikus és náluk jóval több protestáns pap is készséggel elfogadta a hitlerista propagandát – pontosan követték az óhazában zajló változásokat, nekem pedig mindenfajta zavarkeltővel szembe kellett fordulnom.

Habár a barátaim kirúgtak az Amerikai Magyar Szövetség titkári székéből, az igazgatótanácsnak tagja maradtam, hogy ellenőrizzem, mit művelnek. És fontos is volt, hogy valaki a körmükre nézzen.

Még azelőtt, hogy Amerika belépett volna a II. világháborúba, felvetettem, hogy a szövetségesek szétszórhatnának a levegőből egymillió röplapot, és felszólíthatnák a magyarokat, hogy az Amerikában élő rokonaik nevében is szabotáljanak. Utódom a titkári székben, egy katolikus egyetem professzora ellenezte a javaslatomat. „Mi lesz, Himler úr, ha néhány magyar szó szerint veszi a röplapot, és emiatt felakasztják őket?" – kérdezte tőlem. Ezt mondta, miközben az orosz fronton tízezrével pusztultak a magyarok. Egy másik professzor, a szövetség oszlopos tagja írt egy cikket, amelyet a titkár nagyon dicsért. Abban az állt, hogy a szövetség nem áll sem a németek mellett, sem velük szemben. És ezt közvetlenül Amerika hadba lépése előtt jelentette meg!

Egy alkalommal összehívták a szövetség igazgatótanácsának rendkívüli ülését, amelyen a magyar külügyminisztérium egy küldötte szólalt fel. Az illető azt „javasolta" nekünk, hogy támo-

gassuk a Független Kisgazdapárt elnökét, Eckhardt Tibort, akit a britek hoztak Amerikába. Az volt a célja, hogy a külföldön élő magyarokból független, antifasiszta mozgalmat hozzon létre.

Eckhardt és pártja a Horthy-rezsim lojális ellenzékeként olyan liberális programmal rendelkezett, amely a kor Magyarországán egyáltalán lehetséges volt. De Eckhardt fiatalabb korában az Ébredő Magyarok vezetőjeként vált ismertté, annak a szövetségnek az alapításánál bábáskodott, amely 1919-ben a Kun Béla kommunista országlását követő fehérterror résztvevői közül gyűjtötte a tagjait. Az Amerikában élő liberális magyarok nem ájultak el a látogatásától. Amikor azt tudakoltam tőle, hogy a külügyminisztérium kívánságára jött-e hozzánk, azt felelte: az otthoniak nem kérik hivatalosan, hogy támogassuk őt, de az itteni magyaroknak jobb lesz, ha így teszünk.

Támogattuk, ezt viszont a csehszlovák propagandairoda, valamint az amerikai magyarok radikális szervezeteinek olyan heves és koncentrált támadása fogadta, hogy azonnal visszavonulót is fújtunk. Végül a külügyminisztérium kénytelen volt nyilvánosan cáfolni, hogy közvetlenül segítette volna a vendéget.

Dühös voltam, mert az újságjaim már közzétették, hogy Eckhardtot a külügyminisztérium ajánlotta be a szövetségbe, és áldását is adta a kialakuló jó viszonyra, így az ezt követő tagadás meglehetősen furcsa fényt vetett ránk. Tiltakoztam a külügyminisztérium machinációi ellen, de azt a választ kaptam, hogy újságunk a hamis vádak elviselésével veheti ki a részét a közös háborús erőfeszítésekből.

Eckhardt Tibor visszavonult a reflektorfényből, és csendesen élt New Yorkban. De a szövetség titkára elárulta, hogy nagyobb befolyása van az Amerikai Magyar Szövetségre, mint az összes tagnak együttvéve.

E ravaszkodás után, és néhány magyar vezető egyre erősebb náci befolyása miatt megundorodtam a közélettől, kiléptem a szövetség igazgatótanácsából, és kizárólag az újságjaimmal foglalkoztam. Reméltem, hogy 1942 körül Jancsi után utazhatok Kaliforniába. Aztán jött Pearl Harbor. És Horthy, e világraszóló, bűnös bolond kormánya hadat üzent az Egyesült Államoknak.

Táviratot küldtem az OSS elődszervezetének, és felajánlottam a szolgálataimat Amerikának. Nem kértem irodát vagy washingtoni kinevezést, azt javasoltam, hogy mint közlegényt küldjenek Draža Mihailovićhoz[44] (Tito akkor még nem lépett színre), mert tőle át tudok szökni Magyarországra, és megszervezhetem a helyi ellenállást. Több száz olyan magyart ismertem, aki azelőtt az Egyesült Államokban élt, és biztosra vettem, hogy velük együtt hasznossá tudnék válni otthon.

Az OSS válasza nem a szokásos sokszorosított formában érkezett. Személyes levelet kaptam, amelyben azt írták, hogy ha és amikor szükségük lesz rám, és valóban hasznossá válhat a jelenlétem, értesíteni fognak. És valóban értesítettek – majd két évvel később.

Két nagyon nehéz év után.

Azon a napon, amikor polgártársaim az I. világháború végének évfordulóját ünnepelték, engem mindig a rosszullét ke-

rülgetett, mert úgy éreztem, a fronton kellett volna kivennem a részem a harcból. A Pearl Harbor utáni két évben szinte elviselhetetlen feladat hárult rám. Cikkeimben arra kellett biztatnom szegény magyar asszonyokat, hogy küldjék mosolyogva négy, öt, hat fiukat a csatatérre, és mihaszna senkinek éreztem magam, hogy mindezt Detroitból, a jól fűtött, biztonságos irodámból prédikálom. A barátaim gyerekei – az én gyerekeim! – egymás után vonultak be, és égett a képem, ahányszor Detroit utcáin egy egyenruhás fiatalember mellett mentem el. Három fiút is behívtak a nyomdából, én meg csak ültem a babérjaimon.

Többször is eredmény nélkül írtam Washingtonba, míg végül 1943 szeptemberében telefonon hívtak, és azt mondták, rendezzem el az otthoni dolgaimat, mert hamarosan bevonulhatok. Huszonnégy óra sem kellett hozzá, hogy az első érdeklődőnek az értéke harmadáért eladjam a nyomdát, azután megszüntessem a *Cleveland Weekly*-t és a *Himler Márton Hetilapjá*-t. A *Magyar Bányászlap*-ot az unokaöcsémnek adtam, aki nagy örömömre máig is az újság szerkesztője és kiadója.

Kaliforniába utaztam, hogy elbúcsúzzam Jancsitól, és megnyugtassam: visszatérésem után az összes tervünket valóra váltjuk. Intézkedtem, hogy másik hű barátomnak, Nádassynak is építsenek egy kis házat a ranchünkön. Beteg volt, és nem akart bevonulni – ráadásul most lett az övé a nyomdám.

Jancsinak is megvolt a maga baja. Amikor befejezte az építkezést, beindította a tyúkfarmot, és vásárolt kétezer igen drága csirkét. Majd megőrült tőlük. Ezek a kis kannibálok egymást

ették, és úgy felidegesítették a gazdájukat, hogy azt tanácsoltam neki, hagyja abba az egészet, a visszatérésemig elégedjen meg a kert rendben tartásával. De ő hallani sem akart erről. A távollétemben szerette volna nyereségessé tenni a vállalkozást.

A washingtoni távirat december 22-én érkezett, másnap reggel rossz előérzettel telve ültem vonatra. Tudtam, hogy először orvosi vizsgálaton kell átesnem. Elmúltam ötvenöt, egészséges voltam, bár időről időre arcüreggyulladás és más apróbb, a korommal járó betegség kínzott. Nem tudtam, milyen feladatot kapok, és attól féltem, hogy olyasmit kérnek majd tőlem, amelyhez nincs elég erőm. Több évtizede magányos farkasként éltem, és eleve befelé forduló a természetem, így amiatt is aggódtam, hogy jövök majd ki másokkal, különösen a nálam jóval fiatalabbakkal.

A vonaton töltöttem az ünnepet, és karácsony másnapján érkeztem Washingtonba. Négy nappal később kiképzőiskolába küldtek. Korábban említettem már, hogy életre szóló élményt jelentett, amikor 1907-ben először pillantottam meg a Szabadság-szobrot, és azt is hozzátettem, hogy hála istennek harminchét évvel később hasonló örömet élhettem át. A második különleges pillanatot a katonai egyenruha hozta el, amikor a kiképzés kezdete előtt az a megtiszteltetés ért, hogy először ölthettem magamra. Meglehet, érzelmes vén bolond vagyok, de könnyek szöktek a szemembe. Úgy éreztem, ennél magasabbra már nem juthatok, mert nincs nagyobb elismerés, mint amikor valaki magára veszi az Egyesült Államok közkatonáinak egyenruháját.

Háromféle kiképzésen vettem részt, és legnagyobb örömömre mindhárom helyen általános bajtársiasság és rokonszenv fogadott. Amennyire tőlem telt, igyekeztem nem lemaradni új, fiatal bajtársaim mögött, és nagyszerű érzés volt, hogy maguk közé fogadtak. Életemben először nem voltam kívülálló.

Sokféle izgalmas tudásra tettünk szert ezeken a helyeken, esténként pedig nagyszerűen mulattunk. Felmerült bennem, hogy talán nem is vagyok gyógyíthatatlanul mogorva, csak még mindig azzal a kisebbségi érzéssel küszködöm, amelyet a mátraverebélyi gyerekkorom óta cipelek magammal. Élveztem a fiatalok társaságát és a jókedvüket, ők pedig értékelték a köztük lévő néhány idősebb férfi bölcsességét.

Hat héttel később visszaküldtek a harmadik iskolába vezető kiképzőnek. Szégyenkezve néztem a tükörbe, mert a rám bízott diákok tapasztalt távol-keleti újságírók, egyetemi tanárok és írók voltak, akiknek a tudása és intelligenciája mellett az én képességeim eltörpültek. Nem szívesen loptam a napot kiképzéssel, miközben türelmetlenül vártam, hogy kijelöljék az állomáshelyemet és Európába küldjenek.

Ebben az iskolában egy szemeszter egy hétig tartott, és az első hét végén megjött a parancs. Mivel hajón szinte mindig tengeribeteg lettem, örömmel fogadtam, hogy Kairóba[45] és onnan tovább Isztambulba kell repülnöm. Csak egy nappal az indulásom előtt közölték, hogy milyen munkát jelöltek ki számomra. Megijesztettek, de meg is tiszteltek, mert felelősségteljes feladatot kaptam, amely azt is jelezte, mennyire bíznak bennem.

Amikor eladtam a nyomdát, mindenkinek csak annyit mondtam, hogy Kaliforniába költözöm. Mindössze négy vagy öt közeli barátomnak árultam el, hogy a hadsereg az óceán túlpartjára küld. Nem kerestem sem hírnevet, sem dicsőséget, hiszen csupán azt tettem, amit tizenhárommillió másik amerikai is boldogan tett.

Miamiba menet megismerkedtem négy társammal, akiknek az enyémhez hasonló megbízás jutott. Mind elégedetlenül és türelmetlenül fogadtuk, hogy még hét napig Miamiban kellett maradnunk. De igyekeztem jól kihasználni az időt, és pompásan éreztem magam a tengerparton.

A hetedik napon új barátaim elindultak. Ismét magamra maradtam, nem akartam más egységek embereivel keveredni, nehogy megszegjem az OSS-nél elvárt titoktartást. Sírni lett volna kedvem. De még aznap este helyet kaptam egy kis gépen, amely repülőgépmotorokat szállított Indiába. Egy jamaicai leszállással jutottam a dél-amerikai Natalba, ahol újra találkoztam a barátaimmal, és nyolc hosszú napra ott is maradtunk. Minden nap minden percében úgy éreztük, hogy lemaradunk valamiről, és a háború kimenetele múlhat a késlekedésünkön.

Majd mindennap „megrohamoztuk" a brazil városkát, és alaposan kiismertük a dél-amerikai parti település szokásait. Közben rácsodálkozhattam a hadbiztosság zsenialitására, és büszkén nyugtáztam, hogy a fiaink, bárhol is szolgáljanak, mindenből a legjobbat kapják. A katonáink jól tervezett laktanyákban éltek, jól felszerelt boltjaik, gyorsan dolgozó mosodáik, mozijaik voltak, megkaptak mindent, amire szükségük lehetett. Igaz, az

amerikai bázison két mozi működött, az egyiket a szárazföldi hadsereg, a másikat a haditengerészet üzemeltette. Ha másért nem is, emiatt hiszek azóta is az amerikai fegyveres erők egyesítésének szükségességében.

Nyolc nappal később mindannyian elbúcsúztunk Nataltól. Olyan szorosan összezsúfolódtunk a repülőgépen, mint a szardíniák, egy éjszakán keresztül egymáson feküdtünk, és így jutottunk Afrika Aranypartjára. Az egyik társam, aki azóta is a legjobb barátom, még mindig nem bocsátotta meg, hogy jó párszor felébresztettem, amikor út közben a gyomrára raktam a lábamat (és a bakancsomat).

Másnap, miközben a gyönyörű napfelkeltét néztük, megpillantottuk a légypiszoknyi Ascension-szigetet, és fogadásokat kötöttünk, hogy a pilótánk nem fog tudni leszállni rá. Természetesen tévedtünk, és kiváló reggelit kaptunk a katonáktól. Nem sokkal dél után Accrába, az afrikai Aranypartra érkeztünk, és újabb nyolcnapos várakozásra kényszerültünk. 3. fokozatú prioritással utazunk, és sok magas rangú katona meg diplomata hamarabb indulhatott tovább, mint mi. Amikor végre sorra kerültünk, úgy éreztem, bőven megkaptam a járandóságomat mindazért, amit a jövőben esetleg tennem kell. Hálásabb voltam Amerikának, mint valaha. Éppen csak egy pillantást vethettem a fekete kontinensre, de annyi benyomás ért, és annyi információt szereztem, hogy egy élet kell hozzá, míg feldolgozom.

A parancsnokaink nem szerették volna, hogy szóba álljunk az accraiakkal, de mikor engedelmeskedett egy katona az egyértelmű

vagy csupán jelzett parancsnak, ha inkább át is hághatta a szabályokat? Mindennap bementem a harmincezer lelkes városba. A legjobban a leírhatatlanul színes vasárnapot élveztem, amikor a közeli falvakból még húszezren gyűltek oda. Összebarátkoztam egypár árussal, aki emléktárgyakat kínált az amerikai és brit katonáknak, azután meglátogattam a helyiek és az amerikai metodisták iskoláját. Találkoztam görög és hindu kereskedőkkel, és azt is láttam, mit jelent az úgynevezett „fehér ember terhe",* ami brit kuzinjaink vállát nyomja. Arra a következtetésre jutottam, hogy e teher cipelése nem rossz, és egyáltalán nem kilátástalan feladat.

A helybeliek barátságosak voltak azokkal az amerikaiakkal, akik nem tartották méltóságukon alulinak, hogy szóba álljanak velük, vagy akár megkínálják őket egy-két cigarettával. Néhányan egész nyíltan beszéltek, és nem csak udvariaskodtak a fehérekkel. Intelligens emberek voltak, akiket bántott az oktatás mesterségesen magasra srófolt ára (mármint az általános iskoláé), és fájlalták, hogy még szakmunkásnak is kevesen tanulhatnak közülük. Azokat az ócskaságokat, amelyeket nekik drágán adtak el, egy amerikai tízcentes boltból már ötven évvel azelőtt is kihajították volna. Nagy megdöbbenésemre megtudtam, hogy egyikük sem nősülhet, de még csak meg sem érinthet egy lányt, míg be nem tölti a huszonegyedik évét: talán ezért voltak olyan strammak és egészségesek.

* Utalás Rudyard Kipling 1899-ben írt versére, a *White Man's Burden*-re, amely a gyarmatosítás és birodalomépítés nehézségeiről, fontosságáról és a „civilizáció terjesztésének felelősségéről" szól. (A ford.)

Muszáj volt magamban összehasonlítanom azt, ahogy a britek bánnak a gyarmataikkal vagy legalábbis azok egy részével és azt, ahogy olvasmányaim szerint az amerikaiak vezetik Amerikai Szamoát, ahogy amerikai iskolákat nyitnak a Fülöp-szigeteken, és folyamatosan költenek az irányításuk alatt álló Puerto Ricóra és a Virgin-szigetekre. Hálát adtam istennek, hogy amerikai vagyok.

Nyolc nappal később indultunk tovább Kairóba. Huszonnyolc órán keresztül utaztunk, négyszer szálltunk le, hogy üzemanyagot vételezzünk. Most és a négyéves szolgálatom alatt megtett számtalan további utam során is csodálattal tapasztaltam, hogy milyen figyelmesen bánik utasaival az Air Transport Command, a Légi Szállítási Parancsnokság. Amikor éjszakára leszálltunk valahol, azonnal elszállásoltak minket, és mindig a lehető legjobb helyet kaptuk: a város legjobb szállodáját vagy a távoli bázisokon nagy, kényelmes, egészséges körleteket. Accrában is egy jókora helyiség lett a miénk, amelyben egy végtelen pókercsata zajlott, amikor megérkeztem. Éjjel-nappal folyt a parti, és amikor kiköltöztem, még mindig tartott. Az újonnan érkezők beültek a távozó játékosok helyére, miközben a repülőgépek szakadatlanul szálltak le és fel. Szerintem a békekötés vetett véget a játéknak.

Hosszú utunk során mi is vagy pókerrel vagy könyvekkel foglaltuk le magunkat. Öt-hat óránként, minden leszállás után étkezés következett, de a gépen is kaptunk hideg gyümölcslevet, szendvicseket és gyümölcsöt.

A három földrész kereszteződésében álló Kairó szövetséges katonákkal volt tele. Első pillantásra a kelet egyértelmű jellemzőit nélkülöző, kozmopolita városnak láttam. Féltem, még azelőtt tovább kell indulnom, hogy minden titkos részét felfedezhetném, de egy nap múlva már tudtam, hogy bőven lesz időm. A kairói és isztambuli OSS-parancsnokság nem tudott megegyezni abban, hogy ki alá tartozunk. Amíg Kairóban tartózkodtam, az előbbieknek volt utasítási joga, és azt mondták, hogy ez így is marad. Jóllehet Isztambul lett volna a logikus állomáshelyem, hiszen román és bolgár szövetségesein keresztül még kapcsolatban állt Magyarországgal, tele volt diplomáciai vagy titkos küldetésben járókkal, és ott voltak a sajnálatosan szerény méretű földalatti magyar sajtó emberei. Ez is csak egy volt a „szokásos balfogások" között, úgyhogy a hadsereg bürokratikus túlszervezettségének köszönhetően Kairóban kellett kialakítanom az állomáshelyemet.

Érdekes munkát kaptam, és igyekeztem a lehetőségekhez képest a legjobban csinálni. Szabad időmben felfedeztem a várost, és beleszerettem kelet és nyugat találkozási helyébe, ahol minden lépésnél elképesztő gazdagságot és leírhatatlan szegénységet láthat az ember egymás mellett. A bazár újra és újra lenyűgözött. Nem törődtem a szövetséges katonákra vonatkozó szabályokkal, éltem a civil ruhám adta lehetőséggel, és bejártam a számunkra tiltott, tiszta arab kerületeket is.

Nagyon megszerettem a türelmes, jó természetű, mindig mosolygó arabokat. Őszintén meglepett, hogy a városi szegény pro-

letárok és a fellahok, a parasztok is milyen barátságosak. Több mosolygó arcot láttam az arabok között – akiknek nem volt ágyuk, sőt igazából tető sem a fejük felett –, mint ahányat egy szép tavaszi napon New Yorkban az Ötödik sugárúton. Próbáltam megállapítani, hogy rendíthetetlen nyugalmuk az éghajlatból vagy a vallásukból következik-e, de máig nem tudom a választ. Kéz a kézben járták az utcákat, és többnyire furcsa keleties dallamokat énekeltek, amelyekről a sivatagban fütyülő szél jutott az eszembe. Vagy este 10–11-ig dolgoztak egy szabadtéri, utcai műhelyben olyan szerszámokkal, amelyektől a nyugat öt évszázaddal ezelőtt megszabadult (brit gyarmati politika?), azután átsétáltak a számtalan kávéház valamelyikébe, hogy még órákon keresztül barátságosan fecsegjenek egymással. A szieszтájukat jó páran a járdán, egy darab papíron töltötték. Miközben sok nyugati ember egyszerűen csak lenézi az arabok szegénységét, más képtelen nem meghatódni a formaságok gyereklelkű elutasításán. A nőket (de minden nőt) elfedő fekete lepedő elkedvetlenítő, viszont ha az ember egyszer megpillantja, milyen színes ruhák bújnak meg a sötét lepel alatt, akkor rászokik, hogy elképzelje az asszonyokat otthon, ahol kibújnak az egyenfeketéből.

Nem állíthatjuk, hogy a pénztelenség a magyarázat az arabok elégedett nyugalmára, hiszen a szegény negyedek között a gazdagok csodás palotái állnak, és a járdán alvó koldusokat sokszor a gyöngykirakású selyemköpenyben korzózó gazdagok zavarják meg. Olyan emberek tucatjai alszanak néhány méterre egy híres éjszakai lokáltól, amelynek állítólag a király a tulajdonosa, és

a vendégei százezer dollár értékű gyöngyöt és ékszert viselnek, akiknek még életében nem volt igazi otthona. Az alávaló gazdagok és a szutykos szegények testközelből ismerik egymást. Mindig bosszantott, hogy az amerikai tisztek és sorkatonák a britekkel együtt „lógósnak" nevezik az arabokat. Régi szokásunk, hogy bárhova kerülünk a világban, lenézzük a bennszülötteket.

Egyszer, amikor egy repülő erődön utaztam Palesztinából, olyan szerencsém volt, hogy a Szuezi-csatorna mellett lévő Derversoir eldugott repülőterén raktak ki. De nem a mi kis helyi központunkba mentem szállásért, hanem egy fellah csodálatos otthonában töltöttem az éjszakát. Pontosabban előtte. Ezért hadbíróság elé kerülhettem volna. Ez az otthon egy körülbelül 2,5 × 2,5 méteres vályogházból, valamint egy mellette felállított, nagyjából ugyanekkora sátorból állt, és öt gyerek élt benne a szüleivel. Az apa és két fia tudott kicsit angolul, és hajnalig beszélgettünk. Palacsintalapos kenyeret, kecsketejet és datolyát vacsoráztam, és ugyanezt reggeliztem.

Vendéglátóim viszonylag jómódúnak számítottak, hiszen fél hold földjük és két kecskéjük volt, a háború idején pedig alkalmi munkára szerződtették őket a britek – ilyenkor napi tíz piasztert (negyvenegy centet) kerestek. Az apa a háború előtti nehéz időkről és az egyiptomi nagybirtokosoktól húzott kis fizetésekről (két cent) mesélt. Tőlem egy fillért sem akart elfogadni, úgy kellett az egyik kisfia kezébe erőltetnem egy fél fontot. A katonaingemet viszont boldogan eltette, cserébe azért a datolyáért, amelyet rám tukmált, hogy vigyem magammal a Kairóba vezető hosszú útra.

És az az ing valóban gazdaggá tette. Körülbelül négy fontot ért, vagyis vehetett belőle két kecskét. Másnap reggel nem tudtam volna megmagyarázni, hogy miért érkezem ing nélkül vissza az egységemhez, így aztán nem kértem szállítást, hanem egy brit teherautón elstoppoltam Iszmáilijába, és ott felszálltam a kairói vonatra.

Egyiptomban bőven volt rá alkalmam, hogy összehasonlítsam az amerikai katonákat a szövetségeseinkkel. Büszkén és örömmel állapítottam meg, hogy az amerikai gyalogos abszolút fölényben van a többiekkel szemben. Kelet-Európában nőttem fel, ezért túlzó elképzeléseim voltak az angolok különleges intelligenciájával és iskolázottságával kapcsolatban. Mondhatom, nagyot csalódtam a brit katonák eszében és modorában. Nem szeretnék senkit megbántani, de habozás nélkül kijelenthetem: a déli államok legmélyéről érkezett fekete katonáinknak is választékosabb stílusa volt, mint a briteknek, és a szövetségesek közül csak az ausztrál és új-zélandi fiúk értek a mieink közelébe, mögöttük pedig a palesztin brigád futott be másodiknak.

Az amerikaiak viselkedése és segítőkészsége fegyveres szolgálatom alatt végig hatalmas örömmel töltött el. Otthon néhány utcasarkon álldogáló csirkefogó vagy egy pár nagyszájú középiskolás és egyetemista alapján ítéljük meg a fiataljainkat. Néha szem elől tévesztjük az elsöprő többséget, amely nem feltűnősködik, hanem csendben tanul vagy dolgozik. Ha van olyan rétege a hadseregnek, amelyet komoly kritika illet, az a tisztikar. Váratlanul nagy erőhöz jutottak, és mellé még nagyobb fizetés

hullott az ölükbe anélkül, hogy az addigi életük felkészítette volna őket a hatalom gyakorlására.

1944 májusában összeestem az irodámban, és az egységorvos nem a Kairótól harminc kilométerre, a sivatag szélén álló Farouk Király Kórházba, hanem a gyönyörű huckstepi lazarettbe küldött. A huckstepi egészségügyi központ az egyik legjobb volt: még az Egyesült Államokban is alig lehetett hozzá hasonló. Úgy tudom, a philadelphiai Jefferson Kórház személyzetével és felszerelésével töltötték fel.

Amíg ott betegeskedtem, megismertem egy érdekes kis mozzanatot az egyiptomi kormány üzleti módszereivel és általános szokásaival kapcsolatban. Nem volt titok, hogy az arab világ, de különösen Egyiptom (hogy a főmuftit ne is említsük) azt remélte és abban bízott, hogy a németek győznek. Amikor Rommel egyre jobban megközelítette Kairót, és a brit tankok már csak a palota környékén őrizték a főváros rendjét, Alexandria főútján hatalmas, Rommelt köszöntő transzparenst emeltek, és minden arab burnusza alatt készenlétben állt egy kis német zászló. Miután közelebbről is megismerkedtem a britek közel-keleti uralmának a részleteivel, nem nagyon tudtam a helybelieket hibáztatni az érzéseikért.

Akkoriban pakolták ki a kórházi felszerelést, és mert Rommel közeledésének a hírére kapkodva próbálták kimenekíteni az itt lévő néhány amerikai katonát, a műszerek Egyiptomban maradtak. Nem sokkal később visszatért a személyzet. Az egyiptomiak azt állították, hogy ők mentették meg a hátrahagyott eszközöket, és nekünk mindent vissza kellett vásárolnunk tőlük.

Nem szeretném nevükön nevezni az OSS korábbi embereit, de a Hollywoodból érkezett Charles Vanda ezredest, akivel még az epekőproblémáim előtt volt szerencsém együtt dolgozni, mindenképpen meg kell említenem. Ő vitt be a kórházba, és hat héten át egyedül végezte az én munkámat is. Többször kiautózott hozzám látogatóba a 45-50 fokos melegben, és olyan kedvesen viselkedett velem, hogy egész életemben emlékezni fogok rá. Addig nem is tudtam, hogy epeköveim vannak, most viszont komolyan megkínlódtam velük, és végül eltávolították az epehólyagomat. Hat hétig maradtam a kórházban, és ezalatt több száz másik beteggel együtt olyan gondos, figyelmes kezelésben részesültem, amit az Egyesült Államokban semmi pénzért nem kapnék meg.

Amikor kiengedtek a kórházból, egészen őszintén mondtam a vezető sebésznek, hogy megérte felvágatni a hasam, mert így megtapasztalhattam azt a szívélyességet, türelmet és figyelmet, amelyet a katonaorvosok, nővérek és ápolók sugároznak a betegeik felé. Később ugyanezt éltem át a bari[46] katonai kórházban is.

Kairói tartózkodásom alatt egy kicsit beleláttam a Közel-Keleten folyó nemzetközi politikai játszmákba. Meghökkenve néztem végig, ahogy a brit egységek körülveszik az idemenekült görög király palotáját, hogy megvédjék a városban állomásozó zöldfülű katonák támadásaitól.

Szolgálati ügyben többször is Palesztinába kellett utaznom, sikerült zsidó meg arab vezetőkkel is szót váltanom, és láttam, hogy a zsidó telepesek milyen elképesztő eredményeket értek el.

Nagyon sok haszonnövényt ültettek, és higiénikus viszonyokat teremtettek a környéket ellepő piszokban. Tőlem telhetően igyekeztem előítéletek nélkül figyelni a palesztin helyzetet, de kénytelen voltam a britek régi bűnének tekinteni a zsidók és arabok között kialakult kibékíthetetlen ellentéteket, valamint azt, hogy megszegték a régóta szenvedő zsidóknak tett ünnepélyes ígéretüket.

A munkám maradéktalanul kielégített volna, de örökké a Magyarországon maradt családtagjaimért aggódtam. A pozícióm miatt tökéletesen tisztában voltam vele, hogy mi folyik a szülőhazámban, megkaptam és olvastam a magyar újságokat, amelyek napról napra egyértelmű képet festettek erről a szerencsétlen országról. Tudtam, hogy az 1944. március 19-i német megszállás után a magyar zsidókat gettóba kényszerítették, és olyanfajta erőszak és annyi megaláztatás várt rájuk, amit egy normális ember felfogni sem képes.

Olvastam a náci kormány parancsát, amely Magyarország összes zsidójának a deportálásáról szólt, és sajnos pontosan tudtam, hogy ez mit jelent. Mégis bíztam benne, a magyar vezetés nem lesz olyan őrült, hogy a háborús erőfeszítéseket megzavarva, vagy akár csak a szükséges szállítóeszközök biztosításával nekifog nyolcszázezer ember deportálásának. Képtelen voltam elhinni, hogy a magyarok, akiket jól ismertem, akikkel együtt nevelkedtem, ilyen mértékig elállatiasíthatók. Azzal csaptam be magam, hogy az utasításokat csak a német elvárások kielégítése kedvéért adták ki. Sajnos nem tudtam, hogy milyen könnyen milyen mélyre süllyedhet egy nemzet, amikor a brutalitás szabad rablással párosul.

Néhány nappal Románia összeomlása után áthelyeztek az olaszországi Bariba, de tudtam, hogy ha megérem, turistaként mindenképpen visszatérek Egyiptomba. Az a legrosszabb a katonai szolgálatban, hogy néha váratlanul el kell hagyni a bajtársakat és barátokat, akiket többnyire soha nem lát viszont az ember. De ezúttal örültem a változásnak. Kairó távol volt a frontvonaltól, Olaszországban viszont még dühöngött a háború, és abban bíztam, hogy az új feladataim közelebb visznek a hadszíntérhez és a háborús eseményekhez. E reményemben csalódnom kellett.

Amerika tisztában volt vele, hogy a háború hamarosan eléri a csúcspontját, és Magyarország – Európa legsebezhetőbbjeinek* egyike – már nem tart ki soká. Természetesen mi is mindent elkövettünk, hogy Magyarország a lehető leggyorsabban megadja magát. Néhány magyarnak – az igazából alig aktív úgynevezett „ellenálló csoportok" vezetőinek – sikerült repülőgépen elszöknie Magyarországról, és a mi embereink közül egypáran bejutottak az országba. Így pontos képünk volt a Horthy-rezsim széteséséről. A szökevényektől és a saját embereinktől is értesültem a szomorú igazságról: arról, ahogy az ország a teljes megsemmisítésre ítélt zsidóságával bánik. Sok álmatlan éjszakán láttam magam előtt valamelyik bátyámat vagy nővéremet, amint gázkamrába hurcolják.

* Churchill híressé vált kifejezése, a „soft underbelly of Europe" eredetileg Olaszországra vonatkozott, az itt megnyitandó második európai fronttal kapcsolatban. (A ford.)

Amikor Washingtonban átvettem a megbízásomat az OSS-től, tudtam, hogy én leszek az egyik első amerikai, aki a háború után magyar földre lép. Izgatottan készültem rá, hogy a saját kis személyes történetem megismétlődjön, és az 1918–1919-es kalandhoz hasonlóan újra segíthessek szükséget szenvedő családtagjaimnak és barátaimnak.

1944. október 15-én este tizenegykor azzal az örömhírrel ébresztett fel az egyik társam, hogy Horthy megadta magát. Azonnal felugrottam, összepakoltam a zsákomat, és reméltem, hogy néhány órán belül úton leszek Magyarország felé.

Ötvenen voltunk abban a csoportban, amelyet a szülőhazám megsegítésére szerveztek. Arra képeztek ki és készítettek fel bennünket, hogy behatoljunk az ellenséges területre, bázist alakítsunk ki, és közvetlenül a határról támadjuk Ausztriát és Németországot. A csoportot másnap reggel riadóztatták, és még hónapokon át riadókészültségben tartották, mert szembetaláltuk magunkat a saját szövetségesünk vasfüggönyével: Washington hiába sürgette, az oroszok nem adtak engedélyt az akcióra.

Hónapokkal később, amikor végleg beláttuk, hogy az oroszok nem engedik be az amerikaiakat Magyarországra, Salzburgba rendeltek minket. A német összeomlás izgalmas napjaiban ott állítottuk fel a központunkat. Csalódott voltam. A tevékenységem mindvégig Magyarországra összpontosult, úgy éreztem, Ausztriában vagy Németországban nem lehetek elég hasznos. Kérelmeztem a leszerelésemet. A háború véget ért, gondoltam, jogos kívánság, hogy befejezzem a katonáskodást.

Azt kérték, hogy még néhány hétig maradjak Rómában, nem sokkal később pedig Milánóba rendeltek egy bizonyos feladat elvégzésére. Innen hívattak be a casertai parancsnokságra, és biztos voltam benne, hogy a hazaúthoz szükséges igazolványt vehetem majd át. De ehelyett egy Salzburgból érkezett táviratot mutattak, amely szerint az Egyesült Államoknak ott is magyarok százezreivel kell foglalkoznia. Azt a parancsot kaptam tehát, hogy azonnal utazzam oda, és vegyem át, vagy pontosabban szervezzem újjá a magyar szektort.

Örültem a lehetőségnek, hogy végre újra csinálhatok valamit, és élveztem a Brenner-hágón keresztülvezető autóutat, valószínűleg ez volt életem legszebb utazása. Az Európában utazgató amerikaiak bűnt követnek el, ha elkerülik ezt a gyönyörű vidéket.

Úgy érkeztem Olaszországba, hogy tele voltam az olaszok iránti előítélettel. A La Mano Nera, a Fekete Kéz nevű bűnszervezet virágzása idején érkeztem Amerikába, és mindig is kerültem az olaszok társaságát. Amikor az országba érkeztem, Itália huszonöt éven belül másodszor szállt hadba választott hazám ellen. A déliek mocskosak voltak és rongyokban jártak. A hadsereg hatalmas, kihelyezett táblákkal emlékeztette az embereit, hogy a falvakban sok a tetű és sok a tolvaj.

Hat hónappal később már imádtam őket, és ha valaha száműzetésbe kellene vonulnom Európában, biztosan Olaszországot választanám. Igen, loptak, mert éheztek, de mindannyian. Mosdatlanok is voltak, és mindent vittek, ami nem volt odaszögelve. De emberi lények voltak, nagyszerű humorérzékkel. Nem

panaszkodtak a szegénységre és éhségre, hanem nevettek rajta. A szurtos utcagyerekek hideg téli reggeleken mezítláb és üres gyomorral rikkancsnak álltak, cipőt pucoltak vagy koldultak. De kéregetés közben is a *Tosca* áriáit énekelték. Az ember nem mehet úgy operába egy olasz kisvárosban, hogy ne szeressen bele a didergő, girhes éhenkórászokba, akik gyakran együtt énekeltek az előadókkal, és a felvonások között a nézőket szórakoztatták. Aki látja a robotoló olasz parasztot, miközben a zsebkendőnyi földjét műveli, biztosan tisztelni fogja. Az olaszok a szó legszorosabb értelmében bohémok, és hatalmas a szívük. Azok a zsidók, akik egymás után megjárták a német, jugoszláv és olasz koncentrációs táborokat, csak dicsérik ezt a népet. Az ő rendőreik és carabinerijeik számtalan kisvárosban előre figyelmeztették az ottani zsidókat, hogy parancsot kaptak, két vagy három nap múlva össze kell majd gyűjteniük őket, és kérték, hogy bújjanak el.

Miután megérkeztem Salzburgba, még jó néhány napra volt szükségem, hogy átlássam a magyarok problémáit. Körülbelül hétszázezren lehettek, köztük a teljes magyar hadsereg maradéka hadifogságban. Volt 250 ezer felszabadított kényszermunkás, köztük a zsidók sajnálatosan kis csoportjával, akik csak azért maradtak életben, mert a németeknek a háború utolsó, zavaros napjaiban már nem volt elég gázkamrájuk „nemes" munkájuk befejezéséhez. A magyar ipar gépállományát az orosz invázió előtt a hozzá tartozó személyzettel együtt „biztonságos" német területre költöztették, és most ezek a munkások is Salzburgban gyűltek össze. Egyetemek és főiskolák személyzete és diáksága,

az állami és helyi adminisztráció, csendőrök és több tízezer, a bevonuló oroszok elől menekülő ember hagyta el az otthonát, és ők is itt kötöttek ki. A sietősen felállított amerikai katonai kormányzatnak hetekbe telt, míg csoportosította a táborba érkezőket, és ebben a hatalmas, emberi hangyabolyban sikerült legalább a rend látszatát kialakítania.

Az irodámat éjjel-nappal kétségbeesett magyarok ostromolták, akik a családtagjaikról szerettek volna információt szerezni. Amikor kényszermunkára fogdostak össze embereket, vagy amikor a magyar náci kormány elrendelte, hogy még az oroszok érkezése előtt szereljék le a megmaradt gyárak gépeit, családok szakadtak szét. Az általános káoszban milliónyi szorongó ember akarta megtudni, hogy megözvegyült-e, vagy megvan-e még valahol a párja. Tudni akarták, elárvultak-e, vagy élnek-e a szüleik, tudni akarták, viszontláthatják-e valaha a gyerekeiket.

Bizony, még 1947-ben is tízezerszámra voltak olyanok Európában, akik a családtagjaik után nyomoztak. Tíz- vagy százezrével voltak olyanok, akik az orosz, lengyel, jugoszláv határon vagy a Németország és Ausztria orosz szektorára leereszkedő vasfüggöny mögül nem tudtak hírt adni magukról, és hírt kapni a családtagjaikról. Az őrült rohanásban még azok a családok vagy házaspárok is gyakran elszakadtak egymástól, amelyek a háború utolsó szakaszában együtt szöktek vagy menekültek Magyarországról, azután sokáig nem tudtak kapcsolatba lépni, vagyis nem tudták, hogy túlélték-e a rokonaik a zűrzavart. És nagyon sokan haltak meg! Szorozzák meg ezeket a problémákat tízzel, hiszen

ott kavarogtak az olasz, osztrák, lengyel, román, csehszlovák, jugoszláv menekültek is, és akkor nagyjából el tudják képzelni, mivel néztek szembe a tábort vezető amerikai katonák.

Végül többé-kevésbé rend lett a helyüket nem találó milliók között. A menekültek táborokba költöztek, szállást, élelmezést kaptak, és én az utolsó magyar kormány felé fordítottam a figyelmem. Pontosan tudni akartuk, hogy milyen viszonyban volt Magyarország a németekkel. Tudni szerettük volna, milyen része volt a kormánynak a támadó háborúban és az emberiesség ellen elkövetett őrületes bűncselekményekben. Fel akartuk fedni tagjainak személyes felelősségét. Egyik nap különleges megtiszteltetés ért, amellyel együtt hatalmas feladat szakadt a nyakamba.

Egy vasárnap délután éppen visszatértem egy berchtesgadeni útról, és a menzán ültem, amikor értesítettek, hogy siessek az irodámba, mert különleges látogatókat kaptam. A különleges látogatók akkoriban nem sokat jelentettek nekem, megszoktam, hogy egy nap többször kell azoknak a báróknak, grófoknak, hercegeknek, tábornoknak és a hozzájuk hasonlóknak ajtót mutatnom, akik a szolgálataikat szerették volna felajánlani, üzletet akartak kötni, esetleg különleges elbánást vagy védelmet kértek. Mogorván mentem az irodába, ahol az ügyeletes Robert Jackson bírót,[47] William J. Donovan tábornokot[48] és John Harlan Amen ezredest[49] jelentette be.

Rögtön elszégyelltem magam, amiért megvárakoztattam ezt a három valóban különleges férfit, és a zavarom csak nőtt, amikor Jackson bíró közölte velem, hogy direkt a kedvemért jött ide

Nürnbergből. Végül is, Donovan tábornoknak csak egy szavába került volna, hogy azonnal Nürnbergbe, Kairóba vagy New Yorkba menjek. Amikor pedig elárulta jövetelük célját, egyúttal életem első leckéjét is megkaptam arról, hogy mit jelent az igazi amerikaiság.

Még Portsmouthban, az új hazámban töltött első napokban megértettem, hogy az amerikai közszolgák valóban közösségük szolgálatával foglalkoznak, míg Magyarországon az ilyen emberek az őket eltartó köz fölött álltak. Utazóügynök koromban láttam, hogy ez az ország valóban komolyan veszi a kereskedelem szabadságát. Amikor megkeresztelkedtem, nem hátráltattak bürokratikus nehézségek, és arra is rácsodálkozhattam, hogy létezhet igazán szabad vallásgyakorlás. Lapkiadóként nagy örömömre én magam lettem a sajtószabadság jó példája. És ha valaki azt kérdezte tőlem, mit jelent amerikainak lenni, e kiváló elvek mindig szerepeltek a válaszban.

38 évvel azután, hogy amerikai partra léptem, sok újat tanulhattam az amerikaiság legszebb részéről. Jackson bíró, Donovan tábornok és Amen ezredes ugyanis azért érkezett, hogy közölje: az én egységem fogja letartóztatni azt a tizenöt jól ismert magyar politikust, aki súlyos bűnöket követett el. Az lett a feladatom, hogy kihallgassam őket, és kiválasszam közülük a legsúlyosabb cselekmények elkövetőjét, aki majd a nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék elé kerül.

Figyelmeztettem a vendégeimet, hogy tizenöt vezető letartóztatása szinte semmi a főbűnösök seregéhez képest, hiszen százak,

talán ezrek lehetnek a kezünkben. Akkor már megkaptam az új magyar kormány körlevelét, amelyben több mint négyszáz hírhedt gengsztert neveztek meg, és többségük az amerikai zónában bujkált. Engedélyt kértem rá, hogy mindannyiukat elfogjam.

Jackson bíró meglepett a válaszával.

Röviden közölte, hogy ha valóban amerikai vagyok, akkor azt is tudnom kell, hogy szabad országunk megalapítása óta a politikai menekültek menedékéül szolgált.

Próbáltam elmagyarázni, hogy a magyar kormány által megnevezett férfiak az amerikaiak háborús és emberiességellenes bűnökkel kapcsolatos koncepciója szerint is bűnözők, és idéztem az amerikai kormány körleveléből az ilyen bűncselekmények védelmezésével kapcsolatos tudnivalókat.

A bíró továbbra sem értett egyet velem.

Úgy gondolta, hogyha a letűnt hatalom politikai vezetőit átadjuk az új rezsim forradalmi bíróságainak, akkor Amerika hagyományaival fordulunk szembe. Jackson bíró előadást rögtönözött Donovan tábornoknak, Amen ezredesnek és nekem Amerikáról és az amerikaiság lényegéről: még életemben nem hallottam ennyire szép és logikus levezetést.

Soha nem voltam annyira büszke rá, hogy e nemzethez tartozom, mint akkor, de tudtam, hogy Jackson bírót félrevezeti a logikája és a szíve. Engedélyt kértem tőle, hogy felolvashassam a listán szereplő neveket, és egyenként elmondtam, mit követtek el. Tömeggyilkosságról, legalább százezer ember munkaszolgálatra hurcolásáról, szörnyű rablásokról beszéltem, mindennek

a meggyalázásáról, amit a civilizált erkölcs érinthetetlennek tart. Arra is emlékeztettem a bírót, hogy a moszkvai rádió szinte naponta vádolja az Egyesült Államokat azzal, hogy menedéket nyújt, sőt, mi több, szívesen fogadja a fasiszta háborús bűnösök hordáit. Attól féltem, hogy éppen a bíró úr hozzáállása igazolja majd ezeket a vádakat.

Donovan tábornok sietett a segítségemre.

Vagy fél órán át csendben hallgatta kettőnk vitáját. De amikor az orosz propagandát hoztam szóba, közbevágott. Jólesett, hogy azt mondta a bírónak: – Himler többet tud ezekről a bűnözőkről és a magyar helyzetről, mint amit mi valaha megtudhatunk, vagy meg akarunk tudni. És igaza van az orosz hangulatkeltéssel kapcsolatban.

Amen tábornok is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a bűnözőket mind el kell takarítani. Végül a következő parancsot kaptam: tartóztassam le és tartsam fogva az összes olyan háborús bűnöst, akit a magyar kormány megnevezett, feltéve, hogy az amerikai meghatározásnak megfelelően én is bűnösnek találom őket. De azokat is el kellett fognom, akiket én háborús bűnösnek tartottam, még akkor is, ha a saját kormányuk szerint nem voltak azok. És végül ki kellett választanom közülük a legfontosabb 12-15-öt, hogy Nürnbergben bíróság elé álljanak.

Amikor ezeket a sorokat írom, a liberális amerikaiak attól félnek, hogy az FBI boszorkányüldözésre készül, pedig csak néhány állampolgári hűségét feladó hivatalnokot távolítanak el a kormány intézményeiből. Biztos vagyok benne, hogy nem fog

igazságtalanságra sor kerülni. Amíg az igazságszolgáltatás legfőbb szervei olyan fontosnak tartják az emberi jogok érvényesítését, mint Jackson bíró, aki azoknak a jogaiért is kiállt, akik néhány nappal korábban még az ellenségeink voltak, addig teljes szívemből hiszek a szövetségi bíróságainkban.

19. fejezet

Istent játszom

Jackson bíró, Donovan tábornok és Amen ezredes magamra hagyott, én pedig még aznap este aláírtam több mint háromszáz letartóztatási parancsot. Nem szégyellem bevallani, mekkora boldogsággal töltött el a munkám. Amerikai polgárként és valamennyire tisztességtudó emberként is elborzasztott, amit Dachauban láttam. Kínzott a gondolat, hogy esetleg az egyik saját testvérem szétszórt csontjain lépkedek, és mivel magyarnak születtem, arról sem feledkezhettem meg, hogy elsősorban a náci gonosztevők a felelősek nemzetem szörnyű híréért. Nem éreztem irántuk túl sok szimpátiát.[50]

Salzburgi tevékenységem során olyan szörnyűségekkel kellett szembenéznem, amelyek elképzelhetetlenek az átlagos amerikai számára. Álmatlan éjszakákon keresztül tépelődtem, hogy hihetek-e a saját érzékeimnek, mert nem fért a fejembe, hogy valóban azt az iszonyatot láttam és hallottam, amiket láttam és hallottam. Attól féltem, megőrülök. Még ébren is rémálmaim

voltak. Háborús bűnösökkel és a bűneikkel foglalkoztam, ezért gyakran fel kellett tennem magamnak a kérdést: vajon elfogulatlanul tekintek-e rájuk, vagy a saját rokonaim halála képtelenné tesz a pártatlanságra? Akkor már tudtam, hogy csupán egy bátyám maradt életben. Nyolc sógorom közül is csak egyvalaki jött haza, és a testvéreim összesen negyven gyerekéből négyen menekültek meg.

Amikor el kellett döntenem, hogy letartóztassanak-e valakit vagy kihúzzam a természetes módon részrehajló új magyar kormány listájáról, megpróbáltam minden előítéletet lerázni magamról. De be kell vallanom, nehezen őriztem meg a pártatlanságomat. Ha az ember olyanokkal kerül szembe, akik legjobb esetben is úgy nézték végig hatszázezer ártatlan ember kiirtását, hogy nem avatkoztak közbe, akkor nem könnyű nyitottnak maradni.

Tudtam, hogy akit visszaküldünk Magyarországra, azzal gyorsan és kíméletlenül elbánnak. Szinte minden esetben újra fel kellett tennem magamnak a kérdést, hogy igazságos vagyok-e még, vagy magával ragadott a gyász. Gyakran egy egész átvirrasztott éjszakába telt, mire döntöttem a fogoly sorsáról. Tudtam, hogy senki sem osztozna szívesen vállalt felelősségemen, és legfeljebb egyvalaki kérdőjelezheti meg a döntéseimet, de ő a legszigorúbb felügyelő: a saját lelkiismeretem.

A nappalokat a kihallgatások foglalták le, éjszakánként az aktákat tanulmányoztam, és közben némi időt kellett találnom a családtagjaim utáni kétségbeesett kutatásra is. Az irodánkban

tízezrével fordultak meg egykori munkaszolgálatosok és foglyok; sokuknak feltettem a kérdést, hogy hallottak-e a rokonaimról. Néhány fiatalabb zsidót a rettentő táborok körül dolgoztattak, és csak akkor végeztek velük, ha a sok éhezés és a kínzás miatt már képtelenek voltak folytatni a munkát. Voltak köztük, akik megérték a felszabadulást.

Egyszer az unokaöcsém, Fáy Fisher Andor üzent az Egyesül Államokból, hogy két másodunokaöccse, az én unokaöcséim fiai élnek, és Salzburgtól úgy száz kilométernyire, egy Wels nevű táborban vannak. Amikor étellel és ruhával felszerelve odarohantam, a táborban megtaláltam az egyik meggyilkolt unokahúgom férjét is. A másodunokaöcséim és az unokahúgom férje néhány nappal később hazament, de az egyik fiatal fiú nem tudta elviselni a Magyarországon dúló antiszemitizmust. Nem sok idő kellett hozzá, hogy visszatérjen egy hontalanok számára felállított német táborba, és a civilizált világ bármelyik pontjára szívesen továbbindult volna. Nyolcszázezer társával együtt a táborban maradt, mert a célként szóba jöhető országok ajtajai bezárultak.

Ahányszor csak sikerült átmenetileg megszabadulnom a feladataimtól, és ellátogattam valamelyik táborba, mindig eszembe jutott egy operett, amelyet még gyerekkoromban láttam. A címe, ha jól emlékszem *A gerolsteini nagyhercegnő* volt. Az egyik jelenetében a gróf majdnem belefullad a tóba, és az emberek őrülten rohangásznak, miközben azt éneklik, hogy a „gróf,

a gróf a vízbe fúl, mentsük meg őt, mentsük meg őt".* De senki nem próbál segíteni, és ő végül el is merül.

Az egész civilizált világ részvéttel tekintett a szerencsétlen, otthon nélkül maradt nyolcszázezer emberre, és nemzetközi konferenciák foglalkoztak a problémájukkal. De a fejlett országok kapui zárva maradtak előttük. Amikor végül Venezuela, Kanada vagy néhány más ország úgy döntött, hogy néhányukat beengedi, a zsidókból semmiképpen sem kértek. Ha jól tudom, a Joint nevű segélyszervezet egy-két tagja Franciaországban hamis papírokat szerzett egypár zsidónak, hogy katolikusnak adhassák ki magukat, és így eljussanak egy latin-amerikai országba. Ez már tényleg a civilizáció paródiája! A Joint bebizonyította, hogy a zsidóknak katolikussá kell válniuk ahhoz, hogy megmeneküljenek.

Donovan tábornok parancsának megfelelően nekiláttam a magyar szörnyetegek kihallgatásának. Szálasi Ferenccel, a magyar *führer*-rel kezdtem, aki Horthy kiugrási kísérlete után ragadta magához a hatalmat. Szálasi öt hónapig állt a kormány élén, ez az öt hónap volt e sokat szenvedett állam ezeréves történetének legsötétebb, legvéresebb időszaka. A személyes találkozás alaposan meglepett: máig nem értem, milyen embercsoport, milyen csőcselék lehetett képes vezért látni benne. Egyetlen magyarázatot találok rá: az előző hónapok tömeggyilkosságai és fosztogatásai

* A szerzőt megcsalják az emlékei: a jelenetet nem *A gerolsteini nagyhercegnő*-ben láthatta, hanem vagy Duprez-Bosselet: *A kórista* című egyfelvonásosában, vagy Kőváry Gyula színész-humorista I. világháború idején született operaparódiájában. (A ford.)

mindenkit példa nélküli mélységbe taszítottak, és ezért fogadták el az utasításait. Egyértelműen kis intelligenciájú férfi volt, egy tizennégy éves gyerek szellemi színvonalán állt. Semmi kétségem felőle, hogy őrült is volt. De az elmúlt negyven év szinte egész Európában őrült volt. Mi sem bizonyítja jobban Szálasi elmebetegségét, mint az a határozat, amelyet húsz nappal a német kapituláció előtt az Attersee nevű faluban kényszerített a miniszteriből összehívott Koronatanácsára: biztosította benne Japánt, hogy a kormánya nem köt különbékét a szövetséges hatalmakkal.

Szálasi nem bánta meg a sok kínt, amelyet nemzetének okozott, és gőgösen biztosított róla, hogy az általa képviselt ideológia végül győzni fog Európában, vagy talán az egész világon. Az arroganciája azon a napon párolgott el, amikor megnyugtattam, hogy büntetését Magyarországon fogják kiszabni rá.

Heteket töltöttem a salzburgi *Landesgericht,* a tartományi bíróság fogdájában, hogy kihallgassam a legkegyetlenebb és a legsúlyosabb bűnöket elkövető vezetőket. Nem volt kellemes munka. Néhányan közülük még sikereik időszakából emlékeztek rám. Antal István, aki hat évvel korábban otthonról akarta pénzelni az Egyesült Államok magyar sajtóját, nem feledkezett el rólam. Kihallgatása elején megpróbált elmebetegséget tettetni.

Imrédy, az egykori miniszterelnök is ismert, neki még mindig az volt a legfontosabb, hogy bebizonyítsa: magyar politikai ellenfelei hazudtak, amikor azzal támadták, hogy zsidó felmenői vannak. Az egyik dédszülője valóban zsidó volt, de ő másfél kiló német iratot hordott magával, hogy igazolni tudja: a nagyapja

egy keresztény törvénytelen gyerekeként született, így ő tiszta árja származású. A több tonna dokumentumban, amelyen kénytelen voltam keresztülküzdeni magam, bizonyítékot találtam rá, hogy Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter már akkor havonta harmincezer márkát kapott Hitlertől, amikor Magyarország még nem vált hivatalosan nácivá. Az is egyértelművé vált, hogy más magyar politikusok és a hadsereg magas rangú tisztjei is elárulták a hazájukat, mivel rendszeres apanázst fogadtak el a németektől.

Abban a kétes örömben részesültem, hogy kihallgathattam a degenerált Endre Lászlót, aki már évekkel Hitler hatalomra kerülése előtt az antiszemitizmus egyik legismertebb titánja volt. Pozíciójából adódóan közvetlen felelősséggel tartozott hatszázezer zsidó haláláért. Munkáját annyi szadizmussal végezte, hogy még Hitler közismerten könyörületes kormánya is tiltakozott nála. A saját szememmel láttam azt a feljegyzést, amelyet a németek küldtek a magyar kormánynak (még Horthy uralma idején), és figyelmeztették, hogy bár a zsidók deportálása elkerülhetetlenül szükséges, az Endre parancsainak engedelmeskedő magyar csendőrség módszerei nem szükségesek, és nem is bölcsek. Ki mondta, hogy a német nem civilizált nép?

Esendő ember vagyok, nem akarom letagadni, hogy nagy érdeklődéssel, sőt örömmel vártam ezeket a kihallgatásokat. De minden öröm és minden sikerélmény eltűnt, amikor sorra elém léptek ezek a reszkető szörnyetegek. Negyvenet hallgattam ki közülük személyesen, de egy sem akadt, aki férfi lett volna a talpán, és elismeri a bűnösségét. Kivétel nélkül mindannyian tagadták,

hogy személyes részük lett volna a történtekben. Amikor írásos bizonyítékokat tártam eléjük, parancsokat, amelyeken szerepelt az aláírásuk, és nekik be kellett ismerniük, hogy hazudtak, mind azzal mentegetőztek, hogy kényszerítették őket felelős pozíciójuk betöltésére, és csak azért tették, amit tettek, mert így nem kerülhetett ugyanoda valaki más, aki náluk rosszabb lett volna. Természetesen ez is hazugság volt, hiszen azt is bizonyítani tudtam, hogy Horthy Miklós legdicstelenebb és legvéresebb napjaiban is küzdöttek a minisztertanácsban elnyerhető helyekért.

Horthy maga nem volt a vendégem. De ráakadtam a pápai nuncius diplomáciai leveleire, aki egyenesen közölte vele: hazudott, amikor megpróbálta fenntartani azt a fikciót, hogy a deportált zsidókat dolgozni viszik Németországba, és az életük nem forog veszélyben.

A *Landesgericht*-ben raboskodók egyikébe sem szorult annyi bátorság, hogy megvédje, amit tett. Vonítottak, mint a korcs kutyák, de azok is voltak. Pitiztek, hogy ne küldjük vissza őket Magyarországra, hanem „igazságos amerikai bíróság" előtt folyjon le a per. Amikor emlékeztettem őket, hogy a háború alatt „zsidók demokráciája", „plutokrata brigantik" és más hasonlóan hízelgő kijelentések segítségével jellemezték Amerikát, udvariasan azt felelték, hogy „arra csak a háborús propaganda miatt volt szükség".

Az összes kihallgatásba belebetegedtem, felfordult tőlük a gyomrom. Semmilyen örömet nem találtam abban, hogy leszámolhatok a rokonaim gyilkosaival. Már a látványuktól is

rosszkedvem lett. Úgy éreztem, míg egy helyiségben vagyunk, leprával fertőzhetnek meg, és örömmel fogadtam a nürnbergi bíróság döntését, hogy visszaküldi őket a szülőhazájukba. Ez azt is jelentette, hogy nem kellett tovább kihallgatnom őket, és nem kellett többet ennek a söpredéknek a szemébe néznem.

Amikor ezeknek a szörnyetegeknek a vallomásait olvastam, úgy éreztem, hogy egy rég elmúlt kor véreskezű kalózainak a világában járok. A legtöbben írásos terhelő bizonyítékokkal rendelkeztek a társaikkal kapcsolatban, dokumentumaik voltak arról, hogy ki húzott fizetést a németektől, és ki kapott a magyar zsidóktól elkobzott zsákmányból. A velejéig rohadt volt az egész banda, nem értettem, miféle nemzet lett a magyar, hogy ezeket a rabló gazembereket elviselte az ország élén.

A hadsereg kicsit sem volt jobb a politikusoknál. Tábornokok, ezredesek és más tisztek jelentkeztek be nálam, hogy tájékoztassanak a többiek fosztogatásból és megvesztegetésből származó javairól. A magyar katonai vezetők nem teljesítették a kötelességüket, a hadtáptisztekre bízott ruházatot, élelmiszert és pénzt ezek a hősök lopták el. A laktanyákban mindennapos volt a párbaj, mondjuk, amikor összevesztek az elzabrált vagyontárgyakon, vagy az egyikük felesége azzal vádolta egy tiszttárs feleségét, hogy „négy zsidó szőrmebundát lopott", pedig a parancsnokság csak egyet engedélyezett. Az összes tiszt bevádolta a társait, hogy többet vitt el, mint „amennyi igazából járt volna" neki a zsidóktól szerzett, a raktárakba gyűjtött szőnyegekből, ezüstből meg pénzből.

Még fiatal koromban olvastam Émile Zola *Összeomlás* című regényét. Magától értetődőnek tartottam, hogy a szerző túloz vagy legalábbis kiszínezi a valóságot, nem tudtam elképzelni a könyvben leírtaknak megfelelő erkölcsi romlást. Magyarországon nemcsak erkölcsi romlással, hanem egy nemzet teljes lezüllésével, a hosszú diktátori hatalom végső következményével kellett szembenéznem. A morális szétesés persze legfelül kezdődött. Horthy exkormányzó úgy mosta kezeit, mint Pilátus, és minden kegyetlenségért, bűnért a németeket meg a saját áruló kíséretét okolta. Csakhogy a tulajdonomba került egy darab papír 1938-ból Horthy saját kézírásával, amely az akkori miniszterelnököt, Imrédyt arra utasította, hogy ne siettesse a földreformot, és a lehető legtöbb zsidót űzze ki Magyarországról. Több Serédi hercegprímástól származó, Sztójay Döme miniszterelnöknek címzett petíciót is láttam, amely nem tiltakozott az ellen, hogy a zsidókat sárga csillag kötelező viselésével alázzák meg, csupán a kikeresztelkedettek számára kért felmentést.*

A tulajdonomban van a világ talán legaljasabb levele, amelyet egy katolikus püspök titkára írt. Azt kéri Sztójaytól, hogy csökkentse a deportálással járó embertelenséget, és püspöke nevében és parancsára arra emlékezteti a miniszterelnököt, hogy „a háború után felelősségre fognak minket vonni a deportálás módszerei miatt, vagy ha az angolszász erők győznek, akkor esetleg magáért

* A szerző valószínűleg az Apor Vilmos püspök kezdeményezte, a deportálások leállítását kérő főpásztori körlevélre gondol, amely Serédi Jusztinián megfogalmazásában valóban sokat enyhített az eredeti kérés tartalmán. (A ford.)

a tettért is felelnünk kell."* Vagyis a püspök nem a deportálások ténye, hanem a stílusa miatt izgult... és attól félt, mi lesz, ha az angolszászok fogják elszámoltatni őket.

Az összes magyar háborús bűnös hazaküldéséről Eisenhower tábornok, Jackson bíró és a budapesti amerikai missziót vezető William Shaffer Key vezérőrnagy egyeztetett. A szovjet parancsnokság és Key vezérőrnagy ragaszkodott hozzá, hogy a bűnösöket magyar katonák kísérjék haza. De a foglyok a mi egységünk őrizetében voltak, ezért mi magunk szerettük volna a budapesti amerikai misszióra szállítani őket. Az oroszok eleinte nem akarták megadni az amerikai őrök számára a szükséges engedélyt, de a magyar közvélemény már követelte a nemzet bukását előidéző vezetők hazaszállítását. Végül megkaptuk a hozzájárulást.

Mivel én vezettem a kihallgatásokat és az elfogottak az én közvetlen őrizetemre voltak bízva, én is a kísérő egység tagja lettem. Azt hittem, végre kinyílt az ajtó, és ugyan egy évet kellett rá várnom, most végre indulhatok Budapestre. De tévedtem.

A szövetségesek olyasmit kértek, amit sem az oroszok, sem a magyarok nem akartak teljesíteni. Habár a magyar bíróság szabadon dönthetett a vádlottak büntetéséről, a szövetségesek azt a feltételt szabták, hogy kivégzésre csupán a nürnbergi bíróság hozzájárulásával kerülhessen sor. A német vezetők perei előtt ez

* Angolból visszafordítva. Serédi Jusztinián hercegprímás és az Apostoli Nunciatúra is kapcsolatban állt Sztójayval, ilyen levélről azonban nem tud a kortárs történelemtudomány, és mai tudásunk szerint az itt idézettek nem is felelnek meg az akkori levélváltások érvkészletének és hangvételének. (A ford.)

nagyon észszerű felvetésnek tűnt. Néhányukra talán tanúként lesz szükség Nürnbergben.

Az alkudozás többhetes késedelmet jelentett, pedig én szeptember vége előtt búcsút szerettem volna mondani Európának. Túl sok volt már nekem, amit az elmúlt néhány hónapban tapasztaltam. A munkámat elvégeztem, és nagyon szerettem volna még az ősz elején leszerelni. Meg is kaptam az engedélyt.

Csakhogy látni akartam az egyetlen megmaradt bátyámat, és féltem, hogy ha a tárgyalások nem zárulnak le időben, nem utazhatok a foglyokkal. Néhány nappal szeptember vége előtt levelet kaptam az akkori magyar miniszterelnöktől és az ideiglenes államfői jogok gyakorlójától, Miklós Bélától. Méltatta mindazt, amit Magyarország érdekében tettem, és a kormány vendégeként Budapestre hívott. Mivel a magyarországi orosz hadsereg-parancsnokság is hozzájárult már a beutazásomhoz, és e levél szerint a kormányfő is hasonlóan gondolkodott, a bécsi orosz városparancsnoknak nem volt más választása, ki kellett állítania számomra a budapesti utazáshoz szükséges igazolványt.

20. fejezet

Magyarországon

A kombi autómat úgy telepakoltam egészségügyi felszereléssel, hogy majd leszakadt, és a rakomány egy részét nem is tudtam magammal vinni. Az egyik leghűségesebb segítőm, egy magyar ejtőernyős társaságában végre elindultam Magyarországra, Budapestre.

Késő délután érkeztünk, de ahhoz még pont időben, hogy azonnal meglássuk a szörnyű romokat Budán. A Várhegy tetején álló királyi palota teljesen elpusztult, és a Duna lerombolt hídjai is nagyon szomorú látványt nyújtottak. Miklós Béla miniszterelnök irodájában már nem jelentkezhettem, ezért elfogadtam egy barátom meghívását, akit az amerikaiak szabadítottak fel egy német haláltáborban, és nála töltöttem az éjszakát. Az ejtőernyőssel együtt az ő vendégei voltunk. Úgy éreztem, nincs erőm meglátogatni a bátyámat, hogy kikérdezzem a család többi tagjának a sorsáról.

Szobánk ablakában nem volt üveg, és fáztunk is, de a bő hathetes ostrom után alig maradt a városban ép ablak. Az első este

vegyes érzések közepette jártam be a környéket. Nem tehettem róla, sajnáltam az itt élőket. Éheztek és fáztak. Másrészt viszont ők akarták a sorsukat, és megkapták.

A magyarok persze még egy évszázadon keresztül fogják ismételgetni a világnak, hogy nem volt más választásuk, kénytelenek voltak szövetséget kötni a németekkel, muszáj volt részt venniük Hitler és a hitlerizmus kimondhatatlan bűneiben.

Pedig ez nem igaz.

Korábban gróf Teleki Pál, a Horthy-korszak utolsó elfogadható magyar politikusa inkább öngyilkosságot követett el, mint hogy részt vegyen a becstelenségben, Jugoszlávia megtámadásában, amely előtt csupán három héttel írt alá a két ország „örök barátsági" egyezményt. Teleki levelet írt a szentszéki követnek,* amelyben magát hibáztatta, hogy elfogadta a diktátoroktól a bécsi döntések eredményét (melyeknek köszönhetően Erdély egy részét visszacsatolták Magyarországhoz), és beszámol róla, hogy milyen nehézségek között próbálta eddig távol tartani Magyarországot a háborútól. De azt írja, hogy amikor Hitler tengert ígért Horthynak, az egykori tengerész úgy fellelkesült („feu et flamme" lett), hogy többé nem lehetett visszatartani. Még az ország jelenlegi „demokratikus" vezetői is örömmel fogadták a jugoszláviai bevonulást, és boldogan fejezték ki Horthy iránti tiszteletüket.

* A levéltöredéket még nem tették közzé magyarul, angol fordítása több helyen is megjelent. Bővebben: Karsai Elek: Április 2. *Új Magyarország*, 1968/50. 21. o. (A ford.)

Amikor Németország hadat üzent Oroszországnak, Vjacseszlav Molotov külügyi népbiztos kérte Bárdossy Lászlót, hogy vonja vissza a magyar hadüzenetet, és a semlegesség fenntartását javasolta. Bárdossy ezt a minisztertanács és a kormányzó elől is eltitkolta, később pedig már nem lehetett változtatni az események láncolatán. És persze elképesztően siralmas hálátlanság és őrült nagyzási hóbort volt Magyarországtól, hogy az Egyesült Államoknak is megküldte a hadüzenetet.

A II. világháború első borzasztó hatásai és több mint százezer ember elvesztése után Kállay Miklós miniszterelnök nem akart újabb katonákat küldeni a frontra, és Magyarország évekig úgy élvezte a háborús prosperitást, hogy nem kellett újabb áldozatokat hoznia. Mindenki elégedett volt. A magyarok megőrizhették hagyományos büszkeségüket, és Horthy kiugrási kísérlete után különösebb küzdelem nélkül elfogadták a német megszállást.

Nem szép, hogy így beszélek arról a nemzetről és népről, amelyhez tartoztam valaha, de sokkal jobb, ha ezt egy közülük származó ember mondja el, aki az enyhítő körülményeket is érzi és érti. Amikor azzal vádolom a magyar nemzetet, hogy különösebb küzdelem nélkül elfogadta a nácizmust, azt az értéktelen kisnemesi, dzsentri réteget kell felelőssé tennem, amely az 1930-as években – Horthy segítségével és jóváhagyásával – megszerezte a hatalmat. És amikor hatszázezer magyar zsidó kifosztásával és meggyilkolásával vádolom őket, el kell ismernem annak a talán kétszázezer magyarnak az érdemeit, akik az életük kockáztatásával bújtatták és mentették a zsidók egy részét.

De mindegy is, hogy ki volt a felelős és a bűnös, az ország puszta sivataghoz vált hasonlóvá, és a tömegek leírhatatlan mértékben szenvedtek. Elvitték minden gabonájukat, jószágukat, gépüket és szerszámukat. A Bécsből Magyarországra vezető úton láttam ökörrel, egy lóval szántó parasztokat, de olyat is, hogy két embert fogtak az eke elé, sőt, volt, akinek már ekéje sem maradt, és kapával próbálta helyettesíteni.

Első Budapesten töltött reggelemen elmentem Jakab bátyámhoz, és szánalomra méltó körülmények között találtam, bár még mindig szerencsésebb volt, mint sok más életben maradt hitsorsosa. A felesége, a fia, a lánya, a menye és az unokája megmenekült. A közeli rokonságából egyedül a veje pusztult el. Ő és a felesége egyik gettóból a másikba sodródott, de a lányuk végig biztonságban volt egy őrültekházában, amelynek a vezetője jó pár üldözöttet rejtegetett. A menyét hűséges munkásai hónapokon át egy pincében tartották. A fia magas lázzal ért haza egy németországi táborból. Még a műhelyét sem bántották, a szerszámai és a faanyag nem vonzották a fosztogatókat, akik inkább ékszert, szőrmét, kabátot, ezüstöt és szőnyeget kerestek.

A bátyámnak négyszintes háza volt, mégis hajléktalanná vált. A ház első emeletén öt szép utcai szoba és egy konyha volt, de az utcafrontot bombatalálat érte, és a külső fal eltűnt, az öt szoba kitárta belsejét a világnak. A szobákat feldúcolták, a hattagú család, valamint még két otthon nélkül maradt rokon a konyhában húzta meg magát. Nyáron néhányan az egyik nyitott szobában

aludtak, de szeptember végére ott már túl hideg lett. Igyekeztek a lehető legkényelmesebben összebújni a kis konyhában.

Rögtön rábeszéltem Jakabot a ház újjáépíttetésére. Legalább valamennyire segíteni tudtam az egyetlen megmaradt testvéremnek. A két unokahúgomnak és másodunokaöcsémnek egy kis kezdőtőkét adtam. Jakab könnyekkel a szemében idézte fel, hogy amikor Mátraverebélyről Amerikába indultam, nem volt hajlandó egy vasúti kocsiba szállni velem.

Néhány napon belül Magyarország, minden magyar nagy örömére, elfogadta a háborús bűnösökkel kapcsolatban állított feltételeket. Még Budapesten voltam, amikor megérkezett az első szállítmány. Zavarba hozott az itt élők színeváltozása.

Magyarországon és egész Európában évtizedeken át közmondásos volt a román korrupció. Az I. világháború előtt a magyar közélet éppen olyan tiszta volt, mint bárhol máshol Nyugat-Európában. De amit most tapasztaltam, az tízszer rosszabb lehetett a román állapotoknál. Sőt, Miklós Béla miniszterelnök az első találkozónk alkalmával azt mondta, hogy a korrupció, a köz- és magánerkölcs romlása a borzasztó pusztulásnál és a megszállásnál is rosszabb. Két nappal később azt hallottam, hogy a miniszterelnök is elfogadott egy zsidótól elkobzott szőlőbirtokot, és bár az eredeti gazda csodával határos módon hazatért, ő nem volt hajlandó visszaadni a telket jogos tulajdonosának.

Magyarországi tartózkodásunk második napjától az ejtőernyőst és engem George S. Kovach alezredes, az Amerikai Katonai Misszió vezetője látott vendégül. Az első esténken kis foga-

dást is adott a villájában a tiszteletünkre. Kilencven vendég volt – Budapest elitje –, de hajnal előtt senki sem mert hazaindulni, mert a város utcáin hemzsegtek az orosz szökevények, akik az esti sötétben levetkőztették a civileket, ugyanis nagy szükségük volt ruhára.*

Magyarországon erős antiszemitizmus volt és van, amihez hasonlót még a deportálások idején sem lehetett tapasztalni. Meghökkenve érzékeltem, hogy a túlélők szenvedéseit ismerve és a hatszázezer mártírról tudva sem született megbékélés, és továbbra is mindenki azt hajtogatja, hogy csak a rossz németek üldözték, fosztották ki és gyilkolták halomra a zsidókat.

Elmentem Mátraverebélyre, reméltem, hogy az ott élők és a régi iskolatársaim, akik az I. világháború idején olyan hálásak voltak a segítségemért, megőriztek valamit megözvegyült nővérem tulajdonából. Ha már megmenteniük nem sikerült, legalább az unokahúgaimnak el szerettem volna vinni egyet s mást, ami maradt utána. A régi barátaim kezdetben zavarba jöttek kicsit, de hamar feloldódtak. Tucatszám érkeztek, látni akartak, reméltek, hogy a történelem megismétli magát, és újra előkerül néhány amerikai dollár. De amikor a meggyilkolt testvérem személyes tárgyairól kezdtem kérdezősködni, senki sem tudott semmit. A közvetlen szomszédai mindent az oroszokra kentek. Azt feleltem, hogy ha ők vittek el valamit, az azért szerencse, mert

* Ugyan a szovjet katonáktól sem állt távol a fosztogatás, az egykori feljegyzések szerint a vetkőztetés inkább a hazai bűnözők módszere volt. (A ford.)

a szövetségeseim, és mindent visszakérhetek. Ha viszont ok nélkül vádolják be őket, abból nagy baj lehet. Hirtelen mind másképp emlékeztek. Már nem az oroszok, hanem a cigányok voltak a rablók. Nem akarom hosszúra nyújtani, az a lényeg, hogy egy fogpiszkálót sem sikerült visszaszereznem abban a faluban, amelyben hét évvel korábban mindenki annyira szeretett. És ebben az országban hatszázezerszer mesélhetnénk el ugyanezt a történetet.

A nem zsidó barátaim – egy egyenruhás amerikaival mindenki szívesen barátkozott – elmagyarázták az intenzív antiszemitizmus okát. Nyilvánvalóan arról volt szó, hogy a tanúk és a szörnyű bűnök áldozatai hazatértek és a gonosztetteikre emlékeztetik a magyarokat.

A tanúk és áldozatok nemcsak hazatértek, már aki hazatért, de vissza szerették volna kapni a zsidótörvények bevezetése előtt elfoglalt pozícióikat a magán- és közéletben. A boltosok szintén visszakövetelték a boltjukat, akinek tulajdona vagy lakása volt, az a tulajdonát vagy a lakását akarta. A diplomásokból, üzletemberekből és a többiekből újra versenytársak lettek.

A magyar kormány természetesen az összes sérült jogot helyreállította, és a vagyontárgyakat vissza kellett juttatni – papíron. A kormánynak azonban nem volt hozzá ereje, hogy érvényt szerezzen az új törvényeknek és rendeleteknek, és bár a hazatértek, ha kérték, rendőri segítséget is kaptak elrabolt javaik visszaszerzése során, az ország vezetése gyengébbnek bizonyult a tolvajoknál.

A budapesti kormány többé-kevésbé érvényesítette az igazságot. De ha egy vidéki városba hazatérő zsidó túlságosan makacsul

követelte azt, ami egykor az övé volt, még egyszer elkergették, és örülhetett, hogy a lincselést megúszta. Szomorúan teszem hozzá, hogy az úgynevezett középosztály ugyanolyan bűnös, mint a parasztság. A II. világháború alatt a gyilkosok és fosztogatók a náci jelvények alatt követték el sötét tetteiket, azután ugyanazt folytatták a kommunisták vörös zászlója alatt is.

A Magyar Kommunista Párt népszerű akart lenni, hogy elnyerje Moszkva tetszését, és az úgynevezett kisnyilasokat is a tagjai közé fogadta. Ennek következtében a párt tagságának legalább a hetven százaléka a náci múltjáról volt ismert. Azok a tolvajok és rablók, akik a náci időkben nyugodtan tevékenykedhettek, most a kommunisták védelme alá kerültek, és a tömeges erőszak vagy lincselés is jó néhányszor büntetlen maradt. Aki kommunista párttagkönyvvel rendelkezett, az érinthetetlenné vált. Az is közismert, hogy sok exnáci, aki a felelősségre vonástól félve nem mert hazatérni, már Németországban vagy Ausztriában megkapta a tagkönyvét, és így teljes nyugalomban jöhetett Magyarországra.

Sajnálatos, hogy a II. világháború után Moszkvából hazatérő vezetők legtöbbje zsidó származású volt, és az 1919-es tanácsköztársaság idején is hasonló helyzet alakult ki. Ez még a legkiegyensúlyozottabb magyart is a zsidók ellen fordította.

A világháború után sok olyan igaz hazafi lett a kommunista párt tagja, aki ellenezte a szervezet alárendelését a szovjet érdekeknek, de sok egykori náci is keveredett közéjük. Vagyis a párt megosztott volt, habár ez akkor még nem vált egyértelművé.

A belügyminiszter vezetése alatt – akinek a testvére a nyilas időkben fontos funkciót töltött be – létezett egy erősen nacionalista, antiszemita szárny is, amely arra készült, hogy amikor a zsidó vezetők elvégezték a piszkos munkát, átvegye a párt irányítását.*

Megcsömörlöttem Magyarországtól. Ahogy 1938-ban, most is elhatároztam, hogy nem térek többet vissza egykori hazámba.[51]

* Rajk László bátyja, Endre valóban a Szálasi-kormány tagja volt, a szerző más Rajk Lászlóval kapcsolatos állítása viszont inkább az akkori amerikai gyanakvást tükrözi, mint a ma ismert tényeket. (A ford.)

21. fejezet

Újra otthon

1945-ben azzal érkeztem Washingtonba, hogy leszerelek. Ebből annyi sikerült, hogy valóban kiléptem az OSS-ből, Amerika egyik legkiválóbb szervezetéből. A halálomig hálás leszek, amiért a soraiban szolgálhattam, mert az a néhány év életem legérdekesebb időszaka volt.

Amerikában sokan félreértették, sőt, ma is félreértik, hogy mi zajlott az OSS-ben, és ezzel a külföld sincs másképpen. Az OSS-nek szükségszerűen észrevétlenül kellett működnie. Emiatt viszont olyan rádiósok és újságírók célpontjává vált, akik mindig minden titkot boldogan nyilvánosságra hoznának.

Sokan kémszervezetnek hitték. A világ nem volt tisztában vele, hogy az OSS a szükséges titkosszolgálati feladatok elvégzésén kívül mennyi minden mással is foglalkozott. Az az igazság, hogy hat vagy hét részlege hajtotta végre a II. világháború néhány legkockázatosabb feladatát, míg az információszerzés csupán egy részleg dolga volt. A háborút követően Donovan

tábornok csináltatott néhány filmet az OSS-ről, és jó néhány cikk, valamint könyv is megjelent a témáról. Itthon talán emiatt változott meg az emberek véleménye, és a háború után amúgy is megszűnt a szervezet. De a külföldiek szemében az OSS régi gárdája örökre csupa hírszerző marad. Az én feladataim közé sem tartozott semmi, ami kémkedéssel lett volna kapcsolatos, Rákosi Mátyás, aki találkozásunk idején az MKP főtitkára volt, mégis egyből a titkosszolgálat tisztjének nevezett.

A sajtónak hála a németek már jóval azelőtt mindent tudtak az OSS legénységének a tevékenységéről, hogy akár egyikük is elhagyta volna Amerikát. A kéretlen reklám eredményeképpen az oroszok azt hitték, hogy a megszállási övezetekben mindenkit folyamatosan figyelni kell, aki az OSS-nél szolgál.

Kíváncsi lennék, a szerkesztőknek eszébe jutott-e, hogy barátságtalan mondataik milyen következményekkel járnak!

Az OSS-t kapkodva állították fel, de véleményem szerint figyelemreméltóan jól működött, és megmutatkozott benne az amerikai demokrácia lényege. A kiképzésre ezredesek, századosok, a sorállomány tagjai, tengerésztisztek és civilek mind egyszerű gyalogos egyenruhában érkeztek, de a parancsnokság később is mindig ügyelt a szervezet demokratikus szellemére. Igen gyorsan kellett feltölteni a tizenkétezer fős állományt, amelynek a legkülönfélébb megbízásokkal kellett boldogulnia. A társadalom minden rétegéből érkeztek a legénységbe, akik propagandával, szervezéssel, fellazítással, titkosszolgálati feladatokkal és még sok mással foglalkoztak. Valószínűleg olyanok is bekerültek

néhányan, akik nem voltak alkalmasak a munkájuk elvégzésére, de ők nem is vitték sokra. Senki sem tudta előre, hogy milyen veszélyes bevetés vár rá; a csapat legjobbjai között tengerészek, szárazföldi alakulatok tagjai és civilek is voltak.

Egyszer az amerikai média azt hozta fel ellenünk, hogy aranyifjak árasztják el az OSS-t, és tényleg felbukkant köztünk néhány sznob, aki megnehezítette a dolgunkat. Olyanok is akadtak, akik a sorkatonaságot próbálták megúszni nálunk, de őket a lehető leggyorsabban kigyomlálták a sorainkból, vagy az állomány jó szándékú tagjai egyszerűen kiutálták őket.

A saját tapasztalataim alapján annyit biztosan kijelenthetek, hogy ez volt az a közösség, amelyben életemben először nem éreztem magam kívülállónak. Tudtam, hogy odatartozom, és a régi bajtársaim nem is sejtik, milyen hálás voltam és leszek mindig a barátságukért, a segítőkészségükért és mindazért, amivé az OSS-t tették.

Bakó Jancsi meghalt, miközben Olaszországban voltam, és ezzel a farmon eltöltött békés, a világ zajától visszavonult élet lehetősége is odalett. Kettőnk közül ő értett a mezőgazdasághoz, én azzal kerestem volna pénzt, hogy cikkeket írok különböző magyar újságoknak.

Washingtonban azt az utasítást kaptam, hogy a lehető leggyorsabban oldjam meg a magánéleti problémáimat, hogy azután folytathassam a munkát Európában: így hát Kaliforniába utaztam, hogy túladjak a farmon. Újra elvesztettem az otthonomat, ahogy ez életem során már annyiszor megtörtént velem.

Nyolc héttel később visszarepültem Bécsbe. Nem szívesen maradtam szolgálatban, úgy éreztem, öregszem, és utolsó éveimre állandó lakhelyet, valamint megfelelő elfoglaltságot akartam keresni magamnak.

Abban biztos voltam, hogy nem térek vissza az idegen nyelvű lapkiadásba, mert kiadóként az elmúlt tíz évben egyre gyakrabban merült fel bennem a kétség, hogy vajon tényleg jó szolgálatot tesznek-e a bevándorlóknak a saját nyelvükön megjelenő újságok. A bevándorlók anyanyelvi olvasnivalói, egyházai és egyletei nagyon kényelmesek, és mindenkinek sokat segítenek az érkezése utáni két-három évben. Plébánosok, lelkészek, szerkesztők, bár többségük igen tehetséges ember, ebben a hitben, önzetlenül végzi a munkáját. De miután 15-20 éven át adtam ki magyar nyelvű lapokat, megértettem, hogy a bevándorlók a saját újságjaikkal, templomaikkal és társaságaikkal szigetelték el magukat Amerikától, és zárkóztak önként gettóba.

Ha olyan nagy- vagy kisvárosba kerültem, ahol csak két-három magyar család élt, ámulva láttam, hogy könnyen beilleszkedtek a környezetükbe, és új közösségük számottevő szereplőivé váltak. A magyar parasztasszony épp olyan aktívan szervezte a templomi közösség összejöveteleit bennszülött amerikai barátaival – akikkel csak néhány éve élt egy helyen –, mint clevelandi sorstársai a Verhovay Segélyegyletben.[52]

Mivel tudtam, hogy új foglalkozás után kellene néznem, szívesen töltöttem még egy fél évet Európában. Azt az ígéretet kaptam, hogy hat hónapon belül biztosan hazamehetek.

Ausztria nem tetszett. Bécs sem tetszett. Az osztrákok sem tetszettek.

Olaszországban sok nehéz helyzetben lévő emberrel találkoztam, aki barátságos és mosolygós maradt. Ezután jöttek a mindig mogorva osztrákok, akik folyton az őket ért nagy szerencsétlenség miatt nyavalyogtak, és a legkevésbé sem tartották magukat felelősnek a sorsuk alakulása miatt. Újra azt a szerepet választották, amit az I. világháború után is olyan jól játszottak: a világ nyomorultját. A *Gemütlich Wien* helyett merev arcú, mosolytalan, rosszkedvű emberekkel találkoztam. Nem akartak megbékélni a realitásokkal, nem akartak dolgozni, várták, hogy mások tartsák el őket.

A feladataim miatt továbbra is kapcsolatban maradtam Magyarországgal. Az utolsó náci kormány a nemzeti vagyon hatalmas részét szállíttatta Németországba és Ausztriába, és sok minden külföldiekhez került. A magyar vállalatok maradékainak holland, svájci, brit tulajdonosai nem akarták visszajuttatni az új szerzeményeiket Magyarországra, már csak azért sem, mert attól féltek, hogy jóvátételként rögtön mindent továbbszállítanak Oroszországba.

Őrületes kutatómunka várt rám. Amerika eközben a párizsi békekonferenciára készült, és a katonai kormányzás mindegyik ágának végtelen mennyiségű információt és adatot kellett szolgáltatnia.

Az egyik legérdekesebb kérdés, amelynek a megoldásába nem akartam belebonyolódni, az „aranyvonattal", vagyis egy elkob-

zott zsidó vagyonnal – ékszerekkel, szőrmével, műtárgyakkal, szőnyegekkel és más kincsekkel – megpakolt szerelvénnyel volt kapcsolatos. A tulajdonosok nagy részét Auschwitzban ölték meg, de többen hazatértek, és vissza akarták kapni, ami az övék, főleg, mert olyan értéktárgy is akadt a szállítmányban, amely rendkívül sokat ért.

A Joint vagy legalábbis néhány képviselője az egész rakományt a nemzetközi zsidóság érdekében akarta felhasználni. E követelést azzal magyarázták, hogy szervezetük több millió dollárt költött az életben maradt magyar zsidók támogatására, valamint azzal, hogy a túlélő tulajdonosok közül sokan, sokfelé a Joint segítségével kezdhettek új életet. A magyar kormány nem tagadta, hogy az áru kizárólag zsidóktól származott, de néhány kormánytag úgy vélte, hogy ha az egész nemzet javára fordítanák a belőle származó hasznot, az talán az antiszemitizmus csökkenését eredményezné. A magyar zsidók megosztottak voltak a kérdésben, de a legtöbben meg szerették volna találni, ami valaha az övék volt.

Egyszer felkeresett a budapesti főrabbi, és javasolta, legyek választott bíró, döntsek én a hazatérő zsidók visszaszerzett javaival kapcsolatos ügyekben. Azzal hízelgett, hogy a magyar zsidóság és a kormány is bízik bennem. Köszönettel visszautasítottam az ajánlatát, erre felvetette, hogy egy amerikaiakból álló bizottságnak kellene vállalnia a feladatot. Biztosítottam róla, hogy normális amerikai tíz méterre sem közelítené meg a kérdést. Francia területen több teherautó rakomány aranyat és gyémántokkal tele bőröndöket ástak el és találtak meg újra, de én úgy értesültem,

hogy a tőlünk indult aranyvonatnak egyelőre senki sem akadt a nyomára.

A Bécsbe vagy Ausztria amerikai megszállási övezetébe érkező magyarok kivétel nélkül felkerestek, hogy segítsek különféle engedélyeket szerezni nekik, és undorodva láttam, hogy milyen feketepiaci machinációkkal foglalkoznak. Magas rangú kormányzati vagy városi tisztségviselők a hivatalos teendőik mellett éppolyan mohón vetették magukat a feketézésre, mint bárki más, és nemegyszer szégyenkezve állapítottam meg, hogy a papírokat, amelyeket kérésükre beszereztem, nem az eredeti céljukra használják. Eleinte mulattatott, amit tapasztaltam. Később az dühített fel, hogy többnyire magyar származású orosz ügynökök özönlötték el a legkülönbözőbb ürügyekkel az amerikai övezetet. Sokan ajánlottak olyan, oroszokkal kapcsolatos titkos információt, amelyet senki sem kért tőlük – és szomorúan teszem hozzá, hogy az amerikai hatóságok igen elnézően viszonyultak ezekhez az emberekhez: annál nagyobb bajuk sosem esett, mint hogy visszaküldték őket Magyarországra.

Az amerikai újságírók máig elég naivok hozzá, hogy bármit örömmel megírjanak a hadseregről: cikkeznek a parancsnokság személyi állományáról, az egységek méretéről, felszereléséről és így tovább, ezért attól tartok, ha keleti szövetségesünknek újabb információra volt szüksége, nem szorult kémek segítségére. Elég nehezen sikerült – bár végül sikerült – megértetnem néhány orosz ügynökkel, aki felajánlotta, hogy Magyarországon kémkedne magyarok és oroszok után: Amerikát nem érdekli, amit

kínálnak, és nekem személyesen semmi közöm sincs ezekhez a megbízásokhoz. Amíg csak Európában maradtam, kísértett az OSS-es múltam.

A párizsi békekonferencia számára kért adatok és információk kedvéért, pontosabban, hogy tisztán lássunk az Ausztriába került magyar vagyonnal kapcsolatban, 1946-ban többször is Budapestre kellett utaznom. Elkápráztatott az újjáépítés tempója. A munkásoknak nem volt rendes felszerelésük, a németekkel vagy az osztrákokkal ellentétben nekik sem teherautó, sem exkavátor nem állt rendelkezésükre. Mégis nagyon rövid idő alatt ellapátolták az utcákat elborító törmeléket, amit aztán éjszakai tehervillamosokon szállítottak a város határába. A vasúthálózat egy év alatt viszonylag jó állapotba került, pedig a kis- és nagy vasúti hidakat is lerombolták. A megsérült vagy lebombázott házak közül is sokat renováltak vagy újjáépítettek ebben az évben.

A gyárak, akár megvoltak a szükséges eszközeik, akár nem, újra megnyitottak; a termelés beindult, és a külföldiek csak bámultak, hogy milyen erős és életteli ez a nemzet – szinte páratlan Európában. A nehéz sorsú Magyarország keményen dolgozó népe biztosan jobb sorsot és fényesebb jövőt érdemelt, mint ami várt rá.

1946-ban az egyik budapesti utamon egy idős hölgy keresett fel a Hotel Bristolban. Reggeli előtt öt, hat vagy tíz látogató sem volt szokatlan, hiszen reggeli után elhagytam a szállodát, és ritkán értem vissza este tíz előtt. A hölgy feketében érkezett, a haja ősz volt. Türelmesen ült az előcsarnokban, pedig ő volt az utolsó, aki sorra került. Amikor bemutatkozott, leesett az állam.

Ica!

A férje katonatiszt volt, és valahol Ausztriában vagy Németországban lehetett. Ica könyörgött, hogy keressem meg. Nem beszélgettünk a régi időkről, talán mindketten attól féltünk, hogy rég begyógyult sebeket tépnénk fel. De mesélt a három gyerekéről, és meghívott az otthonába. Vissza kellett utasítanom a meghívását. Amikor visszaérkeztem Bécsbe, mozgásba hoztam a gépezetet, amely előkeríthette a férjét. Két héttel később kiderült, hogy már halott. Nem vitt rá a lélek, hogy tudassam az özveggyel a hírt.

A békekonferencia idején jó néhányszor Párizsba is el kellett utaznom. Úgy alakult, hogy akkor is ott voltam, amikor Henry Wallace megtartotta híressé vált beszédét.* Soha nem fogom elfelejteni, mekkora felfordulást okozott vele. Az oroszok kivételével egész Európa beleszédült ebbe az ökölcsapásba, Párizs néhány napra bolondokházává változott, és ha Wallace nyilvánosan is megjelent volna valahol, az amerikaiak valószínűleg igen durván fogadják.

Majd beleszakadt a szívem, hogy ilyen nehéz helyzetbe hozták a honfitársaim küldöttségét, és még az elnökre sem számíthattak. Mind úgy éreztük, hogy ha egy ilyen jelentős pozícióban lévő amerikai, a kormány tagja képes hátba szúrni a delegációt,

* A Truman-kabinet tagjaként Wallace a Szovjetunióval fenntartandó jó viszony mellett kardoskodott. Híressé vált 1946-os beszédében is a békés egymás mellett élés politikáját védte, úgy gondolta, hogy a Szovjetunió éppolyan jó partner lehet a békében, mint amilyen háborús szövetséges volt. (A ford.)

akkor mi feleslegesen dolgozunk. Wallace véleménye nyilván arról győzte meg az oroszokat, hogy az Egyesült Államok népe két egyenlő táborra szakadt, és Wallace a békepárti szárny egyik fő hangadója.

Magyarországon a szörnyűséges infláció pusztítását, azután a drasztikus defláció legalább ilyen komoly hatásait láttam – mindkettőt a magyar származású szovjet közgazdász, Varga Jenő kezelte. Az infláció és a kormány által rögzített árak az összes gyárat a csőd közelébe sodorták, és arra kényszerítették őket, hogy hétről hétre még több kölcsönt vegyenek fel az újonnan kibocsátott pénzből, míg végül teljesen eladósodtak, és a kommunista vezetésű Gazdasági Főtanács azt csinált velük, amit akart. Nem lehetett nem észrevennem, hogy az új valuta bevezetésekor rögzített, észszerűtlen váltási arány teljesen elszigeteli Magyarországot a nyugati világtól. A stabilizáció utáni héten minden külföldi elutazott az országból, mert attól fogva egy kis szoba a Bristolban 12–18 dollárba került, és aki exportra vásárolt volna helyi árut, az rögtön látta, hogy ezeket az árakat nem tudja megfizetni.

A Szovjetunió ugyanezt a Varga Jenőt később Romániának is kölcsönadta, hogy ott is lépjen fel az infláció ellen és stabilizálja az árakat. Sőt, ő írta több kelet-európai ország három-, négy- és ötéves tervét is. A magyar, jugoszláv, csehszlovák, majd később román tervek tökéletesen illeszkedtek egymáshoz, és mindegyik pontosan össze volt hangolva a Szovjetunió terveivel.

A magyar kormány az ipari és fogyasztói termékek árát igen magasan, a mezőgazdasági termékekét viszony alacsonyan állapí-

totta meg. Egyértelműen azért, hogy eltüntesse a „kulákosztályt", azokat az embereket, akiknek még volt 50–100 hold saját földje. Egy mázsa búza a II. világháború előtti napokban egy pár csizmát ért, a háború után két és fél mázsából jött ki a legolcsóbb cipő. Majd három mázsáért adtak egy jó inget. A mezőgazdasági munkások jövedelme mindig nagyon alacsony volt Magyarországon. A háború után viszont a napszámosok ugyanannyit kaptak, mint a legjobb keresetű szakmunkások, és ha egy földtulajdonosnak bérmunkára volt szüksége, akkor nagy bajba került.

Miközben magyar gazdasági ügyekkel foglalkoztam, ugyanazokkal a nehézségekkel szembesültem, mint amikor a háborús bűnösöket gyűjtöttem össze. Nem feledkeztem meg a magyarok korábbi hibáiról vagy gazságairól, amelyekért, ha úgy vesszük, bőven megbűnhődtek már, és közben szívből rokonszenveztem velük, hiszen láttam, milyen bátran küzdenek. Naponta önvizsgálatot kellett tartanom, hogy biztos legyek benne: nem zavar meg a rokonszenvem, és továbbra is a munkám során elvárható teljes elfogulatlansággal gondolkozom és cselekszem.

Szerencsére Amerika és kormánya akkor és azóta is az európai országok megsegítése mellett kötelezte el magát. Az elöljáróim hasonlóképpen látták a helyzetet, mint én, és eközben a magyarok is sokra értékelték a tevékenységemet, különösen, amit a külföldre vitt vagyontárgyak visszaszerzése során végeztem. Bármilyen határozottan próbáltam meggyőzni őket – a köztársasági elnöktől kezdve egészen az egyszerű minisztériumi hivatalnokokig –, hogy a hozzáállásomat kizárólag a kormányom

irányelvei befolyásolják, ők a segítőkészségem nagy részét a magyar származásomnak tulajdonították, és ezzel gyakran kínos helyzetbe hoztak.

A lelkem mélyén tudtam, és máig biztos vagyok benne, hogy a magyarságomnak semmi köze nem volt ahhoz, amit tettem, hiszen az olaszok legalább ugyanilyen keményen dolgoztak, és irántuk még több rokonszenvet éreztem. Azért jólesett, hogy mindkét fél elégedett a munkámmal. Egyedül az bántott, hogy a feletteseim épp emiatt jóval tovább Európában tartottak, mint eredetileg terveztem.

Még mielőtt hazautaztam volna, hogy leszereljek, rövid időre a Közel-Keletre, Egyiptomba és Palesztinába kellett mennem. Csodálkozva tapasztaltam, hogy az arab világ milyen kevésre becsüli a Brit Birodalmat. Éppen Kairóban voltam, amikor megérkezett a birodalom nagykövete, hogy a brit adósság csökkentésének lehetőségeiről egyeztessen, de még csak találkoznia sem sikerült a helyi hatóságok képviselőivel. Egyszerűen közölték vele, hogy Egyiptomnak nincs miről tárgyalnia.

A Közel-Keleten magasra csaptak a nacionalista érzelmek. Az európaiakat leváltották a felelősségteljes pozíciókból, azokat a cégeket, amelyeket európaiak tartottak fenn, tulajdonképpen bojkottálták, és az európai üzletemberek nem kaptak vízumot. A társadalom felső és alsó rétegeibe tartozó helyiek egyforma kárörömmel emlegették a Brit Birodalom végét. Függetlenül attól, hogy brit unokatestvéreink a nemzetközösségen belül tudják-e tartani Indiát vagy egy részét, a közel-keleti hatalmuknak

és tekintélyüknek leáldozott. És az sem segített volna, ha mindenáron ragaszkodnak Szudánhoz. Habár a súlyos közel-keleti ellentétek minden fehér embert érintenek, Amerikához és az amerikaiakhoz azért szívélyesen viszonyulnak az ottaniak.

Eredetileg Kairón keresztül, egy alkalomra szóló tranzitvízummal utaztam Rómából Palesztinába. Nem szereztem be a visszaútra szóló vízumot, és a kairói repülőtéren egy fiatal egyiptomi tiszt megkért, hogy várjam meg az irodájában, míg a többi utassal foglalkozik.

Két perccel azután, hogy leültem, egy beosztottja török kávét és cigarettát hozott. A tiszt tíz perccel később érkezett, és elnézést kért, amiért megvárakoztatott. Elmagyarázta, hogy sürgősségi vízumot ad – ha szükségem van rá, akár több hétre –, de ezzel egy időben köteles a felettesét is értesíteni. Még öt percre volt szükség, hogy a vízumot csatolják az útlevelemhez, pedig a tiszt nem is tudta, hogy hivatalos ügyben járok. Belepirultam, amikor elképzeltem, hogy ha mindez fordítva történik, miképpen bántak volna vele New Yorkban. A La Guardián biztosan senki sem kér elnézést tőle, és nem kínálja kávéval meg cigarettával, de még akkor is sokkal barátságtalanabbul bánnak vele, ha esetleg rendelkezik vízummal.

Nem tudom, meddig fogják az egyiptomiak ilyen udvariasan fogadni az amerikaiakat, mert a Transcontinental & Western Air alkalmazottai és utasai hamar ráuntak a várakozásra. Beszélgetésünk közben bejött az irodába egy TWA-egyenruhás férfi, és megbocsáthatatlan gorombasággal azt kérdezte tőlem: „mit

akarnak magától ezek a bohócok?", habár tudta, hogy az egyiptomi tiszt is ért angolul.

Őt fel is bosszantotta ez a stílus, és azt felelte, hogy a TWA-s nyugodtan indulhat a buszával, mert az én szállításomról majd külön gondoskodnak. Felajánlottam neki egy doboz Camelt, de csak akkor fogadta el, amikor cserében elvettem az ő Playersét, és néhány perccel később barátságban váltunk el. Limuzin vitt be Kairóba. Azt hiszem, ha Amerika meg szeretné őrizni a Közel-Keleten a tekintélyét és a népszerűségét, akkor új szókincsre van szükségünk, és jobban tesszük, ha a „bennszülött" szó használatáról is leszokunk.

A munkám nagyon érdekes volt, és sok örömet szerzett. Nagyszerű társaságban, kiváló barátokkal dolgoztam, nem is kívánhatnék náluk jobbat. A főnökömet, aki a barátom lett, bátran nevezhetem a tökéletes amerikainak, és ő olyan gondossággal válogatta a beosztottjait, hogy kiemelkedő csapatnak számítottunk az ausztriai amerikai megszállási övezetben. Tudtam, hogy ha egyszer búcsút veszek tőlük, soha többé nem fogok ennyi rokonszenves emberrel és sok jó baráttal találkozni.

De elegem lett Európából, és személyes okokból is ideje volt hazatérnem. Annak, aki nem szándékozott visszaélni a dollár feketepiaci értékével, aki nem akart mások szerencsétlenségén nyerészkedni, aki látott és hallott, és érzékelte a tömegek sanyarúságát, annak Európa igen lehangoló hely volt ezekben az években. Nemcsak azért, mert éhes, hiányosan öltözött, fagyoskodó emberek között kellett élnie, ami egyébként már önmagában

embert próbáló feladat, hanem mert Európa jövője is ijesztően sötétnek látszott.

A vasfüggöny mögötti országokat arra ítélték, hogy egy olyan rendszer kebelezze be őket, amelyet gyűlölnek. Képtelenek voltak ellenállni, de az ember szinte érezte a későbbi, véres felkelések előszelét.

A nyugat-európaiak, köztük az olaszok rémülten és kétségbeesve várakoztak – maguk sem tudták, mire. De sejtették: bármi jön is, szörnyű lesz. Az új hit kegyetlen támadásainak lehetséges céltáblájává váltak, így a legtöbben azt sem tudták eldönteni, hogy reménykedjenek-e egy új világháborúban, a Kelet és Nyugat közötti új összecsapásban, vagy rettegjenek tőle. A nyugat-európaiak úgy érezték, hogy sorsukra hagyva, a Kelet és Nyugat közötti végső leszámolás nélkül elkerülhetetlen a polgárháború, és kontinensük még egyszer a sötét kor szakadékába zuhanhat.

Akármerre jártam Európában, azt tapasztaltam, hogy a tömegek szörnyen elbizonytalanodtak, nem tudták, honnan várják és hogyan keressék a segítséget vagy a megváltást. Ösztönösen a nyugati civilizációt és életmódot találták vonzónak, de az úgynevezett „népi demokráciák" ígéretei és fenyegetései összezavarták őket. Vágyakozva néztek Amerikára, a távoli világítótoronyra, ahonnan jó szívvel küldik számukra a felmérhetetlen mennyiségű segítséget, de mindennap és minden órában gyűlölködő prédikációk bombázták őket, amelyek hihetetlen hazugságokkal és kegyetlen rágalmakkal sározták be az emberiség egyetlen reményét – Amerikát.

És Amerika hallgatott.

Bárhová mentem, mindenki információért és magyarázatért ostromolt. Egymillió kérdést kellett megválaszolnom Moszkva és bérencei kijelentéseivel kapcsolatban, és közben a Kongresszus még azt a nevetségesen kis összeget is csökkentette, amelyet a külügyminisztérium az Információs Szolgálat fenntartására kért.

Láttam, hogy az uralkodó osztály, Európa nemzeteinek elitje cinikusan belenyugodott a Nyugat és Kelet vagy a saját nemzetük érdekcsoportjai között elkerülhetetlen háborúba. Láttam, hogy az uralkodó osztályok a hedonizmust választják, és a lehető legtöbb örömet próbálják kipréselni a mindennapokból ahelyett, hogy munkához látnának, és a megoldás felé terelnék a népüket.

Végtelenül taszítónak találtam ezt a fajta erkölcsi süllyedést. Utolsó éveim nagy részét szerettem volna Amerika tiszta és friss levegőjén eltölteni. Nagyon szép fizetést kaptam, mégis keveset tudtam félretenni, mert Rockefeller vagyona sem lett volna elég, hogy mindegyik rászoruló szerencsétlennek adni tudjak belőle, akivel a munkám során kapcsolatba kerültem.

A saját kiszámíthatatlan, ingatag jövőm is arra sarkallt, hogy visszatérjek Amerikába. Jó néhány halasztást követően 1946 júniusában végre megkaptam az engedélyt, hogy elbúcsúzzam Európától és a szolgálattól. A hazatérésem nem volt olyan boldog, mint ahogy vártam, de ez majdnem mindig így van.

Tudtam, hogy ha Amerika nem nyújtja a tőle telhető legtöbb segítséget Európának, akkor a vén kontinens jövőjével kapcso-

latos félelmeim mind valóra válnak. Honfitársaimat kétségek között, politikusainkat pedig egy elnökválasztási kampány közepén találtam. Európa fölé egyre sötétülő árnyék borult, Amerika pedig nem tudta eldönteni, merre induljon, pedig ez másodszor is a „túl kevés, túl későn" tragédiájához vezethet. És az árnyékba borult világban újabb sötét korszak kezdődhet.

A saját kis közösségem tagjai, az amerikai magyarok sem voltak jobb helyzetben. A radikális csoportok egyre hangosabbá váltak, és Magyarország kommunista jövőjének nagyszerűségéről próbálták meggyőzni az ott született amerikaiakat, akik természetesen mindig érthető nosztalgiával és rokonszenvvel tekintettek a szülőföldjükre, és tömegesen álltak a vörösök közé. A másfajta radikálisok, az egykori nácik is kieresztették a hangjukat. Úgy érezték, hogy korábbi álláspontjuk végre igazolást nyert, hiszen Magyarországot a keleti óriás akarta bekebelezni, és mivel Amerika szembekerült Oroszországgal, a náci méreg is elfogadhatóbbá vált.[53]

Az amerikai magyarok kétségek között hányódtak. Új hazájuk hű polgárai voltak, Amerika igen sokat jelentett számukra, de a szülőhazájuk sorsa is aggasztotta őket. Nem volt kedvem sem újságokkal foglalkozni, sem visszatérni a magyar kolóniák közéletébe, és miután hazatértem, nem találtam rá semmi okot, hogy megváltoztassam a véleményemet.

Függelék

Más emberek, azonos gonoszság

The Washington Post
2003. december 16., kedd
Késő esti kiadás
Írta: Charles Fenyvesi
Rovat: Publicisztika, A37
Hossz: 733 szó

Szaddám Huszein elfogása felszabadít a titoktartási fogadalmam alól, amelyet az OSS, a CIA elődszerve egy nyugalmazott ezredesének tettem 1957-ben. Elsőéves egyetemista voltam, amikor családunk régi barátja azzal hívott fel, hogy látogatóba érkezett hozzá az ő egyik barátja, aki az én családommal is bizalmas viszonyt ápolt, és szeretne beszélni velem.

Hírből ismertem Martin Himlert, az Office of Strategic Services nyugalmazott tisztjét, lapkiadót, egy amerikai magyar újság főszerkesztőjét, aki a háború idején lépett be az OSS-be,

és a magyar részleg vezetője lett. Ő kapta azt a feladatot, hogy a megszállt Németországban megkeresse, letartóztassa, kihallgassa és végül visszajuttassa Magyarországra a háborús bűnök elkövetésével gyanúsított honfitársait.

1957-ben Himler a hatvanas évei végén járó, kis termetű, kopasz öregúr volt, de izmos és fürge. Fiatal korában a szüleim falujának a közeléből vándorolt ki az USA-ba. Zsidó volt, emlékszem, az ő nevét is azzal a számos férfival együtt emlegették, aki a végül Auschwitzban elpusztult Elza nénémet, a vörös hajú, halk szavú szépséget ostromolta a szerelmével.

Marci bácsinak szólítottam, az óhazában ezt várták el egy fiatalembertől. A családom tagjairól kérdezgetett. Tudta, hogy ki élte túl a II. világháborút, és ki nem, úgyhogy csak az élőket hozta szóba.

Megkérdezte, hallottam-e róla, hogy ő hallgatta ki Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt – a magyar náci párt – vezetőjét, aki az 1944. októberi náci puccs után öt hónapra megszerezte az államfői széket. Igennel válaszoltam, és hozzátettem, hogy tudok az amerikai kitüntetésről, amelyet az 1945 nyarán Ausztriában végzett munkájáért – hetvenegy magyar náci vezető vallatásának irányításáért – kapott.

Kiálltam a próbát. – El kell árulnom neked valamit – mondta, és olyan mélyet sóhajtott, mint aki egy súlyos titoktól készül éppen megszabadulni. – Ugye nem adod tovább? – Megígértem, hogy így lesz.

Himler elmesélte, hogy gondosan megtervezte a kihallgatás körülményeit. A rabokat egy amerikai katona kísérte az irodájába, tisztelgett, majd engedélyt kért, hogy távozhasson. Ő megadta az engedélyt, és azt az utasítást adta a katonának, hogy álljon az ajtó elé, és senkit se engedjen be.

Himler ezredes az íróasztala mögött ült, természetesen egyenruhában. A kihallgatás magyarul folyt. A fogoly állva maradt. Egymás után mindannyian kijelentették, hogy semmit sem hallgatnak el, és ártatlannak vallották magukat. A zsidók deportálásával, valamint a német szövetségesekkel fenntartott együttműködés más kérdéseivel kapcsolatban kizárólag Szálasi, a führer, a nemzetvezető hozott döntéseket.

Himler azt mesélte, hogy rideg és személytelen maradt, nem mutatott érzelmeket. Az volt a feladata, hogy információkat gyűjtsön és továbbítson az OSS-nek. Csak nagy ritkán nézett fel a vele szemben állókra. Vagy egy tucat kihallgatás után döntött úgy, hogy Szálasit is az irodájába hívatja.

Ezúttal is úgy tette fel az alapkérdéseket, hogy alig pillantott fel a papírjaiból: név, születési hely és idő. Szálasi megadta a kért információkat, majd kijelentette, hogy mint államfő egyetlen további kérdésre sem köteles felelni.

Himler tudomást sem vett a válaszról, és folytatta az adatfelvételt: – Foglalkozása?

Szálasi válasza: – Nemzetvezető.

– Egyszer csak elveszítettem az önuralmamat – mesélte Himler. – Felugrottam a székről, odamentem a mereven álló Szálasi-

hoz, és akkora pofont kevertem le neki, hogy megtántorodott, majdnem el is esett. A helyemre mentem és leültem. Amikor Szálasi visszanyerte az egyensúlyát, azt mondta, hogy kész válaszolni az összes kérdésemre.

Himler rám nézett, és így folytatta: – Máig szégyellem, amit tettem. Amerikai katonatiszt voltam, nem lett volna szabad erőszakot alkalmaznom egy hadifogollyal szemben. – A szőnyeg mintáit vizsgálta maga előtt. – Ne áruld ezt el senkinek. De a családod barátja vagyok, be akartam vallani neked a titkom.

A *Magyar Bányászlap* vezércikkének részlete az 1958. január 2-i számból. A szerkesztői megjegyzés szerint a cikk a *The Washington Post* 1958. január 15-i számában is megjelent

– Marci bácsi! – kiáltottam fel. – Az én családomért is járt az a pofon, azokért, akik elpusztultak, mint Elza néném, és azokért, akik életben maradtak. Nem tettél semmi olyat, ami miatt szégyenkezned kellene!

Felállt, és két oldalról megcsókolt. – Köszönöm – mondta.

Himler jó pár évvel ezelőtt meghalt. Az emlékirataiban egy szót sem ír erről a pofonról. A gyönyörű nagynénémet sem említi.

Szálasit Budapesten akasztották fel. Majd fél évszázaddal azután, hogy Himler elmesélte nekem ezt a történetet, arról nézek éppen videófelvételeket, ahogy amerikai katonák ellenőrzik, tetves-e Szaddám Huszein, és nyálmintát vesznek tőle a DNS-vizsgálathoz. Egy demokratikus ország katonái elfogtak egy zsarnok

tömeggyilkost, és olyan humánusan bánnak vele, ahogy ő és a pribékjei biztosan nem bántak volna az ellenségeikkel. Másféle elveket vallanak, másféle emberséget gyakorolnak. De nem kritizálni akarom Himlert, amiért elveszítette az önuralmát, és egy pillanatra megfeledkezett a helyes viselkedés szabályairól. Azt hiszem, nem volt miért szégyenkeznie, és azt hiszem, 46 évvel később nyugodtan leleplezhetjük a titkát. Minden tiszteletem a civilizált magatartásé, de az áldozatok vagy mindazok, akiket felháborítanak a szörnyű atrocitások, néha nem tudják visszafogni magukat.

Szaddám Huszeint nézem a tévében, de a lelki szemeim előtt Szálasit, Hitlert és Sztálint látom.

Hungarian Miners' Journal

If I Were the President...

BY MARTIN HIMLER

Himler cikkének részlete a *Magyar Bányászlap* 1958. január 2-i számából

Tárgy- és névmutató

A *dőlt* betűvel szedett számok illusztrációra utalnak.

1848-as forradalom
A víg özvegy
Abbázia
Accra, Afrika
Ajax, Nyugat-Virginia
Ajaxi bánya
Almássy gróf (magyar földbirtokos)
Amen, Harlan John ezredes
American Miner
Amerikai követség
Amerikai Magyarok Szövetsége
Antal István
Az Ujság

Bakó Jancsi
Bakron Jenő
Baldwin-Felts Agency

Bárdossy László
Bari, Olaszország
Battery Place
Beauty, Kentucky
Berchtesgaden
Bluefield, Nyugat-Virginia
Borah, William
Brenner-hágó
Buck-patak
Budafok
Budai hegység
Budapest
  Himler Budapesten
  Himler Budapestről

Jegyzetek
  Budapesti királyi palota
  Budapesti zsidó iskola

Calumet, Michigan
Cári Oroszország
Caserta, Olaszország
Chicago Daily News
Chicago, Milwaukee, St. Paul & Pacific Railway
Cincinnati, Ohio
Cleveland Weekly

Cleveland, Ohio
Himler Clevelandben
Himler Clevelandről
Coeburn, Virginia
Creel, George
Crotty, dr. (a columbusi rákspecialista)

Dachau
Debrecen
Demjén Ferenc
Detroit, Michigan
Donovan, J. William tábornok
Drozdy Győző

Eckhardt Tibor
Ellis Island
Ezüstingesek

Fáy Fisher Andor
Fehérterror
Fekete János
Fekete Légió
Fiume
Fülöp Károly (Ilona öccse)
Fülöp Ilona

Gary, Nyugat-Virginia
Gleason, Nyugat-Virginia
Guffey-törvény

Hajnal Lajos
Harkel József
Himler Coal Company
Himler Coal Company igazgatótanácsa
Himler Géza
Himler Jakab
Himler Márton Hetilapja
Himler State Bank
Himler, Nyugat-Virginia
Himlerville, Kentucky
Hock János plébános
Hock, Squire
Hocking szénmező, Ohio
Holden ezredes (a hobók vezére)
Holden, Nyugat-Virginia
Horthy Miklós
Hotel de Gink
Huntington Herald-Dispatch
Huntington Nemzeti Bank
Huntington, F. R

Ica (Himler nagy szerelme)

Imrédy Béla
Iselin, Pennsylvania
Isztanbul

Jackson, Robert bíró
Jiddis
Joint (zsidó segélyszervezet)

Kairó
Kállay Miklós
Károlyi Mihály gróf
Kentuckyi Derbi
Kentuckyi Oktatási Hatóság
Kermit, Nyugat-Virginia
Kermit-Warfield Bridge Company
Kisgazdapárt
Kocsel János
Kossuth Hall
Kossuth Lajos
Kovach (a New York-i magyar katolikus pap)
Kovach, George ezredes
Körmendi János
Ku Klux Klan
Kun Béla

Lajtos (Himler iselini bányásztársa)

Láng Jenő
Langley, Katherine
Langley, W. John kongresszusi képviselő
László Endre
Légi Szállítási Parancsnokság (Air Transport Command)
Lewis, Catherine
Lewis, John L.
Losonc
Lusitania

Magyar Bányászlap
Holden, Nyugat-Virginia,
New York
Himlerville, Kentucky
Columbus, Ohio
Cleveland, Ohio
Detroit, Michigan
Los Angeles, Kalifornia
Magyar Kereskedelmi Kamara
Magyarok Világszövetsége
Mákos pite
Marosi Dezső
Martin County Advertiser
Mátraverebély
Himler Mátraverebélyen
Himler Mátraverebélyről mint a *Magyar Bányászlap* kereskedőcége

May, A. J. kongresszusi képviselő
Mayo Klinika
McAdoo alagút
Mihailović, Draža
Miklós Andor
Miklós Béla
Milánó
Miners' Home (Magyar Bányászotthon)
Molotov, Vjacseszlav
Mr. Morgan acélipari üzeme
My Old Kentucky Home

Nádassy Miklós
Nation
New American
New Boston, Ohio
New Camp, Kentucky
New Deal
New Republic
Norddeutscher Lloyd
Norfolk & Western Railway
Norris, George
Norton, Virginia
Nürnberg

Ortodox zsidó

OSS
Himler az OSS-ről
kiképzés az OSS-ben
szolgálat az OSS-ben
jegyzetek

Párizsi békekonferencia
Pásztó
Petres (háziúr)
Pinson, Ben
Pinson, John
Pittsburgh, Pennsylvania
Pocahontas-szénmező
Portsmouth, Ohio
Pretoria

Rákóczi Hall
Red Jacket, Michigan
Reményi-Schneller Lajos
Réthy Laura
Roebling, New Jersey
Roosevelt, Franklin D.
Rudnyánszky Gyula
Ryndam

Sabath, J. Adolph kongresszusi képviselő

Savannah, Georgia
Smith, Gerald L. K.
SS Carpathia
SS Rotterdam
Staats-Zeitung
Sunday, Billy
Survey Graphic
Sutton, F. G.
Szabadság
Szabó Jenő
Szabolcsi (amerikai magyar kereskedő)
Szálasi Ferenc
Szalay János
Szlovákia
Szombathely
Sztójay, Döme

Tavaszi zápor
Teleki Pál gróf
Thacker Mines, Nyugat-Virginia
Thacker, Nyugat-Virginia
Tompkins Cove, New York
Transatlantic Trust Company
Turócszentmárton

Ulmerék (Himler pásztói ismerősei Amerikában)

Vanda, Charles ezredes
Verhovay Segélyegylet

Wallace, Henry
Warfield, Kentucky
Warner, W. H.
Weiss Géza
Welch, Nyugat-Virginia
Wels, Ausztria

Jegyzetek

Előszó

1 A más országokból származó bevándorlók Nyugat-Virginiába, az Appalache-hegységbe érkezéséről, az etnikai közösségek kialakulásáról és a bevándorlóknak köszönhető, Nyugat-Virginiában, majd ennek folyományaként az egész Appalache-vidéken zajló gazdasági változásokról Ken Fones-Wolfe és Ronald L. Lewis ír a *Transnational West Virginia: Ethnic Communities and Economic Change, 1840–1940.* Morgantown, 2002, Nyugat-Virginia UP, című szakmunkájában. Az Appalache-hegység vidékének történetével kapcsolatban további információért lásd Richard B. Drake: *A History of Appalachia.* Lexington, 2001, UP of Kentucky, amely a hegység déli részének általános történetével foglalkozik. Az Appalache-hegységben zajló történelmi folyamatokkal és a kelet-kentuckyi szegénység gyökereivel kapcsolatban alapvető szakmunka még David Whisnant: *All That is Native and Fine: The Politics of Culture in an American Region.* Chapell Hill, 1983, U of North Carolina P; Alan Batteau (szerk.): *Appalachia and America: Autonomy and Regional Dependence.* Lexington, 1983, UP of Kentucky; John Gaventa: *Power and Powerlessness: Quiescence and Rebellion in an Apallachian Valley.* Urbana, 1980, U of Illionis P; John R. Burch Jr.: *Owsley County, Kentucky, and the Perpetuation of Poverty.* London, 2008, McFarland & Company. Néhány cikk kifejezetten az Appalache-hegység déli részének pontosan körülírt vidékeire irányuló migrációra koncentrál. Lásd például Doug Cantrell: Immigants and Community in Harlan County, 1910–1930. *Register of the Kentucky Historical Society,* 88/2. 119–141. o.; Doug Cantrell: Himlerville: Hungarian Cooperative Mining in Centucky. *The Filson Club History Quarterly,* Vol. 66. No. 4. 513–542. o.; Margaret Ripley Wolfe: Aliens in Southern Appalachia, 1900–1920: The Italian Experience in Wise

Country, Virginia. *Virginia Magazine of History and Biography,* Vol. 87. 455–472. o.; Margaret Ripley Wolfe: Aliens in Appalachia: The Construction of the Clinchfield Railroad and the Italian Experience. In Emmett M. Essin III (szerk.): *Appalachia: Family Traditions in Transition.* Johnson City, 1975. East Tennessee State UP; Margaret Ripley Wolfe: Aliens in Southern Appalachia: Catholics in Coal Camps. *Appalachian Heritage,* Vol. 6. 1978, 45–56. o.; Margaret Ripley Wolfe: Putting Them in Their Places: Industrial Housing in Southern Appalachia, 1900–1930. *Applachian Heritage,* Vol. 7. 1979, 27–36. o.

2 Az Appalache szénbányászattal foglalkozó vidékeinek bevándorlókból álló populációjával kapcsolatos számadatok találhatók a következő kötetekben: *Eleventh Census of the United States, Report on Population of the United States, 1890.* Washington, 1895, Govt. Printing Office; *Twelfth Census of the United States, Population, 1900.* Washington, 1901, Govt. Printing Office; *Thirteenth Census of the United States, Population, 1910.* Washington, 1911, Govt. Printing Office; *Fourteenth Census of the United States, Population 1920.* Washington, 1922, Govt. Printing Office; *Fifteenth Census of the United States, 1930.* Washington, 1932, Govt. Printing Office; *U. S. Senate, Reports of the Immigration Commission, Immigrants in Industry, The Bituminous Coal Industry.* Washington, 1911, Govt. Printing Office.

3 Számos szakkönyv bőséges terjedelemben foglalkozik azzal a felvetéssel, amely szerint az Appalache-hegység déli területei földrajzilag és kulturálisan is elszigetelődtek Amerika többi részétől. Henry David Shapiro az *Appalachia on Our Mind: The Southern Mountains and Mountaineers in the American Consciousness, 1870–1920.* Chapel Hill, 1978, U of North Carolina P című könyvében vizsgálja a folyamatot, amelynek során a helyi jellegzetességeket felhasználó írók, tudósok, iparvállalkozók felfedezik az Appalache vidékét, és kimutatja, milyen jelentős befolyással voltak arra, ahogy az amerikaiak a hegységre és az itt élőkre tekintenek. Egy másik kiváló forrásmunka, amely az amerikaiaknak a hegységben lakókról kialakított véleményét vizsgálja, Allen W. Batteau: *The Invention of Appalachia.* Tucson, 1990, U of Arizona P című kötete. Richard A. Straw és H. Tyler Blethen: *High Mountain Rising: Appalachia in Time and Place.* Urbana, 2004, U of Illinois P című munkája különböző időszakaszokban vizsgálja az itt élőket. Az Appalache-vidékkel foglalkozó korai források többek között: Cratis Dearl Williams: *The Southern Mountaineer in Fact and Fiction.* Ph.D. Dissz. New York, 1961, New York Univ; Henry David Shapiro: *A Strange Land and Peculiar People: The Discovery of Appalachia, 1870–1920.* Ph.D. dissz. New Brunswick, 1966, Rutgers Univ.; William Goddell Frost: Our Contemporary Ancestors in the Southern Mountains. *Atlantic Monthly* No. 83, 1899. március; John C. Campbell: *The Southern Highlander and His Homeland.* Lexington, 1969, U of Kentucky P; Jack E. Weller: *Yesterday's People: Life in Contemporary Appalachia.* Lexington, 1965, U of Kentucky P; Horace Kephart: *Our Southern Highlanders: A Narrative of Adventure in the Southern Appalachians and a Study of Life Among the Mountaineers.* New York,1913, Macmillan; újranyomva: Knoxville, 1976 és 1984, U of Tennessee P; Bruce és Nancy Roberts: *Where Time Stood Still: A Portrait of Appalachia.* New York, 1970, Macmillan; Arnold Toynbee: *A Study of History.* New York, 1947, Oxford UP.

4 Az Appalache ásványi kincseinek tulajdonjoga és a cégek uralta városokban zajló élet számos forrásban alaposan feldolgozott téma. Többek között ezek a kötetek is a történelmi tapasztalatokhoz kötik az Appalache népével kapcsolatos negatív előítéleteket: Harry M. Caudill: *Night Comes to the Cumberlands: A Biography of a Depressed Area.* Boston, 1962, Little, Brown, and Company; Ronald D. Eller: *Miners, Millhands, and Mountaineers: Industrialization of the Appalachian South, 1880–1930.* Knoxville, 1982, U of Tennessee P; Charles C. Geisler (szerk.): *The Appalachian Land Ownership Task Force: Who Owns Appalachia? Landownership and Its Impact.* Lexington, 1983, UP of Kentucky; Harry M. Caudill: *Theirs be the Power: The Moguls of Eastern Kentucky.* Urbana, 1983, U of Illinois P; Crandall A. Shifflett: *Coal Towns: Life, Work, and Culture in Company Towns of Southern Appalachia, 1880–1960.* Knoxville, 1991, U of Tennessee P; David Alan Corbin: *Life, Work, and Rebellion in the Coal Fields: The Southern West Virginia Miners, 1880–1922.* Urbana, 1991, U of Illinois P; Rodger Cunningham: *Apples on the Flood: The Southern Mountain Experience.* Knoxville, 1987, U of Tennessee P.

5 Az amerikai bevándorlás is igen alaposan feldolgozott témakör. A bevándorlás általános történetéhez jó bevezető Maldwyn Allen Jones: *American Immigration.* Chicago, 1960, The Univ. of Chicago Press. Ugyanerre a célra szintén hasznos Oscar Handlin: *Boston's Immigrants, 1790–1880.* Camb-

ridge, 1991, Harvard UP. Külön foglalkozik az „új bevándorlással" Alan M. Kraut: *The Huddled Masses: The Immigrant in American Society, 1880–1921.* Arlington Heights, IL, 1982, Harlan Davidson; Humbert Nelli: *The Italians in Chicago, 1880–1930.* New York, 1970, Oxford UP; Thomas Kessner: *The Golden Door: Italian and Jewish Immigrant Mobility in New York City, 1880–1915.* New York, 1977, Oxford UP; Glen C. Altschler: *Race, Ethnicity, and Class in American Social Thought, 1865–1919.* Arlington Heights, IL, 1982, Harlan Davidson; Hunbert Nelli: *From Immigrants to Ethnics: The Italian Americans.* New York, 1983, Oxford UP; Jacob Riis: *How the Other Half Lives.* Boston, 1996, Bedford/St. Martin's (kiváló képi/szöveges betekintést enged a bevándorlók nagyvárosi életébe); J. Campbell Bruce: *The Golden Door: The Irony of Our Immigration Policy.* New York, 1954, Random House (a kommunizmus kiváltotta második nagy pánik szemszögéből vizsgálja a bevándorlókkal kapcsolatos eljárásokat).

6 Az Egyesült Államokba irányuló migrációnak egy régebbi elemzése található Eleanor B. Tripp könyvében: *To America: The Story of Why People Left their Homes for the New Land.* New York, 1969, Harcourt, Brace, and World; az Amerikába érkezők közötti katolikusokkal foglalkozó rész található James T. Fisher munkájában: *Communion of Immigrants: A History of Catholics in America.* New York, 2002, Oxford UP; az Újvilágba irányuló zsidó kivándorlással foglalkozik Ruth Gay: *Unfinished People: Eastern European Jews.* New York, 1996, W. W. Norton & Company; Deborah R. Weiner: *Coalfield Jews: An Appalachian History.* Urbana, 2006, U of Illinois P az Appalache szénbányáiban munkára találó zsidók életét dolgozza fel; Deno Trakas: *Because Memory Isn't Eternal: The Story of Greeks in Upstate South Carolina* Spartanburg, 2010, Hub City Press című munkája a szerző görög családjának az USA déli részére vezető bevándorlását beszéli el.

7 A nativista mozgalomról és a bevándorlókkal kapcsolatos előítéletekről ír többek között Reed Ueda: *Post War Immigrant America: A Social History.* Boston, 1994, Bedford/St. Martins; Leonard Dinnerstein, Roger Nichols és David Reimers: *Natives and Strangers: Ethnic Groups and the Building of America.* New York, 1979, Oxford UP.

8 John Bodnar: *Workers' World: Kinship, Community, and Protest in an Industrial Society, 1900–1940.* Baltimore, 1982, Johns Hopkins UP című tanulmánykötete vizsgálja az Egyesült Államokba érkező bevándorló

munkaélményeit; Arthur C. Prichard: *Two Hundred Pounds or More: The Lebanese Community in Mannington. Goldenseal,* Vol. 4. 2–3, 1978. szeptember, 18–24. o. című cikke az Appalache-hegység bányászai között dolgozó utazó kereskedők tapasztalatairól számol be.

9 A klasszikus interpretációért lásd: Oscar Handlin: *The Uprooted.* Boston, 1951, Little, Brown & Company. Eszerint az emigránsok azután indultak Amerikába, hogy a szülőföldjükön megfosztották őket a gyökereiktől. Nelli: *From Immigrant to Ethnic.* Oxford, 1983, Oxford University Press című munkája alaposan körüljárja az ipari élethez alkalmazkodni igyekvő, nemzeti intézményeit létrehozó és használó bevándorlók témáját. Herbert Gutman: *Work Culture and Society in Industrializing America.* New York, 1976, Vintage Books című kötetének első fejezete a mezőgazdasági társadalomból való kilépést és az ipari társadalomba való beilleszkedést megkönnyítő bevándorlói intézmények kialakulásáról ír.

10 Victor R. Greene: *American Immigrant Leaders: Marginality and Identity, 1800–1910.* Baltimore, 1987, Johns Hopkins UP című munkájában kritizálja az olvasztótégely-elméletet, valamint a bevándorló csoportok legalsó osztályok felől induló vizsgálatát, és azt állítja, hogy az emigráns vezetők saját etnikai csoportjukon belül zajló, az amerikai élet alapeszméit terjesztő munkája sokat segített az alsóbb osztályok asszimilációja során. John Higham (szerk.): *Ethnic Leadership in America.* Baltimore, 1978, Johns Hopkins UP az Egyesült Államok különféle etnikai csoportjai vezetőinek egymástól különböző stílusát és megközelítéseit vizsgálja.

11 Ellen Schrecker: *The Age of McCarthyism: A Brief History with Documents.* Boston, 1994, Bedford/St. Martins című munkája alaposan megvizsgálja a kommunizmustól való félelem II. világháború utáni új szakaszát.

12 E harcait Himler a *Magyar Bányászlap* különböző számaiban részletezi, abban a magyar nyelvű újságban, amelyet 1910-től az '50-es évekig adott ki. Az önéletrajzában is említi ezeket az eseteket.

13 A progresszív korral és a New Deallel számos szakkönyv foglalkozik. A tárgyban többek között e művek váltak alapvetővé: Eric Goldman: *Rendezvous with Destiny.* New York, 1953, Knopf; Richard Hofstadter: *The Age of Reform.* New York, 1955, Vintage Books; Arthur Link: *Woodrow Wilson and the Progressive Era, 1910–1917.* New York, 1954, Harper & Row; George Mowry: *The Era of Theodore Roosevelt and the Birth of Modern America,*

1900–1912. New York, 1958, Harper & Row; William Leuchtenberg: *The Perils of Prosperity, 1914–1932.* Chicago, 1958, U of Chicago P.

2. Amerika felé

14 Mennyi pénzed van?

3. Szárnypróbálgatás Amerikában

15 A nyugat-virginiai Mingo megyében, Thackertől kb. 5 kilométerre fekvő Thacker Mines saját helyi városvezetés nélküli közösség. A megyéből Kentuckyba tartó Big Sandy River mellékfolyója, a Tug Fork egy leágazása, a Thacker Creek partján épült.

4. Így lettem amerikai

16 Az Ezüstingesek a hírhedt amerikai fasiszta, William Dudley Pelley vezetésével alakult náci csoport. A szövetség vezetőjeként Pelley antiszemitizmust, nacionalizmust és miszticizmust kevert mérgező eleggyé. www.encyclopediaofarkansas.com és William Dudley Pelley életrajza az imdb.com-on.

17 A Fekete Légiót az 1920-as évek közepén még Fekete Gárda néven az ohiói Ku-Klux-Klan vezetőinek védelmére alapították. A légió politikai céljai széttartóak, ugyanakkor szűklátókörűen konkrétak voltak. Az egyik reklámanyaguk szerint: „Küzdeni fogunk a politikai katolicizmus, a judaizmus, a kommunizmus és minden olyan izmus ellen, ami elől őseink új hazájukba jöttek." G. M.: History: The Black Legion, Where Vets and The Klan Met. *Veterans Today,* 2012. november 28. www. veteranstoday.com

5. Cleveland

18 A Park and Tilford élelmiszerüzleteket Joseph Park (1823–1903) és John Mason Tilford (1815–1891) alapította. Az első Park and Tilford Manhattanben, a Carmine Street 25. alatt nyílt meg, 1909-re a New York-i telefonkönyvben már nyolc üzlet szerepelt. waltergrutchfield.net, focus.nps.gov.

19 A Daughters for the American Revolution (DAR) nevű szervezetet 1890-ben azért alapították, hogy a történelmi emlékezet fenntartása, a nevelés és a hazafias érzések őrzése érdekében tevékenykedjen. A DAR nonprofit, politikamentes, önkéntesekből álló szervezet, amelynek világszerte háromezer csoportja és több mint 180 ezer tagja van. www.dar.org

6. Újra a bányában

20 A pennsylvaniai Carnegie's Steel Co.-ban 1892-ben szervezett sztrájk idején a szakszervezet az ellen tiltakozott, hogy a cég szerette volna csökkenteni a költségeit, és ennek érdekében kisebb fizetésekről és új munkaügyi szabályokról döntött. A Carnegie Steel a Pinkerton detektívügynökséggel akarta megtörni a szakszervezet ellenállását, egy összecsapásuk eredményeképpen hét munkás és három detektív halt meg. Négy nappal később a Nemzeti Gárda 8500 tagját vezényelték a városba. 1892 Homestead Strike, *AFL-CIO, America's Unions,* www.aflcio.org

21 A CIA elődjeként működő Office of Strategic Servicest 1942 júniusában Franklin D. Roosevelt elnöki utasítása alapján hozták létre. Az intézmény a korábbi, hatástalannak tartott Office of the Coordination of Information váltotta fel. Az elnök William Donovan ezredest nevezte ki az OSS első parancsnokának, és egyúttal vezérőrnaggyá léptette elő. A II. világháború idején az új parancsnok tizenhatezer, az ellenséges vonalak mögött dolgozó ügynökből álló szervezetet épített ki. Az OSS-t 1945 októberében szüntették meg, nem sokkal később a CIA lépett a helyére. Office of Strategic Services, Spartacus Educational, sparatacus-educaitonal.com, Bruce L. Brager: The Office of Strategic Services. On a March Through the Past, *Military History Online,* www.militaryhistoryonline.com és Duncan Bare: *Hungarian Affairs of the US-Office of Strategic Services in the Mediterranean Theatre of Operations from June 1944 until September 1945,* Section 3.1, 33, MA disszertáció, Universität Graz. Kéziratban.

22 A Civil Works Administrationt 1933-ban Franklin D. Roosevelt New Dealjének részeként alapították. A jóléti intézmény képzéseket szervezett a munkanélkülieknek, egy hónap alatt 2,5 millió új állást közvetített ki, és összesen több mint négymillió embert segített munkához. Putting People Back to Work, *U.S. History,* www.ushistory.org.

7. A hobók útja

23 Sir William Blackstone (1723–1780) jelentős angol jogfilozófus, aki elveit a kereszténységre és a tízparancsolatra alapozta, azt tanította, hogy az isten által teremtett ember alapvető jogokat is kapott, és az emberi törvényeknek az isteni törvényeken kell alapulniuk. *Commentaries on the Laws of England* című műve komoly befolyást gyakorolt az amerikai alkotmányra, és a korai amerikai jogászok elsőszámú tankönyvévé vált. Az USA Legfelsőbb bírósága csupán a huszadik század közepén fordult szembe az elveivel. A Blackstone Intézet fő célja máig az Alkotmány visszavezetése a blackstone-i alapokhoz. *Sir William Blackstone,* www. blackstoneinstitute.org

8. Házasság?

24 A Michigan állambeli Calumet a Felső-félszigeten (Upper Peninsula) található. 1890-ben ez volt a Copper Country, a „rézvidék" központja, ahol kb. hatvanezer munkás élt. Ma innen irányítják a Keweenaw Historical Parkot, amelynek nemcsak a város gazdag történelmi múltjának és épületeinek a megőrzése a feladata, de főutca-projektje segítségével az egykori város életteli hétköznapjait is szeretné újjávarázsolni. Pure Michigan, www.michigan.org

25 A Hudson folyó alatti McAdoo-csatorna New Jersey-t köti össze New Yorkkal. A Hudson Companies 1902-ben kezdte az építkezést, amelynek során egy fúrópajzsot vezettek keresztül a folyamágy alatt, és a kitermelt iszapot csillékben juttatták a felszínre. A munka végig 2,6 baros légnyomáson folyt. 1908 első két hónapja során az építőcégek már metrószerelvényeket járattak próbaképpen az alagútban: annyi homokzsákkal pakolták meg őket, hogy az utasokkal zsúfolt kocsik súlyát képviseljék. Anthony Fitzherbert: The Public Be Pleased: William Gibbs McAdoo and the Hudson Tubes. *A Headlights Supplement,* 1964. június, 8. o.

9. Kezdődik az előadás!

26 A Baldwin-Felts Agencyt 1900-ban alapították a Norfolk and Western és más délnyugat-virginiai, kelet-kentuckyi és nyugat-virginiai vasútvonalak

védelmére. A cég később szerepet vállalt a szénbányák szakszervezeti mozgalmainak letörésében; a bányák tulajdonosainak megbízásából azokon a vidékeken is fenntartották a rendet, ahol az állam rendőrsége és a helyi seriff már nem tudta ellenőrizni a sok bányásztelepet. A Baldwin-Felts 1930-ban szűnt meg. Brenda McDaniel: Guns, Thugs and Heroes. *The Roanoker,* 1979. július-augusztus.

11. Újra úton

27 A *Worthwile* című vers Ella Wheeler Wilcox *Poems of Sentiment* című kötetéből származik, a jogtulajdonos a W. B. Conkey Company, Chicago, IL, 1906. Wilcox (1850. november 5. – 1919. október 30.) sokoldalú amerikai költő, újságíró és szabadgondolkodó volt. www.ellawheeler.org

12. Anyámnál

28 Fülöp Károly (1893–1963) az egyik legismertebb amerikai festő, akvarellista, keramikus és szobrász. Művészeti iskoláit Budapesten, Münchenben és Párizsban végezte. Katolikus családja szentképeitől az avantgárd szimbólumokig különleges és különös hatások alakították a művészetét. 1920-ban költözött New Yorkba, majd onnan az 1930-as években Los Angelesbe. Itteni stúdiójában képzőművészeti iskolát vezetett, és Párizsban is fenntartott egy műtermet. Amerikában a Philadelphiai Public Library, a városi közkönyvtár freskóinak elkészítése után vált igazán ismertté.

29 Fülöp Ilona a kor egyik legismertebb újságírónője volt, aki filmforgatókönyveket is írt. Magát radikális szocialistaként, a forradalom és a bolsevikok ellenfeleként jellemezte. A nők jogaival kapcsolatos véleménye a modern feministák előfutárává teszi. Royal Books, www.royalbooks.com

30 A *Tavaszi zápor* című filmet Magyarországon 1932-ben, Franciaországban (*Marie, Legende Hongroise* címen) 1933-ban, az Egyesült Államokban (*Spring Shower* címen) 1935-ben mutatták be. A forgatókönyvet Fülöp Ilona írta, és a filmet – amelyet Fejős Pál rendezett – sokáig az egyik legjobb magyar filmnek tartották, mely hűen tükrözi írójának feminista gondolatait, a nők és a nehéz sorsú emberek iránti rokonszenvét. A tör-

ténet egy szegény falusi lányról szól, akit elkergetnek otthonról, amikor a gazda jómódú fia teherbe ejti. Royal Books, www.royalbooks.com.

31 William Ashley „Billy" Sunday (1862. november 19. – 1935. november 6.), amerikai prédikátor, akit magával ragadó, „heves és kénköves" prédikációi tettek ismertté.

14. Szénbányát nyitok

32 Egy cikk, amely megerősíti a Himler Coal Companyvel kapcsolatban e kötet 14. fejezetében megjelenő információkat: Doug Cantrell: Himlerville: Hungarian Cooperative Mining in Kentucky. *The Filson Club History Quarterly,* 4. 1920. október, 5. 13–542. o.

15. Himlerville

33 Az e fejezetben leírtakat a következő cikk is alátámasztja: *Frederick William Saward*: Cooperative Mining Enterprise a Success. *Saward's Journal,* 1921. augusztus 27. 359. o.

16. Élet Himlerville-ben

34 Domoszlay Koblass Mária és a családja 1910-ben utazott Magyarországról Amerikába, és 1919-ben költözött a himlerville-i ígéret földjére. Mária a telepen nőtt fel, 1928-ban a matewani Magnolia Gimnáziumban szerzett érettségit, majd 1929-ben feleségül ment a lengyel származású Karol Koblasshoz, aki szállodai szakácsként dolgozott. Mária 1959-ben a Pikeville College-ben természettudományi diplomát szerzett, és Martin megyében, valamint a nyugat-virginiai Mingo és Wayne megyében tanított. Az államalapítás kétszáz éves évfordulójának tiszteletére írta meg *Visszatérés Himlerville-be* című cikksorozatát, amely 1975. december 3. és 1976. július 28. között jelent meg a *The Martin Countian*-ben, a megye akkori saját lapjában. A cikkek részletekben gazdagon és érdekfeszítően írják le a himlerville-i hétköznapokat, ráadásul számos illusztráció kíséri őket: fényképek, menükártyák a Himler Márton házában szervezett vacsorákról és a szerző saját verse. Mary Domoslay Koblass: Himlerville, Revisited. *The Martin Countian,* 1975. december 3. – 1976. július 28.

17. Egy álom véget ér

35 William Edgar Borah, harcos republikánus ügyvéd, a haladás védelmezője, 1907 és 1940 között idahói szenátor, akit békeszeretete és kiváló szónoki képességei tettek közismertté. Ő járt el ügyészként abban az országszerte híressé vált perben, amelyben három szakszervezeti tisztségviselőt vádoltak a korábbi idahói kormányzó, Frank Steunenberg meggyilkolásával. Marian C. McKenna: *Borah.* Ann Arbor, 1961, Univ. of Michigan Press.

36 George William Norris liberális, progresszív republikánusként tíz éven át Nebraska kongresszusi képviselője volt, e pozícióban sokak szerint mindenkit túlszárnyalt. Norris 1913 és 1943 között szenátorként folytatta politikusi pályáját, a törvénykezésben leginkább a Tennessee Valley Authority (a nagy gazdasági válság után rendkívül elszegényedett régióról gondoskodó intézmény) megalapítása miatt emlékeznek rá. Robert Muccigrosso, Suzanne Niemeyer (szerk.): *Research Guide to American Historical Biography.* Washington, 1988, Beecham Pub.

37 Henry Agard Wallace az Egyesült Államok 33. alelnöke (1941–1945), aki 1933–1946 között mezőgazdasági miniszter, 1945–1946 között pedig kereskedelmi miniszter volt, és legfőbb ambíciójának azt tekintette, hogy „a gabonatermelők mindig biztonságban érezhessék magukat". Kereskedelmi miniszterként súlyos vitába bonyolódott Harry S. Truman elnökkel, mert ellenezte Amerika konfrontatív szovjetellenes politikáját. Rosszindulatú kritikusai e viták miatt nevezték „a sztálinisták beépített emberének". Wallace 1948-ban a Progresszív Párt színeiben indult az elnökválasztáson. Mivel a Szovjetunióval való együttműködés híve volt, ekkoriban azt mondogatták, hogy „a Szovjetunió még soha nem állt ilyen közel hozzá, hogy kijelölhesse az Egyesült Államok elnökét". Alex Altman: America's Worst Vice Presidents. *Time Online,* 2008. augusztus 21.

38 A *Nation*-t a halálbüntetés ellen küzdők alapították 1865-ben. Amerika legrégebbi hetilapja politikai és kulturális témákkal foglalkozik, és máig a politikai baloldal legfontosabb kiadványának tekintik. Az újság központja New Yorkban, az Irving Place 33. alatt található. www.thenation.com.

39 A *New Republic* 1914-ben jelent meg először, célja a haladó gondolatok és nézetek terjesztése. Chris Hughes, a Facebook egyik alapítója, a *New Republic* tulajdonosa 2016 februárjában Win McCormacknek adta el a lapot. McCormack New Yorkban és a portlandi Oregonban dolgozó kiadó és szerkesztő, ő alapította a negyedévenként megjelenő irodalmi magazint, a *Tin House*-t is. A tulajdonos Hamilton Fisht, a Washington Spectator kiadóját, a *Nation* egykori kiadóját nevezte ki a *New Republic* élére. newrepublic.com és Ravi Somaiya: A Buyer Is Found for the New Republic. *New York Times,* 2016. február 27. B3, New York-i kiadás.

40 Gerard Lyman Kenneth Smith a Krisztus tanítványai nevű református felekezet lelkipásztora, aki az arkansasi Eureka Springsben több vallásos témájú turistalátványosságot épített. Szélsőjobboldali, elsősorban antiszemita és fasiszta ügyeket támogatott, kis híján az Ezüstingesek – a William Dudley Pelley vezetésével működő náci csoport – tagja lett. Többször is indult a szenátusi és az elnökválasztáson, de egyszer sem ért el sikert. Legutoljára a Kereszténynacionalista párt jelöltjeként próbálkozott 1956-ban. Michael Guager és Glen Jeansonne: Gerald Lyman Kenneth Smith (1898–1976). *The Encyclopedia of Arkansas History and Culture,* frissítve 2016. november 5-én, www.encyclopediaofarkansas.net.

18. Egy új lap

41 Az 1947-ben hatályba lépett Taft-Harley törvény az Egyesült Államok mai munkaügyi szabályozásának is a sarokköve. Kiegészítette az 1935-ös Wagner-törvényt, hogy egyensúlyba hozza a munkásoknak adott jogokat és a II. világháborút követő munkás–vállalatvezetés kapcsolatokat. Taft-Hartley Act. Reference for Business Encyclopedia, www.reference-forbusiness.com

42 James Caesar Petrillót „néhányan szerették, sokan gyűlölték". A 20. század egyik legszínesebb, legnagyobb hatalmat szerző és legvitatottabb mozgalmára volt. A United Federation of Musicians (Egyesült Zenészföderáció) elnökeként 1940-től 1968-ig vaskézzel irányította a szervezetet. William Serrin: James Petrillo Dean. *The New York Times,* 1984. október 25.

43 William Morris (Willie) Bioff amerikai maffiózó, aki az 1920-as évektől az 1940-es évekig a filmipar munkásvezetőjeként működött. Tömeges

sztrájkokkal fenyegetőzve milliókat zsarolt ki a filmstúdiókból, és 1955. november 4-én „cafatokra robbant az autója volánjánál – a chicagói fiúk megfizettek". Brian J. Robb: *A Brief History of Gangsters.* London, 2014. Hachette UK.

44 Draža Mihailović a nácikkal szembeszálló jugoszláviai szerb tábornok, csetnikvezér. A II. világháború során az Egyesült Államok kezdetben a szövetségesének ismerte el, de hazájában a háború után letartóztatták és kivégezték. Congressional Record, újranyomva Congressional Record, Washington, D.C. November. 19, 1987, www.srpska-mreza.com.

45 Himler ezredes valószínűleg Kairóban szervezte meg az OSS irodáját, ahol az MO (Morale Operations vagyis pszichológiai műveletek) keretében a Magyarországra ledobandó röplapokat írta és szerkesztette. Személyes e-mailváltás Duncan Bare-rel, az Universität Graz Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok PhD-jelöltjével, 2015. június 1.

46 „Bari fontos helyszíne volt az OSS munkájának. Itt állomásozott a 2677. regiment B százada, így a SICE, a Secret Intelligence Central Europe [Közép-Európai Titkosszolgálat] égisze alatt Himler ezredes és más titkosszolgálati tisztek is ide kerültek." Személyes e-mailváltás Duncan Bare-rel, az Universität Graz Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok PhD-jelöltjével, 2015. június 1.

47 Robert Houghwout Jackson bíró, korábban az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának bírája, igazságügy miniszter és a legfőbb államügyész helyettese, az egyetlen olyan személy az USA történetében, aki mindhárom tisztséget viselte. Harry S. Truman elnök nevezte ki a Nürnbergi Bíróság amerikai főügyészének, olyan hírhedt nácik ügyében képviselte a vádat, mint Hermann Göring és Rudolph Hess. biography.com szerkesztők: Robert H. Jackson életrajza Biography, www.biography.com.

48 William Joseph „Wild Bill" Donovan tábornok alapította és vezette a II. világháború alatt a CIA elődszervezetét, az Office of Strategic Servicest. A háború alatt megkapta az Egyesült Államok mind a négy legmagasabb kitüntetését, a nürnbergi per idején Robert Jackson helyettese lett. 1953-ban az USA thaiföldi nagykövetévé nevezték ki. Michael Robert Patterson: William Joseph Donovan Major General United States Army. Arlington National Cemetery, www.arlingtoncemetery.net

49 John Harlan Amen ezredes a hadsereg jogi osztálya kihallgatói egységének vezetőjeként a per során a nürnbergi börtönben folyó kihallgatásokat irányította. John Harlan Amen, Geni, www.geni.com

19. Istent játszom

50 Martin Himler nevéhez fűződik több mint háromszáz magyar háborús bűnös elfogása, letartóztatása, börtönbe juttatása és közülük legalább negyven kihallgatása. A grazi egyetemen doktori tanulmányokat folytató Duncan Bare szerint, aki a magyar–amerikai titkosszolgálati kapcsolatokat kutatja, „Martin azt az utasítást kapta [az OSS-től], hogy minden magyar vonatkozású kérdésben gyűjtsön információt, és vezesse még néhány, ugyanezzel a feladattal megbízott társa munkáját. Himler jelentései számtalan magyar vonatkozásra, köztük politikai, gazdasági és mindenfajta társadalmi kérdésre is kiterjedtek. A networking szokása előtt igazi hálózatépítő volt, elképesztően sokféle magyar baráttal, ismerőssel és kapcsolattal rendelkezett, különösen a »jó oldal képviselői«, vagyis a Magyar Függetlenségi Mozgalom, a Kisgazdapárt és más liberális-demokrata csoportok tagjai között." „Himler ezredes kódneve az OSS-ben 1944–45 legnagyobb részében *Dean* volt. A Salzburg melletti Marcus W. Orr táborból 1945-ben érkezett az első néhány háborús bűnössel Budapestre." A megérkezésükről beszámoló híradófelvétel megtekinthető az interneten: http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5940. Személyes e-mailváltás Duncan Bare-rel, az Universität Graz Magyar–Amerikai Titkosszolgálati Tanulmányok PhD-jelöltjével, 2015. június 1.

20. Magyarországon

51 Martin Himler Magyarországgal, a trianoni béke és a II. világháború utáni szomorú közállapotokkal kapcsolatos véleményére igen hasonlítanak ifj. Koszorús Ferenc, az Amerikai Magyarok Szövetsége elnökének a gondolatai. Frank Koszorus, Jr.: Setting the Record Straight on Hungary's History, *Hungary Today,* 2016. január 4. hungarytoday.hu, a cikket Adam Topolansky ismertette és küldte be.

21. Újra otthon

52 A Verhovay Fraternal Insurance Associationt 1886. február 20-án Pennsylvaniában hozták létre betegsegélyezés és temetési támogatás céljából. A nevét a magyar parlament egykori tagjáról, Verhovay Gyuláról kapta, a szervezetnek huszonnyolc alapító tagja volt, és egy kis pennsylvaniai bányászváros lakóját, Pálinkás Mihályt választották első elnökéül. Az 1940-es évek közepére a taglétszám 52 292-re nőtt, az intézmény utódszerve mai is működik. Emil Lengyel: *Americans From Hungary.* Connecticut, Greenwood Press, 1948, 1974.

53 Martin Himler: If I Were the President. *Magyar Bányászlap,* 1958. január 2. A cikk újra megjelent a *The Washington Post* 1958. január 6-i számában, és megtalálható e könyv függelékében is.

KÖNYVTÁR
881
SZEGED

Tartalom

BEVEZETŐ. Marci bácsi *Charles Fenyvesi* 5
RÖVID BEVEZETŐ. EGY ÖNÉLETRAJZ TÖRTÉNETE
Cathy Cassady Corbin 13
ELŐSZÓ *Doug Cantrell* 17
A SZERKESZTŐ MEGJEGYZÉSEI 31

1. MÁTRAVEREBÉLY 35
2. AMERIKA FELÉ 54
3. SZÁRNYPRÓBÁLGATÁS AMERIKÁBAN 68
4. ÍGY LETTEM AMERIKAI 83
5. CLEVELAND 106
6. ÚJRA A BÁNYÁBAN 122
7. A HOBÓK ÚTJA 144
8. HÁZASSÁG? 153
9. KEZDŐDIK AZ ELŐADÁS! 177
10. ITT A *SZABADSÁG* 187
11. ÚJRA ÚTON 199
12. ANYÁMNÁL 218
13. ÚJSÁGOT ALAPÍTOK 249
14. SZÉNBÁNYÁT NYITOK 275
15. HIMLERVILLE 291
16. ÉLET HIMLERVILLE-BEN 313
17. EGY ÁLOM VÉGET ÉR 330

18. EGY ÚJ LAP 354
19. ISTENT JÁTSZOM 392
20. MAGYARORSZÁGON 403
21. ÚJRA OTTHON 412

FÜGGELÉK 429
TÁRGY- ÉS NÉVMUTATÓ 434
JEGYZETEK 445

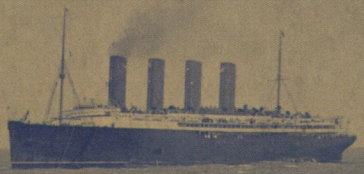

www.europakiado.hu
www.facebook.com/europakiado

4299 Ft

ISBN 978 963 504 504 4

9 789635 045044